

ekonomska **E** *knjižnica*

Jože Šorn

**slovensko
gospodarstvo
v poprevratnih
letih 1919 – 1924**

Jože Šorn

**slovensko
gospodarstvo
v poprevratnih
letih 1919–1924**

**Uredila:
Neven Borak
Žarko Lazarević**

M 1452 A

N 13 -01- 2004 / 10

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

338(497.4)“1919/1924”

ŠORN, Jože

Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924 / Jože Šorn ;
uredila Neven Borak, Žarko Lazarevič. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 1997.
– (Zbirka Ekonomska knjižnica / Cankarjeva založba)

ISBN 961-231-027-0

63677696

KAZALO

5 O Jožetu Šornu in njegovem delu

17 Periodizacija razprave

I. poglavje

- 21 Vojno gospodarstvo v avstrijski polovici monarhije
- 25 Vojno gospodarstvo ogrske polovice države
- 27 Finančna politika habsburške monarhije v vojnem času
- 29 Posebnost vojnih razmer v Srbiji

II. poglavje

- 33 Narodni svet in njegovi odseki
- 46 Iz dela predsedstva Narodnega sveta
- 49 Iz dela ustavnopravnega odseka
- 52 Delovanje gospodarskega odseka

III. poglavje

- 73 Habsburška monarhija kot konkurzna masa
- 76 Razvoj in razkroj oddelka za trgovino in obrt
- 89 Prehodnogospodarski urad
- 98 Slovensko-avstrijski gospodarski odnosi
- 105 Kompenzacijska pogodba Avstrija-Slovenija
- 106 Kompenzacijska pogodba Avstrija-SHS
- 112 Slovensko-italijanski gospodarski odnosi
- 114 Gospodarske zveze SHS-ČSR
- 115 Gospodarske zveze Slovenija-Poljska
- 119 Valutni problem, finančne težave, vprašanje Narodne banke
- 131 Spremembe v vrednosti dinarja in valutni ukrepi

IV. poglavje

- 143 Gospodarske razmere v srednji Evropi po vojni
- 156 Carinska politika Kraljevine SHS
- 164 Dolgovi Kraljevine SHS
- 168 Proračuni Kraljevine SHS
- 170 Delovanje uradne statistike v Kraljevini SHS

V. poglavje

- 183** Sekvestracijsko delo
- 187** Kriza s premogom, Trboveljska premogokopna družba
in Prometni zavod za premog
- 200** Težave železarske industrije in zapleti s Kranjsko industrijsko družbo
- 209** Nacionalizacija tekstilne industrije
- 214** Nacionalizacija industrije papirja
- 216** Srednjeevropski rudniki d. d. Mežica
- 218** Elektrarna Fala na Dravi
- 221** Prekmurska problematika – bančna problematika
- 224** Zadružništvo in Zadružna gospodarska banka

O Jožetu Šornu in njegovem delu

Neven Borak – Žarko Lazarević

Življenjska pot Jožeta Šorna se je pričela 3. marca 1921 v Ljubljani. Njegova izobraževalna pot pa se je prek realne gimnazije nadaljevala s študijem zgodovine na ljubljanski univerzi, ki ga je z diplomom – zaradi vojne nekoliko kasneje, kot bi bilo običajno – uspešno zaključil januarja 1948. leta. Raziskovalno delo, ki je bilo posledica želje po nadaljnjem poglobljanju znanja, ga je vodilo tudi na podiplomski študij. Disertacijo z naslovom *Premogovništvo na Slovenskem do sredine devetnajstega stoletja* je obranil na svoj rojstni dan leta 1962. Po diplomi se je Šorn zaposlil v Mestnem arhivu v Ljubljani (danes Zgodovinski arhiv Ljubljana), kjer je ostal vse do leta 1964, ko je prešel na tedanji Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (današnji Inštitut za novejšo zgodovino). Na inštitutu se je Jože Šorn lahko docela posvetil raziskovalnemu delu in običajni poti, ki velja v zgodovinarski raziskovalni srenji, od znanstvenega sodelavca na začetku se je povzpел do znanstvenega svetnika. Inštitutu je ostal zvest vse do svoje prezgodnje smrti v juliju 1982. leta – dopolnil je komaj 61 let.

Vsak človek s svojim bivanjem in delom zapušča različne sledi, nekateri širše in globlje, drugi pač manj izrazite. V primeru prezgodaj umrlega Jožeta Šorna vsekakor velja zapisati, da nam je zapustil veliko. Za njim zaradi prijetne narave in človeške topline niso ostali le mili in dragi spomini njegovih kolegov in sodelavcev, temveč tudi – kar je s strokovnega vidika daleč najpomembnejše – obsežen in kakovosten znanstveni opus.¹ In ravno zaradi tega opusa – ki presega dvesto raznovrstnih bibliografskih enot ter z leti ne blede, temveč pridobiva pri vrednosti zaradi številnih sklicevanj na njegovo delo – uvrščamo Jožeta Šorna med najvidnejše slovenske zgodovinarje. Ta sodba velja tako za zgodovinopisje v splošnem kakor tudi ali predvsem za njegov ožji raziskovalni interes, to je za področje gospodarske zgodovine, ki se ji je posvečal znaten del svojega

¹ Celovita bibliografija z osnovnimi biografskimi podatki je na voljo v publikaciji *Trideset let Inštituta za zgodovino delavskega gibanja*, ki je izšla kot prva številka *Prispevkov za novejšo zgodovino* v letu 1989, str. 243–258.

življenja. Jožeta Šorna lahko brez strahu pred prenagljeno sodbo uvrstimo med vrhunske gospodarske zgodovinarje, celo več: danes ga lahko označimo za utemeljitelja gospodarske zgodovine novejšje dobe v slovenskem zgodovinopisju, ker je postavljaj metodološke in vsebinske standarde v raziskovanju gospodarske preteklosti naših krajev. Šorn je bil prvi med slovenskimi zgodovinarji, ki se je sistematično, celovito in dolgoročno lotil proučevanja te – do tedaj le parcialno in sporadično obdelovane – sestavine slovenske minulosti.

Njegovo zanimanje za gospodarsko zgodovino – kakor sta že poudarila Jasna Fischer in Peter Vodopivec v predgovoru k njegovi postumno izdani knjigi *Začetki industrije na Slovenskem* – *»ni bilo naključno, temveč plod zelo jasnega spoznanja, da ni mogoče napisati celovite narodne zgodovine brez natančnejšega poznavanja njene gospodarske osnove.«*² S takim izhodiščem, ki je zahtevalo raziskovanje celostne podobe slovenske gospodarske preteklosti novejšje dobe, nekako od začetkov osemnajstega stoletja pa vse do druge svetovne vojne, si je Jože Šorn sam določil izjemno široko področje dela, zadal si je veliko, kar življenjsko nalogo. Raziskovalni poseg v časovno tako dolgo obdobje ni mogel miniti brez vsebinske omejitve, brez določene ožje specializacije. Tako se je Šorn osredotočil na raziskovanje neagrarne gospodarske zgodovine, na razvoj obrti, trgovine, industrije in razmer, ki so ta razvoj omogočale in spodbujale: oblikovanje kapitala, miselne tokove, splošne gospodarsko-politične razmere, v katerih se je razvijalo slovensko gospodarstvo. V teh združujočih sklopih, ki nerazčlenjeni skrivajo v sebi široko paleto tematske pestrosti, sta se vedno znova potrjevala Šornova znanstvena izvirnost in pogum. Ti dve lastnosti sta bili potrebni, kajti utiranje novih raziskovalnih poti, sestavljanje celote iz množice majhnih, razdrobljenih podatkov je vedno povezano z velikimi težavami. Te težave je Šorn uspešno premoščal; suvereno gibanje v zgodovinskih časovnih in prostorskih razsežnostih mu je omogočala predvsem široka razgledanost po virih, ki jih je neutrudno iskal v slovenskih in avstrijskih arhivih, nenazadnje pa tudi razgledanost po literaturi, ki mu je lajšala umeščanje arhivskih podatkov v čas in prostor, kateremu je pripadalo slovensko gospodarstvo.

Na to kakovost Šornovega dela so opozarjali njegovi sodelavci in kolegi že za njegovega življenja, zlasti ob njegovem življenjskem

² Jasna Fischer – Peter Vodopivec, »O avtorju in njegovem delu«, Jože Šorn, *Začetki industrije na Slovenskem*, Založba Obzorja Maribor, 1984, str. 6.

jubileju – šestdesetletnici,³ in v spominskih zapisih ob njegovi smrti.⁴ Izmed razčlemb Šornovega dela citirajmo tukaj le besede Vasilija Melika, ki je kot temeljno sestavino Šornovega dela poudaril naslednje: »*Domala vsa svoja dela je napisal na podlagi temeljitega študija arhivskih in tiskanih virov. Sistematično je pregledoval zlasti naše in avstrijske arhive. Njegove razprave so zato tudi vselej prinesle množico novih podatkov, dopolnjevale in spreminjale so dotedanjo sliko. Prav kot najboljši poznavalec gradiiva za gospodarsko zgodovino od začetka 18. stoletja naprej Šorn ne sledi različnim starejšim, čeprav z velikimi avtoritetami podprtim ugotovitvam in periodizacijam, ampak postavlja na podlagi lastnih raziskav svoje, utemeljene in bogato podprte z viri. Dr. Šorn gospodarskih konceptov časov, ki jih orisuje, ne razlaga abstraktno, ampak jih postavlja med konkretne ljudi v času in prostoru, nam prepričljivo pokaže, kaj so hoteli, na kakšne težave so naleteli, kakšen je bil odpor in kakšen je bil nazadnje rezultat. Njegov način pisanja je dostikrat svojevrsten, na poseben način neposreden in živahen.*»⁵

Ocenjevalci Šornovega dela pa niso prezrli še ene zelo pomembne sestavine njegovega dela. Šorn namreč gospodarskega razvoja ni obravnaval časovno in tematsko izolirano, ker se je zavedal, da gre za dolgoročni soodvisen proces, sestavljen iz številnih etap in stranpoti. Ravno procesna narava gospodarskega razvoja ga je usmerila v dolgoročno proučevanje gospodarskih tendenc, kajti le časovno široko zasnovane raziskave – doba dveh stoletij, ki jih je v svojih raziskavah zajel Jože Šorn, pa zanesljivo ustreza tem merilom – nam izluščijo temeljne razvojne silnice in strukturne spremembe v slovenskem gospodarstvu. Šorn je svoje raziskave pričlenjal globoko v predindustrijski dobi in jih prek protoindustrializacijske etape zaključeval v času pred drugo svetovno vojno, ko je bila Slovenija pred sklepnim korakom prehoda v industrijsko družbo.

³ Glej Franc Rozman. »Dr. Jože Šorn – šestdesetletnik«. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* št. 1–2/1981. str. 225–227; Ferdo Gestrin. »Jože Šorn – šestdesetletnik«. *Kronika* št. 1/1981. str. 62–63; Vasilij Melik. »Jože Šorn – šestdesetletnik«. *Zgodovinski časopis* št. 1–2/1981. str. 146–148.

⁴ Glej »Žalna seja delavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja ob smrti dr. Jožeta Šorna (r. 3. 3. 1921 – u. 11. 7. 1982). znanstvenega svetnika«. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* št. 1–2/1982. str. 271–274; Peter Vodopivec. »Dr. Jože Šorn (1921–1982)«. *Kronika* št. 3/1982. str. 225; Vasilij Melik. »In memoriam. Dr. Jože Šorn (3. 3. 1921–11. 7. 1982)«. *Zgodovinski časopis* št. 4/1983. str. 339–340.

⁵ Vasilij Melik. »Jože Šorn – šestdesetletnik«. *Zgodovinski časopis* št. 1–2/1981. str. 147.

In ravno industrializacija, ki ne pomeni hipnega prestopa v ekonomsko modernost, ampak neprestano potekajoč proces brez do-
ločljivega konca, ko današnja modernost že jutri zdrsne v zastare-
lost,⁶ ga je najbolj zaposlovala v zadnjih letih njegovega življenja. Za
cilj si je zastavil, kar mu je omogočala množica zbranega gradiva,
plod dolgoletnega neutrudnega »zbirateljstva«, monografsko obde-
lavo razvoja neagrarnega sektorja v Sloveniji do druge svetovne
vojne. Žal je v te zahtevne načrte, kakor se v življenju vse prerado
dogaja, posegla smrt, in mu jih preprečila sredi dela.

Zamisel predstavitve celostne podobe svojega raziskovalnega
področja je zagotovo želja vsakega raziskovalca, toda le redki se
lotijo prelivanja tako zahtevne zamisli na papir. Jože Šorn ni bil
med omahujočimi, smelo je pričel uresničevati večdelni načrt ce-
lostne predstavitve neagrarnega dela slovenskega gospodarstva od
začetkov osemnajstega stoletja naprej.

Kot prvega je pripravil rokopis o začetkih industrije v Sloveniji v
letih 1720 do 1870. V njem je sintetično strnil vsa svoja dotedanja
spoznanja in dodal številne nove ugotovitve. Kljub tehtnosti in šte-
vilnim prizadevanjem pa delo zaradi nezanimanja slovenskih za-
ložb za tiskanje temeljnih in izvirnih znanstvenih študij za časa
njegovega življenja ni ugledalo luči dneva v knjižni obliki. Šele dve
leti po Šornovi smrti pa je rokopis, po prizadevanju Jasne Fischer in
Petra Vodopivca, ki sta tekst dokončno uredila za natis, vendarle
našel voljnega založnika. Založba Obzorja je odprla vrata svoje
zbirke *Dokumenta et studia historiae recentioris* in kot četrto v tem
nizu izdala Šornov rokopis v knjižni obliki pod naslovom *Začetki
industrije na Slovenskem*. V že zgoraj omenjenem predgovoru k tej
knjigi sta urednika poudarila, da gre za »prvi del obsežno zasnova-
nega Šornovega načrta«.

Urednika sta knjigo tudi ovrednotila, glede na vsebino sta ji dala
zasluženi pomen v slovenskem zgodovinopisju, kar je razvidno iz
njunih misli, ki jih kljub dolžini navajamo v celoti: »Šorn je zgoščeno
in sintetično prikazal 150 let slovenskega gospodarskega razvoja
od začetkov industrije v prvih desetletjih 18. stoletja do velikih
strukturalnih sprememb v drugi polovici 19. stoletja, ki jih je po-
vzročilo uvajanje pridobitev industrijske revolucije⁶. Monografija
je napisana na podlagi arhivskega gradiva, hranjenega v domačih
in avstrijskih arhivih, odlikuje jo izvirna razporeditev snovi, pri
katerih upošteva avtor tudi širše socialne in kulturne pogoje na

⁶ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*. Harmondsworth. Pen-
guin Books, 1992, str. 91.

Slovenskem, kot so npr. šolstvo, prevladujoča podeželska struktura slovenskih dežel, relativna zaostalost slovenskega prostora in podobno, hkrati pa – ob spoznanju prevlade podeželja – posebej obravnava tudi neagrarnе panoge gospodarstva, ki so bile povezane s proizvodno in trgovsko dejavnostjo kmečkega prebivalstva. Z opozorili na širše značilnosti avstrijske gospodarske politike in avstrijskega gospodarskega razvoja dobiva prikaz razvoja na Slovenskem svoj logični državнопolitični in časovno prostorski okvir.

Šornova monografija je napisana z uso strokovno akribijo in zato seveda ni poljudno branje: to je znanstveno delo, ki s številnimi novimi podatki in v marsičem tudi novim videnjem slika razvoj neagrarnega gospodarstva na Slovenskem v času pred industrijsko revolucijo in v isti sapi dopolnjuje in spreminja do danes znano podobo tega razvoja. Že pred Šornovimi raziskavami je bilo sicer znano, da se proces gospodarskega zaostajanja slovenskih dežel za razvitejšimi deželami monarhije začel že v 18. stoletju, da pa obenem te dežele – kljub izraziti prevladi podeželja – še nadalje ne živijo le od kmetijstva, saj poleg kmetijskih pridelkov in žit prinašajo denar 'v dežele' tudi proizvodi neagrarnе proizvodnje, zlasti železarstva. Toda Šornu je prvemu uspelo podrobno, s konkretnimi izračuni in podatki prikazati posamezne značilnosti in stopnje razvoja neagrarnе proizvodnje v obdobju nastajanja industrije na Slovenskem, pri čemer je prepričljivo razkril, da so imele različne gospodarske panoge marsikdaj večji pomen in pomembnejši obseg kot se je domnevalo doslej. S številnimi podatki o lastniških podjetjih in kapitala omogoča Šornova knjiga natančnejši vpogled v zapletene procese 'akumulacije kapitala' na slovenskih tleh in strukturo kapitala glede na njegov izvor in med drugim razkriva, posebno v prvem obdobju, razmeroma močno podjetniško vnemo trgovcev in lastnikov kapitala, ki so doma v slovenskih deželah. Čeprav so bili procesi prenašanja težišča z agrarne na neagrarno proizvodnjo na Slovenskem nedvomno počasnejši kot v razvitejših deželah habsburške monarhije in na Češkem, se – kot kaže Šornova knjiga – začelja močnejše zaostajanje šele v prvi polovici 19. stoletja, ko se začne razmerje med domačim in tujim kapitalom odločneje kot v predhodnem obdobju spreminjati v tujo korist.⁷

■ Ambiciozno načrtovana trilogija je ostala nedokončana, tudi zaradi slabih izkušenj z neuspešnim iskanjem založnika za prvi del, kar je Šornu nedvomno jemalo voljo do pisanja obsežnejših tekstov

⁷ Fischer–Vodopivec, nav. delo, str. 6–7.

– le kdo pa si želi pisati za predal? Tako je drugi predvideni del, ki bi obsegal obdobje od sedemdesetih let devetnajstega stoletja pa do prve svetovne vojne, ostal zgolj v fazi osnutka. Šorn je veliko gradiva že zbral, kot zatrjujeta Jasna Fischer in Peter Vodopivec, pa tudi že skiciral strukturo bodočega rokopisa z opozorili na bistvene razvojne poteze tega pomembnega časa v industrializaciji slovenskega ozemlja.⁸ V sklopu rednega raziskovalnega dela se je Šorn lotil tudi usode slovenskega gospodarstva po vključitvi v Jugoslavijo, projekta zaradi nenadne smrti tudi ni uspel v celoti dokončati. Pomembno pa je, da mu je iz tega široko zastavljenega načrta vendarle uspelo izoblikovati še rokopis o slovenskem gospodarstvu v nekaj poprevratnih letih, določneje rečeno do leta 1924, to je do srede dvajsetih let.

Ta rokopis, ki je bil doslej dostopen le ozkemu krogu raziskovalcev, sedaj ponujamo v branje tudi širšemu, ne samo zgodovinarskemu občinstvu. Odločitev za prireditev rokopisa za tisk ni bila težka. V prid njegovi objavi govori tako tematika, ki do sedaj še ni bila tako natančno obdelovana, kakor tudi sama vsebina. Gre za delo, ki kljub letom, ko je čakalo na objavo, še vedno ni izgubilo aktualnosti, pa čeprav pomeni uvod v gospodarsko problematiko obdobja med obema vojnama. V njem se je Šorn s sebi lastno natančnostjo lotil obdelave bistvenih gospodarskih problemov, s katerimi so se ubadali v Sloveniji v prvih letih po vključitvi v jugoslovansko državo. V tej knjigi so prišle do izraze vse značilnosti Šornovega raziskovalnega dela, tako vsebinska širina kakor tudi izdatna dokumentiranost. Šorn nas tako v svojem delu, ki ima značaj temeljnega znanstvenega zgodovinarskega dela, popelje v srčiko delovanja gospodarskega mehanizma v prevratnem prehodnem obdobju, ko je staro počasi izginjalo, nova pravila igre pa so se šele oblikovala.

Ta vmesni čas minevanja starega sveta in nastajanja novega, drugačnega, ki ga je Šorn pravilno opredelil z mejniki 1918–1924, je bil v primeru srednjeevropskega prostora, kateremu je navsezadnje pripadalo tudi slovensko gospodarstvo, zaznamovan z velikimi spremembami. Nove politične meje po prvi svetovni vojni so temeljito predrugačile podobo tega sveta. Oznanile so nastanek novih gospodarskih področij; namesto velikega, med seboj povezanega, dopolnjujočega se in v več stoletjih izgrajevanega gospodarskega prostora je nastalo nekaj manjših, ki so jih pestile bolj ali manj enake gospodarske težave (preskrba, valuta, pomanjkanje kapitala, oblikovanje novih nacionalno-gospodarskih območij, itd...). Nove

⁸ Ravno tam.

politične meje so oznanile tudi spremenjene pogoje gospodarjenja, zlasti v medsebojni menjavi, tako na področju transfera kapitala in tehnologije, kroženja delovne sile, a tudi v trgovinskih odnosih. Različne gospodarske transakcije, ki so bile do razpada habsburške monarhije nekaj povsem običajnega, vsakodnevnega, brez posebnih ovir, so naenkrat postale težko izvedljive. Postale so zadeva meddržavnih pogajanj, odvisne od političnih in ekonomskih interesov – pogojenih z različno gospodarsko strukturo in gospodarsko politiko – oziroma od dobre volje oblastnih struktur v novo nastalih državah.

S temi besedami smo pravzaprav tudi opredelili vsebino pričujoče knjige, kajti Šorn se je v njej gibal v tem na videz ozkem, a vendarle tematsko zelo obširnem in raznovrstnem območju, kajti gospodarske spremembe so bile velike in že njihova zaznava ter opis sta bila veliko delo. Šorn nas v tem delu popelje tako skozi občo gospodarsko problematiko v srednjeevropskem prostoru, Jugoslaviji in Sloveniji kakor tudi skozi konkretno vsakodnevno delo na gospodarskem področju v Sloveniji. Pred nami zaživijo tako problemi vojnega gospodarstva, problematika inflacijskega financiranja vojne, kar je privedlo do uničenih valut, ki so jih bile države naslednice nato prisiljene sanirati; sanacija valut je obenem pomenila tudi sanacijo gospodarskih razmer. Zelo natančno nam predstavi ukrepanje slovenskih oblasti ob prehodu v novo državo in dileme, ki so se ob tem kazale. Natančno je analiziral slovensko zunanjo trgovino v tem obdobju ter tako pokazal, da je raven gospodarskega sodelovanja med državami naslednicami Avstro-Ogrske znatno presegala politične stike. Sočasno s tem pa poteka tudi zgodba o avtonomnem uravnavanju gospodarskega mehanizma v Sloveniji, ki pa se je vedno bolj utapljalo v beograjskem centralizmu. V tem uvodu je potrebno posebno poudariti tisti del, ki govori o sekvestraciji in nacionalizaciji, kajti Šornu je ob primeru nekaj podjetij uspelo živopisno prikazati, kako je bil ta proces mučen in počasen, kako so se stari lastniki upirali spremembam in kakšna energija je bila potrebna, da so slovenske oblasti spravile pod nadzor gospodarske subjekte, katerih centrale ali lastniki so živeli izven slovenskega oziroma jugoslovanskega ozemlja.

* * *

Zadržimo se še nekoliko pri mednarodnem okolju, kajti razumevanje tega okolja nam v marsičem pojasnjuje tudi samo naravo povojnih gospodarskih procesov oziroma sočasno in naknadno sprejemanih odločitev. Med drugim tudi v Jugoslaviji. Bistvo gospo-

darskih politik po prvi svetovni vojni je bilo vračanje v normalne gospodarske razmere. To vračanje se je nanašalo na poskus vzpostavitve predvojne mednarodne gospodarske ureditve, utemeljene na svobodni konkurenci in zlati veljavi. Zato je bil temeljni gospodarskopolični cilj večine držav v desetletju po končani svetovni vojni uveljaviti stabilnost domačega denarja na njegovi predvojni zlati pariteti. Svet, ki je pravkar izšel iz vojne, pa ni bil pripravljen za takojšnje doseganje tega cilja. Nasprotno. Problem, s katerim se je takoj soočil, je bila odprava posledic financiranja vojne in iskanje virov za financiranje povojne obnove. Državnopolitične in gospodarske meje v Evropi so bile prekrojene. Dve cesarstvi, avstro-ogrsko in turško, sta razpadli. Nastale so nove države, ki so jim že v samem začetku različnosti notranjih nacionalnih in gospodarskih sestav prispevale dejavnike dolgoročne nestabilnosti. Drugi dve, nemško in rusko, sta bili v vojni poraženi, rusko je zajela socialistična revolucionarna vihra. ZDA so vstopile na pot ne le globalne, temveč tudi evropske sile. Po ocenah študij, pripravljenih pod okriljem Društva narodov, ki je prav tako pridobitev prve svetovne vojne, so gospodarska gibanja določali: neustrezna pričakovanja glede vrnitve na predvojno denarno stabilnost, pomanjkanje kapitala za gospodarsko obnovo in preskrbo prebivalstva, administrativne slabosti v delovanju držav, politične nestabilnosti in neustrezne davčne politike, transferni problem, povzročen z reparacijami v vojni poraženih sil in pričakovani učinki teh reparacij pri državah prejemnicah, popolnoma neusklajeni poskusi posameznih držav za stabilizacijo denarja. John Maynard Keynes, zagrizeni kritik versajske ureditve, se je najbolj približal žarišču gospodarskih problemov. »Predlagam,« je zapisal⁹, »da tisti, ki ne verjamemo v versajski mir, razpravljamo o programu z naslednjimi naslovi: 1. Revizija mirovne pogodbe, 2. Ureditev medzavezniških dolgov, 3. Mednarodno posojilo in reforma denarja, 4. Odnosi med Centralno Evropo in Rusijo.«

Njegov predlog je vseboval rešitve, ki so se nanašale na¹⁰ »tri velike spremembe, ki so nujne za gospodarsko življenje Evrope in se nanašajo na vojne odškodnine, na premog in jeklo in na carine«. Predlagal je zmanjšanje reparacijskega bremena, naloženega Nemčiji, spremembo določil mirovne pogodbe o premogu in jeklu in ustanovitev območja svobodne trgovine, v katerem bi bile za

⁹ Keynes, John Maynard. 1920. *The Economic Consequences of the Peace*. London: Macmillan and Co. Limited (prva izdaja 1919), str. 240.

¹⁰ Prav tam, str. 244.

dobo desetih let obvezno vključene Nemčija, Poljska, države, nastale po razpadu Avstro-Ogrske in turškega imperija, po preteku desetih let pa bi udeležba v taki integraciji postala prostovoljna. Članica območja proste trgovine naj bi po Keynesu postalo tudi Združeno kraljestvo. Zmanjšanje vojnih odškodnin na obseg, skladen z nemško sposobnostjo plačevanja, drugačna ureditev vprašanja premoga in železove rude ter ustanovitev območja proste trgovine bi skupaj omogočili gospodarsko oživitev Nemčije, delovanje njenih industrijskih zmogljivosti, ohranitev nekakšnega gospodarskega prostora, ki mu je sicer grozila razkositost med skoraj dve dvanajsterici novonastalih držav, v katero bi pristopile tudi Belgija, Nizozemska, skandinavske države, Švica, Francija in Italija. »Območje svobodne trgovine,« je zapisal¹¹ (prav tam, str. 249–251), »ki bi vključevalo Centralno, Vzhodno in Jugovzhodno Evropo, Sibirijo, Turčijo in (upam) Združeno kraljestvo, Egipt in Indijo, bi lahko prispevalo k miru in napredku tako kot Društvo narodov... Če bi demokracije Zahodne Evrope sprejele tako ureditev in bi jo Združene države financirale, bi nam nebo pomagalo vsem skupaj.«

Poleg zmanjševanja reparacijskih obveznosti Nemčije je bilo po Keynesovem mnenju potrebno zmanjšati tudi medsebojno zadolženost zavezniških držav¹²: »... Velika Britanija mora odstopiti od svojih terjatev v korist Belgije, Srbije in Francije. Nemčija bi v tem primeru morala plačati odpravo materialne škode, storjene tem državam v času sovražnikove invazije;... Z urejenim vprašanjem reparacij ... bi lahko dali dva dodatna finančna predloga, ki računata na radodarnost Združenih držav. Prvi je črtanje medzavezniških dolgov v celoti (...), ki se nanašajo na vojno...« Svoj predlog glede črtanja medzavezniških dolgov, kjer so bile v končnem neto upnik ZDA, je utemeljeval s prepričljivimi primerjavami družbenega bogastva, števila prebivalcev in njihovih dohodkov ter finančnih bremen, povzročenih z vojno, med posameznimi zavezniškimi državami. Vse postavke o njihovem odplačevanju pa so temeljile na pričakovanjih o tem, koliko je mogoče izčrpati iz poražene Nemčije. Po Keynesovem mnenju so taka pričakovanja pomenila, da je notranja in finančna stabilnost zavezniških držav v celoti postavljena v odvisnost od zmožnosti Nemčije, da plača vse posredne in neposredne stroške vojne¹³: »Nemčija dolguje velike zneske zaveznikom; zavezniki dolgujejo velike zneske Veliki Britaniji;

¹¹ Prav tam, str. 249–251.

¹² Prav tam, str. 252–3.

¹³ Prav tam, str. 262.

in Velika Britanija dolguje velike zneske Združenim državam. Vsaka država dolguje velike zneske imetnikom vojnega posojila, ti pa na drugi strani dolgujejo državi velike zneske kot davkoplačevalci. Cela situacija je umetna, zavajajoča in nadležna. Nikoli se ne bomo premaknili, če se ne osvobodimo teh papirnatih okovov.«

Drugi finančni predlog se je nanašal na mednarodno posojilo. Zmanjšanje vojnih odškodnin Nemčiji in črtanje medzavezniških dolgov bi uredilo prihodnje probleme evropskih držav, »... Toda evropske potrebe so takojšnje.«¹⁴ Spodbujanje evropske produkcije in prehranjevanje prebivalstva ni mogoče brez mednarodnega posojila, to pa lahko zagotovijo samo Združene države Amerike. To posojilo bi Evropi zagotovilo likvidna sredstva, pomagalo k ureditvi denarnih razmer in k stabilizaciji tečajev, kar bi ustvarilo dobre temelje za gospodarsko obnovo.

Zadnja točka njegovega predloga se je nanašala na približevanje Rusije Evropi. Osrednje mesto v tem procesu je Keynes namenil Nemčiji.¹⁵ »V doglednem času ne vidim nobene druge možnosti za zviševanje (to je ruske) produktivnosti, razen tiste, ki temelji na nemških podjetjih in organizaciji... Nemčija ima izkušnje, spodbude in v veliki meri tudi sredstva za izvršitev te naloge... V našem lastnem interesu je, da čimprej pride dan, ko bodo nemški poslovneži v vsaki ruski vasi pogнали impulze navadnega gospodarskega motiva ... opogumimo in pomagajmo Nemčiji, da ponovno prevzame svoje mesto v Evropi kot ustvarjalka in organizatorica bogastva za njene vzhodne in južne sosedes.«

Šele v to okolje lahko postavimo razpad avstro-ogrske monarhije kot popolne gospodarske integracije in nastanek jugoslovanske države. Prva država je bila denarna unija, pod popolnim nadzorom Avstro-Ogrske banke na Dunaju; vodila je skupno fiskalno politiko z ločenima proračunoma avstrijskega in madžarskega dela, ki sta prispevali sredstva za skupne izdatke monarhije in za servisiranje državnih dolgov; različni deli monarhije so oblikovali območja proste trgovine in Avstrija, ki je z Dunajem predstavljala center, je bila brez zadostnih proizvodnih in blagovnih skladov. Druga država, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, je morala šele ustvariti skupen gospodarski prostor. Sestavljati ga je morala iz delov, ki so s seboj nosili vse slabosti in prednosti prejšnjih državnih tvorb, znotraj katerih so delovali: štiri železniške mreže, pet različnih denarnih obtokov, šest carinskih območij in pravnih sistemov.¹⁶ Prva gospo-

¹⁴ Prav tam, str. 265.

¹⁵ Prav tam, str. 275.

darska integracija je začela razpadati v drugi polovici prve svetovne vojne. Zaradi pomanjkanja blaga in različnih oblik nadzora nad cenami so posamezne dežele začele omejevati blagovne tokove in prevzemati gospodarske zadeve v svoje roke. Z razpadom monarhije so se države naslednice znašle v različnih razmerah. Češka je razpolagala s težko in tekstilno industrijo, z nekaterimi živilskimi industrijami in rudniki premoga, Madžarska s poljedelstvom in živinorejo, Romunija je tudi bila kmetijska, Avstrija pa je imela šibko industrijo ter obsežno upravno in finančno infrastrukturo. Nove države so delile skupno razvrednoteno valuto, zunanje dolgove ter razpadajoč trgovinski in plačilni sistem. Monarhija je bila relativno zaprt gospodarski prostor, zato so nekaj časa obstajala pričakovanja, da bodo države naslednice hitro obnovile predvojne medsebojne trgovinske zveze. Poskus obnovitve carinske unije na portoroški konferenci leta 1921 je propadel. Transportni sistem je tudi razpadel. Naslednice so preprosto nacionalizirale dele železniškega sistema na svojih ozemljih, prav tako tudi vozne parke, kar je ustavilo prometne tokove.¹⁷ Češkoslovaška, Romunija, Madžarska in Kraljevina SHS so uvedle visoke carine, poleg tega so uporabljale tudi fizične omejitve za izvoz in uvoz. O tem, kako resen je bil ta problem, govori dejstvo, da je mirovna pogodba iz St. Germaina vsebovala poseben člen (224. člen), ki je zahteval od Češkoslovaške, Poljske in Avstrije, da petnajst let od uveljavitve pogodbe ne smejo omejevati medsebojne trgovine s surovinami, rudninami in premogom. Večina trgovine, ki je potekala med naslednicami, je dejansko pomenila naravno menjavo. Nasploh so za povojno mednarodno gospodarsko ureditev bile izjemnega pomena določbe mirovnih pogodb, ki so poleg poskusov postavitve trgovinskih zvez urejale tudi problematiko denarnih ureditev, državnih in privatnih dolgov in nostrifikacij (prenos lastnine tujcev na domače subjekte).

Iz skopo orisane vsebine in mednarodnih gospodarskih trendov je razvidno, da pomeni pričujoča Šornova knjiga – pri čemer je potrebno omeniti, da so bili posamezni izseki že objavljeni v obliki razprav v strokovni publicistiki – zaključeno celoto z logično zgra-

¹⁶ Primerjaj John R. Lampe. *Yugoslavia as History: Twice there was a country*. Cambridge, Cambridge University Press 1996. zlasti 2., 3. in 4. poglavje.

¹⁷ J. Van Walré de Bordes. *The Austrian Crown. Its Depreciation and Stabilization*, New York, Garland Publishing, Inc. 1983. str. 10 (prva izdaja leta 1920).

jeno strukturo. Predstavlja nam tematiko, ki ji slovensko zgodovino-
nopolisje ni bilo ravno naklonjeno, in že zaradi tega, če za trenutek
odmislimo njeno dokumentarno vrednost, je vredna objave. Z iz-
dajo knjige se na eni strani poravnava dolg do avtorja, na drugi
strani pa se zapolnjuje tudi praznina v slovenskem gospodarskem
zgodovino-
pisju.

V zaključku tega predgovora je potrebno pripomniti, da si kot
urednika nisva dovolila posebnih večjih ali vsebinskih posegov v
tekst. Razlog tega je želja, da bi ohranila avtentičnost Šornovega pi-
sanja, njegov način razmišljanja in izpeljave sklepov. Tak uredniški
pristop je obenem ohranil še eno značilnost Šornove razprave, kajti
nazorno izpričuje duha časa, v katerem je nastajal rokopis. Govori o
miselnem okviru in vrednostnem sistemu tedanje družbe, kamor so
morali zgodovinarji uvrščati svoja dognanja. Pozoren bralec bo to
opazil zlasti v poglavju o Narodnem svetu in delovanju njegovega
gospodarskega odseka. Zaradi take odločitve sva pri uredniškem
delu in pripravi rokopisa za tisk odpravljala očitne jezikovne in pra-
vopisne napake, ponekod pa tudi posodabljala nekoliko zastarelo
terminologijo.

Ob koncu se velja zahvaliti Mojci Šorn, pokojnikovi hčeri, za
njeno dovoljenje za objavo rokopisa, Cankarjevi založbi kot založ-
nici ter Zvezi ekonomistov Slovenije in Ministrstvu za znanost in
tehnologijo, ki sta sofinancirala izdajo tega dela.

Periodizacija razprave

Politični, delavskosindikalni, splošnokulturni in sociološki aspekti prevratnih in poprevratnih dni oziroma let so že kar dobro znani.¹⁸ Tudi razprav, ki obdelujejo gospodarsko stanje in razvoj v tem času, ne manjka.¹⁹ Najbrž nismo daleč od resnice, ko trdimo, da so ta poglavja šibkeje obdelana od poglavij drugih sektorjev zgodovine Slovencev. Zato se pričujoča razprava osredotoča prav na naloge, ki so do sedaj stale nekako ob strani.

Zelo posplošeno rečeno je bila zgodovina Slovencev do prve svetovne vojne odvisna predvsem od dogajanj v srednji Evropi. V desetletju 1914–1924 je bila usoda tega naroda – ali točneje rečeno njegovo stanje in obeti za prihodnost – odvisna od razpleta dogodkov tako v srednji Evropi kot na Balkanu. Ker se je gospodarsko zaokrožena enota »Srednja Evropa« začela po letu 1914 spreminjati, se kmalu krušiti in kočno tudi razpadati, Balkan, ki ni bil niti od daleč taka enota, pa je pričenjal dobivati zlasti s poletjem 1917 nove perspektive (preboj solunske fronte in njegove posledice), je bilo jasno, da se bo moral tudi slovenski narod preusmeriti. Ker v prvi enoti ne bi imel več kaj iskati, saj jo je tudi pomagal rušiti, se je

¹⁸ Literature je sorazmerno veliko; glavna uporabljena dela so: Slovenci v desetletju 1918–1928. Ljubljana 1928: Spominski zbornik Slovenije ob 20-letnici kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1938: Sperans-Edvard Kardelj. Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1940: Metod Mikuž. Slovenci v stari Jugoslaviji. Ljubljana 1960: Ferdo Čulinović. Jugoslavija izmedju dva rata. I–II. Zagreb 1961: Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974. Ljubljana: Zbirki virov sta v glavnem: Ferdo Šišić. Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvatov i Slovenaca 1914–1919. Zagreb 1920: Dragoslav Janković – Bogdan Krizman. Gradnja o stvaranju jugoslovanske države /1. I.–20. XII. 1918/. I–II. Beograd 1964.

¹⁹ Naj opozorimo na glavna takratna dela: Milko Brežigar. Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva. Ljubljana septembra 1918: Joso Lakatoš. Industrija Slovenije. Zagreb 1923: Milivoj M. Savić. Naša industrija i zanati. I–II 1922. III 1923. IV 1924. V 1925: Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Almanah. zvezek 2. 1924–1925. IV. in V. del. Zagreb 1924 /vzporedna naslova v srbskem /cir./ in hrvaškem jeziku./

odločil za drugo enoto – za Balkan, oziroma za njen najmočnejši del, to je, za kraljevino Srbijo.²⁰

Idejo avtonomije, ki jo je v prvi enoti že dolgo gojil, je okrepil v poslednjem letu vojne in jo prinesel po 1. decembru 1918 v drugo enoto. Tu je imela ta ideja svojo tako rekoč nepopačeno obliko in vsebino do pomladi 1919. Potem pa so se vse bolj očitno in boleče pričeli kazati znaki centralizma. Druga enota namreč pojmov avtonomija, federalizem itd. v svojem političnem življenju pred prvo svetovno vojno ni poznala oziroma jih ni izvajala.

Ideal zedinjene Slovenije je doživel podobno usodo: prva enota zavestno ni hotela njegovega uresničenja, druga enota pa – potem ko so tretje sile odločile drugače – ni mogla stanja bistveno spremeniti.

Razprava poskuša pokazati, kakšno je bilo gospodarsko zaledje zahteve po avtonomiji in zedinjeni Sloveniji. Z besedo »gospodarsko zaledje« mislimo na dva sektorja dela, na narodnogospodarski sektor kot teoretično in administrativno delo, in na sektor prakse, praktičnega dela za učvrstitev tipično domačega slovenskega kapitalizma.

Sicer je res, da je bil centralizem do poletja 1918 za Slovence »tuji« centralizem, po pomladi 1919 pa »domači« centralizem, toda to je predvsem politični pojem, politična praksa. Gospodarstvo v teoriji in praksi ima drugačne kriterije: so posli, ki ne morejo biti avtonomni, na primer valuta, carina, davčna politika, izvozna in uvozna pravila, devizno poslovanje, zakonodaja, država kot enotno tržišče, itd., in so posli, ki jih ni treba centralizirati, a teh je malo, na primer protokolacija firm pri okrožnem kot trgovskem sodišču, nacionalna zbornica za trgovino in industrijo, poslovanje v domačem jeziku (knjigovodstvo, šolstvo) in še kaj.

Zato za periodizacijo nismo privzeli političnozgodovinskih dogodkov in pojmov, ampak izključno gospodarskozgodovinske mejnike. Zato zamejujemo to razpravo s časovnima terminoma »poletje 1918« in »jesen 1924«. Za poletje 1918 kot »terminus ante quem non« smo se odločili zato, ker je Narodni svet v Ljubljani, ki se je takrat konstituiral, ustanovil tudi odseke, katerih naloga je bila, ukvarjati se s trenutnimi in bodočimi gospodarskimi problemi (aprovizacija, zadružna koncentracija, oskrba Goriške z živili, valutno vprašanje, nacionalizacija industrije itd.). K reševanju teh problemov niso pritegnili samo klerikalcev, ampak tudi socialne demokrate. Za jesen

²⁰ Del prehodne dobe je v najnovejšem času opisal Janko Pleterski. Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1974.

1924 kot »terminus post quem non« smo se odločili zato, ker je prvi uravnovešeni državni proračun za proračunsko leto 1923–1924 pokazal prav v letu 1924 svoje pozitivne vplive, ker so dalje rezultati tako imenovane deflacijske politike razbili vse, kar je bilo zaradi poprevratne inflacijske improvizacije slabo utemeljeno, ker je bila končno žetev poleti in v jeseni 1924 odlična in je to zelo povoljno vplivalo na zunanjetrgovinsko bilanco Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

I. poglavje

Vojno gospodarstvo v avstrijski polovici monarhije

Sodobni avstrijski gospodarski zgodovinarji trdijo, da je narodno gospodarstvo habsburške monarhije zaradi stanja na Balkanu leta 1913 utrpelo veliko škodo in da se je do takrat dvigajoča se konjunktura krivilja upognila.²¹ Obrestna mera je upadala, proizvodnja in poraba železa sta stagnirali. Zunanja trgovina je pokazala vzvratno tendenco; tem pojavom sta sledila povečana brezposelnost in krajši delovni čas.

Izbruh svetovne vojne je krizo seveda zaostрил. Kapital je pričel bežati, industrijske vrednote so vse bolj spreminjali v gotovino ali tudi v potrošno blago, mnogo naročil so stornirali, obrati so se ustavljali drug za drugim, delavce so pričeli odpuščati. Statistika potrjuje, da so zaradi pomanjkanja prodaje, denarja in kreditov že leta 1914 začasno odpustili 212.000 delavcev in zaprli vrata prek 15.000 obratov, v glavnem majhnih. Zaradi vojnega stanja so sledili vojaški vpoklici, ki pa so prizadeli predvsem kvalificirane delavce. Vojna je sprožila proces, ki ga imenujemo vključevanje obratov v oboroževalno gospodarstvo. Ukrepi vlade niso mogli biti več daljnosežni, ampak so se omejili na reševanje problemov ad hoc; razglasili so moratorije, zaprli borzo, ustvarili umetna pomagala za kreditni promet, ustanavljali so urade za dobavo surovin in življenjskih potrebščin. Vlada je hočeš nočeš birokratizirala velik del gospodarskega življenja v državi.

Ti zgodovinarji trdijo, da se je prav kmalu pokazalo, da gospodarstvo na noben način ni bilo pripravljeno na vojno. Očitno so vsi računali, da bo kratka. Ker se to ni uresničilo in ko se je na temelju stvarnih vojaških operacij kmalu pokazala potreba totalne vojne, je močno porasel pomen celovite oskrbe; to je pripeljalo do tega, da so Ogrsko še bolj kot prej obravnavali kot »žitnico monarhije«. Ta se je svojega pomena zavedala in ga dobro izkoristila sebi v prid.

Gospodarska politika je dobila prav vse znake tipičnega vojnega gospodarstva. Potreba vojske po hrani, obleki, oborožitvi, strelivu, zdravilih in podobnem je rasla iz dneva v dan, obratno pa so se pričeli krčiti obroki za civilno prebivalstvo. Takoj po izbruhu vojne

²¹ Die Habsburger Monarchie 1848–1918, Wien 1974, str. 59–64.

so vse obrate, pomembne za vojno gospodarstvo, predvsem tovarne za izdelavo orožja in streliva, podredili vojnemu pravu in večino podjetij priredili za potrebe totalne vojne.

Urejanje poljedelstva je bilo neprimerno težje, preobrazba je uspela tu le nepopolno. Pomanjkanje delovne sile zaradi vpoklicev so pri nizki stopnji mehanizacije v poljedelstvu le težko nadomeščali. Hektarski donosi in proizvodnja mleka sta često padla za več kot polovico. Tudi tržišče delovne sile je bolj in bolj zahtevalo racionalizacijo, kajti ženska delovna sila in vojni ujetniki nikakor niso mogli izravnati deficita, ki je nastal zaradi izpada strokovno izurjenih sil.

Industrijsko proizvodnjo so tudi v habsburški monarhiji kontingentirali. Na temelju poslednje izravnalne kvote med obema deloma države so dobave določili tako, da je na avstrijsko industrijo odpadlo 65,5% dobav, na ogrsko industrijo pa 34,5% dobav.

Seveda je dolga vrsta problemov nastala zato, ker so bile centralne sile izrinjene s svetovnega tržišča. Izpad surovin so mogli samo v prav skromnem obsegu nadomestiti z zasedbo sovražnih ozemelj. Pri naraščajoči pičlosti sredstev je bilo vse bolj aktualno pač vprašanje, kako vzpostaviti solidno organizacijo. Že leta 1912 so uveljavljali pravne pridržke s tako imenovanim zakonom o vojnih dajatvah. Cesarska odredba z dne 10. oktobra 1914 je ustvarila okvirne pogoje za pooblastitev vlade, da ukrene vse potrebno za oskrbo prebivalstva in za pomoč gospodarstvu. Zakon o pooblastitvi iz julija 1917, ki se je nanašal na vojno gospodarstvo, je končno dal državnim upravi v roke vse vzvode za vzpostavitev diktature nad gospodarstvom, ki je bila dejansko izdelana po vidikih planskega gospodarstva. V zadnji fazi vojne so bili prisiljeni, da so s strumno organizacijo zajeli vse rezerve in pomožne vire in sprejeli radikalne ukrepe za racioniranje.

Po nemškem vzorcu je nastala dolga vrsta samoupravnih central za posamezne potrebne dobrine: leta 1914 Centrala za življenjske potreščine, krmo in bombaž, Centrala za volno in metale, leta 1915 Zavod za promet z žitom v vojnem času, dokler ni bilo na koncu vojne končno prek 90 raznih central. Zato ni prav nič čudno, da je po koncu vojne v novembru 1918 ostalo brez dela na Dunaju, – če naj verjamemo očividcu Slovencu – okrog 80.000 uradnikov.

Te institucije so v začetku vodili za obe polovici države skupno, vendar so na zahtevo Ogrske razdelili kompetence tako, da sta vzporedno obstajali po ena avstrijska in ogrska centrala. Tudi v tem primeru se je uveljavil ogrski separatizem, ko je Ogrska sploh izkoristila stiske prve svetovne vojne zaradi posebnega položaja kot

dežele z agrarnimi presežki za to, da bi dosegla za bodoči čas večje priznanje lastne državnosti. Translitvanska vlada se sicer ni zapirala pred nujnostjo glede oskrbovanja Avstrije, vendar je grofa Tiszo vodila pri pogajanjih z avstrijskim ministrskim predsednikom Sturghkom naslednja maksima: »Živiljenjske pogoje ogrske nacionalne države je treba upoštevati, ker so prav ti tudi pogoji za položaj monarhije kot velesile.« S tem je zastopal podoben nadzor kot grof Julius Andrassy v sedemdesetih letih 19. stoletja. Tu se je uveljavilo različno državnopravno pojmovanje Ogrov, ki je bilo v nasprotju s pojmovanjem avstrijske državne uprave o ideji skupne države. Gospodarsko in politično odtujevanje obeh delov habsburške monarhije se je med vojno pospešilo do te mere, da sta se končno posluževali obe polovici daljnosežne avtonomne gospodarske politike. Ogrsko pravno pojmovanje tega postopka je bilo vseskozi legitimno, čeprav ni bilo v prid skupnim zadevam. Izredni pogoji vojnega gospodarstva so spremenili tudi posamezne postavke v medsebojni trgovinski bilanci. Tu moremo ugotoviti preobrat v trendu, ker je bila Avstrija do Ogrske pasivna. To potrjuje pomen Ogrske kot žitnice za celotno monarhijo, medtem ko je medsebojni promet z industrijskimi dobrinami skoraj popolnoma zastal.

Poleg omenjenih surovinskih in prehranjevalnih central je pomenila ustanova, ustanovljena leta 1916 in leta 1917 pooblaščen za izključni promet s tujimi plačilnimi sredstvi, namreč Devizna centrala, pomemben sestavni del avstrijskega vojnega gospodarstva. Veliko težje je bilo, koordinirati ukrepe posameznih že omenjenih central. Komite za vojno gospodarstvo v c. kr. vojnem ministrstvu, ki so ga vzpostavili leta 1916, se je lotil te naloge le nepopolno, tako da je trgovinsko ministrstvo dalo šele z utemeljitvijo Generalnega komisariata za vojno gospodarstvo in za prehodno gospodarstvo v marcu 1917 vojnemu gospodarstvu nujno institucionalno nadgradnjo. Državno upravo je podpirala in dopolnjevala vrsta gospodarskih zvez, razvrščenih po branžah, dalje z ministrskimi odredbami oblikovanih javnih teles, ki so imela značaj prisilnosti in so obsegala podjetja, zaposlena s predelavo določene surovine ali z izdelavo določenega blaga. Ta telesa naj bi svetovala oblastem, izpeljala pa naj bi tudi določene upravne naloge, ki so jih mogli prenesti po potrebi s pomočjo ukrepa ministrstva za trgovino. Državni vladni komisar je kontroliral poslovanje, ki pa se »via facti« ni razširjalo na blagovne in denarne posle. Samoupravljanje gospodarskih zvez se je zložno spopolnjevalo prav do konca vojne.

Financiranje vojaških izdatkov je le v neznatni meri potekalo prek povečanja državnih dohodkov. Sicer so direktni in indirektni davki nominalno porasli, tudi so vpeljali posebne davke (davek na vojni dobiček), vendar pa so zaradi hitrega razvrednotenja denarja državni dohodki realno močno zaostajali. Zato so stroške krili izključno s pomočjo posojil in s tiskanjem bankovcev. Porast obtoka bankovcev od 2,19 milijarde kron na 31,48 milijarde kron v štirih letih in pol, – namreč od 25. junija 1914 do 31. oktobra 1918, – ter zadolževanje države v emisijski banki sta pojava, ki sta potekala vzporedno, medtem ko je osem vojnih posojil skupaj v višini 35,129 milijarde vojnih kron ali 9,265 milijarde predvojnih kron pomenilo le prenos kupne moči na državo. Cenijo, da so po kupni moči iz leta 1913 znašali vojaški stroški skupaj 22,4 milijarde kron, od česar je prišlo na Avstrijo 14,4 milijarde kron.

Vzporedno z organizacijskimi in finančnotehničnimi operacijami za izboljšanje preskrbe in za kritje stroškov so tekli posegi materialnega pomena, ki so omejevali prosti promet z dobrinami, na primer spremembe carinskih določb, prepoved uvoza in izvoza, urejanje izdelave in transporta dobrin z vrsto prohibitivnih posegov, obveznosti glede oskrbovanja določenih odjemalcev, vpeljava živilskih kart in racioniranja, ukinitve določenih pogodb, prisila ponudbe, zaplomba, določitev najvišjih cen in mezd. Zagrozili so navijalcem cen, tihotapcem in črnoborzijanom z drakonskimi kaznimi, toda prav uveljavitev teh predpisov je bilo zelo težko kontrolirati.

Omeniti moramo še zunanjepolitično organizacijsko delo, ki se ga je lotil habsburški vojnogospodarski sistem. Šlo je namreč za carinsko in trgovinsko-politično zbliževanje z nemškim zaveznikom. Že od samega začetka vojne so gospodarske zveze in tudi stranke namreč to misel stalno obravnavale. Knjiga Friedricha Naumanna z naslovom Mitteleuropa je v splošnem uživala veliko popularnost in javno mnenje je spodbudilo tudi dunajsko vlado, da se je oprijela te misli. Za cilj so pri tem imeli stopitev obeh rajhov v gospodarsko enoto, manj radikalne rešitve so ciljale na carinsko zvezo z obojestranskimi preferenčnimi carinami. Razlike glede oblike in vsebine gospodarske zveze so se povečale v teku leta 1916. V pogajanjih komisij na Dunaju in v Budimpešti pa se je pokazalo, da ni možno doseči takega dogovora, v katerega bi privolili tako Avstrijci kot Madžari. Le-ti se namreč niso močno navduševali za dunajsko videnje problema. Končno je prišlo julija 1918 v Salzburgu do pogajanj, kjer se je izkristalizirala kot skupna rešitev tale maksimalno sproščena formula: Za vse blago deloma obojestranska carinska prostost, deloma enostranska carinska prostost; vmesne carine (za

nemško blago v habsburški monarhiji oziroma za to blago v Nemčiji) naj bi bile enake razliki zunanjih carin, torej carin nasproti tretjih držav. Na tej osnovi naj bi prišlo do končnoveljavne pogodbe glede gospodarskega približevanja habsburške monarhije k nemškemu rajhu. Pogajanja so sklenili 11. oktobra 1918. Do realizacije dalekosežne gospodarskopolične pogodbe ni prišlo, ker sta nekaj tednov pozneje propadla oba rajha. Vsekakor je tujina pozorno spremljala obojestransko dogovarjanje; odmev te pozornosti je bilo slišati že leta 1919 in pozneje, ko je bilo obema državam, sedaj že republikama, prepovedano politično in gospodarsko zblíževanje v smislu salzburske pogodbe.

Vojno gospodarstvo ogrske polovice države

Izbruh prve svetovne vojne je v začetku povzročil tudi v ogrski polovici monarhije velike motnje v gospodarskem življenju, kajti niti ta polovica ni bila niti malo pripravljena na zahteve moderne vojne.²² Po prvih mesecih so se pokazali uvodni znaki preobražanja gospodarstva: v panogah, ki niso imele zveze z oboroževalno industrijo, je nekaj zaradi blokade antantnih šil nekaj zaradi naraščajočega pomanjkanja delovne sile proizvodnja pričela nazadovati. V panogah pa, kot so železarska, strojna in kemična industrija, je prišlo do velike vojne konjunktore. Po nekaterih računih je potrošil vojni erar na Ogrskem okoli 200 milijonov kron. Preureditev tovarne vagonov v Rasbu, utemeljitev livnice topov v železarni Dusgyor, nadaljnji razmah različnih tovarn municije itd., vse to je spadalo v militaristični program. Dobave vojaškega materiala so znašale v teku vojne letno povprečno 1,7 milijarde kron, kar je – računano po indeksu predvojnega časa – ustrezalo 1,15 milijarde kron. To je bila približno tretjina ogrske industrijske proizvodnje iz leta 1913. Z ozirom na to, da je industrijska proizvodnja – posebno v drugi polovici vojne – nazadovala, bi mogla vrednost vojnih dobav v nekaterih vojnih letih doseči ali preseči polovico predvojne proizvodnje. Tak obseg že sam po sebi dokazuje, kako zelo se je spremenila funkcija države v gospodarskem življenju.

Poleg pridobivanja bakra, mangana in cina so pričeli v vojnih letih na Ogrskem tudi s pridobivanjem boksita. V industrijskih vejah, ki so bile vprežene v oboroževanje, se je število delavcev v

²² Op. cit., str. 520–527

splošnem dvignilo za 30 % do 40 %, medtem ko je v industriji, če je gledamo v celoti, to število nazadovalo za okoli 12 odstotkov.

Eden izmed odločilnih dejavnikov v gospodarskih težavah je bila izredno velika izguba ljudi in temu sledeče veliko pomanjkanje delovne sile tako v poljedelstvu kot v industriji. Mirnodobno stanje c. kr. armade je znašalo 450.000 mož, leta 1916 je stalo pod orožjem 4.900.000 mož, leta 1917 že 5.100.000 mož. Ogrska je prispevala 46,6 % vojakov skupne armade, kar pomeni, da je ta del monarhije vpoklical skoraj 2.500.000 mož pod orožje. Na ta način so več kot eno tretjino za delo sposobnega moškega prebivalstva izločili iz delovnega procesa. V prvi polovici vojne je skupna armada imela več kot milijon padlih, okrog poldrug milijon vojnih ujetnikov in skoraj dva milijona ranjenih. Zaradi tega so v zadnjih letih vojne mobilizirali že skoraj tri četrtine za vojno sposobnega moškega prebivalstva: v monarhiji okrog 8 milijonov, od tega na Ogrskem okrog 3,5 milijonov.

Delovne sile je pričelo najprej primanjkovati v rudarstvu. Leta 1914 je sicer vladala v številnih panogah industrije celo brezposelnost, a v rudarstvu se je zaradi vpoklicev zmanjšalo število delavcev že za 2500. Leta 1915 je z ozirom na čas pred vojno že primanjkovalo petino delovne sile. V drugih panogah industrije je bilo stanje naravnost katastrofalno. V gradbeništvu se je z ozirom na leto 1913 število delavcev zmanjšalo za 68 %, v lesni industriji je leta 1917 bilo 51 % manj delavcev, v tekstilni in oblačilni industriji 36 % manj delavcev, v tiskarstvu 31 % manj delavcev. Zato so zaposlili 60.000 tako imenovanih vojnih delavcev, torej za vojaško službo nesposobnih moških, dalje 30.000 vojnih ujetnikov, delež zaposlenih žensk pa se je povečal od 22,8 % v letu 1913 na 28,2 % v letu 1917. Zaradi vseh teh ukrepov se je skupno število zaposlenih tovarniških delavcev zmanjšalo do leta 1917 le za okoli 12,6 odstotkov.

Pomanjkanje delovne sile je poljedelstvo prizadelo še znatno bolj kot pa industrijo. V teku vojne so vpoklicali več kot 2.500.000 kmetov, kar je pomenilo približno polovico v poljedelstvu zaposlene moške delovne sile. Vojska je pobrala tudi konje in že v jeseni 1915 je bilo za 30 do 40 % manj konj kot pred vojno. Padlo je seveda tudi število rogate živine. Kolikor je že bilo poljedelskih strojev, so večinoma stali bodisi zaradi pomanjkanja bencina bodisi ker ni bilo več mogoče dobiti nadomestnih delov. Površina neobdelanih polj se je večala, dela na polju so izvajali pomanjkljivo. Logična posledica je bila, da so se vse bolj manjšali donosi žita. Donos žita je bil leta 1918 manjši za 40 % glede na leto 1913, donos koruze za polovico, krompirja za 38 %, sladkorne pese za 55 %. Za prebival-

stvo, ki se ni moglo samo preskrbovati, je leta 1918 znašala kvota na posameznega človeka 210 gramov, pred vojno pa 384 gramov. Zmanjšanje kvote je bilo znatno tudi pri krompirju in maščobah.

Zaradi zmanjšanja v storilnosti dela se je najprej zmanjšala proizvodnja premoga, potem železove rude in tako dalje. Vojna je stala ogrsko polovico države več kot 32 milijard kron, računajoč po tekočih cenah, ali nekako 18 milijard predvojnih kron, kar je znašalo približno 43,3 % celotnega ogrskega narodnega premoženja.

Finančna politika habsburške monarhije v vojnem času

Finančnogospodarski razvoj prve svetovne vojne je kazal v mnogih pogledih veliko sorodnost z deficitno periodo pred letom 1868.²³ Tako ono kot to dobo je karakterizirala pritegnitev valutne politike k financiranju nenavadno povečane finančne potrebe. Ta finančna potreba je po izkazu državnega proračuna za leto 1917–1918 dosegla obseg okroglo 24 milijard kron in s tem bila približno šestkrat večja kot izdatki v zadnjem mirnem letu pred svetovno vojno.

Pota, po katerih je šlo financiranje vojne, so bila v Avstriji ista kot v drugih vojskujočih se državah. Izjema je bila Anglija. Ukrepi za kritje stalno naraščajočih zahtev vojske so bili zelo enostavni: večanje davkov, najemanje kreditov na kapitalnem tržišču s pomočjo kar tekoče serije vojnih posojil, vse večje zadolževanje v banki novčanic.

Često so ljudje očitali vojnofinančni politiki tako nemške kot habsburške države, da sta obe vse preveč zanemarjali instrument davčnih dohodkov in da sta se zanašali samo na udobna posojila emisijske banke. Pred tem očitkom so se v Nemčiji branili s tem, da je rajh imel od svoje utemeljitve dalje izredno maloštevilna finančnopolitična polnomočja, in sicer tudi kar se tiče povečanja svojih davčnih dohodkov. V habsburški monarhiji resda ni bila državna oblast tako zelo podrejena tem utesnitvam, vendar je kljub vsemu le odlašala s prilagajanjem davkov vojaškim zahtevam. Za tako obotavljanje je morda bilo odločilno takrat splošno razširjeno mnenje, da bo vojna kratka, ne gre pa pri tem prezreti tudi vpliva notranjepolitičnih napetosti v monarhiji; nihče ni tvegala povečati notranjih nasprotij s privijanjem davčnega vijaka.

²³ Op. cit., str. 101–104

Prvi davčni ukrepi so dobili veljavo sredi leta 1915 z zvišanjem davka na žganje in s ponovnim zvišanjem konec omenjenega leta. V težnji, da bi davčno zajeli tudi naraščajoče vojne dobičke, so določili pristojbino za poslovne pogodbe, ki so se nanašale na kritje vojaških potreb. Povišali so tudi še druge pristojbine. Šele v letu 1916, ko so že pričeli dvomiti v zmago, so se res odločilno lotili vključevanja davčne politike v službo financiranja vojne. Temu cilju je služila vrsta ukrepov, ki so jih uvajali od aprila 1916 do januarja 1917. Na primer: ponovno povišanje davka na žganje, davek na vojne dobičke, ki je šel za tem, da zajame vedno večje donose pridobitnih družb vobče, dviganje cen tobačnih izdelkov, sledili so pribitki k direktnim davkom, tem splošno uvajanje kolkovin, pristojbin in podobno.

Vsi davčnopolitični ukrepi so kazali tendenco, vzeti v zakup bremen, ki so si jih mogli v miru komaj predstavljati. Toda vse to ni zadostovalo za kritje ogromnih stroškov vojne. Zato so se morali zopet oprijeti sredstev, ki so bila temeljito znana še iz dobe deficita, to se pravi, poseg v samo valuto s pomočjo kreditov pri emisijski banki. Postopek, ki so ga pri tem izvajali, je bil izredno podoben tistemu, ki so ga uporabili tudi Nemci. Že mobilizacijo v letu 1914 so krili v obeh rajhjih samo s kreditnimi operacijami. Računali so, da bodo v prvih treh mesecih potrebovali 2,5 milijard kron, kar je bilo približno 74 % državnih potreb v poslednjem mirnem letu 1913. V prvih vojnih dneh je država najprej nastopila pri emisijski banki s pomočjo posebnega bančnega konzorcija, pozneje je pa šla kar po direktni poti. Banka je dala habsburški monarhiji posojilo v višini dveh milijard kron; od te vsote je odpadlo na avstrijsko polovico države 1,272 milijard kron ali 63,6 %. V tem primeru je šlo za tako imenovani lombardni kredit, torej za posojilo, ki je bilo krito z zastavnim pogojem. Funkcijo zastavnih pologov so opravile 5-odstotne državne zadolžnice, ki bi se iztekle leta 1917. To so bili potemtakem srednjeročni papirji. Operacija se je razlikovala od nemškega postopka le v tehničnem postopku, kajti v Nemčiji je nakaznice državne blagajne prevzela kar Reichsbanka sama. Učinek je bil praktično isti. Določitev roka za povračilo posojila se je pokazala kot ovira, ki jo je kazalo v bodoče odstraniti in se ne vezati na rok. V jeseni 1914, ko so prvi kredit že izčrpali, so enostavno vpekljali predložitev državnih menic v diskontiranje emisijski banki. Tak način kreditiranja je povezal dva elementa, ki sta bila za državo zelo ugodna, namreč nižje obrestovanje z daljšim rokom. Vračanje se je raztegnilo na desetletje 1918–1927. Omenjeni različni krediti banke za novčаницe so količino denarja tako povečali, da je v nasprotju s

prvimi vojnimi tedni sedaj država upala, da bo dobila posojilo kar na kapitalnem tržišču. Prvo posojilo te vrste so razpisali v novembru 1914; prineslo je izkupiček okrog 2,2 milijarde kron. Tudi tu je šlo za srednjeročne kredite, katerih plačilo so predvideli za leto 1920. V naslednjih vojnih letih so enostavno prešli ustavnopravne pomisleke, saj so nasprotovali dolgoročnemu zadolževanju; pod streho so spravili kar osem posojil. Njihov skupni izkupiček je znašal okrog 33 milijard kron.

Torej so že v prvem vojnem letu premaknili finačnopolitično krenico. Leta 1915 sta finančni ministrstvi obeh polovic države podpisali z nacionalno banko dogovor, ki je na novo uredil nekatere tehnične podrobnosti in odstranil poslednje meje za zadolževanje države, istočasno pa potrdil načelo, da se ne sme izdati noben državni papirnati denar. To načelo je glede na finančnopolitično in valutnopolitično situacijo države moglo premotiti samo široko javnost, ne pa tudi dobrih poznavalcev takih in podobnih problemov. Poslednje vojno leto je vpeljalo novost, to je »Kassenscheine« ali blagajniške listke. Bili so kratkoročni papirji in so jih vpeljali kot dodatek k vojnim posojilom.

Tako v Nemčiji kot v Avstriji sta dosegli razmajanost financ in razrušenje denarne vrednosti svoj višek šele po vojni. Vsekakor je bila situacija prav ob koncu vojne tako brezupna, da je upravičena domneva, da bi se monarhija mogla rešiti le še s pomočjo drastične valutne reforme po vzorcu državnega bankrota iz leta 1811.

Posebnost vojnih razmer v Srbiji

Srbija je kot samostojna država imela svojega monarha, vlado, parlament, vojsko itd., pa seveda tudi svoje narodno gospodarstvo in gospodarsko politiko, svojo Narodno banko, carinsko in davčno službo, itd. Zaradi tega je imela določeno državno in državniško tradicijo, valutne in finančne izkušnje, s tem pa prednosti, ki jih ostale pokrajine v bodoči Jugoslaviji niso imele. To je dajalo Srbiji občutek prednosti in večje veljave na področju državotvornosti.

Upravni odbor Narodne banke kraljevine Srbije se je konstituiral v marcu 1884.²⁴ Poudariti moramo dejstvo, ki je bilo sicer značilno za vse narodne banke drugod po svetu, da je bila to privilegirana privatna ustanova v obliki delniške družbe z močnim nadzorstvom države nad njenim delom. Besede smo poudarili zato, da bi še po-

²⁴ Narodna banka 1884–1934. Beograd 1934, str. 15 sl.

sebej opozorili na dejstvo, da je bila to banka, ki je temeljila na kapitalističnih pridobitnih načelih, ne pa na primer na združnih, državnolastniških ali siceršnjih »nekapitalističnih« principih delovanja. Tudi po prevratu, ko je bilo njeno delo precej širše, je poslovala po istih načelih, torej kapitalističnih, kar pomeni – gledano iz drugega zornega kota – da se družbeni sistem ni menjal in da je tozadevno vse ostalo pri starem.

Ves čas vojne s Turki leta 1912 so bile tako gospodarske razmere kot tudi državne finance v Srbiji zelo stabilne. Zmede skorajda ni bilo. Na zboru delničarjev Narodne banke v marcu 1913 se je poročilo za leto 1912 glasilo takole: »V preteklem letu smo vam s tega mesta povedali, da so ekonomske in finančne razmere v državi pokazale veliko stabilnost ter da sta hodili ekonomsko in finančno življenje v državi po utrjeni poti. Drago nam je, ker se je v tem letu, ki bo ostalo najpomembnejše leto v zgodovini srbskega naroda, dokazalo, da so bili tako narodno gospodarstvo kot državne finance na zdravi osnovi. Prav tako se je v tej vojni pokazala ekonomsko-finančna moč srbske države. Obe zmagi, zmaga srbske vojske ter srbskih državnih in privatnih financ, sta ustvarili Srbiji tako ime v tujem svetu, da smemo biti ponosni nanj. Brez ozira na to, kdaj bo konec vojne in podpisan mir, moremo biti zadovoljni s tem, kar je bilo do sedaj, ker smo vojaško in finančno zmagali; obe zmagi sta pokazali našim prijateljem, da je Srbija močan faktor na Balkanu in v Evropi, faktor, s katerim se mora računati in ki se ga ne sme več zanemarjati, kot je bilo do pred kratkim; našim sovražnikom je treba dokazati, da je Srbija država, ki jo morajo spoštovati.«

A v letu 1913 je gospodarstvo zgubilo tisti polet, ki je prevladoval še dve leti prej v vseh panogah. Leta 1913 se je država ponovno zadolžila pri Narodni banki. Ob koncu tega leta je skupaj dolgovala Narodni banki skoraj 15 milijonov dinarjev. Stanje, ki so ga ustvarile balkanske vojne, so finančno zlahka likvidirali, k čemur je veliko pripomoglo tudi 5-odstotno posojilo v višini 250 milijonov din, ki so ga oktobra 1913 najeli v tujini.

Srbski vladni in gospodarski sistem sta se v glavnem zadrževala na ozemlju lastne države do skrajnih meja možnosti, to je, do jeseni 1915, ko so sovražniki koncentrično napadli kraljevino. V te mesece datira nekaj za bodočnost odločilnih predpisov. Tako je srbska vlada sprejela v Kragujevcu 17. avgusta 1915 zakon o postopku z lastnino državljanov tistih držav, ki so bile v vojni s kraljevino Srbijo. Pravilnik za izvedbo tega zakona so sprejeli dva dni pozneje v Nišu. Pravilnik je določal, da se bo moralo vse premoženje sovražnikovih državljanov popisati in postaviti pod državno nad-

zorstvo. Podjetja bodo smela poslovati še naprej pod nadzorstvom skrbnika, vsi dohodki pa, ki ne bodo potrebni za obratovanje, bodo deponirani pri državnem fondu.²⁵

Končno je srbska vlada sprejela 18. oktobra 1916 v Solunu sklepe pariške ekonomske konference, kjer so se zavezniki sporazumeli o skupnih ekonomskih ukrepih za vojno in njej sledeče prehodno obdobje. Prepovedali so vsako trgovino s sovražniki in uvedli sekvester nad premoženjem, dalje so tudi sklenili solidarnost in medsebojno pomoč držav zaveznic pri obnovi opustošenih pokrajin.

Ob koncu novembra je srbska vojska v celoti zapustila teritorij svoje države. Tako je dejansko prenehala za določen čas obstajati vsaj formalno »normalna gospodarska neodvisnost«. Vlada in drugi upravni organi so se v glavnem namestili na Krfu, na ozemlju kraljevine Srbije pa je sovražnik vzpostavil svoj vojaški gospodarski sistem. Moramo dodati, da se je Narodna banka že prej umaknila iz države.

Po končanih balkanskih vojnah oziroma – točneje rečeno – z začetkom leta 1914 so nastale za Narodno banko velike težave glede zajamčenja sredstev za kreditiranje gospodarstva. Od leta 1913 naprej je bilo treba skrbeti za zadostne količine denarja v novo osvojenih južnih predelih kraljevine; dotakratni že tako in tako nezadostni bančni kontingent je bilo treba hitro povečati. Že v prvih mesecih leta 1914 so ta kontingent izčrpali v celoti.

Glede gospodarske aktivnosti je bila prva polovica leta 1914 zelo ugodna. Žetev je dobro kazala, slive prav tako, stanje živine in drugih glavnih srbskih izvoznih artiklov je obljubljalo, da bo jesenski izvoz močnejši kot prejšnja leta. Poleg tega je bil državni proračun uravnotežen, zbiranje dohodkov je potekalo brez težav in pravočasno, tako da država niti ni izkoristila vseh začasnih kreditov pri Narodni banki. Posebno skrb sta tedaj banka in država posvetili normaliziranju in napredku gospodarstva komaj osvobojene južne Srbije.

Julija 1914 se je Narodna banka preselila v Kruševac, uprava pa v Niš. V poznem poletju 1915 se je banka preselila v Skoplje in potem v Solun, nato še v Bitolo. Končno je odšla iz Soluna v Marseille. Spomladi 1916 je bila tu prva seja uprave. Med vojno je srbska vlada najemala posojila v frankih in dolarjih. Septembra 1918 so armade prebile solunsko fronto, novembra 1918 pa je uprava banke prišla v Beograd in januarja 1919 je bilo poslopje v prestolnici uspo-

²⁵ Op. cit., str. 52 sl.

sobljeno za funkcioniranje. Banka sama je šla po kopnem in iz Mar-seilla prispela v Beograd sredi februarja 1919. Po štirih letih in pol je ta bila spet na svojem prvotnem mestu.²⁶

Če so slovenski politiki in gospodarstveniki avgusta 1918 dobro poznali stanje v monarhiji, zlasti v njeni avstrijski polovici, znatno manj seveda v ogrski polovici, pa istočasno ne moremo trditi, da so vsaj v obrisih poznali usodo srbske Narodne banke, srbski zakon o carini, zakon o postopku z lastnino sovražnih državljanov in podobne pomembnosti.²⁷ Morda so te zadeve poznali člani Jugoslovanskega odbora v Londonu in še kdo v domovini, potem pa je bil krog posvečencev zaključen. Morda se je kdo vprašal, kaj bo z imovino Slovencev in Hrvatov, ki so bili do prvih dni novembra 1918 formalno po državljanstvu pripadniki države, ki je bila sovražna Srbiji. Jasno je, da so srbski politiki gledali problem iz svojega zornega kota, hrvatski in slovenski pa iz svojega kota. Niti krfska deklaracija niti drugi medvojni dokumenti ne govorijo o reševanju narodnogospodarskih problemov in šele iz mnogo poznejših dokumentov in dejstev vobče vidimo, da je slovensko in hrvatsko gospodarstvo resnično moralo plačati Srbiji svojo nekdanjo državljansko pripadnost.²⁸ Iz istih dokumentov tudi razberemo, da se je zdelo to srbskemu gospodarstvu popolnoma logično, da se pa drugi strani to ni zdelo tako zelo logično. Mnogo dejstev govori za to, da zedinjenja 1. decembra 1918 ni diktiralo spontano in tradicionalno politično prijateljstvo in velika gospodarska povezanost južnoslovanskih narodov skozi desetletja, pač pa veliko bolj misel, da je to »najboljši« razplet dane situacije. Pritisk zaveznikov, bližnja mirovna pogajanja, obnašanje Italije, mednarodni sloves Srbije in druga dejstva so vplivala na to, da ni prišlo do zedinjenja precej pozneje ali v drugačni obliki.²⁹

²⁶ Op. cit., str. 84 sl., 93 sl.

²⁷ V virih, ki smo jih pregledali, ni nobenega namiga, ki bi dovoljeval sklepati, da je Narodni svet v Ljubljani kot celota podrobneje poznal razmere v takratni kraljevini Srbiji, že znaki, ki dovoljujejo takšna predvidevanja za ožji krog ljudi, na primer za dr. Antona Korošca, dr. Gregorja Žerjavo, dr. Milka Brezigarja in podobno.

²⁸ Josip Mosetizh, Povojna davčna zakonodaja in gospodarstvo v Sloveniji /Slovinci v desetletju, str. 574–596/. – Stališča političnih strank do davčne in siceršnje gospodarske politike podaja dr. Melita Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev /Op. cit., str. 357–373/.

²⁹ Ferdo Čulinović, Jugoslavija izmedju dva rata I., str. 75–119, 139–190.

II. poglavje

Narodni svet in njegovi odseki

Ne trdimo, da dogajanja v mesecih od poletja 1918 do – na primer – pomladi 1919 ne poznamo, trdimo le, da ga še ne poznamo dovolj nadrobno. Pri tej trditvi imamo seveda prvenstveno pred očmi tako razvoj ekonomskopolitične misli kot razvoj gospodarske prakse. V Narodnem svetu in njegovih organih so se izkristalizirala in fiksirala nekatera gospodarskopolitična načela, ki so postala vodilo za akcijo v poznejših mesecih. Kje je začetek teh idej, kje, v kakšnih okoliščinah in v čigavi glavi, – seveda v družbeno opredeljeni glavi, – moramo iskati izvor teh idej, je pa praktično toliko kot nemogoče čisto natančno določiti. Morda moramo jedro idej iskati v letu 1848, morda tudi v poznejših desetletjih, ni pa izključeno, da sežejo celo v čas pred letom 1848.

Mi moramo tu pričeti enostavno z Narodnim svetom in z ugotovitvijo, da se je v njem oziroma v njegovem okrilju koncentriral gospodarskopolitični program za bodočnost, in to spoznanje imeti kot izhodno točko za našo razpravo.

Zanimivo je, da v zborniku Slovenci v desetletju 1918–1928, ki je v znatni meri posvečen dogajanju od avgusta 1918 dalje, ne najdemo specialnega teksta o razvoju gospodarskopolitične misli v Narodnem svetu in v njegovih posebnih organih, čeprav so razprave pisali večidel člani Narodnega sveta ali vsaj njemu blizu stoječi akterji.³⁰

Značilnost znanih posvetovanj, ki so potekala v Ljubljani 16. in 17. avgusta 1918, je bila osredotočena v naslednjih treh točkah:

a) Spособnost mlade in šibke slovenske buržoazije, da iz svoje sredine konstituirajo Narodni svet, ki naj narod vodi na avtonomni podlagi k združitvi z drugimi avstroogorskimi Jugoslovani v »Državo S. H. S.«

b) Odločenost Narodnega sveta, da bo ustanovil odseke, ki bodo povsem konkretno reševali vse probleme v perspektivi, nakanjeni v prvi točki.

³⁰ Arhiv Slovenije, Ljubljana /AS/, fond Narodni svet v Ljubljani. Fond obsega pet fasciklov; citiramo le dva najpomembnejša: Fasc. 2 Predsedstvo, fasc. 3 Spisi odsekov. Gospodarskopolitični elaborati so v fasc. 3, ovoj Gospodarski odsek.

c) Hotenje Narodnega sveta, da uresniči tesnejšo povezavo s Čehi in Poljaki že na posvetovanjih in da jih v bodočnosti samo še razvija.³¹

Vsako od treh točk moramo analizirati podrobneje.

K prvi bi pripomnili, da so se 16. avgusta 1918 zbrali v Ljubljani v posvetovalnici mestnega magistrata odposlanci, ki so jih imenovala naslednje politične stranke in politična društva: Vseslovenska ljudska stranka, Jugoslovanska demokratska stranka, Jugoslovanska socijalno demokratska stranka (ta sicer ni poslala svojih delegatov na zbor že kot člane Narodnega sveta, a je – najbrž že v teku posvetovanja – sklenila, da se bo delovanja Narodnega sveta vendarle udeleževalo), Tržaško politično društvo Edinost, Politično in gospodarsko društvo za Istro, Katoliško politično društvo za Slovence na Koroškem.

Dalmacija formalno ni pristopila k ljubljanskemu Narodnemu svetu zaradi prevelike prometne oddaljenosti in zato zaradi nerednega prihajanja na sejo, vendar pa so sklenili, da bodo nekateri delegati vseeno redno prihajali k posvetovanju Narodnega sveta v Ljubljani.

Kriterij za sklicanje odposlancev, izmed katerih naj se izvoli Narodni svet, je zelo preprost in za takratne čase edino realen: vseh šest legalnih političnih strank in društev (politično neorganiziranih skupin državljanov in članov revolucionarnih ilegalnih enot niso vabili) naj si po medsebojni jakostni lestvici in vplivu v slovenski družbi razdeli delo in funkcije v tem elitnem korpusu. Ta jakostna lestvica je nakazana že v vrstnem redu naštevanja strank in društev.

Da bomo povsem konkretno spoznali družbeno strukturo Narodnega sveta, bomo člane Narodnega sveta navedli po imenih in priimkih, jim dodali poklic in kraj bivališča in morebitne druge karakteristike. Vrsta bo primerno dolga, toda ne moremo mimo nje zato, ker bomo videli, da so se mnogi izmed članov Narodnega sveta pozneje živahno udeleževali v gospodarskem in siceršnjem podjetniškem svetu v Sloveniji in Jugoslaviji. Povezava med obema aktivnostma, med delom za rehabilitacijo Narodnega sveta v avgustu 1918 in med poznejšo profesionalno aktivnostjo v gospodarstvu, ni seveda nobeno naključje.

Najprej torej k »podrobnostim«! Kot člani Narodnega sveta v Ljubljani, razvrščeni po abecednem redu, so zapisani:³²

³¹ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 2 Predsedstvo.

³² Vir kot v op. 2. Seznam ni do kraja dognan, ker navaja ponekod le imena in priimke ali celo le priimke. Pripadnost k političnim strankam ima samo seznam za Narodni svet v Mariboru oziroma zapisnik o njegovem ustanovnem zboru z dne 26. septembra 1918. Kmečka stranka je dala Verstovška, Holnjeca, Kovačiča, Žebota, Slaviča, Pušenjaka, Lukmana, Vračka, Florjančiča; vsi ostali člani so pripadali Jugoslovanski demokratski stranki.

Izjemoma je na prvem mestu predsednik: dr. Anton Korošec, državni poslanec, Ljubljana–Dunaj; dr. A. Božič, odvetnik, Celje; dr. Janko Brejc, tu, Ljubljana; dr. Milko Brezigar; Josip Breznik, profesor, Ljubljana; dr. Izidor Cankar, glavni urednik Slovenca, Ljubljana; dr. Franc Černe, tajnik Mestne hranilnice ljubljanske, Ljubljana;

dr. Josip Debevc, profesor, Ljubljana; *Dolinar, revizor državne železnice, Ljubljana;

dr. Otto Fettich-Frankheim, odvetnik, Ljubljana; dr. Slavko Fornazarič, odvetniški kandidat v pisarni dr. Tominška, Ljubljana; Josip Gostinčar, Ljubljana; Miroslav Gregorka, Ljubljana; Janez Hafner, poštni nadkontrolor, Ljubljana; Ivan Hribar, ravnatelj banke Slavija, Ljubljana; dr. Fran Ilešič, Ljubljana; dr. Josip Jerič, odvetniški kandidat v pisarni dr. Furlana, Ljubljana; dr. *Jevšček, koncipist državne železnice, Ljubljana; dr. Fran Jež, odvetniški kandidat v pisarni dr. Jura Adlešiča, Ljubljana; Ivan Jovan, ravnatelj Žitnega zavoda, Ljubljana; Andrej Kalan, kanonik, Ljubljana; Ivan Kejžar, ravnatelj skladišča Balkan, Ljubljana; dr. Janko Kersnik, ravnatelj Kmetske posojilnice, Ljubljana; dr. Fran Kimovec, kanonik, Ljubljana; Anton Kralj, Zadružna zveza, Ljubljana; Franc Krambergar, Žitni zavod, Ljubljana; dr. Albert Kramer, glavni urednik Slovenskega naroda, Ljubljana; dr. Valentin Krisper, odvetnik, Ljubljana; Anton Kristan, ravnatelj, Ljubljana; dr. Kržan*; dr. Vekoslav Kukovec, odvetnik, trenutno c. kr. stotnik, Lebring; *Lah, inženir Kmetijskega društva, Ljubljana; Evgen Legat, ravnatelj Zadružne zveze, Ljubljana; dr. Milan Lemež, odvetnik, Ljubljana; dr. Lenart*; dr. Janko Leskovec, Škofja Loka, nato Ljubljana; Janko Lesničar, tajnik Zadružne zveze v Celju, Celje; Alojz Lilleg, veletrgovec, Ljubljana; dr. Dragotin Lončar, profesor, Idrija; Alojz Markež, ekonom Škofovih zavodov, Št. Vid nad Ljubljano;

Ivan Mazovec, profesor, Ljubljana; dr. Jakob Mohorič, tajnik Zadružne zveze, Ljubljana; Fran Muri, tajnik Žitnega zavoda, Ljubljana; dr. Vladimir Murnik, tajnik Trgovske in obrtne zbornice, Ljubljana; dr. Fran Novak, odvetnik, Ljubljana; Ivan Ogrin, posestnik, Ljubljana; dr. Janko Olip, Ljubljana; dr. Danilo Majaron, odvetnik, Ljubljana; Albin Pečar, ravnatelj Zveze slovenskih zadrug, Ljubljana; dr. Pavel Pestotnik, profesor, Ljubljana; Josip Petejan, urednik Napreja, Ljubljana; Lovro Petovar, poštar, Ivanjkovci; J. Pirc, generalni ravnatelj Kmetijske družbe, Ljubljana; Josip vitez Po-gačnik, državni poslanec itd., Podnart; dr. Lovro Pogačnik, državni poslanec, Ljubljana; Alojz Potokar, poštni nadoficial glavne pošte, Ljubljana; Avgust Praprotnik, ravnatelj Jadranske banke,

Ljubljana; Ivan Pregelj, železniški kontrolor, Ljubljana; Svitoslav Premrou, ravnatelj, Gorica, potem Ljubljana; Albin Prepeluh, sodni oficial, Ljubljana; dr. Matevž Pretner, odvetnik, Trst; dr. Vladimir Ravnihar, državni poslanec, Ljubljana; *Ravnikar; Bogumil Remec, profesor, Ljubljana;

dr. Otokar Rybar, Trst; Adolf Ribnikar, nadzornik, Ljubljana; Vladimir Remec, inženir Zavoda za pospeševanje obrti, Ljubljana; Janko Sirnik, poštni kontrolor, Ljubljana;

Ignac Šega, načelnik železniške kurilnice, Ljubljana; Fran pl. Šuklje, profesor, dvorni svetnik v pokoju, Novo mesto; dr. Ivan Tavčar, župan ljubljanski, Ljubljana; Alojz Tavčar, inženir Kmetijske družbe, Ljubljana; Franc Tertenik, nadrevident Južne železnice, Ljubljana; Rihard Tomažič*, dr. Karel Triller, odvetnik, namestnik deželnega glavarja, Ljubljana; Alojz Vrtovec, urednik Slovenca, Ljubljana; Josip Vrtovec, nadkontrolor glavne pošte, Ljubljana; Anton Wolf, poštni nadkontrolor, Ljubljana; Fran Zabret, tajnik SLS, Katoliška tiskarna, Ljubljana; dr. Janez Zore, profesor, Ljubljana; dr. Fran Zupanc, odvetnik, Ljubljana; dr. Gregor Žerjav; dr. Josip Puntar, profesor, Ljubljana.

Člani pokrajinskega odseka Narodnega sveta v Mariboru so postali:

dr. Karel Verstovšek, profesor, državni poslanec itd., Maribor; dr. Fran Rosina, odvetnik, Maribor; Franc Voglar, profesor, Maribor; dr. Fran Kovačič, profesor bogoslovja, Maribor; dr. Josip Hohnjec, profesor bogoslovja, Maribor; Franjo Žebot, urednik, Maribor; dr. Matija Slavič, profesor bogoslovja, Maribor; dr. Fran Lukman, profesor bogoslovja, Maribor; Evald Vračko, župnik, Šentilj; Jakob Florjančič, župan, Šmiklavž pod Mariborom; Hren*, učitelj, Muta pri Vuzenici; Jožef Smertnik, ravnatelj posojilnice, Celje; Viktor Kukovec, posestnik paromlina, Ljutomer; Zadravec.

Člani pokrajinskega odseka Narodnega sveta v Gorici:

dr. Karel Podgornik, odvetnik, Gorica; dr. Anton Brecelj, primarij, Gorica; dr. Peter Medvešček, odvetnik, Gorica; Svitoslav Premrou, ravnatelj Goriške zveze, Gorica;

dr. Franc Gaberšček, odvetnik, Gorica; Avgust Kozman, uradnik; dr. Alojzij Franko, odvetnik; Anton Štrekelj, ravnatelj Kmetijske šole; Ivan Mermolja, posestnik, Vrtojba;

Ciril Vuga, kurat v bolnici Usmiljenih bratov; dr. Ivo Novak, odvetnik, Gorica.

Torej je bilo od 109 navedenih članov kar 29 visokih uradnikov (skoraj 27%), dalje 27 odvetnikov (25%), potem 17 profesorjev (ok. 16%), nato 12 ravnateljev (11%), končno pet urednikov, itd.

Iz dejstva, da so posvetovanja trajala dva dni in da so že prvega dne imenovali Narodni svet, sledi, da na zborovanju ni bilo niti političnih nasprotij niti družbenih konfliktov, da so torej priprave potekale dokaj hitro in složno. Po konstituiranju Narodnega sveta je njegov predsednik dr. Anton Korošec orisal svetovni položaj in razvil vodilne ideje, ki so privedle do ustanovitve Narodnega sveta, ter se pri tem skliceval na samoodločbo naroda, češ da nam bo ta princip spet vrnil vse državne pravice, ki jih je užival slovenski narod do smrti kralja Sama, in bo omogočil združitev troimenega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov v močno veliko državo Jugoslavijo. Vsebine tega stavka ne smemo prezreti: predsednik se je skliceval na historično pravo, na dvoizvorno pravico samoodločbe (sovjetsko-rusko in ameriško) in na združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov v močno veliko Jugoslavijo, kar je formuliral tako široko oz. tako diplomatsko, da gre lahko za habsburške Slovence, Hrvate in Srbe, lahko pa za res poznejšo Jugoslavijo, ki figurira tu le kot »država«, ne pa kot republika ali monarhija. Menimo, da gre pri terminu 'troimeni narod' za »Volk«, za ljudstvo, ki ga sestavljajo tri nacionalne skupnosti. Tako razumemo tudi naslednji Koroščev stavek, ki ga tudi sicer zaradi pomembnosti citiramo v celoti in originalno: *»Narod, ki hoče biti nositelj države, ki hoče prevzeti in izvrševati državne pravice v blagor ljudstva, mora zbrati vse državnotvorne moči v enoto. Stranke morajo izločiti ta vprašanja iz svojega delokroga ter jih prepustiti Narodnemu svetu. Da bode slovenski narod pripravljen na oni zgodovinski trenutek, ko prevzame vse pravice in dolžnosti samostojne države skupno s Hrvati in Srbi, si je izbral Narodni svet. S tem dnevom, t. j. z 18. avgustom 1918 je postavljen temelj za ustvaritev svobodne države. S tem zgodovinskim dnevom smo stopili v družbo svetovnih svobodnih narodov kot enakovreden član.«*

Analiza tega stavka nam pove, da je predsednik Narodnega sveta gradil svojo aktivnost na pojmu »suvereniteta naroda« (Nation); to dokazujejo besede 'nositelj države' in dalje 'prevzeti in izvrševati državne pravice'. Ta narod, torej slovenski narod, naj zbere v enoto (= v Narodni svet) vse državotvorne moči. Zaradi konkretnega historičnega razvoja pa je mogla biti v danem momentu, to je vsaj v avgustu 1918, samo nacionalno radikalno opredeljena in razredno močna in osveščena buržoazija nosilec državotvorne volje in akcije. Politične stranke naj bi se za čas ustvarjanja države Slovencev, Hrvatov in Srbov odrekle strankarski politiki in dale svojo elito v nadstrankarski korpus, ne pa seveda v nadrazredni, brezrazredni korpus, ker družbena stvarnost česa takega ne pozna. Predsednik Narodnega sveta bi seveda lahko tudi rekel: »Elita naroda, ki hoče

biti nositeljica države, ki hoče prevzeti in izvrševati državne pravice v blagor ljudstva, mora zbrati vse državotvorne moči v enoto.« In kot sodobnik oktobrske revolucije bi mogel – če že ni drugače prek študij te problematike prišel do jasnih spoznanj – reči tudi: »Razred, ki hoče biti nositelj države, ki hoče prevzeti in izvrševati državne pravice v blagor ljudstva, mora zbrati vse državotvorne moči v enoto.« Raje se je poslužil terminologije, ki je bila zaradi vzgoje in historične danosti bližja vsem, ki so rušili habsburško monarhijo. Ne moremo trditi, da slovenski delavski razred družbeno ni bil osveščen, toda manjkal mu je bistveno pomemben element v takratni stvarnosti: ni mogel zbrati državotvornih moči v enoto. Buržoazija pa je to že mogla in zato je postala historično dana nosilka slovenske in s tem jugoslovanske državotvornosti.

Pri drugi točki (b) velja dodati, da so na ustanovni seji Narodnega sveta določili, da bo v njegov delokrog spadalo zlasti: delo za zedinjenje jugoslovanskega naroda v samostojno državo; smotno delo za popolno ravnopravnost slovenskega jezika v šolah, uradih in vsem javnem življenju; obramba in pospeševanje skupnih kulturnih zadev; **obramba in gojitev skupnih gospodarskih interesov ter zavest gospodarske osamosvojitve** (podčrtal J. Š.); reprezentanca naroda in pospeševanje narodnih koristi na zunaj dogovorno s parlamentarno delegacijo. To so bile programske točke Narodnega sveta kot celote.

Za lažje uresničenje naštetih programskih točk so izvolili tudi naslednje odseke:

- organizacijski odsek: pomaga naj predsedstvu pri organizaciji posebnih nalog in naj izdela načrt za preureditev skupne narodne organizacije v sporazumu s strankami.

- ustavno-upravni odsek, ukvarjal se bo s temelji bodoče ustave in uprave ter narodnega prava za prihodnjo dobo. Zapisano je dalje, da morajo biti nositelji javnih pravic in dolžnosti vsi sloji naroda in da se je treba postaviti na svoje noge ter si iz lastnega ustvariti tako ustavo, da bo v popolnem skladu z naravo slovenskega naroda. Tudi upravo bo treba reformirati ter jo prilagoditi demokratičnim načelom jugoslovanske ustave.

- odsek za propagando; ta naj prek tiska in drugih občil širi jasne nazore o ciljih Narodnega sveta.

- odsek za varstvo slovenskih interesov pred obstoječo administracijo; bori naj se za enakopravnost slovenskega jezika, za nastavljanje domačih uradnikov na slovenskem ozemlju in vodi naj evidenco vseh uradnikov, sposobnih za določene stroke.

– odsek za gospodarsko koncentracijo (= gospodarski odsek), ta naj evidentira vse gospodarske sile slovenskega naroda, zbere naj jih v močne centrale in jih pripravlja, da bodo čim boljše prestale vojno krizo. Zaradi velikega obsega tega področja naj si ta odsek osnuje pododseke, na primer pododsek za narodno prehrano (aprovizacijo), ki naj oskrbuje kraje, kjer je pomanjkanje živil, s potrebno hrano bodisi iz lastnih zalog bodisi iz presežkov sosednjih jugoslovanskih in ev. tudi severnoslovanskih dežel, dalje še pododsek za obnovo Primorske. Sklenili so, da naj se gospodarski odsek ukvarja tudi z vsemi vprašanji tkim. prehodnega gospodarstva, na primer z vprašanjem, kako se bo izpeljala nacionalizacija slovenske zemlje, industrije, obrti in trgovine. Nadalje bo treba pretresati vprašanje naložbe denarja, in sicer na tak način, da se bo v primeru velikega finančnega preobrata čim boljše rešila njegova vrednost (na primer sprostitev blokiranega denarnega premoženja, se pravi zamenjava slabih vrednostnih papirjev za dobre vrednostne papirje ali za blago, ki bo obdržalo sedanjo vrednost tudi v primeru preobrata). Odseku so nakazali še nalogo, da se ukvarja z vprašanjem notranje vrednosti avstro-ogrskega denarja, z razmerjem tega denarja do tuje valute ter o možnosti prehoda od sedanjega razvrednotenega avstrijskega denarja k zdravi valuti. Prav tako moramo poudariti, da so gospodarskemu odseku sugerirali, naj ustvari pogoje za ožjo koncentracijo slovenskega združništva, hranilnic in drugih denarnih zavodov, naj dalje študira vlogo, ki jo bo imelo slovensko gospodarstvo v Jugoslaviji v odnosu do srbsko-hrvaškega gospodarstva, končno naj reši vprašanje preskrbe živil, surovin, industrijskih produktov in drugih manjkajočih potrebščin za omejeni prehodni čas. Ugotovili so, da bo mogel Narodni svet opraviti te res velike naloge le, če se bodo politiki posvetovali o vseh teh problemih z ljudmi, ki imajo pomembne vloge v praktičnem gospodarstvu, in da jih je treba reševati v dogovoru z njimi.

– odsek za tujski promet ali tkim. »Jugopromet«; skrbi naj za organizacijo in upravo tujkega prometa, železniških, avtomobilskih in ladijskih zvez, za pospeševanje trgovskih in prometnih zvez itd.

– pokrajinski odseki za Trst, Istro, Goriško, Koroško in Maribor in ev. pododsek za Prekmurce naj skrbijo za ugotovitev pretenzij glede slovenskih meja, kar naj se izpelje z revizijo službenega štetja, z zbiranjem raznih dokazov o slovenskosti omenjenih okrajev, itd.

– odsek za obnovo Goriške (odstavek je prečrtan).

– finančni odsek; skrbel bo za pokritje izdatkov Narodnega sveta.

Takoj so se konstituirali odseki. Predsedstvo so predstavljali: dr. Anton Korošec (namestnik prelat Kalan), Franc Smodej, urednik »Mira« v Celovcu (namestnik prof. Remec), dr. Djuro Červar, odvetnik iz Voloske (namestnik dr. Poščič), dr. Albert Kramer, dr. Josip Jerič, dr. Lovro Pogačnik, Ivan Hribar, Ivan Kejžar, dr. Josip Vilfan, advokat v Trstu.

V finančni odsek so prišli: predsednik Ivan Hribar, podpredsednik Evgen Legat, blagajnik Iva Kejžar, Lovro Petovar, Alojzij Lilleg, Albin Pečar, prof. Bogomil Remec, Svitoslav Premrou, Avgust Praprotnik, dr. Janko Kersnik.

Zadružna koncentracija: Pod to točko so navedli samo naslednjih pet zvez: Zadružna zveza v Ljubljani, Zadružna zveza v Celju, Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani, Goriška zveza gospodarskih zadrug v Gorici, Gospodarska zveza za Istro v Voloski.

Odsek za gospodarsko koncentracijo ali gospodarski odsek so reprezentirali: predsednik prof. Bogomil Remec, podpredsednik Anton Kristan, tajnik Albin Pečar, člani Alojz Markež, dr. Franc Jež, Josip Gostinčar, dr. Jakob Mohorič, Ivan Hribar, Adolf Ribnikar, dr. Karel Triller, dr. Milko Breziger, Avgust Praprotnik, Fran pl. Šuklje, dr. Ivan Tavčar, dr. Fran Novak, dr. Franc Kramberger, Franc Muri, inž. Vladimir Remec, Gustav Pirc, dr. Janko Olip, Anton Kralj, Miroslav Gregorka, Janko Jovan, dr. Danilo Majaron, inž. Lah, inž. Alojz Tavčar, Janko Lesničar, dr. A. Božič, neki drug seznam navaja še imena in priimke: dr. Vladimir Murnik, dr. Černe, dr. Dežman, dr. Vinko Gregorič, Albin Prepeluh.

Administrativni odsek je združeval 19 ljudi: dr. Vladimir Ravnihar, Ivan Kejžar, prof. Josip Breznik, dr. Pavel Pestotnik, dr. Franc Novak, Franc Tertinek, Slavko Ravnihar, prof. Ivan Mazovec, dr. Josip Jerič, dr. Franc Keržan, dr. Janko Berce, dr. Oton Papež, Vladimir Breskvar, Andrej Rape, inž. Mihor, prof. Josip Gogala, prof. Anton Jug, Ivan Hribar, dr. Franc Jež.

Ustavnopravni odsek: dr. Lovro Pogačnik, dr. Jakob Mohorič, dr. Franc Jež, dr. Vekoslav Kukovec, Fran pl. Šuklje, dr. Franc Zupanc, dr. Albert Kramer, dr. Milko Brezigar, dr. Gregor Žerjav, dr. Danilo Majaron, dr. Milan Lemež, dr. Vladimir Ravnihar, dr. Otokar Rybar, Adolf Ribnikar, dr. Franc Novak.

Organizacijski odsek: dr. Josip Debevc, dr. Vladimir Ravnihar, dr. Gregor Žerjav, dr. Josip Puntar, dr. Pavel Pestotnik, dr. Albert Kramer.

Demobilizacijski odsek (rubrika ni izpolnjena s priimki).

Odsek za propagando: dr. Albert Kramer, dr. Izidor Cankar, dr. Fran Kimovec, Albin Prepeluh, dr. Janko Leskovec, dr. Fran

Ilešič, Andrej Kalan, Franc Zabret, Adolf Ribnikar, dr. Dragotin Lončar, dr. Janez Zore, dr. Josip Puntar, Josip Petejan, dr. Franc Jež, Alojz Vrtovec, dr. Leopold Lenart, dr. Gregor Žerjav, eden izmed urednikov lista Edinost (najbrž ga Edinost ni delegirala kljub rezerviranemu mestu).

Odsek za tujski promet oz. »Jugopromet«: Ivan Kejžar, dr. Franc Jež, Lovro Petovar, Fran pl. Šuklje, Miroslav Gregorin, dr. Valentin Krisper, Rihard Tomažič, dr. Lovro Pogačnik, dr. Matevž Pretnar.

Končno so postavili še dva pododseka, aprovizacijskega in za obnovo. Aprovizacijski pododsek so sestavljali Adolf Ribnikar, Anton Kristan, Josip Palme, Alojz Kocmur, Fran Jeran, Alojz Markež, Ivan Volk, Janko Jovan, dr. Ivan Tavčar, dr. Karel Triller, Ivan Jelačin ml., Franc Muri, J. Bukovic, dr. Jakob Mohorič; k sejam so vabili še prof. Remca. Pododsek za obnovo pa so sestavljali Svito-slav Premrou, dr. Alojz Fernazarič, Bogomil Remec, dr. Janko Olip. Kot geslo so postavili tudi »Pokrajinski odsek Trst«, a rubrike niso spopolnili s priimki.

Takoj opazimo, da so postali člani odsekov ljudje, ki jih na čelu objavljeni seznam še nima. To lahko tolmačimo na več načinov, na primer tako, da je strah pred represalijami od strani c. kr. birokracije spričo položaja monarhije popuščal, ali pa tako, da so ljudje vsak dan bolj čutili vpliv Narodnega sveta, torej nekakšne narodne oblasti, in so se mu radi podrejali, končno tudi tako, da so slutili, kako odseki postajajo zarodek bodočega narodnega uradništva in torej prvi temelj zanesljive službe. Kakor koli že, ugled in delokrog Narodnega sveta sta se širila in krepila.

K delu posameznih odsekov so do sedaj še ne ugotovljeni pisci dodali sugestije in navodila, ki naj bi pojasnila delo nekaterih članov. Za nas je pomembno, da so pri gospodarskem odseku omenjali carino. Pisec je dodal, da si morajo biti na jasnem, kateri carinski ustroj je najprimernejši za slovensko gospodarstvo. Dalje je treba postaviti načela, po katerih naj se določijo carinske postavke za posamezne skupine blaga. Zato bi se bilo treba obrniti k Čehom in Poljakom, da bodo Slovenci uskladili domačo carinsko politiko z njihovo. Dalje bo treba skleniti ugodne trgovske pogodbe s tujino, ki bo nudila vse potrebne surovine in kupovala slovenske produkte. Pri tem bo treba paziti na prevelik pritisk madžarskega in nemškega izvoza, ker bi mogla ovirati nastanek slovenske nacionalne industrije. Treba bo namreč ustaviti nemško ekspanzijo proti vzhodu. Tembolj bo treba iskati trgovske in sploh gospodarske stike s Čehi in Poljaki. V to smer naj se giblje tudi slovenska železniška politika. Glede železniškega vprašanja je treba paziti na to, da

bodo v prehodni dobi domača transportna sredstva urejena in da bo ostalo doma dovolj transportnih sredstev. Glede valute (pisec uporablja besedo »kov«) velja načelo, da bo treba določiti valuto za Jugoslavijo in njeno relacijo do avstrijske krone in do tuje valute sploh. Gre torej tudi za kurz, po katerem se bo plačevala avstrijska krona, velja izbrati sredstva, s katerimi se bo preprečevala poplava slovenskih dežel z avstrijskimi kronami, fiksirati pa je treba tudi načelo, po katerem se bo določal kurz, veljaven za stare dolgove, ki so stipulirani v avstrijski kroni, bodo pa plačevani v novi valuti. Težiti je treba k temu, da bi Slovenci delovali enotno, složno s Čehi in Poljaki. Posebno naj bi se skrbelo za to, da bi imele vse tri države enako valuto. Pisec je na kratko omenil tudi pomorsko plovbo in pristanišča, češ da je treba ugotoviti stališče, ki naj ga zavzameta Trst in Reka do svetovne trgovine in do tujih pristanišč. Dognati bo treba tonaže domače mornarice in način, kako jo povečati, seveda tudi razmerje do tuje mornarice.

Zdi se nam potrebno, da izmed nadaljnjih predlogov poudarimo prav poslednjega. Govori namreč o tem, kako je še vedno velik del slovenske zemlje v rokah tujih veleposestnikov, in o tem, da sta velika industrija in trgovina skoraj docela v tujih rokah, konča pa s stavkom: *„Da postanemo samostojen narod tudi v gospodarskem oziru, bo treba to premoženje nacionalizirati.“*

Pri tretji točki (c) je dodati, da so se posvetovanj v Ljubljani v dneh 16. in 17. avgusta 1918 udeležili tudi zastopniki Čehov in Poljakov (imen in priimkov niso navedli). Za deveto uro dopoldne dne 17. avgusta so predvideli sklepno sejo Narodnega sveta, za pol enajsto uro pa zaupno posvetovanje s Čehi in Poljaki, ki se je nadaljevalo tudi popoldne. Zaupnega posvetovanja so se udeležili (ali so jih vsaj predvideli za udeležbo): dr. Izidor Cankar, Remec, Brejc, Brecelj, Smodej, dr. Pogačnik, Korošec, Smodlaka, Laginja, Vilfan, Hribar, Kramer, Kukovec, Mohorič. Jugoslovanska stran je pripravila za obravnavo program (avtor Korošec?), ki je obsegal tri točke:

- naloge in oblika češko-poljsko-jugoslovanskega sistema držav, ki naj garantira skupne interese pri obrambi in gospodarskem napredku,

- kako naj se že med vojno povzdignejo duhovne in gospodarske vezi med aliiranimi nacijami. Skupno stališče do valutnega vprašanja, do avstrijskega državnega gospodarstva in do prehodnega gospodarstva;

- splošni pretres taktičnih smernic v vseh zastopanih telesih, ki so na voljo, glede naše zunanje politike in politike do drugih avstro-ogrskih nacij.

Direktna ‚predzgodovina‘ tega posvetovanja ni bila prav dolga. Uvod k omenjenim trem točkam pravi, da je treba našo (= češko, poljsko in jugoslovansko) državno misel nezadržno izgrajevati. Da bi akcijo navzven razširili, navznotraj med narodom pa še poglobili, morajo solidarnost, ki je bila proglašena pri gledaliških slovesnostih v Pragi, namreč solidarnost zatiranih nacij, po korakih pozitivno izdelati. Obrambna in ključevalna zveza med Čehi in Jugoslovani se je izkazala kot nenavadno plodna tako med temi narodi kot tudi v dunajski parlamentarni politiki ter v zunanji politiki. S tem da se bodo zvezi priključili še Poljaki, se bo povečala moč osvobodilne ideje pri vseh treh aliranih nacijah. Zato je treba delovati v tej perspektivi še naprej.

Eden izmed slovenskih referatov, ki je bil ob tej priložnosti prebran (avtor je najbrž Ivan Hribar), ima naslov »Državnopravna zveza med češkoslovaško-poljsko in jugoslovansko državo« in se pričinja takole:³³ *»Velikej bodočnosti gremo nasproti. Prorokovali so nam jo pesniki, pripravljali jo politiki, katerih obzorje je bilo večje ko ono, ki ga daje razgled z dunajskega Štefela. Danes je o tej bodočnosti prepričan vsakdo, ki ni udarjen s slepoto.«* Po avtorjevem mnenju je nujno potrebno, da so vse tri države ozemeljsko zvezane: Čehi in Poljaki imajo tako že skupno mejo, Jugoslavija pa naj bi bila povezana s češko državo po koridorju od Donave do Mure, ki bi bil širok več kilometrov. Ta trodržavna zveza bi morala rešiti naslednje kardinalne točke: vojaškoobrambno zvezo; imeti carinsko politiko v smislu največje medsebojne ugodnosti, tudi zaradi obrambe pred izvozom iz Nemčije, da se bodo mogle razvijati nacionalne industrije; uresničiti takšno železniško politiko, da se bo trozveza z njo čim bolj okrepila; to načelo velja tudi za rečni in pomorski promet; trozveza naj bi imela enoten denarni »kov«, pri čemer bi smela vsaka država imenovati denar po svoje, in enotno načelo za emisijo fundiranega in nefundiranega denarja; enotnost naj bi se vpeljala tudi pri merah in utežeh, pri poštni in brzojavni konvenciji in pri zakonodaji glede varstva delavcev (*»ne glede takega varstva delavcev, ki bodo odgovarjale modernim socijalnim nazorom«*), glede trgovskega prava, glede izumov in patentov, glede ustanavljanja denarnih zavodov, glede združništva – in tako dalje. Ta zožena panslovanska trozveza naj bi ustanovila za vse stroke, zlasti pa za finančne zadeve, takšne skupne organizacije, s katerimi se bodo mogle vlade in parlamenti vseh treh zveznih držav

³³ Vir kot v opombi 2. Tipkopolis ni podpisano. Po konceptu in stilu ga pripisujemo Ivanu Hribarju. Narodni svet in njegovi odseki so se često zatekli h konspiraciji.

posvetovati. Take organizacije bi bile na primer centrale bank, zavarovalnic in zadrug.

Potem so se prisotni seznanili še z absolutno stvarnim poročilom o narodno-gospodarski vzajemnosti Poljakov, Čehoslovakov in Jugoslovanov. Poročilo pravi, da so med vojno najbolj aktualna tako imenovana vojnogospodarska vprašanja, ta so aprovizacija, demobilizacija, obnova opustošenih krajev, itd. Glede aprovizacije se morajo zateči k samopomoči. »Narodni sveti na Slovenskem morajo dobiti oddelke za aprovizacijo in se morajo povezati z bratskimi narodi in se z njimi dogovarjati glede preskrbe. Živila se vozijo iz plodnih slovanskih krajev večinoma v nemške kraje, toda sedaj mora prodreti načelo, da se aprovizacija preusmeri v oskrbovanje pasivnih slovanskih krajev, zlasti Primorja in Dalmacije.

Ustanovila se je avstrijska glavna centrala za stvarno demobilizacijo. Namen ji je bil, da prodaja privatnikom tisti vojaški material, ki ne bo armadi nič več potreben (orodje, stroji in podobno). Poročevalec je opozarjal, naj organizacije zavzeto sodelujejo pri stvarni demobilizaciji, da ne bi bili slovenski poljedelci in obrtniki pri omenjeni »razprodaji«¹ prikrajšani, če jih bodo oskrbeli prekupčevalci, se bodo ti obogatili. Zato bodo Jugoslovani ustanovili na Dunaju informacijsko centralo. Želi se, da češke in poljske organizacije ter njihova narodna zastopstva podpirajo tako svojo kot jugoslovansko centralo in podobne ustanove in si vzajemno pomagajo.

Glede obnove pokrajin, ki so opustošene, moramo, – nadaljuje poročevalec, – delati na tem, da država še pred zaključkom vojne poskrbi, kolikor more, za vzpostavitev normalnega stanja. Tudi sami želimo stopiti v zvezo s paralelnimi organizacijami v Galiciji, naše skupne interese moramo pri vladi skupno zastopati, podpirati drug drugega tudi z informacijami; ker nam Jugoslovanom manjkajo surovine, glavnice, strokovnjaki, želimo vse to dobiti od bratskih narodov, zlasti od Čehov, ki jih vojna ni tako hudo prizadela.«

Gospodarske misli zaključuje poročevalec takole: »Kakor hitro bo pri vseh treh narodih /sc. pri Čehih, Poljaki in Jugoslovanih/ gospodarska koncentracija zadostno napredovala, naj bi odločilni gospodarski činitelji ustvarili vzajemno organizacijo, ki bi osredotočila vse gospodarske sile. Naši narodni sveti pa bi morali že sedaj na splošno gledati, da naše premoženje po skupnih navodilih rešimo, kolikor se ga še rešiti da v tem splošnem propadu. V tem pogledu bo potrebna tudi večja koncentracija slovanskega združništva, ki ima v Splošni zvezi poljedelskih zadrug že sedaj razne konkretne naloge; koncentracija bo potrebna tudi pri novo se snujoči državni združni centrali. Sploh bo treba na podlagi skup-

nih študij zavzeti stališče do avstrijskega državnega gospodarstva in do valutnega vprašanja.

Želimo, da se iz zveze nenemških agrarcev v dunajskem parlamentu razvije krepka stanovska organizacija, ki bo kmetijstvo naših treh narodov branila pred nasiljem. Želeli bi, da pride tudi do podobne organizacije konsumentov, zlasti delavstva.

Že med vojno moramo v večji meri razširiti znanje o slovanskih gospodarskih ozemljih; glede tega bi se moralo naše strokovno časopisje reformirati. Pozdravljamo začetke vzajemnega delovanja v področju tujkega prometa in gostinstva; želimo da se vse to razvije v krepko organizacijo, ki nas bo po vojni obvarovala pred tujo invazijo.

Dobro moramo proučiti vprašanje izvoza in uvoza v tujino v prvih letih po vojni in to tudi s stališča ravnovesja bodoče valute; zato je treba glede teh vprašanj medsebojno spopolnjevati in krepiti vsa tri naša gospodarska področja.

Skupni eksekutivi, ki naj nastane pri vseh treh zavezanih narodih, naročamo, da začne skupne akcije glede aprovizacije, glede stvarne demobilizacije, glede obnove opustošenih ozemelj, glede koncentracije gospodarskih zavodov, glede skupnega stališča do državnega gospodarstva in valutnega vprašanja, glede potrebnih korakov za rešitev našega narodnega premoženja, glede prehodnega gospodarstva in kasnejše koncentracije ter medsebojne spopolnitve gospodarskih sil vseh treh narodov. Vse tri parlamentarne delegacije naj na vso moč podpirajo skupne gospodarske težnje.

Poročevalec je potem govoril o kulturni povezavi, o poznavanju bratskih jezikov, o knjigotrštvu, o gledališču, glasbi itd., kar vse naj se razvija po skupnem načrtu in v smislu medsebojnega zbliževanja navedenih treh narodov. Določene programske točke so odseki, predvsem gospodarski odsek, ponovili in še bolj podrobno obdelali. O tem bomo govorili pozneje.

V zgornjih vrsticah opazimo močno željo po tem, naj bi Čehi dovolili, da bi se Slovenci in tudi /bodoča/ država SHS krepko naslonili na njihovo gospodarsko moč. Dotok pomoči naj bi omogočil koridor skozi Prekmurje in Gradiščansko vse do Bratislave. Toda ta koridor bi po drugi strani imel tudi še ta smisel /lahko bi to bil sploh glavni smisel/, da bi ločil direktno zvezo med germanskim in madžarskim gospodarskim in siceršnjim imperializmom. Misel koridorja je zagovarjal zlasti Ivan Hribar, zdi pa se, da je pri tem naletel pri prisotnih na določeno skepsu ali vsaj zadržanost.

Iz dela predsedstva Narodnega sveta

Zamisli in smernice, ki so prišle na dan na ljubljanskem posvetovanju, imajo seveda močan pečat idealiziranja. Vzrokov za to je seveda več: ideja o zedinjeni Sloveniji na osnovi samoodločbe narodov v situaciji, kakršna je bila /londonski pakt, vrsta poskusov o vnaprejšnjem fiksiranju Drave kot meje itd./, ni stala na granitni osnovi; državotvornost praktično ni imela tradicije /»... s kraljem Samom smo zgubili svojo lastno državo...«/; nobena politična stranka se ni mogla pohvaliti, da zajema vse Slovence; pomanjkanje lastne vojske, – itd. Spričo razkrajanja habsburške moharhije je določen idealizem glede nacionalne osamosvojitve – seveda v smislu nacionalno-buržoazne demokracije, kar je bila takrat v srednji Evropi najotipljivejša realnost – imel stvarno možnost za obstoj, toda program za delo in konkretni načrt za njegovo izpeljavo sta se šele ustvarjala in sta se zato morala upogibati in se prilagajati raznim trenutnim pritiskom. Čas od avgusta 1918 dalje pa je hitro tekel in bati se je bilo, da bo delo spričo hitrega razpletanja dogodkov ostalo pravi torzo. Toda program je bil tu in delo je vsaj v glavnem potekalo po smernicah, ki so se izoblikovale na ljubljanskem posvetovanju.

Najprej naj na kratko označimo tisto delo predsedstva Narodnega sveta, ki mu moremo na kratko reči »področje gospodarske problematike«. Saj so se vendar vsi zavedali, da ne more biti svobodnega slovenskega naroda brez svojega lastnega gospodarstva, brez svojega lastnega delavskega razreda, brez svojih lastnih banikirjev in podobno.

Prva seja predsedstva je bila 29. avgusta 1918 – nikakor ne naključno – v posvetovalnici Zadržne zveze v Ljubljani.³⁴ Med drugim so govorili tudi o preskrbi in o težavah, ki so v zvezi z njo. Tedaj je Ivan Hribar nenadoma opozoril na to, da so Nemci ustanovili družbo Holzexplostationsgesellschaft na Pohorju, ki naj jih oskrbuje z drvini in z lesom sploh; slovenski trgovci (40 po številu) pa da so odgovorili tako, da so se odločili tu ustanoviti gozdno družbo z omejeno zavezo, ki bi imela glavnico za 4.000.000 kron.

Na naslednji seji predsedstva dne 7. septembra 1918 so sicer res govorili o Trstu kot pristanišču in mestu, nad katerim bo imela suvereniteto Jugoslavija, Italijani pa najširšo avtonomijo, toda spričo londonskega pakta je bil ta predsedstveni oficialni minimum v ne-

³⁴ Vir kot v opombi 2. Narodni svet in vsi njegovi organi niso akcentirali strankarske pripadnosti svojih članov, vendar se jasno vidi, da je SLS le imela v precejšnji meri vajeti v svojih rokah.

kem smislu fiktiven, niti najmanj pa ni bila takšna programska točka naslednje seje dne 26. oktobra 1918, namreč problem aprovizacije v Sloveniji. Zedinili so se, da je treba zadrževati izvoz živil iz slovenskih krajev, da pa bo tu mogel delovati Narodni svet le nekako po ovinkih, ker je bilo vodstvo aprovizacije in ves njen sistem v rokah deželne c. kr. birokracije. Ko so pretehtali vse možnosti, so mogli biti že naslednjega dne konkretnější; predsedstvo je opozorilo celotni Narodni svet, naj takoj aktivira centralni prehranjevalni urad, ki bo skrbel za vso prehrano in preskrbo. Z besedo preskrba so mislili dobavo vžigalic, petroleja, bencina, mazil za stroje in motorje, itd. Položaj habsburške monarhije se je namreč že tako poslabšal in ugled Narodnega veća v Zagrebu je tako močno narasel, da se je ljubljansko predsedstvo Narodnega sveta že moglo lotiti sestave manifesta, kjer je izjavilo, da prevzema prehrano in preskrbo Kranjske, /slovenske/ Štajerske, Trsta, Istre in Goriške v svoje roke kot eksekutivna oblast Narodnega veća v Zagrebu. Predsedstvo je sklenilo, poslati županom in župnikom oklic, kjer je pojasnilo pomen prejemnega urada in pozivalo ljudstvo, da se ukloni naredbam tega urada in mu takoj odda določeni kontingent žita in krompirja. Računali so namreč, da znaša na Slovenskem mesečna potrošnja 100 vagonov krompirja, 60–75 vagonov moke ter 2 vagona masti. Mast je bila zelo cenjeno tihotapsko blago in Kejžar je opozoril (25. oktobra) na to, da kljub vsem odlokom mast še vedno vtihotapljaajo v velikih množinah na sever, in sicer na dokaj enostaven način: v krajih severno, vzhodno ali zahodno do Zidanega mosta dobe tihotapci izvoznico za južne kraje, vendar pa potem v Zidanem mostu mast preložijo v vagone vlaka, ki vozi na sever, torej v Avstrijo. Zaradi tega opozorila je seja predlagala, naj bi izvoznice izdajalo Narodno veće, in sicer samo Gospodarski zvezi, Vojni zvezi, aprovizaciji, tvrdki Balkan v Ljubljani oziroma v Trstu, potem pa nobeni firmi več. Ko je nato predlagal prof. Vesenjaki, da bo treba tudi na slovenskem Štajerskem opozoriti ljudi, naj ne dajejo živine za vojaštvo, so sklenili, naj odide tja, zlasti pa v Savinjsko dolino, in naj povsod opozarja zaupnike na problem prehrane.³⁵

Predsedstvo Narodnega sveta je tiste dni takoj stopilo v stik tudi z Narodnim odborom in Narodnim večem glede zagotovitve moke, sladkorja, soli itd. Prišlo je tudi na misel, naj gresta v Trst na tamkajšnji prehranjevalni odbor dva uradnika, ki naj ga nadzirata, to-

³⁵ Opozarjali so tudi premogovnike, naj ne izvažajo v Gradec in v nemški del Avstrije; gl. kratko zabeležko: »Zabukovica – vozijo premog v Gradec, pre-povedati.«

liko, da ta ne bo rekviriral na slovenskem Štajerskem. Predsedstvo se je tudi odločilo, da postavi pri železnici in drugih transportnih sredstvih svoje zaupnike, ki naj bi preprečevali izvoz iz slovenskih krajev. Postajenačelnikom v Krškem, Sevnici, Rajhenburgu in drugod so sporočili, da se ve, kako uspeva tihotapstvo hrane v nemške predele. Če ne bodo prenehali tolerirati tega pojava, jih bodo doletele sankcije. Šlo je še dalje; zahtevalo je, da Južna železnica takoj aktivira v Ljubljani svoje ravnateljstvo, uprava državne železnice v Trstu pa naj bi premestila v Ljubljano svoj posebni prometni oddelek. Predsedstvo je dalje sklenilo, da bo dr. Lajnšic prevzel vodstvo prehranjevalnega komisariata, prisednika pa bosta dr. Kukovec in dr. Anton Jerovšek. Komisariat naj bi se imenoval Prehranjevalni urad Narodnega veča.

Naslednja seja je bila 28. oktobra 1918 in tu je dr. Izidor Cankar izjavil, naj se predsedstvo obrne na ljudi, ki so dolžni dajati živež; ljudem bodo sporočili, da bo Narodni svet prevzel aprovizacijo in da zato ni treba dunajski vladi nič več dajati hrane. Po obravnavanju aprovizacijskega problema še iz drugih zornih kotov so se odločili, da če do naslednjega dne (to je, od vključno 29. oktobra) ne dobi predsedstvo v svoje roke deželne aprovizacije, bo objavilo ljudem sklic, naj sedanji organizaciji ne dajejo več hrane. Enote, ki so bile zadolžene za preskrbo, so bile pravzaprav tri: Deželni urad je vodil dr. Senekovič, Žitni zavod Jovan, aprovizacija je bila v rokah Ivana Jelačina mlajšega. Ker so bili odgovorni deželnemu predsedniku grofu Attemsju in nad njimi ni imel Narodni svet seveda nobene kompetence, jih je hotel obvladati z legalnimi sredstvi, radikalnih ali revolucionarnih se je izogibal.

Ker 28. oktobra 1918 Narodni svet še ni dobil v svoje roke aprovizacije, so naslednjega dne odšli dr. Pogačnik, dr. Jerič in Kejžar k Attemsju in mu sporočili, da prevzema Narodni svet aprovizacijo v svoje roke. Istega dne se je predsedstvo dogovorilo s Paulom, da ne sme priti na slovenskem Štajerskem do nobene rekvizicije brez dovoljenja Narodnega sveta.

Narodna vlada za slovenski del države SHS, ki se je konstituirala zadnjega oktobra, je gospodarske resore razdelila takole: poljedelstvo prelatu Andreju Kalanu, prehrano dr. Ivanu Tavčarju, finance dr. Vekoslavju Kukovcu, trgovino in industrijo dr. Karlu Trillerju, obrt in javna dela inž. Vladimirju Remcu, promet dr. Pavlu Pestotniku. Trenutno sta imela še največ dela Tavčar in Pestotnik.

Ko se je sredi januarja 1919 zbrala v Parizu mirovna konferenca, je Narodni svet poslal dr. Vodopivcu v Ljubljani elaborate narodnogospodarskega odseka pri Narodnem svetu, ki jih je izdelal stro-

kovni referent tega odseka dr. Leskovec in so se nanašali na slovenska industrijska podjetja. Prosili so Vodopivca, naj jih odpravi s prvim kurirjem v Pariz dr. Milku Brezigarju.³⁶ Dopis je sicer brez datuma, pa tudi sicer še nismo našli Leskovčevih elaboratov, tako da še ne vemo, kako je v njih obravnaval slovenska industrijska podjetja.

Leskovčeve elaborate bo treba najti in preštudirati, sicer so sestavni del gospodarsko-političnega programa Narodnega sveta, torej spadajo k tkim. izhodiščnim točkam za teoretično in praktično delo o področju slovenske nacionalne ekonomije.

Iz dela ustavnopravnega odseka

Ta odsek Narodnega sveta je prvič sejal 17. septembra 1918 v naslednji zasedbi: Korošec, Šuklje, Majaron, Žerjav, Mohorič, Zupanec, Jež. Morda je bilo prisotnih več, a jih zapisnik ne citira. Najprej je poročal Korošec o svojem pogovoru s Hussarekom glede spremembe ustave, potem pa prešel na pomembnejšo temo, to je, na skrb za prehodno dobo. Fronta se bo premaknila in možnost neredov bo prav velika. »Razen tega – je dodal predsednik Narodnega sveta – *se moramo pripravljati za ustavo nove države.*« Predlagal je, da bi si razdelili referate in preštudirali, kako je v Švici, Italiji, Franciji, Angliji, Rusiji. Nadalje se bo treba pogovoriti o bodoči upravi.³⁷

Te misli je poprijelo in nadaljevalo še nekaj prisotnih, če ne kar vsi. Majaron je menil, da bo treba prav v tej prehodni dobi ustvariti novo ustavno in upravno podlago. *«Ako se držimo majniške deklaracije, so študiji obširni.»* S to pripombo je izzval k debati tudi Korošca. *«Ko je nastal kršjski pakt, – je rekel le-ta, – se je začelo govoriti o ustroju jugoslovanske države... Deklaracija nam ni dala jasnega okvira. V majniški deklaraciji ni rečeno, da ne smejo biti*

³⁶ Po podatkih v virih /prim. op. 2/ je Brezigarja sprejel Narodni svet že dne 17. avgusta 1918 v službo kot tajnika; bil je torej izvrstno poučen o vsem delu, tudi o zakulisnih zadevah v Narodnem svetu. Tudi sicer je pisal gospodarskopolitične razprave v avstrijske revije še v času habsburške monarhije. – Dr. Janko Leskovec je bil rojen 25. aprila 1884 v Školji Loki in je službo pri Narodnem svetu nastopil 5. novembra 1918 kot poročevalec; po poklicu je bil, enako kot Brezigar, odvetniški kandidat.

³⁷ AS. Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3 Spisi odsekov, ovoj Ustavno-upravni odsek. – O Rusiji, tedaj seveda že boljševiški, je beseda tekla večkrat. Vendar ne odklonilno, vedno le študijsko. Ni šlo seveda samo za geslo o samoodločbi narodov, ampak za široki vpliv nove delavsko-kmečke vladavine, za široki vpliv tudi na slovenske ljudske množice.

*v naši državi tudi Jugoslovani /najbrž: tudi drugi Jugoslovani/. Majniška deklaracija zavzema glede krone apelno stališče. Zaradi tega se ni treba nadalje ozirati na deklaracijo, pač pa na ustavo Jugoslavije... Treba je razmišljati o vprašanju, ali naj bo federalizem ali centralizem in nadalje bo treba razpravljati o avtonomiji.*⁴⁸ Ideja o avtonomiji je sploh bila gonilna sila v delu tega odseka.

Ko je tekla beseda o upravi, je Šuklje razvil svoj splošno odobravani referat o tem vprašanju. Kar se tiče ustave, je menil, da bo najprej treba vedeti za obseg Jugoslavije, koga vse bo vsebovala država. Zato je sedaj težko določiti ustavo; namignil je, da se bodo lahko poslužili šablone. *»Uprava je mnogo bolj važna, je poudaril. Treba bo reformirati upravo in ohraniti, kar je dobro. Avstrijska uprava je sila počasna in draga in tudi ni poštena. V Jugoslaviji potrebujemo ceneno, preprosto upravo. Uprava se mora, je pribil, – naslanjati na avtonomijo. Vendar ta avtonomija ne sme iti tako daleč kot na Angleškem. V Jugoslaviji ne sme uprava biti enotna.«* Potem je razvil svoj načrt uprave.

Slovenija in Istra naj bi bili prva enota, Banovina, Medžimurje in Banat druga enota, Bosna, Hercegovina in Dalmacija tretja enota, »eventualno druge dežele« pa četrta enota.

Na čelo deželi ali citirani enoti bi Šuklje postavil deželnega glavarja (prestolnico Ljubljana, Zagreb, Sarajevo), ki bi ga imenovala centralna vlada. Poleg tega bi funkcionirali še deželni zbori, obstajala pa bi tudi vlada. Pod deželno vlado bi spadala okrožja: Kranjska, Štajerska, Koroška in Istra. Okrožju bi načeloval okrožni glavar. Njegov urad bi sestavljali pol /imenovani?/ uradniki, pol od ljudstva izvoljeni uradniki. Okrožja bi imela samo normativno oblast, ne pa tudi legislativne. Šuklje bi vzpostavil še politične okraje, ki bi ne bili tako majhni kot okrajne sodnije. Tudi tu naj bi bili zastopniki ljudstva. Glede volilne pravice pa: pri okrajnih svetih bi morali biti stanovi primerno zastopani. Sicer naj velja splošna in enaka volilna pravica. Okrajni sveti naj bi imeli konsultativno in odločilno moč.

Občine so z majhnimi izjemami šibke, ker so jim na ramena nalagali preveč bremen. Zato bi Šuklje vpeljal glavne občine in takomenovane podobčine. Politični okraj naj bi prevzel agende glavne občine, podobčine naj bi zgolj upravljale premoženje.

⁴⁸ Dr. Anton Korošec je v tem času že dobro poznal srbsko politiko; ta odsek je sejal v času prebijanja solunske fronte in morda je Korošec že predvideval razplet. Tudi Šukljetov referat o upravi naj bi bil donesek k obrambi avtonomije pred sedaj komaj še vojaško napredujočim/ centralističnim konceptom o državi.

Obstajati bi moralo tudi upravno sodišče, legislativa pa bi pripadala centralnemu parlamentu. Monopolizirati bi bilo treba trgovska /prometna sredstva?/, železnice, paroplovbo in plovbo po zraku. Glede financ bi bilo treba že naprej določiti, kaj pripada deželi kot deželne finance in državi kot državne finance. Nedvomno skupne bi bile zunanje zadeve in deželna obramba.

V teku živahne debate je dr. Mohorič dodal, da je vsekakor treba preštudirati tudi druge uprave, na primer angleško in rusko. Dalje, da je treba vzbuditi tudi pri ljudstvu zanimanje za ta vprašanja, da se dvigne politična atmosfera. Predlagal je, naj bi bil Šukljetrov načrt podlaga za diskusijo. Dr. Pogačnik je bil za to, da se Šukljetrov ekspozé objavi, da pa naj se povežejo z dr. Žolgerjem in dr. Pitamicem. Majaron je bil tudi za publiciranje, češ tako ustvarimo nekak vzorec tudi za druge dežele. Poročilo o avtonomiji naj se vzame na znanje kot svoje, naj se ga publicira in nato prične z diskusijo. Dr. Jerič je menil, da glede ustave ne morejo biti brez tujih vzorcev; potrebujejo namreč demokratično podlago, ker parlamentarizem pri nas še ni razvit. Treba pa bo, da bo prišla do veljave ljudska volja. Objava Šukljetrovega referata, je dodal Žerjav, bo Hrvatoma in Srboma velika usluga; zlasti na Hrvaškem bo odziv na ta načrt zelo ugoden. Z njim bomo oborožili proticentralistična stremjenja. Objaviti čim prej, je zaključil Žerjav.

Iz dela te komisije se dokaj jasno razbere, da pričakujejo takšno Jugoslavijo, o kakršni so govorili na Krfu. To se pravi, državo z močnim srbskim vplivom, ki pa bo v ostalem temeljila na načelih buržoazne demokracije in privatnega lastništva proizvodjalnih sredstev. Sicer je res, da so govorili o potrebi, da se preštudira tudi nova ustava Sovjetske Rusije, da so tu in drugod veliko govorili o delavstvu in o njegovi vključitvi v politično življenje, o pritegnitvi ljudstva k upravi in podobno, toda izrazito revolucionarnih ali vsaj poudarjeno radikalnih misli ustavnoupravni odsek ni gojil. Omejeval se je na obrambo avtonomije, vsaj načelnih razprav o ustavi oziroma o vplivu na izoblikovanje bodoče ustave se pa ni loteval. Nekateri so celo mislili, da bo zadoščalo, če se bo adaptirala katera tuja napredna ustava, seveda primerna za Jugoslovane.

Šukljetrov oris uprave je zanimiv iz dveh razlogov. Prvič, hotel je obdržati termine, ki so bili Slovencem blizu in dobro znani, a njihov vsebino istočasno primerno modernizirati. Drugič, kot profesor zgodovine in izkušen politik (povrh vsega še dvorni svetnik) je pokazal dobršno mero nasilnosti: klasični Hrvatski z banom na čelu in Medžimurju bi pripojil srbski oziroma mešani Banat, klasično Bosno in Hercegovino bi povečal z Dalmacijo. Sicer je res, da v tistih

septembrskih dneh leta 1918 nihče ni točno vedel, kaj si bo vzela Italija, kolikšna bo jugoslovanska Koroška in kaj bo z ogrskimi Slovenci, na katere nekateri sploh niso računali, toda če se že daje idealna skica uprave, potem ni treba nasilno spajati pokrajin, ki so že do sedaj in bi tudi v bodoče kazale šibko kohezijsko silo. Če so se vsaj Hrvati (kamor spadajo tudi Dalmatinci) seznanili s Šukljeto-vo skico, so jo gotovo zavrnil. Seveda je že naprej obstajala boja-zen pred srbskim centralizmom in absolutizmom (Žerjavov namig), toda Šukljetova skica je bila za tak boj dokaj zarjavelo orožje.

Prav lepo pa se vidi, kako je na dnu vseh misli čvrsto stala ideja o avtonomiji Slovencev, ideja o politični in tudi dokajšnji gospodarski avtonomiji. S pomladjo in poletjem 1919 so se pa že pojavljali vse ostrejši konflikti med centralizmom in avtonomijo, dokler ni končno – vsaj formalno, vsaj »na zunaj«, torej pravno – centralizem izpeljal svoj koncept pojmovanja države.

Delovanje gospodarskega odseka

Ta odsek se je še pod okriljem Narodnega sveta sestal na prvo sejo 7. septembra 1918. Sejo je pričel predsednik Narodnega sveta dr. Anton Korošec in govoril o nalogah gospodarskega odseka. Naštel je njegove konkretne naloge in predlagal referente.³⁹

Prvi referent je poročal o tendencah v svetovnem gospodarstvu s posebnim ozirom na avstrijske in jugoslovanske gospodarske razmere. Poudaril je, da bo morala nova država SHS obvarovati valuto. Papirnati denar bo morala Jugoslavija podpreti s kreditom, to se pravi, z blagom, premogom, lesom itd. Kriza bo neposredno po vojni zanesljivo prišla. Vprašanje se glasi, koliko bodo trpeli slovenski denarni zavodi, če se bodo dunajske banke nenadoma zamajale. Vedeti je treba, da so tako Slovenci kot drugi Jugoslovani podpisali sorazmerno veliko vojnega posojila, v teh papirjih so naloženi zlasti pupilarni denarji. Zato je smiselno, da ljudje naložijo vojna posojila v občinska posojila ali v druge dobro naložene papirje. Smiselno je, dobiti v svoje roke čim več zemljiške posesti. Da je v Trstu mnogo hiš naprodaj, je znano. Po deželi bi se morale ustanoviti posredovalnice za nakup nepremičnin, vendar bi moralo biti tako nakupovanje več ali manj tajno. Priporočati je treba naku-

³⁹ AS. Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3. Spisi odsekov, ovoj Gospodarski odsek. Razen nekaj izjem so vsi referati in elaborati nepodpisani, verjetno iz previdnostnih razlogov.

povanje delnic na primer čeških družb pa tudi slovenske delnice nekaj veljajo, na primer tiste pivovarne, premogovnikov, tekstilne industrije, sladkornih tovarn. Kmetje naj si nabavijo orodje, na dražbah pa kupijo konje.

Treba je poskrbeti za obnovo Primorske, kajti na Goriškem je vse v neredu. Tu delujeta za obnovo Zadružna zveza in Gospodarska zveza. Do septembra sta se pobrigali za kmetijsko kulturno obnovo. Akcijo je vodila Gospodarska zveza, o kateri so trdili, da v tem delu ne išče nobenega dobička. Obrtna centrala za obnovo Primorske je za šolo dobila naročil za približno 700.000 kron. Akcija poteka nadstrankarsko. Zamislili so si ustanovitev centralne banke, ki pri svojem delu tudi ne bo iskala lastnega dobička, mogoče pa je, da se bo angažirala v določenem podjetju. Ustanovila sta se Županska zveza in Osrednji odbor na Dunaju, ta dva korpusa pa naj bi skupaj z »Ljubljansko posredovalnico« osnovala v Gorici v smislu obnovitvene akcije tkim. »Ljudsko tajništvo«, ki bi dajalo slovenskemu življu vse vrste informacij, zlasti bi mu pomagala pisati prošnje za posojila pri »Vojnokreditnem zavodu«, dalje sestavljala terjatve glede odškodnine za vojne dajatve, koncipirati cenitvene vloge glede vojne škode in podobno.

Obstajalo je šest obnovitvenih organizacij: za kmetijsko kulturno obnovo, Obrtna centrala v Ljubljani (za stavbno obnovo), Organizacija za obrtno obnovo Goriške (bolj v programu kot pa v nastajanju), Centralna banka za obnovo Goriške, Županska zveza v Gorici (predstavnik slovenskih avtonomnih zastopov), Osrednji odbor na Dunaju (posredovanje zahtev glede obnove). Akcija je tekla tudi glede udeležbe pri snujoči se »Kriegshandelsgesellschaft m. b. H.« zaradi demobilizacijskega postopka.

Misel, da se bo osnovala avtonomna slovenska aprovizijska centrala, ki ji naj vlada izroči svoje uradne organizacije za preskrbo, je naletela na dober sprejem. Da bi nakupili kolikor je mogoče veliko živil v Sloveniji, na Hrvaškem in drugod za potrebe Primorske in slovenskega delavstva na Koroškem, so nameravali v Ljubljani ustanoviti kot nekakšno agenturo pravo nakupno posredovalnico v primerni pravni obliki. Da bi se nakupljena živila pravilno razdeljevala, so svetovali, naj bi na Goriškem sklicali s pomočjo Županske zveze vse interesente, ki bi se oskrbovali prek Ljubljane, ne pa prek Furlanije, ker bi to Goričanom škodovalo. Za Trst naj bi se osnovala nadstrankarska slovenska organizacija ad hoc, ki naj bi razdeljevala med potrebnejše slovensko prebivalstvo tista živila, ki bi jih dobavila ljubljanska organizacija. Glede Istre pa so se še iskale informacije pri slovenskem zastopstvu v aprovizijski deželni komisiji,

kako bi mogla ljubljanska organizacija prehraniti zlasti severozahodno Istro. Glede slovenskega delavstva na Koroškem je bilo rečeno, naj se tiste politične stranke, ki imajo tam svoje posebne slovenske delavske organizacije, oziroma nekatere še utemeljujejo, same dogovore o načinu organizacije, ki bi prevzela razdeljevanje živil med slovenske delavce.

Izrečena je bila tudi sugestija, naj bi gospodarski odsek izvolil štiri pododseke, od katerih naj bi prvi študiral ustanovitve prožne organizacije za nakup nepremičnin, zlasti po mestih; drugi bi se ukvarjal z nasveti zavodom in posameznikom, da bi papirnati denar in slabe vrednostne papirje zamenjali za boljše vrednote, tretji bi poskrbel za primeren pouk o teh vprašanjih, četrti bi preučeval koncentracijo združništva in drugih denarnih zavodov v konkretno Zadružno banko.

Zvedelo se je, da se bo Istra oskrbovala direktno iz Hrvaške, kajti le-ta da je pripravljena dati Dalmaciji 2000 vagonov žita, Istri 1000 vagonov žita, toda samo s pogojem, da bi jo oprostili od kontingenta, ki ga je bila obvezana dajati Avstriji oziroma vojni upravi. V ta namen so tekli določeni pogovori na Dunaju. Zagreb je imel za osnovo pogovorov misel, da je treba čim več obdržati doma. Vsi so vedeli, da bo Budimpešta preprečevala vse pošiljke ven iz Hrvaške. Da se bi Hrvati rešili pritiska stradajočega Dunaja in da pri tem ne bi dražili Madžarov, so privolili v tihotapljenje. Hoteli so namreč ustanoviti odbor, ki bi nakupoval blago, to je, – kot pravi član ljubljanskega gospodarskega odseka – »ki bo vodil kriumčarenje«.

Vedeli so, da iz slovenskih krajev ne bodo mogli dobiti kaj prida hrane, zato naj bi Hrvaška fungirala kot žitnica. Predlagali so, naj bi se ljubljanska organizacija naslonila na »Aprovijo«. Ljubljancani so šli tudi za tem, da bi se razveljavil sklep Paula. Friess ji je direktno ukazal, da mora Trst dobiti več hrane kot Istra, ker se je bal izgredov.

Končno so izvolili v gospodarski odsek prof. Remca kot predsednika, Kristana kot podpredsednika, Pečarja kot tajnika, kot člane pa Markeša, dr. Ježa, Gostinčarja, dr. Mohoriča, Hribarja, Ribnikarja, dr. Trillerja, dr. Brezigarja in Praprotnika.

Morda je prof. Remec kot predsednik referiral o nalogah gospodarskega odseka, morda pa dr. Brezigar. Avtorja ni mogoče identificirati. Vsekakor so izvajanja zelo instruktivna. Govornik je vztrajal, da je treba ljudi navajati na to, da bodo denarno premoženje naložili v vrednosti, ki bodo prebolele krizo. V ta namen naj se vodi evidenca papirnatega denarja, ki kroži v slovenskem prostoru, in vrednostnih papirjev, ki so last Slovencev. Ustvari naj se pa tudi

organizacija, ki naj osredotoči slovenske sile za sistematično delo v smeri nacionaliziranja premoženja (n. pr. nakup zemljišč, posebno gozdov, tovarn, itd.).

Potem so se prisotni ukvarjali s problemi, ki so se jim v tistem trenutku zdeli zelo pomembni. Na primer z državnim dolgom. Pred vojno je imela samo avstrijska polovica monarhije okroglo 12 milijard kron državnega dolga in samo za obresti je letno plačevala približno 500 milijonov kron. Izdatke za armado je država le delno krila s posojili. Do sredine leta 1918 je bilo že osem vojnih posojil v skupnem znesku okroglo 35 milijard kron. Razen tega si je država sposodila pri Avstro-ogrski banki na menice in zakladnice nekako 19 milijard K ter pri drugih bankah kar 9 milijard; veliko je dolgovala še raznim podjetjem doma in v tujini. Od avgusta 1914 do sredine 1918 so znašali tisti državni izdatki, ki niso bili pokriti s tekočimi dohodki, približno 59 milijard kron. Če bo trajala vojna do konca leta 1918, bodo narasli, tako so vsi računali, vojni nepokriti izdatki najmanj še za osem milijard kron. Na ta način bodo znašali dolgovi avstrijske polovice skupno 79 milijard (tu je všteti tudi tistih 12 milijard izpred vojne). Torej bi potrebovala Avstrija za plačevanje obresti ter za primerno amortizacijo v celem 5 milijard K na leto.

Potemtakem – so ugotovili – je prva in reš velika naloga gospodarskega odseka ta, da se ukvarja z valutnim vprašanjem. Avstrijski denar je bil ob koncu poletja 1918 najslabši denar na svetu. Samo rublji, ki sta jih izdala Kerenski in Lenin, so bili manj vredni. Celo papirnati denar podjarmljene Romunije je notiral za 15–25 % več kot avstrijska krona. Do sedaj je vrgla Avstro-ogrska banka v promet prek 25 milijard kron. Normalni promet pred vojno je znašal komaj desetino tega. Ker je v trezoru te banke zlata in srebra komaj za 300 milijonov kron, so bankovci kriti komaj z 1,2 %; pred vojno je kritje znašalo normalno prek 50 odstotkov.

Slovenski Narodni svet je vedel, da bo mogel le prav malo vplivati na končno rešitev avstrijskega valutnega vprašanja. Pač pa bi mogle slovenske gospodarske organizacije, – če bi se združile v enoto, – še v okviru habsburške monarhije urediti trgovske, finančne in druge gospodarske posle tako, da bo ljudstvo trpelo manjšo škodo, kot bi jo v primeru, če se ne organizira takšna osrednja gospodarska organizacija pravočasno. Vedeti je namreč treba, da je poleti 1918 krožilo v slovenskem prostoru za več kot milijardo kron papirnatega denarja, čeprav bi bilo 500–600 milijonov kron več kot dovolj. Znano je bilo, da je pred začetkom vojne bilo na Slovenskem v prometu komaj sto milijonov kron, pa se kljub temu niso pojavljale nobene težave in motnje.

Naslednja seja gospodarskega odseka je bila 18. septembra 1918. Tu so govorili predvsem o koncentraciji zadrug, o ustanovitvi Zadrुžne banke ter o demobilizacijski akciji. Sklenili so ustanoviti lastno demobilizacijsko pisarno na Dunaju, ki naj skrbi za to, da bo del demobilizacijskega blaga, ki bo prišel v razprodajo, odkupljen za slovenske potrebe. Glede zadrुžne koncentracije so po daljši debati ugotovili, da je praktično nemogoče, voditi vse zadruge iz enega samega centra, čeprav bi se vodile izključno in samo z gospodarskega stališča (predlog dr. Korošca oziroma vodstva Zadrुžne zveze v Ljubljani). Smiselneje je, da se opusti ideja o radikalni rešitvi v obliki zadrुžne centrale in namesto tega organizira zadrुžni svet s primernim pravilnikom (predlog dr. Tavčarja). Zato so sklenili, da se ustanovi zadrुžni svet in pa posebna Zadrुžna banka; zadrुžni svet naj zadruge vseh vrst usmerja v nekakšen skupni cilj, kot ga terja prevratna situacija, Zadrुžna banka naj skrbi za pozitivno finančno poslovanje navedenih zadrug. Zavrnili so dva predloga, od katerih je prvi sugeriral utemeljitev enotnega zadrुžnega glasila, drugi pa zastopstvo vseh strank v zadrugah, ki se bodo še ustanovile.

Šele mesec dni po tej seji, dne 15. oktobra 1918, je osem gospodarskih organizacij, in sicer Kmetijska družba za Kranjsko, Trgovska in obrtna zbornica za Kranjsko, Zadrुžna zveza v Ljubljani, Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani, Ljubljanska podružnica Jadranske banke, Ljubljanska kreditna banka, Obrtna centrala v Ljubljani za obnovo Goriške d. z o. z. v Ljubljani, Gospodarska zveza d. z o. z. v Ljubljani, podpisalo polnomočje dr. Benu Sabothyju, trenutno aktivnemu stotniku na Dunaju, da sme v imenu vseh osmih partnerjev nabavljati blago, ki bo o priliki stvarne demobilizacije dano na voljo civilnemu prometu. Koncept polnomočja je vseboval še Zadrुžno zvezo v Celju, goriško Zvezo gospodarskih zadrug v Gorici, Gospodarsko zvezo za Istro v Pulju in Zvezo občinskih zastopov v Gorici, vendar so vse to prečitali, ker je monarhija še živela in je dr. Beno Sabothy (po prevratu advokat v Kranju) smel zastopati le organizacije, ki so imele sedež na Kranjskem, to je, v Ljubljani. Prav tako so iz teksta črtali besede, ki so prišle v koncept zavoljo vseslovenske perspektive (ostalo je: ... ki zastopajo *„die breitesten wirtschaftlichen Kreise des Landes Krain“*, črtali pa nadaljnji tekst *„des slovenischen Gebietes der Markgrafschaft Gorz, Gradisca und von Untersteiermark.“*).

Pri vprašanju obrtništva pred gospodarskim odsekom lahko iz obrobne opazke sklepamo, da je ali prebral v tem odseku ali pa – in to vsekakor – poslal spomenico Blaž Zupanec, ki sicer ni govoril

v imenu jugoslovanskega obrtništva, pač pa le o pomenu obrtništva na Slovenskem (brez Koroške).⁴⁰ Dokazoval je, da deluje, – bolje rečeno, da je delovalo ob začetku prve svetovne vojne, – na slovenskem ozemlju s Trstom, a brez Koroške, okoli 50.000 obrtnikov. V poslednjih 15 letih (torej od preloma stoletja dalje) je postalo slovensko obrtno gibanje nekoliko bolj živahno, vendar se vidi, da se za obrtništvo nihče ne zanima v tisti meri, kot bi to zaslužilo. Zupanec toži: *»Osamljeni smo, narodni krogi nas pustijo samega sebi, mi nimamo na celem jugoslovanskem (ozemlju) v deželni ali državni zboru svojega zastopnika, mi nimamo višjih šol, da bi zmogli naš obrtni naraščaj izobraziti, ne toliko potrebnega strokovnega glasila, ne stanovskega kapitala, ne toliko posredovalnic in ne stanovskih organizacij, potem katerih bi obrtni stan krepčili. Razven obligatnih obrtnih zadrug so zgrajene vse naše institucije na prostovoljni podlagi. Od vajeniških nadaljevalnih šol do podpornih skladov za ostarele obrtnike imajo vsi zavodi značaj prostovoljnosti, ali najboljši tak zavod do tega časa ne more priti do zaželenje moči na podlagi prostovoljnosti, da bode uzvišena stanovska čast to narekala. Stanovsko zavednost moremo v obrtniških vrstah izcimiti, če bomo posamezniku in široki masi kaj koristili. Že v prehodnem času iz vojne na mir (spis je avtor verjetno sestavil v oktobru) bo potreboval rokodelski in malotrgovski stan vsestranske pomoči, in posebno pozornost od strani voditeljev slovenskega naroda. Če primerjamo stanja iz vojne se urnivših slojev, bo vsakdo uvidel: državno in javno uradništvo bo našlo svoja varna mesta, kmetijstvo svojo obdelovanja potrebno zemljo, delavstvo vsestransko obilo dela ob najvišjih plačah, samo rokodelec in mali trgovec bosta našla zaprta vrata svojih obrtnih obratov, in če jih bomo odprli – bodo le-ti prazni. Pomanjkanje orodja, surovin, kapitala, odjemalcev itd. bodo naš stan v zelo težaven položaj potisnili, in če bo v tem času preroda slovenska javnost našemu sloju – v začetku spisa pravi avtor namreč: *Važnost tega srednjega ali meščanskega sloja v gospodarskem in političnem oziru je tako, da bi mogli vsako gibanje v teh vrstah podčrtati in tako pritegniti pozornost vse javnosti – torej našemu sloju priskočila na pomoč, bo v tem našla tudi hvaležen narodni steber...* in nekaj vrstic pozneje čisto konkretno pravi: *... In če bodo vodstvo naroda, /za obrtništvo se/ zanimajoča inteligenca in širši naš narod z dejanjem pokazali zanimanje in pomoč slovenskemu obrtniku, bode zaveden in**

⁴⁰ Spomenica je pisana v težko razumljivem jeziku. Citat v narekovaju smo popravili.

hvaležen obrtnik kot srednji stan storil svojo slovensko dolžnost. V dosego teh ciljev stavim programne želje: Ustanovitev okrajnih in deželnih obrtnih odborov ter jugoslovanskega obrtnega sveta; ustanovitev slovenskega obrtnega glasila; ustanovitev lastnega tajništva in nastanitev potujočega tajnika; ustanovitev obrtnih domov v Ljubljani, Celju in Trstu; zastopništvo v državnem in deželnem zboru; ustanovitev obrtnih denarnih zavodov; ustanovitev mojstrskih, pomočniških in vajeniških blagajn ter podpornih skladov; ustanovitev oziroma popolnitev obrtnega vajeniškega nadaljevalnega šolstva; zastopništvo slovenskega obrtništva v obrtnih zavodih in institucijah in ustanovitev obrtnih posredovalnic. Vodstvu jugoslovanske dem./okratske/ stranke stavimo udano prošnjo, naj vzame poročilo in program na znanje ter naj ob vsaki dani priliki sodeluje v uresničitvi naših ciljev.“

Nato dodaja pisec statistiko obrtnikov po naslednjem sistemu, pri čemer avtor Koroške ni utegnil zajeti v seznam:

Spodnji Štajer

Okraj	Mojstrov	Pomočnikov	Vajencev	Skupaj
Celje mesto	797	919	335	2051
Celje okolica	2598	686	515	3799
Maribor mesto	1335	1771	661	3767
Maribor okolica	2181	466	539	3186
Ptuj mesto	995	428	580	2003
Ptuj okolica	1426	148	226	1800
Konjice	525	262	74	861
Ljutomer	857	292	335	1484
Brežice	1188	161	253	1602
Slovenj Gradec	1131	471	315	1915
	13035	5604	3831	22468

Kranjska

Okraj	Mojstrov	Pomočnikov	Vajencev	Skupaj
Ljubljana mesto	1376	2252	752	4380
Ljubljana okol.	737	171	132	1040

Kranjska (nadaljevanje)

Okraj	Mojstrov	Pomočnikov	Vajencev	Skupaj
Postojna	304	183	55	542
Kočevje	204	61	120	385
Krško	763	91	180	1034
Kranj	100	62	32	194
Litija	139	26	35	200
Logatec	772	56	147	975
Radovljica	642	286	50	978
Novo mesto	427	230	210	867
Kamnik	1601	157	179	1937
Črnomelj	601	88	169	858
	7666	3363	2061	13390

Primorska

Okraj	Mojstrov	Pomočnikov	Vajencev	Skupaj
Trst in okolica	3147	8771	623	12568
Gorica mesto	422	132	118	672
Gorica okolica	30	123	34	187
Monfalcone	168	275	6	499
Sežana	38	20	2	60
	658	540	160	1418
Summa summarum	24531	18280	6675	49844

Ker je bila problematika obrtništva v prehodnem času za gospodarski odsek vprašanje sekundarne vrednosti, se z njo ni ukvarjal, ali pa prav na kratko. Med spisi ne najdemo namreč nobenega komentarja h gornjemu elaboratu.

Zadnja seja gospodarskega odseka pred prevratom je bila izredno pomembna, izčrpana in tudi dolgotrajna, saj je trajala kar dva dni, 21. in 22. oktobra 1918. Najprej je poročal prof. Remec o delu tega sveta na splošno, potem pa je govoril Ribnikar o dosedajni aktivnosti aprovizacijskega pododseka. Hribar je k temu pri-

pomnil, da je v Sremu še mnogo živeža, da pa so tam nemške čete, ki potrošijo veliko hrane, pa tudi hrvaški ban je dal prepeljati v Dalmacijo več sto vagonov blaga; poskrbeli so za velike zaloge okoli Zagreba, vendar so Nemci pričeli to blago odnašati. Hribar je menil, da bi se dobilo še dosti blaga, če bi bili na voljo vagoni. Dopolnil ga je dr. Triller, češ da trenutno ne more Hrvaška dajati blaga; to se vidi iz tega, da ima ljubljanska občina izvoznico, blaga pa ne dobi. Jovan je priznal, da jim je vlada nakazala žito le iz Češke; zatrdil je, da bo v štirinajstih dneh katastrofa, če si ne bomo sami pomagali. Na pripombo, da se objavi sklic na župane, naj zbirajo živež, ter da naj se glede hrane obrnejo na Narodno veče, je odgovoril dr. Tavčar, da mislijo nakupovati po deželi in na Hrvaškem ter nabirati po slovenskih občinah. Jovan je pribil, da je treba pohiteti, ker potroši Kranjska sedem vagonov moke v enem samem samcatem dnevu! Ribnikar je prišel na dan z mislijo, da ustanovijo veliko pisarno, ki naj razprede svoje niti po vsej deželi, da bo aprovizacija začela funkcionirati takoj, ko bo gospodarski odsek prevzel vodstvo; le-ta bi moral tudi izgotoviti načrt postav za prehodno dobo. Kot ta predlog so sprejeli tudi predloge, naj se Narodni svet obrne tako na Narodno veče kot na bana pa tudi na Narodni odbor glede aprovizacije, zanemariti ne kaže isti zadevi seveda niti županov niti župnikov. Kot navodilo so sprejeli sugestijo, naj ne dajo nič prehranjevalnega blaga nemškim in madžarskim vojakom ter nemškim nakupovalcem. Poudarili so, kako Narodni svet pričakuje od ljubljanske občine, da prevzame aprovizacijsko organizacijo za vso Slovenijo, dr. Korošec pa naj bi v tujini preskrbel vse potrebno za aprovizacijo Slovenije.

Ko so ta problem kolikor toliko pregledali in ga za silo rešili, je dr. Mohorič poročal o zadružni koncentraciji. Razgovarjal se je s tajnikom Zadružne zveze v Celju, vendar bo celjsko mnenje pojasnil kar tajnik sam, medtem ko je Goriška zveza sporočila, da se je pojavila nova struja, ki zahteva, naj se ne ustanovi samo slovenska zveza, temveč enostavno jugoslovanska zadružna zveza.

Pri razgovoru o demobilizaciji in o demobilizacijskem materialu so se kar hitro zedinili, naj bi se dr. Korošec takoj začel pogajati z antanto o vojaškem materialu, ki je ostal na fronti, izposloval naj bi, da bi ta material ostal v slovenskih krajih.

Pač pa je prof. Remec sprožil zelo aktualno vprašanje, namreč o množici brezposelnih delavcev, ki bodo tu, ko bo proglašena demobilizacija. Sklenili so organizirati poseben odsek za demobilizacijo; k rešitvi delavskega problema naj bi pritegnili delavske organizacije in te naj ustanove poseben delavski odsek; mestni

vojaški odsek naj ustanovi posredovalnico dela za brezposelne delavce in vsak podjetnik naj bi že sedaj naznanil, koliko delavcev in kakšne kategorije delavcev bo potreboval. Na pripombo, naj se ustanovi zdravniški svet, ki bo skrbel za zdravila in za ambulanste, je odvrnil prof. Remec, da bo Slovenska ljudska stranka predlagala, naj se ustanovi odsek za socialno skrbstvo.

Proti koncu seje so še govorili o vračajočem se vojaštvu, o ravanju z njim, o organizaciji transporta.⁴¹ Ekspoze o železniškem problemu je prebral Gregorka. Izjavil je, da slovenski železničarji nimajo vpogleda v ves železniški aparat in da niti državna niti Južna železnica ne bosta mogli obratovati samo s slovenskim osebjem. »Kajti del osebja bo treba dati centrali države SHS, saj je znano, da trpi Translajtanija personalni deficit. Zato se mora v Ljubljani ustanoviti železničarska šola, upati pa je tudi treba, da bo dovolj moči prišlo iz vojske. Tako bo prometnega osebja še kar dovolj, primanjkovalo pa bo tehničnega osebja; glede tega bo treba apelirati na češko pomoč. Mogoče nam je tudi armada izšolala nekaj moči. Translitvanija nam bo delala velike preglavice, kajti pred očmi moramo imeti vso državo SHS. Na Hrvaškem bo moral biti hrvaški jezik uradni jezik pri prometu. Na vsak način pa bodo morali tu še nekaj časa ostati nemški in madžarski železničarji.« Gregorka je predlagal ustanovitev pododseka, ki bi ga sestavljali: dva jurista, dva finančnika in šest železničarjev; ta naj bi preštudiral vso problematiko, ki je v zvezi s prevzemom železnic takoj ob prehodu, pa tudi odredbe in zakoni bi morali že biti pripravljeni. Končno so prisotni sklenili ustanoviti prometni odsek Narodnega sveta, ki bi ga sestavljala dva jurista, dva finančnika in šest železniških, poštnih in brzojavnih strokovnjakov.

Ta dvodnevna seja gospodarskega odseka je pomembna še zaradi tega, ker je tajnik Narodnega sveta dr. Milko Brezigar prebral svoj eskpoze o valutnem vprašanju. V njem se je namreč lotil relacije med avstrijsko krono in bodočo valuto. Na retorično vprašanje, kakšno valuto bomo imeli po vojni, si je odgovoril, da – če bomo združeni s Srbijo – bomo imeli srbski dinar, ki spada v latinsko unijo. In na drugo retorično vprašanje, kakšno bo razmerje med novo valuto in staro avstrijsko krono, je sebi in prisotnim odgovoril z daljšim preračunavanjem raznih vsot. Rekel je, da je prišlo v vsej predvojni Avstriji na osebo bankovcev za 50 kron, sedaj, tik pred prevratom, pa 560 kron. V jugoslovanskih pokrajinah habsburške monarhije je v povprečju krožilo pred vojno 380 milijonov kron, sedaj pa kar 4250 milijonov

⁴¹ Za to problematiko prim. še Alojz Pregelj. Naše železnice /Slovenci v desetletju 1918–1928, str. 597–613/.

kron; v ožji Sloveniji nekako srednja količina, manj v Istri, Bosni in Hercegovini ter v Dalmaciji, prek sredine na Hrvaškem, precej čez to v Banatu. Vsekakor manj kot 3500 milijonov kron v teh krajih ni krožilo. Če k temu prištejemo še Srbijo in Črno goro z najmanj 500 milijoni kron, dosežemo zaokroženo vsoto 4000 milijonov kron. Daje je Brezigar izvajal, da je treba prezentirati Avstro-ogrski banki te štiri milijarde kron, da jih honorira ali v zlatu ali v blagu. Morda poskus ne bo uspel, a poskušati je le treba. V primeru, da ne bomo uspeli, moramo računati s tem, da bomo sami prevzeli te bankovce v plačilo. Tedaj bodo bankovci, ki jih bo prevzela nova jugoslovanska država, predstavljali v bistvu državni dolg. Za odplačevanje obresti in amortizacije bi bila vsaka oseba obremenjena letno z 20 kronami. Dodal je, da bi s strogo strokovnega stališča ne bilo pravično, da bi se honoriral stari avstrijski denar docela z novo valuto.

Pomisliti je treba, da je avstrijski denar vreden sedaj največ eno šestino prejšnjega, predvojnega. Cene so najmanj šestkrat večje kot pred vojno. V gospodarskem smislu ne bo nihče oškodovan, *„ako bodo odštempljali na eno šestino, to je okroglo na 16%.“* Če bodo cene take kot pred vojno, bi bilo ekonomsko popolnoma upravičeno, da bi se sorazmerno zvišali odstotki. Ako bi bilo blago na primer za 50% dražje kot pred vojno, bi se morala zvišati vrednost denarja za polovico, to je, bi se ga smelo odštempljati samo na 24% ($= 16 + 16/2 = 24$). Iz političnofinančnih razlogov pa ne bo mogla nova država tolikšne obremenitve prevzeti, zato bo treba odštempljati avstrijsko valuto na manj kot 24%, recimo največ 20%, ali še celo 15%.

V nerazdružljivi zvezi z denarjem so vrednostni papirji. Vojnih posojil od Avstrije ne bomo prevzemali; kdor jih ima, naj sam terja od Avstrije. Drugače je z državnimi rentami. Če bi nova jugoslovanska država prevzela od avstrijskega predvojnega državnega dolga sorazmeren del, ki odpade na osebo, bi morali prevzeti 1000 milijonov kron, od ogrskega državnega dolga pa 1530 milijonov kron, skupaj potemtakem 2530 milijonov kron. Vendar bi bil ta dolg previsok za Jugoslavijo. Zato bo treba zahtevati, da prevzamemo samo sorazmeren del, ki bo pač padel na našo davčno moč; to bi zneslo kakšnih 1500 milijonov kron. Drugo naj prevzame Avstrija in naj plačuje obresti.⁴² Zato bo treba odvrniti vojno posojilo. V ta namen

⁴² Ko smo že pri avstrijskih dolgovih, naj jih navedemo:

Dolgovi do 30. septembra 1918	68.943.155.394 kron
Vojna posojila	35.037.605.300 kron
Dolgovi v tujini	3.376.066.180 kron
Dolgovi pri avstrijskem konzorciju	7.355.238.590 kron
Dolgovi pri Avstro-ogrski banki	23.174.247.324 kron

naj se obrne Narodni svet v Ljubljani zaupno na vse zavode in na oblasti za varuštvo, ki naj sporočijo, koliko vojnega posojila imajo in koliko ga lahko oddajo. Jugoslovanske banke naj se obvežejo, da bodo prevzele vse vojno posojilo v komisijsko prodajo. Privatniki naj se opozorijo na to akcijo prek časnikov. Papirnati denar je treba zavračati tako kot vojno posojilo. Objaviti je treba, kateri papirji (poleg vojnega posojila) so najbolj dvomljivi. Na primer posojila nemških in madžarskih občin, zadolžnice nemških in madžarskih hipotečnih zavodov, delnice ali zadolžnice nemških in madžarskih zavarovalnic. Zlasti je važno, da bo nova država pripravila vse potrebno, da bo v primeru preobrata takoj odšttempljala ves denar, ki se bo nahajal na jugoslovanskem ozemlju.

Menimo, da je bil dr. Milko Brezigar eden izmed najbolj razgledanih političnih ekonomistov v prevratnih mesecih leta 1918. Septembra ali v prvi polovici oktobra tega leta je izšla iz tiska njegova publikacija Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva. Ker je knjigo pisal od poletja 1918 dalje, najdemo tam vse glavne misli, ki so jih izrekli razni člani Narodnega sveta. Seveda bi bilo zanimivo raziskati, koliko so to njegove misli, ki jih je posredoval drugim, koliko pa v knjigi le povzema misli drugih in jih le posreduje širšemu krogu inteligence s pomočjo svoje knjige. Vsekakor velja njegova publikacija kot prvi narodnogospodarski program Slovencev v prehodni dobi iz habsburške narodne države. Prav tako bo treba preštudirati še druge gospodarske ekspozije, ki so jih pisali dr. Leskovec in drugi. Na Brezigarjev pričujoči ekspozije opozarjamo zato, ker je v njem pokazal dobršno mero sposobnosti za predvidevanje dogodkov.

Brezigarjev referat je naletel na odobravanje pa tudi na kritiko. Dr. Ivan Tavčar je povedal, da ima mnogo pomislekov proti poročilu. Predvsem naj pride to vprašanje v roke strokovnjakov. »Huda bo, – je pikro rekel, – če se bodo pečali s tem vprašanjem laiki.« Morda je med te »laike« štél razen sebe tudi Brezigarja? Izvajal je, da se ne smejo postaviti na stališče, da zavrnejo avstrijski denar in posojilo. Ne gre, da bi plačali latifundiste z vojnim posojilom (s tem je branil veleposestnike). Prevzeti bo treba avstrijski denar in avstrijsko vojno posojilo, ki so ga podpisali Slovenci. Nemci so rekli, da se mora porazdeliti vojno posojilo po številu prebivalstva, kar pa je nesprejemljivo. Če se prevzame to vojno posojilo, ga bo treba vzeti po premoženju. Velja pa, da se vprašanje glede valute ne sme spraviti na veliki zvon, kajti – ne da bi dokazal, le čustvoval je tako – relacija 100:16 je popolnoma nevzdržna; kar bo relacij pod 100:80, bodo izzvale veliko krizo. Vedeti je treba, da tiči v avstrijskih ban-

kovcih jugoslovansko premoženje. Dalje bi morali poskrbeti za to, da bi bili vsi bankovci odštempljani v enem samem dnevu. V splošnem pa nimamo dovolj strokovnjakov, da bi mogli to vprašanje rešiti; posvetovati se bo treba s Čehi in Poljaki. Tavčar je predlagal, naj bi glede tega vprašali prek Narodnega sveta zagrebško Narodno veće in Narodni odbor, prek odbora pa še Poljake.

To je bil tisti dr. Tavčar, ki je na skupni seji Narodnega sveta in Narodne vlade dne 9. novembra 1918 prišel že precej bliže resnice, ko je menil, da bodo mogli denarno vprašanje (najbrž valutno vprašanje) rešiti edinole s pomočjo Srbije. S tem pa se je nehote približal Brezigarjevi domnevi.⁴³ Remec se je strinjal s tem, naj bi bili pogovori o valuti diskretni, Hribar pa je bil mnenja, da smo preslabi, da bi sami rešili ta problem. Bil je približno mnenja, da bi morali prevzeti avstrijski denar al pari. Hrvati trdijo, da je v Jugoslaviji 4000 milijonov papirnatega denarja, vojnega posojila in drugih rent pa 2000 milijonov din. Papirati denar bomo morali prevzeti al pari, vojno posojilo pa je bilo amoralno. Tudi dr. Mohorič je bil mnenja, da bi bilo najbolje, da bi denar zamenjali al pari, češ da bo treba gledati na renome Jugoslavije. Kajti vprašanje menjave je eminentno socialnega pomena, in paziti moramo na to, da ne bodo davčna bremena previsoka. Bolj taktno opozicijo proti dr. Brezigarju je predstavljala izjava dr. Novaka, da bi Brezigarjevi sklepi napravili na javnost skrajno neugoden vtis. Vedeti je treba, da bomo v novo državo prinesli tudi imetje, ne samo moreča bremena. Če bodo prišla Brezigarjeva izvajanja v javnost, se bo pojavilo v slovenski javnosti močno nasprotovanje Jugoslaviji. Vojnega posojila pa vsekakor ne smemo prevzeti. Približno podobno mnenje je delil tudi dr. Murnik, češ da bi štempljanje bankovcev napravilo slab vtis, velik slab vtis. Potem je izustil stavek, ki ga je težko spraviti v okvir valutne problematike: Antanta bo hotela z nami delati kupčijo in ne bo podpirala odštempljanja. Dodal je, da v Brezigarjevem eks-pozēju manjkajo aktiva, na primer demobilizacijski predmeti, davki, državna lastnina in podobno.⁴⁴

⁴³ Za Brezigarjev referat glej AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov, ovoj Gospodarski odsek. Tavčarjevo mnenje pa v AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 2, Predsedstvo; prim. zapisnik skupne seje.

⁴⁴ Žigovanje kron je predstavljalo že po sami valutni logiki prvi korak k nacionalizaciji, seveda le k nacionalizaciji bankovcev oziroma valute, ker bi v primeru nežigovanja bila država SHS še dalje del avstrijskega valutnega območja. Demobilizacijski predmeti, davki, premoženje itd. so bili prava kaplja v ogromnem inflacijskem morju. Mnoge debaterje je vodil strah pred zrevoltiranim prebivalstvom, ne pa ostra valutna logika. Sicer je pa poznejša saintgermainška mirovna pogodba itak zahtevala žigovanje; tako so nastale jugokrona, češka krona itd.

Debata je pokazala, da je bil gospodarski oddelek kot sestavni del Narodnega sveta oziroma Narodni svet kot celota zelo slabo pripravljen na razmišljanja o valutnem problemu po prevratu. Človek dobi vtis, kot da nihče od prisotnih ni poznal zgodovine financ, če že ne splošne zgodovine, pa vsaj zgodovine avstrijskih financ, in da nihče ni vedel, kakšno usodo je skozi vso zgodovino do oktobra 1918 redno vedno dočakala zaradi inflacije popolnoma ruinirana valuta, zlasti pa inflacionirana valuta podirajoče se habsburške države. Če je bilo do oktobra 1918 vedno tako, zakaj bi po prevratu veljala za krono drugačna pravila, specialno za krono. Zdi se, kot da nihče izmed prisotnih ni vedel za državni bankrot v letu 1811 in za njegovo sanacijo, nihče ni vedel za usodo avstrijske valute v Ilirskih provincah, – in podobno. Seveda so valutne operacije vedno skeleče in vedno je finančno šibki sloj tisti, ki take operacije najteže prenaša. Toda brez te operacije ni normalnega gospodarskega življenja v splošnem. Kje je bilo kritje v zlatu ali v siceršnjih trdnih gospodarskih dobrinah za milijarde vojnih kron, ki so cirkulirale po rušočih se ostankih habsburške monarhije, ali vsaj za stotine milijonov kron, ki so cirkulirale po slovenskem ozemlju? Ni bilo kritja in nihče ga tudi ni mogel pričarati. Torej je bila valutna operacija nujno potrebna in koristna zadeva. Zato se zdi, da so bili dr. Tavčar in njemu podobni narodni svetniki na moč zaverovani v staro solidno krono iz leta 1913. Niso mogli verjeti, da je krona iz leta 1918 zgubila toliko svoje vrednosti. Če pa so vedeli in so s to inflacionirano krono brez zlatega kritja vseeno računali na relacijo 1:1, so bili ali naivneži ali špekulanti. Bolj verjetno je, da so špekulirali, saj bi z vsiljenjem relacije 1:1 napravili iz morja brezvrednih kron enako veliko morje kvalitetne valute. To se pa v zgodovini valut še ni nikoli zgodilo. Saj je vendar morala imeti nova zdrava valuta nekeje neko kritje, realno, ne pa umišljeno kritje. Kot da razen Brezigarja in še nekaterih ni nihče na to pomislil!

Brezigarjeva sposobnost predvidevanja je temeljila na stvarnem stanju, na številkah, na materialnem položaju podirajoče se habsburške palače. In tu je bila velika optimistična slika trenutne in zlasti poprevratne situacije popolna zabloda. Med drugimi ni razumel bistva Brezigarjevih izvajanj naslednji diskutant Ribnikar. Skliceval se je na to, da je treba ljudem nasvetovati, kaj naj store, in da bi bilo najprej potrebno razpravljati o tem, ali so predlogi poročevalcev sploh umestni. Bil je prepričan, da je napačno, če bi se stvar prepustila samo finančnikom, in nasvetoval je, naj še danes določijo načela, po katerih se naj ravnaajo finančniki, in sicer: »treba je iti za tem, da bo Jugoslavija bolje plačevala kakor Avstrija; stremeti k

temu, da bomo pritegnili naše široke mase, in sicer na ta način, da ne bomo preveč obremenili širokih slojev; dokazati bo treba antanti, da smo nedolžni pri vojnem posojilu; zagovarjati je treba mnenje, naj kar Avstrija plača to, kar je izsilila, na primer pupilarni denar; ljudstvo je treba dobro informirati.« Ivan Hribar ni pozabil dodati, da je treba imeti pred očmi davke, ki bodo veljali po vojni, in pribil, da je on osebno samo za en davek, namreč davek na osebni dohodek. Ljudstvu je treba svetovati, katere papirje naj odrine, katere pa nakupuje.

Ko je bilo izrečenih še nekaj manj pomembnih misli, je dr. Brezigar svoja izvajanja repliciral, zaključil pa posvetovanje Remec z ugotovitvijo, da je posvetovanje imelo namen, izdelati načrt za Narodni svet. Zato so sklenili naslednje:

1. Gospodarski odsek Narodnega sveta naprosi predsedstvo, da sestavi zbor strokovnjakov iz Narodnega sveta in Narodnega veča, ki naj po posvetovanju s Čehi in Poljaki izdela načrte o valutnem vprašanju; k temu zboru strokovnjakov naj se pritegnejo zastopniki delavstva;

2. Narodni svet naj se obrne na uprave denarnih zavodov, da nasvetujejo dobro fundirane papirje svojim klientom z namenom odpiranja papirnatega denarja;

3. Naprosili bodo dr. Korošca, da si poišče informacije glede našega denarja;

4. Vpliva naj se na naše zavode, da dvignejo ves denar in ga nalože pri slovenskih zavodih;

5. Naš kmet naj naloži svoj denar v posojilnice.

Sklepe so sprejeli, a jih proglasili za tajne. Za javnost naj se objavi samo sprejeti sklep, da apelirajo na vse denarne zavode glede svojih depozitov o vojnem posojilu in papirnatem denarju. Ni brez pomena dodatek, da bodo k prihodnjim sejam klicali dr. Lesničarja in dr. Božiča.

Takoj po seji dne 22. oktobra 1918 so pisali pismo dr. Antonu Korošču in ga prosili, naj o priliki bivanja v tujini izposluje živež. Namreč centrale na Dunaju so glede aprovizacije popolnoma odpovedale in zato Kranjska, Istra, Goriška in Trst stojijo pred katastrofo. Gospodarski odsek je Korošču zatrjeval, da imajo žita še za približno 14 dni, največ za mesec dni. Skušali ga bodo dobiti iz Hrvaške, vendar ni upati večjih količin, ker mora ta dežela zalagati predvsem Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino; sploh se je bati, da ne bo dovolj transportnih sredstev za prevoz živil iz Hrvaške v Slovenijo. Zato bi bilo smiselno, izposlovati nekaj živeža iz Amerike ali

sploh iz antantnih držav. Šlo je za kar velike količine, saj so ugotovili, da bi za slovenske pokrajine in za Istro potrebovali za prva dva meseca 20.000 ton žita, 1500 ton masti, 2500 ton zmrznjenega mesa. Ker se v Ljubljani organizira velika aprovizacijska centrala, ki bo funkcionirala za celotno slovensko ozemlje, bi mogla ta centrala prevzeti blago. Dalje primanjkuje v Avstriji zdravil vseh vrst, in ker se širijo razne bolezni, zlasti španska gripa, bi bilo nujno potrebno dobiti najpotrebnejša zdravila.

Enako se je gospodarski odsek v smislu sklepov seje obrnil na Ljubljansko kreditno banko, Jadransko banko v Trstu in njeno podružnico v Ljubljani, naj odrinejo kolikor mogoče vojnega posojila in papirnatega denarja in naj kupujejo vrednostne papirje, saj sedaj prodajajo na Dunaju in v Budimpešti vrednostne papirje vseh vrst po nizki ceni, tudi industrijske papirje. Te bi bilo vredno kupiti, ker bodo po vojni obdržali vsaj delno svojo veljavo. V istem smislu se je nekaj dni pozneje obrnil gospodarski odsek sploh na vse slovenske denarne zavode.

Dne 25. oktobra 1918 se je gospodarski svet še enkrat obrnil na vse slovenske denarne zavode z istimi pa tudi novimi idejami. Med drugim je v okrožnici zapisano tudi tole:

»V kratkem se bomo ločili od nemškega ozemlja in slovenske pokrajine bodo združene z ostalo Jugoslavijo v posebni državi.

Narodni svet ne more jamčiti, da bode Jugoslavija mogla izterjati od nemških zavodov, posebno od takih, ki leže izven mej bodoče Jugoslavije, naloženi jugoslovanski denar. Kdor pusti denar v nemškem zavodu, ravna popolnoma na svojo odgovornost in mu preti nevarnost, da pride ob svojo terjatev. Naša bodoča država ne bo jamčila, da bodo nemški zavodi in občine izplačale izdane zadolžnice, oziroma da bodo plačevale obresti zadolžnic.

Pozivljamo torej vse slovenske zavode in zasebnike, da dvignejo svoje vloge iz nemških zavodov ter da jih nalože pri jugoslovanskih in da zamenjajo zadolžnice nemških zavodov in občin za dobro fundirane papirje podjetij in javnih zavodov v slovenskih krajih, ki bodo tudi po vojski ohranili svojo veljavo.

Kdor želi natančnejših pojasnil, naj se obrne na Narodni svet v Ljubljani.

– B. Remec, l. r.»

Dne 6. novembra 1918 so pri Narodnem svetu obravnavali nalog, ki ga je poslalo Narodno veče iz Zagreba, glede konfiskacije premoženja Avstro-ogrske banke. Podrobnosti niso znane, vendar je razumljivo, da je šlo za to, da je treba uradno zapleniti vse po-

družnice navedene banke in jim prepovedati do nadaljnjih navodil vsako delo.

Naslednja seja gospodarskega sveta je mogla biti šele 13. novembra 1918. Prisotna je bila vrsta povsem novih oseb; poleg starih so sejali: dr. Fran in dr. Ivan Černe, dr. Gregorič, Knez, prof. Remec, inž. Remec, Majdič, Praprotnik, dr. Kukovec, dr. Murnik, Pečanka, Ribnikar, Jovan, Rataj, Bogataj, Peruzzi, dr. Kersnik, Ogrin, dr. Majaron, Rašica, dr. Olip, Kocmur, Vitovec, Muri, dr. Jež, dr. Brezigar in zapisnikar dr. Leskovec. Dnevni red je imel tri točke: Poročilo o zagrebških rezultatih, Importno vprašanje, Valuta.

Dr. Brezigar je na kratko poročal o valutnih pogajanjih v Zagrebu. Tu so obravnavali dva predloga glede valute. Dr. Švrljuga je zastopal mnenje, naj se glede valute obdrži kontinuiteta in naj še nadalje izdaja denar Avstrijsko-ogrska banka, Narodno veče pa naj ima pri Avstrijsko-ogrski banki kontrolno zastopstvo. Promet naj bi se odvijal tako, da bi ta velika centralna banka zalagala svojo podružnico v Zagrebu, ta pa še druge izpostave. Predlog so sprejeli z veliko večino. Manjšinsko mnenje je predlagalo, naj se izdaja lasten denar in to nalogo naj opravlja Narodno veče; izdajajo naj se bankovci brez imena »Krona«, imajo pa naj isto veljavo. Ta predlog so odklonili. Slovenci so glede valute zastopali vsak svoje nazore; večina je bila za kontinuiteto, na primer Brezigar pa je glasoval za lastni denar (tudi zato, da se prihranijo obresti). V Zagrebu so veliko govorili tudi o finančnem položaju pokrajin države SHS, to je, o upravnem deficitu. Ugotovili so, da Bosna in Hercegovina nima deficita, Dalmacija le malo in bo zdržala do konca leta 1918, Hrvaška enako, pač pa ima Slovenija velikanski deficit. Njej so pomoč in sredstva obljubili. Za valutno kontinuiteto so se na tej seji izjavili dr. Majaron in še mnogi drugi, le zelo majhna manjšina je bila proti kontinuiteti. Vsi so bili zato, da se s Čehi stopi tesneje v stike in naj gre v ta namen posebna delegacija v Prago.

Valutno vprašanje se je zdelo prisotnim tako zelo pomembno, da so mu posvetili kar precej pozornosti. Pečanka in Praprotnik, oba ravnatelja bank, sta poudarjala fundacijo valute, zato je nesmiselno, pričenjati debato z deficitom. Finančna situacija na Slovenskem je sedaj toliko boljša, ker obstajajo vsi davki doma. Treba je pomisliti, da ljudje nimajo zaupanja v nefundiran denar. Dr. Gregorič je izvajal, da temelji vrednost narodnega premoženja na vrednosti krone. Zato je treba likvidirati Avstro-ogrsko banko in znižati količino bankovcev, ki je v obtoku; na ta način bo njihova vrednost porasla. Fideikomise je treba razlastiti in konfiscirati premoženje dobičkarjev; s tem bomo plačali dolg. Izdajanje novih bankovcev

bo pomenilo toliko kot izdajanje čekov, bonov. V zvezi s temi čeki je zagovarjal evropsko enotno valuto. Njegove misli je v nekem smislu povzel Rašica. Sicer je vedel, da bo s kontinuiteto zvezana še nadaljnja devalvacija, ker je baje Avstro-ogrska banka v tem času natisnila za 100 milijonov bankovcev dnevno, vendar je nasprotoval izdajanju lastnih bankovcev. Navduševal se je za izdajanje začasnih bonov v sporazumu s srbsko vlado; stari bankovci naj bi služili kot fundacija.

Dr. Kukovec se je postavil na stališče, da kreditira državo SHS pač Narodno veče. Zato je za začasno kontinuiteto (= pač kolikor časa bo Narodno veče še imelo svojo veljavo), in sicer za toliko kolikor se bo pokazalo nujno potrebno. Navduševal se je za enotno valuto, torej za valuto, ki naj velja v vsej Jugoslaviji. Glede pasive je pripomnil, da potrebujejo slovenske dežele mesečno 25 milijonov kron za preskrbnino, to je, za sprotno poslovanje, in 25 milijonov za vojaštvo. Urediti bo treba davčno poslovanje, dalje notranjo samopomoč. Zlasti banke naj bi začasno dale kredit za našo državo. Priporočal je notranje posojilo, čeprav ne bi bilo gladko sprejeto. Namignil je na to, da so v tujini dosegli sanacijo s pomočjo antante.

Po krajši nadaljnji debati je dr. Majaron konkretiziral mnenje gospodarskega sveta v naslednjih treh točkah:

1. Obdrži naj se kontinuiteta, toda le za čas najnujnejše potrebe in za najkrajšo dobo;

2. Gospodarski svet se pridružuje ukrepu Narodnega večja glede kontrolnega zastopstva pri Avstro-ogrski banki;

3. Določi naj se termin, v katerem stopi Avstro-ogrska banka v stik z Narodnim večem, ker bo le od tedaj dalje trajala obveznost do Avstro-ogrske banke.

Inž. Remec je preokrenil vso debato s tem, da je pričel motriti razmerje med slovenskim Narodnim svetom in Narodno vlado. Delegate, ki naj bi šli na posvet, je imenovalo Narodno veče, konkretne gospodarske cilje pa ima narodna vlada, posebno njen prehodnogospodarski urad. Zaradi tega je grajal Narodno veče, češ da ni stopilo v stik z Narodno vlado, pošilja pa delegate, ki nimajo pojma o gospodarskih potrebah. Hribar je podpiral to nerazmejenost funkcij s tem, da je trdil, kako je Narodno veče suvereno in ima zato pravico odpošiljati delegate; sicer pa so vse delegate izbrali na predlog dr. Korošca. Delegati predstavljajo najvišji organ za gospodarstvo vsega jugoslovanskega ozemlja. Pri tem gre tudi za uvoz iz tujine. Splošni načrt je tako že izdelan, in ko se bodo delegati vrnili, bo prišlo do posvetovanja Narodne vlade in drugih narodnih zastopnikov. Dr. Kukovec je povzel, da je finančno vprašanje pač

najvažnejše, zlasti še vprašanje, kje naj se vzame posojilo. Obstaja namreč nevarnost, da bodo obrati ustavili delo, na primer cinkarna v Celju. Dopolnil ga je inž. Remec, da je na cesti že več kot 10.000 delavcev, nato pa se je vrnil na svojo prvotno temo: Narodno veče je bilo tisto, ki je imenovalo Narodno vlado, sedaj pa gre mimo nje in kar prek njene glave pošilja delegate v tujino. Zato je zahteval, da jih Narodno veče odpokliče. Hribar je pojasnil, da je Narodno veče storilo vse to iz perspektive pomoči. Narodno veče bo pomagalo v težavah tudi ves ta čas, dokler se ne bodo delegati vrnili iz Švice. Sklenilo se je tudi, da se bo kontinuiteta z Avstro-ogrsko banko vzdrževala in da se z njo v Zagrebu že dogovarjajo ter da je menda Avstro-ogrska banka izjavila, da bo priskočila na pomoč. Pri glasovanju so sprejeli formulacijo Majaronovih predlogov; pri prvi točki so bili trije glasovi proti, ostali dve so sprejeli soglasno. Nadalje so sprejeli tudi novi Majaronov predlog, ki se je glasil: Gospodarski svet se strinja s tem, da Narodno veče takoj pošlje delegate v Švico; ti naj poizvejo, kaj misli antanta o valuti, o ureditvi vojnega posojila in o vprašanju uvoza, zlasti pa glede valute za kritje in o pogojih za kritje dolgov, ki bi iz tega nastali.

Druga točka dnevnega reda je bilo »importno vprašanje«. Ribnikar je predlagal, naj bo uvoz pod kontrolo. Ustvariti bi bilo treba uvozno trgovsko organizacijo, blago pa naj bi se doma razdeljevalo prek obstoječih organizacij in takoimenovanih organizacij prehodne dobe. Za financiranje bi bila potrebna centralna organizacija, ki bi jo sestavljale banke, trgovske družbe, sindikati itd. Dobro bi bilo prirediti anketo, ki naj bi preštudirala sistem uvoza in bi pripravila odredbe, novele in podobno. Hribar se je navduševal za takšne organizacije v obsegu vse države SHS, ko bi bila centrala v Zagrebu, podružnica pa v Ljubljani. Sicer je pa priporočal prosto trgovino, ker bi medsebojna konkurenca zniževala cene. Brezigar je predlagal, naj bi krog strokovnjakov določil, katero blago potrebujemo najnujneje, koliko blaga naj se uvozi in podobno. Dr. Majaron je predlagal v ta krog kar Brezigarja samega, ker je to stvarino itak že obdeloval. Študije naj nadaljuje v Švici, po povratku naj o vsem tem referira. Ideja o prostem uvozu je propadla, sprejeli so idejo o organizaciji, ki naj se ukvarja z uvozom, s financiranjem le-tega, s trgovskimi pogodbami itd.

Tretja točka dnevnega reda je bila posvečena valuti. Pečanka je kar takoj v začetku povedal, da sta za ureditev naše valute dani dve možnosti: posojilo in kompenzacija. Razvila se je daljša debata, ki pa ni pripeljala do nobenega rezultata. Hribar je trdil, da je nemogoče rešiti to vprašanje, ker zavisi od antante, če bomo morali prevzeti ne-

kaj vojnega dolga; Kukovec je dodal, da so Čehi o podobnih problemih že govorili, da pa bomo mi kaj konkretnjšega zvedeli iz Švice itd. Konkretnjša je bila stvar pri kuponih vojnega posojila. Poverjenišтво za finančne zadeve je odredilo, da se začasno preneha izplačevati kupone vojnega posojila. Pečanka je seveda takoj vprašal, če prepoved velja tudi za ljubljansko podružnico Avstro-ogrske banke, ki menda še vedno honorira kupone in tudi vojno posojilo lombardira po 70% nominala. Prepoved je torej le relativna. Hribar je pribil, da se z izplačevanjem kuponov priznava vojno posojilo, kar pa se tiče jugoslovanskega notranjega posojila, ni bojazni, da ga ljudje ne bi podpisovali. Kukovec je trdil, da je bila odredba finančnega poverjenišťva naravna, sicer pa bodo glede tega stopili v stik z Narodnim večem in se dogovarjali tudi z Avstro-ogrsko banko. Na Pečankov predlog, naj Narodna vlada ukine odredbo o neizplačevanju kuponov, a brez prejudica za bodočnost, je nekdo pripomnil, da nova država ne more prevzeti nobenega jamstva za vojno posojilo in tudi sicer nima zanj nobenega interesa; če bo propadlo, bodo zaradi tega oškodovani itak samo kapitalisti.⁴⁵

⁴⁵ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, spisi Gospodarskega odseka. Res se opazi, da so se Slovenci premalo posvetovali s Čehi, ki so bili glede reševanja teh problemov daleč naprej.

III. poglavje

Habsburška monarhija kot konkurzna masa

Kmalu po oklicanju Republike Nemška Avstrija so predvideli valutno konferenco na Dunaju. To konferenco je res uspelo sklicati in je potekala 20. novembra 1918 na Dunaju v ministrstvu za zunanje zadeve.⁴⁶ Bila je to konferenca poslanikov nacionalnih držav bivše avstro-ogrske monarhije. Predsedoval ji je državni sekretar Otto Bauer. Tu je najprej sekcijski šef Riedl predlagal v imenu Nemcev, naj bi nacionalne države poslale svoje zastopnike v komisijo za državne dolgove. Predlog so odklonili. Glede uradnikov so Nemci zahtevali, naj tudi druge države plačujejo tujejezične uradnike, če bi morala Avstrija plačevati takšne tujejezične uradnike. Dogovorili so se, da bodo uradniki prejeli plačo še per 1. december, za 1. januar 1919 pa še ni preskrbljeno. Predvideva se posebna komisija, ki naj uredi prejemke uradnikov in siceršnja izplačila.

Glede industrijskih dobav so prišli Nemci na dan s podatkom, da imajo nemške firme še neporavnano terjatev do vojaške uprave v višini milijarde kron. Od tega pride okoli 200 milijonov na tovarne, ki so zunaj Avstrije. Nemci obravnavajo vojni material kot ročno zastavo za to terjatev (torej kot da so zastavili ta material do določenega roka). Prisotni niso priznali te terjatve in Tusar (ČSR) je rezko pripomnil, da niso prišli sem zato, da bodo prisiljeni pogajati se samo o pasivi, ampak o aktivni in pasivi skupaj. Premoženje avstro-ogrske monarhije je treba tretirati kot konkurzno maso, ki jo je treba sedaj likvidirati. Če se bo poračunalo celotno premoženje, potem se bodo udeležili vseh komisij.

Po tem vprašanju je prišla na vrsto Avstro-ogrska banka. Njen zastopnik je izjavil, če bo češka država prevzela jamstvo za bankovce, potem mora biti zastopana v generalnem svetu. Izjava se je nanašala na nekaj starejše govorice na Češkem (pa tudi, – kar spomnimo se, – na ozemlju države SHS), da morajo nacionalne države poslati svoje zastopnike v vodstvo zaradi kontrole. Vendar je Narodni svet v Pragi sklenil, da bo emitiral svoje lastne bankovce.

⁴⁶ AS. Narodni svet v Ljubljani. fasc. 3. Spisi odsekov. – Zapisnik je pisan nemško, vendar ima ob robu pripombo s svinčnikom »Nar. vijeće«, kar pomeni, da so problem obravnavali tudi tu. Na dunajski konferenci je dogovor potekal v glavnem na relaciji republika Avstrija: ČSR.

Zaradi takega razpleta je avstrijski ministrski svet sklenil, da se ne bo več udeležil nadaljnje emisije bankovcev in da bo vsekakor protestiral, če bodo dali na voljo kateri koli državi nove bankovce. Avstro-ogrška banka naj dela samo s sredstvi, ki jih ima sedaj na voljo. Končno so tudi v tem vprašanju določili glavno načelo, da aktive ne smejo ločiti od pasive. Riedl si ni mogel kaj, da ne bi pripomnil, da je veliko vojaškega materiala v Galiciji, na Poljskem, v Jugoslaviji, Romuniji, in da je treba tudi ta material vračunati v kalkulacije. Nalogo, ugotoviti aktivo in pasivo, bodo izročili posebni finančni komisiji, ki naj jo sestavljajo le strokovnjaki. V važnejših zadevah naj si priskrbi mnenje sklicanih poslanikov. Komisija naj ima tudi nalogo, pripraviti predдела za likvidacijsko komisijo in naj deluje v sklopu finančnega ministrstva. V zapisnik vnesena pripomba pravi, da poslaniки nacionalnih držav imenujejo po enega zastopnika in namestnika za to komisijo (namreč za finančno komisijo, ne za likvidacijsko); Jugoslovani so si pravico imenovanja pridržali.

Z ustanovitvijo republike je postala Avstrija samo upravitelj poslopij vseh centralnih oblasti bivše monarhije, kolikor je ležalo to premoženje znotraj republiških meja. Zato so Avstrijci priznali nacionalnim državam pravico, da se obrnejo na sekcijskega šefa Schullerja, če kaj potrebujejo iz te mase. Vojaškega materiala ni hotela Avstrija razdeliti novim državam po določenem ključu; tudi ni bila pripravljena v naravi deliti tega materiala. Pač pa je razdelilni načrt predložil Tusar in predvidel delilni ključ. Čeprav so Čehi obljubili, da bodo Dunaj oskrbovali s premogom in živili, niso hoteli nič slišati o tem, da bi dobave pojmovali kot kompenzacijo za vojaški material.

Tako razdelilni načrt kot še drugi problemi bi bili predmet naslednje konference poslanikov, ki je bila sklicana za 27. november 1918 v ministrstvu za zunanje zadeve, medtem ko naj bi bila prva seja finančne komisije že 21. novembra 1918 v Riedlovem uradu. Nimamo še vesti o tem, kdo je zastopal državo SHS na tej konferenci poslanikov, bolje rečeno delegatov, tudi še ne vemo, kdo se je udeleževal vseh naslednjih sej, tudi morebitnih sej po 1. decembru 1918, po dnevu zedinjenja države SHS, kraljevine Srbije in kraljevine Črne gore v kraljevino SHS. Iz s svinčnikom napisane obrobne pripombe „Nar. vijeće“ moremo razbrati, da so na eni izmed njegovih sej govorili o tem problemu, le rezultat nam še ni znan.

Ti bistveno pomembni problemi so postali januarja 1919, ko se je že zbrala mirovna konferenca in pričela z delom, še precej bolj žgoči. Vso težavnost je dobro opisal v posebnem pismu na naslov ministra dr. Kramerja dr. Milko Brezigar:

»Kakor Vam je znano, sem bil po naročilu finančnega ministrstva v valutnem vprašanju na daljšem potovanju. Pretekli teden sem se vrnil.

Denarno vprašanje je za nas še precej neugodno, kakor je videti iz priloženega ekspozija. Moremo misliti tudi na najneugodnejši slučaj, da nam namreč antanta ne bo priznala iz tega naslova nikake odškodnine in da bomo morali prevzeti to breme sami na sebe, to je, da bomo morali iz svojega plačati avstrijski denar, ki kurzira pri nas. Vrhu tega moramo misliti na to, kako poplačamo vojno posojilo, ki je v naših rokah. Zaradi tega gospodarskega momenta je mogoče, da nastanejo velike komplikacije političnega značaja med nami, to je, pokrajinami bivše monarhije in med staro Srbijo. Ti pomisleki so izraženi v prilogi 'Razmerje med Slovenijo in Srbijo glede rešitve gospodarskih vprašanj'.

Da se izognemo tej veliki nevarnosti, moramo predvsem poskušati, izsiliti iz mirovne konference kolikor je sploh mogoče; doseči moramo namreč to, da se obsodijo Nemci in Madžari v plačilo raznih odškodnin, katere so navedene v prilogi 'Važna gospodarska vprašanja, katera je treba rešiti čimprej'. Da se nam bo priznal en ali drugi odškodninski naslov, moramo svojo prošnjo dobro podpreti. To pa je mogoče le v tem slučaju, da bi izvršila takozvana 'likvidacijska komisija' na Dunaju svojo nalogo. Ta komisija bi morala ugotoviti državno premoženje bivše monarhije ter vrh tega podati substrat za druge zahteve, katere hočemo staviti na mirovni konferenci in za katere hočemo zahtevati odškodnino od Nemcev in Madžarov.

Omenjena likvidacijska komisija na Dunaju pa ne izvršuje svojega posla. To vidite iz priloge 'Važna gospodarska vprašanja...'; v kateri manjkajo razni podatki. Te podatke zastonj pričakujem z Dunaja in prepričan sem, da jih ne dobim.

Kakor omenjeno, nam ne bo priznala mirovna konferenca odškodnine iz navedenih naslovov, ako jih ne bomo dovolj podkrepili. Naj še enkrat poudarjam, da bo naš gospodarski položaj kritičen in da ne more priti tudi do političnih komplikacij, ako bomo morali iz lastnega urediti valutno in druga gospodarska vprašanja.

Za sedaj bi bilo nujno potrebno, da se izvede čimprej likvidacija državnega premoženja bivše monarhije, tako da bomo mogli še pravočasno staviti svojo peticijo na mirovni konferenci. Ker sedanja likvidacijska komisija na Dunaju ni kos svoji nalogi, predlagam, da se pošlje nemudoma na Dunaj neki dr. Ivan Slokar, ki se sedaj mudi v Beogradu. Iz Ljubljane je odšel pred 3 tedni, da si

poišče v ministrstvu primerne službe. Ta gospod pozna jako dobro dunajske in sploh avstrijske prilike. Po mojem mnenju bi bil kos tej veliki nalogi. Najbolje bi bilo, da mu daste nalog, da sodeluje pri likvidacijski komisiji. Predno pojde na Dunaj, naj se zgласi pri meni ali pri dr. Žerjavu radi informacij.

Smatrajte to stvar za jako važno in nujno. O vsem tem obveščam tudi gosp. ministra dr. Korošca.

Prosim obratnega sporočila po kurirju.“

Prav tako še v januarju 1919 je domnevno dr. Milko Brezigar pisal tudi dr. Antonu Korošču, da mu v dopolnilo ekspozicejev, ki mu jih je že poslal, dopolnilno prilaga spis »Razmerje med Slovenijo in Srbijo glede rešitve valute, vojnega posojila ter vojne odškodnine«. Vse to je poslal tudi dr. Kramerju z namenom, da se likvidacija državnega premoženja bivše monarhije reši v prid Slovincem, da se namreč izognejo veliki gospodarski kalamiteti, ki jim preti. Tudi Korošca je obvestil, kako bi bilo dobro, poslati dr. Ivana Slokarja na Dunaj z zgoraj označeno nalogo.⁴⁷

Razvoj in razkroj oddelka za trgovino in obrt

Do zloma habsburške monarhije so spadali posli, ki so obravnavali obrtno, industrijsko in trgovsko delo, v področje političnih administrativnih oblastev.⁴⁸ Pri bivši c. kr. deželni vladi v Ljubljani ni obstajal še poseben oddelek za trgovino, obrt in industrijo, temveč je te posle (npr. izvrševanje obrtnega reda in vseh zakonov ter naredb, ki so izšli v zvezi z obrtnim zakonom) upravljal deželna vlada, ki je le v notranjem poslovanju bila razdeljena na oddelke. V obrtnem oddelku bivše c. kr. deželne vlade v Ljubljani so se upravljale poleg obrtnih, trgovinskih, krošnjarskih in sejemskih zadev tudi zadeve socialnega zavarovanja in stavbenega reda, medtem ko so se posli glede obrtnega šolstva reševali v drugem oddelku deželne vlade. V splošnem je spadalo v delokrog bivše c. kr. deželne vlade izvrševanje zakonov in naredb, ki so zbrane v I. delu Manzove zbirke zakonov.

⁴⁷ AS. Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov. Za Slokarja prim. moj nekrolog v Zgodovinskem časopisu XXV. Ljubljana 1971. str. 103–106.

⁴⁸ Prim. elaborat dr. Rudolfa Marna v AS. Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 2 /spisi št. 2902-I ex 1919/.

Ob prevratu, ko se je osnovala Narodna vlada SHS v Ljubljani, so organizirali posebno poverjeništvo za trgovino in industrijo. Obrtni referat (izvajanje obrtnega reda iz izjemo trgovinskih in industrijskih zadev) so najprej pridelili poverjeništvu za javna dela; šele po imenovanju deželne vlade za Slovenijo so ga priklopili oddelku za trgovino in obrt.

Na osnovi uredbe o organizaciji c. kr. ministrstva za trgovino in industrijo je ljubljanski oddelk za trgovino in obrt postopno prevzel še naslednje agende: od poverjeništva za javna dela meroizkustvo, od oddelka za notranje zadeve pa delniške družbe, zavarovalnice in regulativne hranilnice, od oddelka za uk in bogočastje še trgovsko in obrtno šolstvo. Poleg tega je oddelk opravljal sekvestracijske posle in zadeve o državnih nadzorstvih.

Za opravljanje obrtnih, industrijskih in trgovinskih upravnih poslov so pred zlomom avstro-ogrske monarhije obstajale naslednje instance: prva (I.) instanca so bila okrajna politična oblastna (okrajna glavarstva oziroma politične ekspoziture in mestni magistrati); druga (II.) instanca je bila deželna vlada; tretja (III.) instanca je bilo trgovinsko ministrstvo na Dunaju. V določenih pomembnih zadevah, ki jih je navajal zakon, je bila kompetentna v I. instanci c. kr. deželna vlada in v II. instanci c. kr. trgovinsko ministrstvo. Dovoljenja za ustanovitev delniških družb je izdajalo c. kr. notranje ministrstvo. Za zadeve obrtnega pospeševanja in obrtnega šolstva je bilo kompetentno ministrstvo za javna dela, v katerem je obstajala posebna obrtna sekcija. Glede pospeševanja obrti so v pokrajinah obstajali posebni zavodi za pospeševanje obrti. Meroizkusni uradi so bili podrejeni meroizkusnemu nadzorništvu in ta v najvišji instanci normalni meroizkusni komisiji na Dunaju.

Po prevratu se je v smislu naredbe Narodne vlade SHS z dne 11. novembra 1918⁴⁹ instančna pot spremenila toliko, da je poverjeništvo za trgovino in industrijo in pozneje deželnovladni oddelk za trgovino in obrt odločeval v upravnih poslih obrtnega reda v zadnji instanci in so se le nadzorstvene pritožbe predlagale ministrstvu v odločitev.

Dne 14. novembra 1918 je izšla naredba o prehodni upravi na ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani. Besedici »prehodna uprava« pomenita, da je v bistvu šlo za improvizacijo, ker je pač sredi novembra 1918 že bilo precej jasno, da se pripravlja Jugoslavija, pa bodisi kot republika ali kot monarhija. Toda trenutno so uslužbenci še vedno prisegali državi SHS, kot dokazuje tale akt:

⁴⁹ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani št. 111 iz leta 1918.

»Narodna vlada SHS v Ljubljani. – Poverjenik za trgovino in industrijo. – Zapisnik, sestavljen pri poverjeništvu za trgovino in industrijo Narodne vlade SHS v Ljubljani dne 18. novembra 1918. – Navzoči podpisani.

Z dekretom z dne 16. novembra 1918 št. 60 je bil dr. Fran Pavlin imenovan za začasnega tajnika pri poverjeništvu za trgovino in industrijo. Imenovani je v roki poverjenika dr. Karla Trillerja storil obljubo, kakor sledi:

Obljubujem, da bom varoval uradno tajnost, da bom vestno izpolnjeval svoje dolžnosti in zvesto služil državi S. H. S.

Na to se zapisnik sklene in podpiše. Dr. Fran Pavlin l. r. – Coram me! Dr. K. Triller l. r.⁵⁰

Državnopravni akt z dne 1. decembra 1918 ne kaže v delu gospodarsko upravnih ustanov, ki jih obravnavamo, še prav nobenega vpliva. Narodna vlada SHS v Ljubljani je še naprej delovala neodvisno, ker je pač morala zapolniti vrzeli, ki so jo obdajale, čakati na Beograd pa ni bilo preveč oportuno. V teku nekaj mesecev odvisnosti od same sebe (od avgusta dalje) se je ideja o avtonomiji le še bolj okrepila.

V tem smislu je Upravna komisija objavila 20. decembra 1918 le za interno rabo osnutek glede organizacije oddelka za trgovino in obrt, tri dni pozneje pa čistopis z naslovom »Načrt...«, po katerem so v ta oddelek spadali:⁵¹ vsi posli, ki so dne 31. oktobra 1918 spadali v področje c. kr. trgovinskega ministrstva in ki niso bili izrecno odkazani drugemu oddelku; vsi posli, ki so dne 31. oktobra 1918 spadali v področje c. kr. deželnih političnih oblastev, v katerih so bila slednja podrejena c. kr. trgovinskemu ministrstvu in ki niso bili izrecno odkazani drugemu oddelku; vsi posli bivših deželnih odborov (deželnih zborov) v stvareh, ki se nanašajo na trgovino, veleobrt in pomorsko plovstvo; varstvo znamk in vzorcev; sodelovanje pri vseh stvareh drugih oddelkov, kolikor se dotikajo delokroga oddelka za trgovino in obrt.

V ta oddelek za trgovino in obrt so torej spadali: personalne in disciplinske zadeve uradnikov in uslužbencev; predpriprave za sklepanje državnih pogodb, ki se nanašajo na trgovino in obrt; odločanje glede izvoza in uvoza (i. s. v sporazumu s tistimi oddelki, pod katere spada obravnavano blago); sodelovanje pri regulaciji

⁵⁰ AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 2.

⁵¹ Ibidem /ovož št. 1124/.

carin; sodelovanje pri zakonodaji o trgovinskem in meničnem pravu; odločanje v zadevah zasebnih bank in sodelovanje pri zadevah, ki se nanašajo na javne banke, na trgovske in industrijske delniške družbe, na zavarovalnice po zavarovalnem regulativu in na družbe z omejeno zavezo; vrhovno vodstvo in nadziranje državnih industrijskih podjetij, ki niso monopolna podjetja; zadeve, ki se nanašajo na borze in na mešetarstvo, vendar le toliko, da se ne bo posegalo v območje oddelka za finance; predpisi o javnih skladiščih; zakonodajne in upravne zadeve obrtnega reda, kolikor se nanašajo na pospeševanje obrti, na obrtno zadrugo, na obrtno delovno pravo, na varstvo delavcev in na socialno zavarovanje; zakonodajne in upravne zadeve o krošnjarstvu; zadeve glede trgovinskih in obrtniških zbornic ter sodelovanje pri zadevah trgovinskih gremijev; razstave veleobrtinskih izdelkov; skrb za dodeljevanje javnih dobav domači veleobrti; sodelovanje v stvareh trgovskega zastopstva države SHS v tujini; priprave za sklepanje mednarodnih pogodb in dogovorov, ki se tičejo pomorske plovbe, pomorskega ribištva in trgovskega prometa po notranjih vodah; predpisi glede pomorskih ladij (registracija, zastave, ladijske listine in podobno); predpisi glede pristaniške in obrežne policije; zadeve, ki se nanašajo na koncesijo za paroplovna podjetja; statistika trgovine in obrti, zbiranje in sestavljanje poročil o trgovini in obrti ter vseh za trgovino in obrt važnih statističnih izkazov in razpredelkov; itd.

Delo slovenskih oblasti je torej šlo izrazito v smer avtonomije. Ta kurz je trajal vse do pomladi 1919, ko je centralna vlada v Beogradu začela uresničevati svoj vsedržavni oziroma bolj centralizirani koncept administracije. Tako je na primer prav 3. marca 1919 poslal minister za notranje zadeve Pribičević predsedstvu deželne vlade v Ljubljani navodilo, ki v določeni meri uvaja centralizacijo določenih poslov. To Pribičevićevo navodilo je tako instruktivno, da ga objavljamo v celoti:⁵²

„Z naredbo od 14. novembra 1918 št. 111, Uradni list št. XI. o prehodni upravi na ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani je tedanja vlada določila, da je za vse pod njeno območje spadajoče ozemlje kakor tudi za vsa oblastva, vse urade in javne organe, kar jih je v tem ozemlju, najvišja upravna oblast in službena instanca. Po tej naredbi je tudi deželna vlada vodila vso upravo suvereno, izvzemši skupna uprašanja, glede katerih je bila vezana na navodila narodnega veća SHS v Zagrebu.

⁵² Ibidem /spis št. 6564/.

Čim pa je bilo meseca decembra preteklega leta proglašeno ujedinenje vseh Jugoslovancev pod žezlom dinastije Karadjordjevićev in čim je bilo imenovano prvo ministrstvo Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, se je upravni položaj v Sloveniji bistveno spremenil. Deželna vlada v Ljubljani je prenehala biti najvišja upravna oblast in službena instanca za Slovenijo in kot taka je nastopila centralna vlada v Beogradu.

Vzlic temu pa je deželna vlada, brez ozira na spremenjeni položaj, še vedno izvrševala in še izvršuje vse upravne funkcije v isti meri kakor poprej. In ne samo to! Centralna vlada je bila do danes takorekoč v popolnem neznanju tega, kar se dogaja v upravnem pogledu v območju deželne vlade za Slovenijo.

Iz pojmovnih razlogov je tako razmerje med deželno in centralno vlado v bodoče neudržljivo in potrebuje takojšnje ureditve.

Ministrstvo, ob popolnem razumevanju sedanjih razmer, nikaikor ne pušča iz vidika dejstvo, da je začasno popolnoma enotno upravljanje, celokupno upravljanje kraljevine nemogoče, vendar pa mora vztrajati, da ima upogled v poslovanje deželne vlade in s tem možnost, da kontrolira njeno delovanje in če treba daje navodila, ki jih zahtevajo interesi celokupne države.

In to tako mora centralna vlada imeti jasen pregled celega upravnega uradniškega osebja, zlasti tistega, ki zaseda važna upravna mesta.

Z ozirom na navedeno in z ozirom na stališče, ki ga je zauzel ministrski svet, se odreja sledeče:

1.) Naredbe deželne vlade, izuzemši izvršilne naredbe posameznih poverjenikov, se ne smejo več izdajati brez vednosti oziroma odobrenja tistega ministrstva, v čigar resort spada tisti predmet. V vsakem primeru se mora osnutek naredbe z vsestransko obrazloženim poročilom poslati pristojnemu ministrstvu v pretres in odobrenje. Ako se predmet naredbe tiče več ministrstev, je treba uposlati osnutek tistemu ministrstvu, ki je pri tem najbolj zainteresirano. Le v primerih hitre in neodložljive potrebe sme deželna vlada samostalno izdati naredbo, mora pa jo skupaj z razglasitvijo poslati pristojnemu ministrstvu v naknadno odobrenje.

2.) Imenovanja oziroma napredovanja in premeščanja državnih uslužbencev sme deželna vlada izvršiti samo v tistih primerih, v katerih je bilo po avstrijskih zakonih pristojno pokrajinsko oblastvo (deželna vlada, višje deželno sodišče itd.). Vsa imenovanja, napredovanja in premeščanja, ki so jih poprej izvrševala ministrstva ali pa krona, se morajo predložiti pristojnemu resortnemu ministru, da jih izvrši odnosno predloži kroni. Isto velja tudi za

upokojitev državnih uslužbencev. Vsako imenovanje, napredovanje ali premeščanje, ki ga deželna vlada izvrši v okviru svoje pristojnosti, je javiti hkrati pristojnemu ministrstvu.

3.) Odposlati je treba takoj posameznim ministrstvu natančen seznam vseh v njihov resort spadajočih državnih uslužbencev, navedši pri vsakem njegov značaj in čin, kdaj je stopil v službo, kdaj je bil zadnjikrat povišan, kakšne mesečne prejemke dobiva in kje je nameščen. Tudi je treba pri vsakem navesti, ali je že popreje bil v državni službi, odnosno kdaj je bil sprejet in od kod.

Ministrstvu za notranje zadeve je treba uposlati razen seznamu vseh državnih političnih in policijskih uslužbencev tudi seznam vseh tistih državnih uslužbencev, ki sicer pripadajo drugim resortom, ki pa so nameščeni pri poverjeništvu za notranje zadeve oziroma pri njemu podrejenih upravnih oblastih.

4.) Vsaka številka uradnega lista deželne vlade naj se, čim izide, redno pošilja vsem ministrstvom, in sicer naj se je ne pošlje kakor tiskovino, ker se na ta način lahko na pošti izgubi, ampak v zavitku kakor službeno pošiljko. Predsedništvo naj izda podrejenim organom o tem pogledu potrebne ukaze.

Odredbe glede izdajanja naredb in imenovanja, napredovanja ter premeščanja državnih uslužbencev stopajo tako v veljavo.«

Pribičević je seveda imel popolnoma prav, ko je zapisal, da je centralna vlada takorekoč v popolnem neznanju tega, kar se dogaja v Sloveniji. Saj sta morala ministra Korošec in Kramer še konec februarja 1919 prositi predsedstvo deželne vlade, naj le-to in tudi vsa poverjenišтва poročajo v Beograd centralni vladi o vseh važnejših zadevah, lahko tudi naknadno, da bo centralna vlada »kolikor toliko informirana«.

Kot vse druge uradne dopise, ki so prihajali iz Beograda in so bili pisani v latinici ali cirilici, so tudi ta dopis dali prevesti v slovenščino, ker ta generacija uslužbencev ni nikdar do takrat imela prilike, da komunicira v srbsko-hrvatskem jeziku in cirilici. Tako v Ljubljani kot v drugih glavnih mestih na ozemlju nekdanje države SHS so občutili, da Beograd ni pripravljen pogovarjati se s pokrajinskimi vladami o bodoči upravi in najti pametno kompromisno solucijo, ker so bile historične in administrativno tehnične razlike med srbijanskimi in prečanskimi pokrajinami bistveno različne. V zvezi s Pribičevićevo okrožnico je imela deželna vlada 15. marca sejo, kjer je sklenila, da bo povabila vse neavtonomne (= centralne državne) resorje, da izdelajo predloge oziroma nekakšne pravilnike, po katerih bi se deželni vladi zagotovila določena ingerenca v vseh tistih

zadevah, ki so spadale v njeno interesno sfero.⁵³ Deželna vlada s tem ni nameravala posegati v območje neavtonomnih resorjev, stala pa je v interesu države odločno na stališču, da bodi pokrajinska prehodna uprava vsaj v glavnih smereh enotna v tem smislu, da si posamezne odredbe avtonomnih in neavtonomnih resorjev ne bi nasprotovale. Zato se je deželni vladi zdelo smiselno, da se najde oblika skupnega delovanja in ravnanja za vse tiste resorje, ki so podrejeni direktno centralni vladi.

Dr. Rudolf Marn, ki je vodil oddelek za trgovino in obrt (oziroma kmalu nato za trgovino in industrijo), je odpisal predsedništvu deželne vlade, da ne kaže oddelka podrediti direktno centralni vladi oziroma ministrstvu za trgovino in industrijo, ker spadajo v oddelkov delokrog zadeve, ki bi se v najvišji instanci mogle reševati šele tedaj, kadar bodo vsi zakoni v kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev izenačeni. Do takrat je potrebno, da je oddelek pod predsedstvom deželne vlade v tekočih agendah, ki niso posebne važnosti, samostojen, v važnejših zadevah odvisen od pritrdila predsedstva, v stvareh, tičečih se celotnega kraljestva, pa prek predsedstva centralni vladi oziroma ministrstvu za trgovino in industrijo.

Glede tega je Marn stavil naslednje konkretne predloge:

1. Personalne zadeve (nastavitve, napredovanja) opravi le predsedstvo po predlogu oddelka, kolikor ni predsedstvo odvisno od centralne vlade. V ostalem spadajo personalne in disciplinske zadeve v področje oddelka. Osebje Prehodnogospodarskega urada in Oddelka za premog je pogodbeno in o njem odloča Upravna komisija z vednostjo predsedstva.

2. Zakonodajne in upravne zadeve obrtnega reda, trgovskega zakonika, varstva izumov, vzorcev in znamk, zadeve trgovske zbornice, trgovskih gremijev in obrtnih zadrug opravlja oddelek samostojno v okviru zakonitih predpisov. Važnejše zadeve, ki se tičejo nacionalnega ali političnega vprašanja se referirajo predsedstvu (in to odločuje – je prečrtano).

3. Državno nadzorstvo nad trgovskimi in industrijskimi podjetji oskrbuje in ima v evidenci oddelek. Imenovanje državnih nadzornikov in važnejši ukrepi so pridržani predsedstvu.

4. Korespondenco tega oddelka podpisuje oddelkov načelnik; izvzeto je dopisovanje s centralnimi oblastmi v Beogradu, te dopise podpisuje predsedstvo. Le v nujnih primerih, ko gre za nevažne informacijske zadeve, podpisuje načelnik.⁵⁴

⁵³ Ibidem /spis št. 2126/.

⁵⁴ Ibidem /spis št. 2183/.

To so bila glavna načela, po katerih se je ravnal oddelek oziroma naj bi se tudi v bodoče ravnal. »V vseh drugih zadevah, ki spadajo v delokrog oddelka za trgovino in obrt, se mora ravnati oddelek po še sedaj veljavnih zakonih in predpisih. Vsled tega je naravno, da oddelek ne more biti direktno podrejen centralni oblasti v Beogradu, ker tam ne poznajo naših zakonov in torej ne morejo odločevati v večini zadev, ki spadajo v ta delokrog,« – nadaljuje Marn, in končuje: »Kadar se bodo zakoni izenačili, se bo tudi še lahko našla oblika sodelovanja oddelka s predsedstvom. To se pa ne bo še tako hitro izvršilo, ker spadajo ravno v ta resor skoro najbolj važni zakoni gospodarskega značaja.«

Centralizacija poslov je bila seveda neizogibna, šlo je le za to, do katere meje naj se avtonomija ohrani oziroma do kam naj se posli centralizirajo. Določeno poslovanje gospodarske administracije in gospodarske politike je nujno moralo biti centralizirano. Razumljivo je, da je slovenska administracija branila svojo avtonomijo, kolikor je le mogla in smela. V začetku maja 1919 se je moral dr. Marn kot poverjenik oddelka za trgovino in obrt zglasti v Beogradu na ministrstvu za trgovino in industrijo. Predmet poziva je bil, da se za Slovenijo ustanovi oddelek trgovine in industrije, ki bi bil direktno podrejen ministrstvu v Beogradu. Seznanili so ga s tozadevno naredbo, ki je bila pozneje objavljena v »Službenih novinah«. Rečeno je bilo, da se bo oddelek poslej imenoval »Ministrstvo za trgovino in industrijo, oddelek v Ljubljani«. Marn je trdil, da bo, čeprav je direktno podrejen beograjskemu ministrstvu za trgovino in industrijo, v vseh važnejših zadevah delal sporazumno s predsedstvom deželne vlade v Ljubljani. Glede personalnih zadev so Mama hoteli takoj imenovati za načelnika oddelka v Ljubljani s povišanjem v VI. uradniški razred in z naslovom vladni svetnik. Marn je sugestije odbil z odgovorom, da bo sporazumno s predsedstvom deželne vlade kmalu poslal oziroma bo predsedstvo deželne vlade kmalu poslalo tozadevni predlog.

Kakor imenovanje načelnika, je ministrstvo hotelo, da bi takoj tudi drugi uradniki, ki so prideljeni temu oddelku, bili imenovani s strani ministrstva oziroma regenta. Tudi temu je Marn ugovarjal, češ da ima oddelek pogodbene uradnike, o katerih se ne ve, če sploh hočejo stopiti v državno službo. Glede pogodbenih uradnikov je bil minister na stališču, da se jih uvrsti v tisti uradniški razred, ki ustreza njihovi starosti, to je, da se jih vključi v tisti uradniški razred, v katerem so uradniki enake starosti. Na to, da še niso dolgo v državni službi, bi se ne ozirali.

Glede postavitve pod sekvester tistih podjetij, ki so last sovražnih tujcev, je minister odredil, da se strogo izpolnjuje na to

nanašajoči se zakon. Marn je pripomnil, da so na primer nemška podjetja delno last takih Nemcev, ki imajo tu domovinsko pravico. Minister je bil mnenja, da se s takimi ne ravna tako strogo, če obljubijo zvestobo državi. V takih primerih bi zadostovalo nadzorstvo, zlasti nadzorstvo glede nastavljanja uradnikov in varstva lastnine, da ga ne izvozijo v tujino. Prav tako ni mogoče strogo izvajati zakona pri tistih podjetjih, pri katerih je deloma vložen kapital Jugoslaviji prijateljskih držav, na primer pri Trboveljski premogokopni družbi, kjer je veliko francoskega kapitala.

Ljubljana se je otepala centralizma, ker je menila, da ne temelji na ustavi in zakonih, – ki jih takrat seveda še ni bilo, – da je torej dekretiran, saj temelji kar na odredbah ali sklepih ministrskega sveta. Trdila je, da se je pri ureditvi delokrogov za poverjeništa in oddelke deželne vlade za Slovenijo izvajalo načelo, da naj področja posameznih oddelkov vobče odgovarjajo delokrogom bivših avstrijskih ministrstev, in to zaradi tega, da se do izenačenja zakonov ohrani kontinuiteta javne uprave na slovenskem ozemlju v smislu obstoječih zakonitih določb.

Ljubljana je torej stala na stališču zakonitosti.⁵⁵ Ker pa iz objektivnih razlogov nihče ni bil sposoben izpeljati nove, res jugoslovanske oziroma SHS-zakonodaje, so bile vse odredbe, ki so prihajale iz Beograda, nekako »nezakonite«, se pravi, niso temeljile na pravno-veljavnih zakonih jugoslovanskega značaja. Bili so le izvajanje starih srbskih zakonov v vsem kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ljubljana je 19. maja 1919 poudarila, da bi po dotedanji veljavni zakoniti praksi spadale v področje ljubljanskega oddelka ministrstva za trgovino in industrijo naslednje zadeve:

I. Administrativni posli

a) Personalne in disciplinske zadeve nastavljencev tega oddelka. Imenovanja in napredovanja bi izpeljalo ministrstvo na predlog oddelčnega načelnika;

b) Personalne in disciplinske zadeve nastavljencev Urada za pospeševanje obrti ter Centralne uprave za trgovski promet s tujino v Beogradu, podružnice v Ljubljani, ki se podrejajo ljubljanskemu oddelku ministrstva za trgovino in industrijo;

c) Nakazovanje službenih prejemkov citiranih uslužbencev prek deželne blagajne;

d) Budžetne zadeve cit. oddelka in Urada za pospeševanje obrti.

⁵⁵ O tem priča celotno pregledano gradivo, zato opuščamo nadrobno citiranje.

II. Zakonodajne in upravne zadeve

- a) Obrtnega reda in trgovskega zakonika ter predpisov glede posredovalnih za zasebne kupčije, krošnjarstva in semnjev;
- b) Varstva iznajdb, znamk in vzorcev;
- c) Zadeve trgovske in obrtniške zbornice, trgovskih gremijev in obrtnih zadrug.

III. Državno nadzorstvo in uprava imovine trgovskih in industrijskih podjetij pri državljanih sovražnih držav. Državne nadzornike naj bi imenoval oddelčni načelnik z naknadno odobritvijo ministrstva.

IV. Sodelovanje pri preddelih glede carinske tarife in mednarodnih trgovinskih pogodb.

V. Nadzorstvo nad poslovanjem ljubljanske podružnice Centralne uprave za trgovinski promet s tujino. Podružnica (prejšnji Prehodnogospodarski urad) posluje po izdanem pravilniku, upravo pa vodi posebna upravna komisija.

Ljubljana je nadalje predlagala, naj ostanejo izvzete iz področja cit. oddelka in začasno prideljene naslednjim oddelkom deželne vlade te-le zadeve:

1. Zadeve delniških družb, denarnih in kreditnih zavodov, to je, bank in hranilnic ter kreditnih zavodov na zadružni osnovi in zadeve zavarovalnic, ki so resortirale po dosedanjih predpisih pri poverjeništvu za notranje zadeve;
2. Obrtno in trgovsko šolstvo, ki je prideljeno poverjeništvu za uk in bogočastje;
3. Zadeve meroizkustva in izpitne komisije za parne kotle, kar sicer spada k poverjeništvu za javna dela;
4. Pomoč za vojne poškodovance (delavce in obrtnike), torej zadeva, ki pripada poverjeništvu za socialno skrbstvo.

Centralizacija je bila še naprej potrebna v finančnem poslovanju. Glede financ je Beograd sporočil 7. februarja 1920 kar kategorično, da mora biti princip finančne centralizacije vsekakor izpeljan in da mora biti pravica direktnega komuniciranja in odrejanja finančnim organom absolutna. To se pravi, posredni organ – na Hrvaškem na primer ban, v Sloveniji predsednik deželne vlade – je bil drugje še več ali manj kompetenten, v financah pa v celoti izločen. Pripravljali so se namreč budžeti; v tem trudu – namreč čim prej priti do

urejenega poslovanja v obliki državnih proračunov – pa ni smelo biti nobenih časovnih in instančnih zavlačevanj.

Zastanek oziroma umik ministrskega sveta v Beogradu glede centralizacije nekaterih sektorjev gospodarstva je bil začasen. Trajal je skoraj dve leti. Dne 17. oktobra 1921 je ministrski svet izdal naredbu, da opravljata posle, ki spadajo v pristojnost ministrstva za trgovino in industrijo, oddelek tega ministrstva v Ljubljani (za Slovenijo) oziroma v Splitu (za Dalmacijo). S tem so ukinili oddelek za trgovino in industrijo pokrajinske vlade za Dalmacijo. Oba oddelka sta bila odslej naprej **sestavna dela** (podčrtal J. Š.) centralnega ministrstva za trgovino in industrijo in sta bila odvisna izključno in edino od Beograda. Rečeno je bilo, da bosta delovala po zakonih ter po ministrovih naredbah in navodilih. Le pri predlogih splošnega in personalnega značaja je smel oddelek poprej zahtevati mišljenje pokrajinskega namestnika, v Sloveniji torej Ivana Hribarja.

In prav Ivan Hribar je napisal in poslal v Beograd svoje mnenje, ki razgalja pravno nepopolnost centralističnih tendenc.⁵⁶ Najprej se je lotil ministrske uredbe z dne 17. oktobra 1921 o oddelkih ministrstva za trgovino in industrijo. Bil je mnenja, da ta uredba o oddelkih ministrstva za trgovino in industrijo v Ljubljani in Splitu vsebuje določila, ki ne ustrezajo dejstvom. Omenjena uredba je namreč trdila v svojem 2. členu, da je oddelek ministrstva za trgovino in industrijo v Ljubljani *sestavni* del centralnega ministrstva za trgovino in industrijo. Neutemeljena pa sta bila tako ta trditev kot naziv tega – po Hribarju še vedno – pokrajinskega oblastva. Takoimenovani oddelek ministrstva za trgovino in industrijo v Ljubljani je fungiral kot II. instanca državne uprave, medtem ko ministrstvo v Beogradu fungira kot III. instanca. Ljubljanski oddelek torej nikoli ni bil nekakšna ekspozitura ministrstva, ekspozitura, ki bi nastopala v imenu ministrstva in figurirala kot III. instanca. Nekaj podobnega je veljalo tudi za Split, medtem ko je bilo v Hrvaški in Slavoniji ter v Bosni in Hercegovini drugače. Tu sta bila oddelka ministrstva za trgovino in industrijo v resnici III. instanca, ki je opravljala svoje posle namesto ministrstev. V smislu načrta zakona o občni upravi, ki ga je predlagala centralna vlada narodni skupščini, bodo posli ljubljanskega in splitskega oddelka pač v celoti prešli na velikega župana kot organa občne državne administracije II. stopnje in nika-
kor ne na ministrstvo.

Iz teh razlogov bi bilo boljše, če bi se tako imenovani oddelek ministrstva za trgovino in industrijo spojil s pokrajinsko upravo za Slo-

⁵⁶ AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 2 /ovoj št. 400/.

venijo oziroma Dalmacijo, kajti ljubljanska in splitska pokrajinska uprava sta le II. instanca in ne III. ali ministrska instanca; bilo bi le v korist enotnemu vodstvu notranje uprave, če bi se, tako kot je to že v I. stopnji, tudi v II. stopnji trgovski in obrtni posli spet odkazali pokrajinski upravi kot obči državni administraciji II. stopnje. V primeru, da ne bi bilo več mogoče prideliti trgovinskih in obrtnih poslov pokrajinski upravi zaradi predpisov člena 134, odstavka 2 ustave, – ki pa najbrž niso veljali za ljubljansko in splitsko drugoinstančno pokrajinsko upravo, temveč le za ostale tretjeinstančne pokrajinske uprave, – potem naj bi se dal tako imenovanemu oddelku za trgovino in industrijo v Ljubljani in Splitu vsaj tak naziv, ki bi ustrežal dejanskim razmeram, na primer pokrajinsko oblastvo za trgovino in industrijo ali direkcija za trgovino in industrijo.

Neka vrsta ministrske kompetence pokrajinske uprave za Slovenijo je obstajala v glavnem edino v tem, da pritožbe zoper njene odloke pogostokrat niso bile več dopustne in da torej pritožbe zoper take odloke niso šle na ministrstvo kot III. instanco. Umestno bi bilo, da bi veljalo to načelo tudi za oddelek ministrstva trgovine in industrije.

Kolikorkrat so morale centralistične tendence zastati zaradi splošnega odpora, tolikokrat so potem krenile v nov zamah, dokler se ni sredi marca 1924 pojavila v javnosti vest, da bo le prišlo do likvidacije ljubljanskega oddelka beograjskega ministrstva za trgovino in industrijo, ki se mora opraviti do 30. aprila 1924. Na to težnjo je končno prav rezko reagirala tudi Zveza trgovskih gremijev in zadrug v Sloveniji, ki je imela svoj sedež v Ljubljani. Dne 12. aprila 1924 je poslala ministru za trgovino in industrijo Hinku Krizmanu ostro protestno pismo proti centralizaciji, češ da le-ta pomeni popolno okrnjenje iniciative ter delovanja velikih županov oziroma oblasti v pogledu pospeševanja trgovine in industrije v ljubljanskem in mariborskem okrožju, ker se jim ravno v najvažnejših predmetih in vprašanih odvzema vsaka kompetenca. *»Citirana odredba – pravi ljubljanski protest – je izzvala v krogih naših stanovskih organizacij, katerih centrala je podpisana Zveza, ki šteje nad 9.000 trgovcev iz cele Slovenije, veliko negodovanje in se je pri vseh enoglasno pojavila zahteva, da se ta naredba, ki je v očitnem nasprotju z zakonom o samoupravnih oblastih, ne izvede, namreč da se o priliki likvidacije oddelka ministrstva za trgovino in industrijo v Ljubljani prenese na velike župane v Ljubljani in Mariboru vse agende, ki jih je do sedaj vršil ta oddelek, ki ima na polju pospeševanja trgovine in industrije kakor tudi strokovnega za-*

*družništva ter celokupnega gospodarskega napredka Slovenije izredno velike zasluge.*⁵⁷

V Ljubljani so imeli prenos kompetenc iz ljubljanskega oddelka na beograjsko ministrstvo tudi tehnično za neizvedljivo češ da ministrstvo nima na voljo osebja. Obsežni posli, ki jih je opravljal ljubljanski oddelek, bi se v Beogradu tudi s pomnoženim aparatom ne mogli obvladati. Centrala v Beogradu ni imela uradništva, ki bi temeljito poznalo obrtno zakonodajo, odločbe, dosedanje prakso in krajevne razmere, karakteristične v Sloveniji: kompliciranim spornim vprašanjem beograjska centrala ne bo kos. Po mnenju Zveze naj bi imelo ministrstvo kot vrhovna instanca le nadzor nad delovanjem oblasti ter le vrhovno vodstvo, zakonodajo in trgovsko-politične zadeve.

Vloga, ki sta jo podpisala načelnik Zveze Ivan Jelačin ml. in njen tajnik Ivan Mohorič, se je končala takole: *»Zato prosimo Vas, gospod minister, kot dobrega poznavatelja naših gospodarskih interesov, da blagovolite ukiniti izvršitev uvodoma navedene naredbe ter odrediti, da se vsa dosedanja agenca oddelka ministrstva trgovine in industrije v Ljubljani prenese na velikega župana v Ljubljani in v Mariboru.«*

Marn sam je kot šef oddelka opozoril beograjsko ministrstvo na vrsto pravnih in formalnih napak, ker so beograjske oblasti delovale v smislu starih srbskih zakonov, starih avstro-ogrskih zakonov, po katerih so delovali na primer tudi v Sloveniji, pa niso poznali. Svoje pripombe je strnil v naslednjo kritiko: *»Zato je podpisani oddelek mnenja, da se obstoječe zakonite kompetence ne morejo izpreminjati samo z odločbo ministrskega sveta in da je torej citirana odločba glede določanja novih kompetenc nezakonita. Po zakonu o občni upravi se morejo prenesti na ministrstvo le oni posli pokrajinskih uprav, ki po veljavnih zakonskih predpisih spadajo že v ministrsko kompetenco, ki so jih pa pokrajinske uprave odnosno ministrski oddelki opravljali v imenu ministrstva. – Končno bi še bilo omeniti, da je navedba »kreditnih in pridobitnih zadrug« pri delniških družbah in zavarovalnicah zgrešena, ker obstoji v Sloveniji poseben zakon o pridobitnih in gospodarskih zadrukah, ki določa za pravno veljavnost ustanovitve zadrug samo vpis v združni register pri trgovskem sodišču, in torej za ustanovitev ni potrebno poleg tega še kako odobrenje državne uprave. – V smislu prednjih izvajanj se ministrstvo naproša, da revidira rečeno naredbo oziroma da povzroči, da se izpremeni citirana odločba mi-*

⁵⁷ Ibidem /ovoj št. 2528/.

nistrskega sveta, o čemur naj se blagovoli obvestiti podpisani oddelek.“

Končno likvidacijo so zaradi splošnega odpora zavlačevali do zadnjega aprila 1925. S 1. majem 1925 sta začela pri obeh velikih županih delovati oblastna referata za obrt, industrijo in trgovino.⁵⁸ Od pomembnejših funkcij, ki so še preostale velikima županoma, naj omenimo nadzorstvo nad trgovsko in obrtno zbornico, nad delniškimi družbami, zavarovalnicami, nad podružnicami tujih delniških in zavarovalnih družb, ki poslujejo v ljubljanski in mariborski oblasti. Ministrstvu je bilo pridržano izdajanje dovolil za ustanavljanje hranilnic po hranilniškem regulativu in odobritev pravil za te hranilnice oziroma spremembe pravil, kar vse je opravljal ljubljanski oddelek ministrstva za trgovino in industrijo na podlagi pooblastila beograjskega ministrstva z dne 24. junija 1922. Pri državnih strokovnih šolah (= trgovskih in obrtnih šolah) so administrativne in disciplinske posle prepustili po teritorialni pristojnosti velikemu županu v Ljubljani in Mariboru, strokovno vodstvo in nadzorstvo teh šol pa si je pridržalo ministrstvo za trgovino in industrijo. Prav isto načelo je obveljalo za meroizkusno nadzorništvo v Ljubljani in za meroizkusne urade v ljubljanski in mariborski oblasti. Nastavljenci urada za pospeševanje obrti v Ljubljani, ekspoziture v Celju, kjer so se že doslej opravljali posli obrtno-zadružnega nadzorništva za območje mariborske oblasti, so spadali v službenem, disciplinskem in administrativnem oziru pod velikega župana v Mariboru.

Prehodnogospodarski urad

Ta urad ima svojo idejno zamisel v enem izmed sklepov gospodarskega odseka pri Narodnem svetu. Na seji v oktobru 1918 so opozorili na to, da bo treba imeti v prevratnem in poprevratnem času ustanovo, ki se bo ukvarjala z izvoznimi in uvoznimi posli.⁵⁹ Prehodnogospodarski urad je legalizirala naredba deželne vlade (prim.

⁵⁸ Ibidem /ovoj št. 410/.

⁵⁹ Jedro zapisnikov in spisov Upravne komisije Prehodnogospodarskega urada je v AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 2, 12 in 19. – Ko so z ukazom z dne 25. februarja 1921 ukinili ministrstvo za prehrano in obnovo države /ustanovljeno 7. decembra 1918/, ker se je gospodarsko stanje kraljevine SHS že dokaj zboljšalo, je Prehodnogospodarski urad pretežno zgubil svoj pomen. Končno so sploh sredi septembra 1923 že v celoti izpeljali likvidacijo tega urada.

Uradni list št. 357). Vodila ga je posebna Upravna komisija. Prehodonogospodarski urad (interno so ga po kraticah P-G-U imenovali kratkomalo kar Pegu) je bil v bistvu pisarna, ki je praktično izvajala uvozno in izvozno trgovino po direktivah svojega direktorja, to je, Upravne komisije. Sklenili so, da bo Pegu v časnikih objavil kontingent različnega blaga in da se bo na vsak način potrudil, da bo prek deželne vlade smel poleg večjih dogovorov sklepati tudi manjše kompenzacijske pogodbe (o njih več pozneje). Upravna komisija se je tedensko sestajala in odločala, kaj se sme izvažati.

Ker so bili to predvsem trgovski posli, se bomo tu omejili samo na citiranje enega samega primerka za izvozno dovoljenje:

»Oddelku za trgovino in industrijo v Ljubljani.

Prehranjevalni urad ne ugovarja proti izvozu repe, ki jo hoče gospod Anton Umnik v Šenčurju pri Kranju poslati v Trst.

V Ljubljani, dne 20. februarja 1919.

Narodna vlada SHS v Ljubljani, Prehranjevalni urad.»

Podpis nečitljiv.

Na robu tega vzorca je pripomba s svinčnikom: 20–30 vagonov, odjemalca že ima.⁶⁰

Niso pa dajali izvoznih dovoljenj kar v vsakem primeru. Če slovenskemu gospodarstvu kak trgovski posel ni ustrežal, so ga zavrnili. Tako je na primer poverjeništvo za kmetijstvo odgovorilo 5. februarja 1919 poverjeništvu za trgovino in industrijo v zvezi z nameravanim izvozom od strani Tovarne za klej v Ljubljani: *»Naknadno k tukajšnjemu dopisu se po informacijah, ki jih je tukajšnji oddelek danes prejel od dobro obveščene strani, se je tukajšnje mnenje o stvari izvoza nerazklejene kostne moke v toliko spremenilo, da ne kaže izdajati takega izvoznega dovoljenja. Tvornica za klej je namreč še dandanes v stanju predelati kosti v klejno galerto in razklejeni kostni zdrob. Klejne galerte ni mogoče tukaj podelati v klej, pač pa se tvornici lahko dovoli izvoz te galerte v Nemško Austrijo, toda le s pogojem, da se od tam dovoli uvoz take množine kleja, kolikor ga naša država potrebuje. Izvoza razklejenega kostnega zdroba pa nikakor ni dovoliti, kajti tega nujno potrebujemo v surrho predelave v superfosfat. Tudi je dvomljivo, če bi naša država sploh dobila kaj superfosfata ali kostne moke in kleja iz Nemške Austrije, če bi enkrat bilo to blago izvoženo. Z ozirom na cene razklejeni kostni moki oz. kostnemu zdrobu se dovoli tvornici povišek*

⁽⁶⁰⁾ AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 2.

cen v tolikšni meri, kakor v Nemški Avstriji in na Češkem, to je od 55 vinarjev na 75 vinarjev za kostno moko – in 70 vinarjev za kostni zдроб za kg.

Predstojništvo za kmetijstvo.

*Poverjenik dr. Kalan l. r.**

Upravna komisija za Prehodnogospodarski urad je bila navezana v znatni meri na svoje zmogljivosti in sposobnosti. Reševala je mednarodno trgovsko situacijo, kolikor je bilo materialnih možnosti (= razpolaganje s surovinami in proizvodi) in osebnih sposobnosti. Zato ni nepomembno vedeti, kdo vse je sestavljal upravno komisijo, ki je vodila Prehodnogospodarski urad in prek njega avtonomistično gospodarsko politiko. Predsednik je bil dr. Gregor Žerjav, člani pa dr. Rudolf Marn (vodja oddelka za trgovino in industrijo), dr. Murnik (vodja Zbornice TOI), dr. Senekovič, inž. Krivanec, industrijec Dragotin Hribar, J. Herg, Filip Uratnik, J. Goričnik, inž. Vladimir Remec, vodja urada za pospeševanje obrti. Uradniki – navedli bomo le nekaj tistih, ki so imeli razne težke in odgovorne funkcije ter naloge – so bili Avsenak, dr. Fran Jenko, Edvard Kunst, Robert Dekleva, Karel Detela, Emanuel Heine, Ivan Lazar.

Delo Upravne komisije Peguja bomo zaradi sistematike razdelili v pet sektorjev: notranjejugoslovanski, avstrijski, italijanski, češki in poljski sektor. Taka sistematična razdelitev nam bo omogočila, da bomo dobili pregled nad karakteristikami Pegujeve aktivnosti v splošnem, dalje bodo na ta način bolj plastično izstopile posebnosti navedenih sektorjev, končno se bodo pokazale tudi pomanjkljivosti, ki so rezultat šibke organizacije poslovanja, carine in togosti vezane trgovine, – kar vse je seveda bila logična posledica improvizacije, tako karakteristične za prehodno dobo v vsej srednji Evropi, ne samo v Sloveniji in Jugoslaviji.

Najprej notranji jugoslovanski sektor. Tu opazimo že znani razvoj: od krepitve avtonomnega delovanja do počasnega utesnjevanja le-tega v korist neizbežne centralizacije poslov. Prav konec februarja 1919, to je 28. februarja, je predsednik Upravne komisije obvestil člane, da stoji trgovsko ministrstvo na stališču, da spadata uvoz in izvoz v kompetenco centralne vlade, vendar da ministrstvo spoznava potrebo, da preide ta kompetenca za nekaj časa na pokrajinske vlade oziroma odgovorne oddelke. Žerjav je navedel točke, na katere se je ministrstvo oprlo:

1. V tujino se sme izvažati blago le proti kompenzaciji takega blaga, ki je pri nas potrebno, ali pa proti dobri valuti; kronska valuta je izključena.

2. Vsaj vsakih 14 dni se mora ministrstvu poročati, kaj se je sklepalo, kaj uvozilo in kaj izvozilo.

3. Kadar gre za pogodbe od države do države, je za take pogodbe kompetentno le ministrstvo in je za veljavnost na vsak način potreben podpis ministra za trgovino.

4. Večja vprašanja spornega značaja naj se izročijo ministrstvu.⁶¹

Vendar je bila avtonomija še vedno dovolj krepka, ker ni bila centralna vlada v Beogradu niti še sama ne dobro organizirana; vrzeli je bilo vse polno, pa tudi administriranje v Beogradu iz objektivnih in subjektivnih razlogov počasno: iz objektivnih, ker služba za pošto, telegraf in telefon, železniški in drugi promet še niso delovali v polnem obsegu, iz subjektivnih, ker ni bilo v Beogradu dovolj drugih in tudi slovenskih zastopnikov pokrajinskega gospodarskega življenja, manjkalo je tudi dokaj sposobnih uradnikov vseh rangov. Možnosti za samostojno ukrepanje je torej Pegu v Ljubljani imel dovolj. Član Upravne komisije Ogrin je še sredi aprila 1919 omenjal na neki seji vtise, ki jih je dobil v Beogradu, in zlasti poudaril, da oblasti še vedno niso konsolidarne in da tam še vedno razpravljajo o problemih, katere so v Ljubljani reševali in rešili že kmalu po novem letu 1919. Enako je poudaril, kako se čuti, da tuje sile zelo vplivajo na gospodarsko življenje v Jugoslaviji. Ogrin je menil, da morajo zaradi vseh teh silnic imeti v Ljubljani čim širšo prostost v gospodarskih zadevah.

Če ne bi šla konsolidacija v Beogradu počasi, bi Upravna komisija ne obravnavala 10. marca 1919 predloga, da je treba organizirati v Beogradu svojo lastno trgovinsko informacijsko agenturo. Pegu naj bi zavoljo posredovanja med slovenskimi in srbskimi podjetji organiziral posredovalnico, ki naj bi sploh pospeševala gospodarski promet med posameznimi pokrajinami kraljestva SHS. V ta namen naj bi Pegu sam poiskal zmožno in spretno osebo. Dne 17. aprila so sklenili, da odideta k Centralni upravi za trgovski promet s tujino tajnik Peguja Avsenak in referent Kunst. Prvi začasno, dokler ne bi vpeljal Kunsta v poslovanje.

Dne 15. marca je prispela v Ljubljano brzojavka iz ministrstva za trgovino in industrijo, da je ministrski svet pred nekaj dnevi ustanovil pri ministrstvu za trgovino in industrijo Centralno upravo za trgovski promet s tujino. Za načelnika so ji postavili dr. Ivana Slokarja. Vsa dosedanja dovoljenja za izvoz prek demarkacijske linije (mišljena je demarkacijska linija proti republiki Avstriji) so proglasili za neveljavna. V Beogradu so zahtevali, da se tej Centralni upravi

⁶¹ Ibidem, fasc. 2 in 12.

naknadno prijavi oziroma predloži prejšnja dovoljenja. Nove prošnje se bodo sprejemale od 1. aprila dalje. Upravna komisija v Ljubljani je na brzojavko reagirala zelo jedko in popolnoma v duhu avtonomnosti dosedanje prakse. Najprej so o vsebini brzojavke obširno govorili vsi zastopniki posameznih strok, nato so sklenili sicer pozdraviti ustanovitev Centralne uprave za trgovski promet s tujino, ker bo dajala splošno veljavna navodila za tozadevne pokrajinske urade, vendar pa so takoj tudi pristavili, da se komisiji ne zdi smiselno, da bi Centralna uprava dajala dovolilnice za vso kraljevino, ampak da se mora pustiti pokrajinskim vladam določena avtonomija. Upravna komisija je naprosila svojo deželno vlado za Slovenijo, naj izposluje pri ministrskem svetu dovoljenje, da upravna komisija še nadalje izdaja izvozna dovoljenja po principih, povedanih na II. seji Upravne komisije dne 28. februarja. Razlogi za to da so zelo tehtni: poštna in železniška uprava ne funkcionirata zadostno in to bi zavleklo reševanje prošenj in da tudi v beograjski centrali ne bo mogel nastati tako dober aparat, da bi se prošnje sproti reševale. Ker je bila slovenska industrija zelo založena s svojimi produkti, je izjavljala Upravna komisija, bi prav zaradi omejitve izvoza oziroma popolne ukinitve, saj ne bi mogla prodati ali zamenjati v obliki kompenzacije svojega blaga, bila prisiljena ustaviti obratovanje; to bi ne pomenilo samo velike katastrofe za industrijo, ampak bi tudi veliko število delavstva ostalo brez dela. Upravna komisija je dalje zatrjevala, da je Slovenija gospodarsko navezana zlasti na Avstrijo, saj ta prek kompenzacije dobavlja Sloveniji tako blago, brez katerega sploh ne bi mogli obstati, ustavil pa bi se tudi železniški promet in vsi rudniki premoga. Šlo je namreč za različna olja, bencin, surovo železo, eksploziva, zdravila, sol, vžigalice, modro galico itd.

Na predlog ministra za finance (oziroma njegove generalne direkcije za carine) je ministrski svet z odlokom z dne 11. marca 1919 izdal odredbo, ki se tiče trgovskih odnosov s tujino in pa plačevanja carine. Odredba kulminira v naslednjih točkah:

1. Z zaveznimi in prijateljskimi državami, ki so ostale s kraljevino SHS tudi nadalje v trgovskih odnosih na podlagi medsebojnih trgovinskih dogovorov, poteka trgovina docela prosto in brez omejitve; izvzeti so tisti proizvodi, za katere bi bil izjemoma prepovedan izvoz iz posebnih državnih razlogov.

2. S sovražnimi državami je prepovedan in izključen vsak trgovski in osebni promet. Ta prepoved se mora izvajati kar najnatlačneje. Naj pripomnimo, da je ta člen postal velik kamen spotike za slovensko deželno vlado in najširše gospodarske kroge. Ni šlo

toliko za mednarodnopravno formulacijo Avstrije kot »sovražne države«, kolikor bolj za to, da je Slovenija bila zaradi konkretnega historičnega razvoja gospodarsko še vedno močno navezana rešiti ta vprašanja v okvirih pojma »sovražne dežele«. Iz protestov, ki so sledili, bomo videli, da problem za Ljubljano ni bil tako enostaven, kot je bil enostaven za Beograd.

3. Nevtralnim državam, ki imajo dogovore z Jugoslavijo, se načelno dopusti promet v smislu odredb, morajo se pa z ozirom na eventualno možnost, da tranzitira prek teh držav sovražniško blago, podvreči posebni proceduri, ki ima namen, da prepreči vsak uvoz iz sovražniških držav v jugoslovanske pokrajine in vsak izvoz iz teh pokrajin prek njihovega teritorija v sovražne dežele.

4. Uvoz iz prijateljskih držav, ki pa nimajo z Jugoslavijo dogovorov, je brez izjeme podvržen maksimalnim carinskim postavkam splošne carinske tarife, kakor tudi proizvodi nevtralnih držav, ki bi ne bile v pogodbenih trgovinskih odnosih z Jugoslavijo; v tem poslednjem primeru naj se uporabi tudi izjemna omejitve, če bi bilo to potrebno.

Na slovenski del Koroške, na Primorsko in Prekmurje se je nanašal posebni naslednji odstavek:

5. Prizna se vsake carine in drugih pristojbin prost uvoz domačim proizvodom s teritorija, ki ga naseljujejo Srbi, Hrvati in Slovenci, ki pa je še okupirano od kakšne tuje sile, kakor tudi prost izvoz s teritorija Jugoslavije, če služi potrebam dežele, ne pa okupacijski posadki.

6. Vsemu blagu, ki bi dohajalo s tega ozemlja, izvira pa iz dežele, ki je to ozemlje okupirala, se prepove uvoz in prevoz, bodisi da se dovaža neposredno, to je, tranzitno prek tega ozemlja, bodisi da se na tem ozemlju razloži in raztovori, predela in odda v svobodni promet.

Blago vseh drugih zavezniških in prijateljskih držav se lahko izvaža tudi s tega ozemlja, ako je njegova provenienca dokazana, vendar je treba plačati carino, ki je določena pogodbeno in tarifno.

Sledila sta še dva člena, ki sta šla v prilog držav s posebnim statutom, to je Albaniji, Češke in Poljske:

7. Albaniji se dovoli docela prost dovoz vseh domačih proizvodov kmetijstva, živinoreje in gozdarstva brez vsakih carinskih in drugih pristojbin, toda tudi brez velikih carinskih formalnosti.

8. Načelno se prizna Češkoslovaški in Poljski pravica na uvoz v naše pokrajine, ki pa je podvržen proceduri splošne tarife, dokler se ne bo našla s pomočjo vzajemnega sporazuma podlaga, na kateri se bodo uredili trgovski odnosi med nami in njimi.

Takoj nato je prispela iz centralnega ministrstva za trgovino in industrijo na naslov deželne vlade v Ljubljani brzojavka, kjer se sporoča, da se je pri citiranem ministrstvu ustanovila Centralna uprava za trgovski promet s tujino. Brzojavka je razveljavila vsa dosedanja dovoljenja za izvoz prek demarkacijske črte. Prosilci naj se naknadno prijavijo Centralni upravi. Izjema je blago, ki je že na poti. Prošnje za izvoz v sovražne in nevtralne države je treba nasloviti na Centralno upravo; ta bo prošnje sprejemala od 1. aprila 1919 dalje.⁶² Naj iz pravil Centralne uprave za trgovski promet s tujino citiramo dva člena, ki sta pomembna za nas:

Čl. 2: Ta uprava sestoji iz enega uradnika ministrstva za trgovino in industrijo kot šefa in iz po enega uradnika ministrstva financ, ministrstva za promet in ministrstva za prehrano. Zastopnik ministrstva za finance ima nalog, da varuje valutne in carinske interese, zastopnik ministrstva za prehrano mora skrbeti, da se pri izvozu ne oškodujejo interesi narodne prehrane. Kot podružnice te uprave fungira v Ljubljani, Zagrebu, Sarajevu, Splitu po en odsek pokrajinske vlade, v Osijeku, Mostarju in Dubrovniku pa po en odbor trgovske zbornice pod nadzorstvom državnega komisarja.

Čl. 3: Naloga te uprave je:

1. da sklene za prehodni čas z Madžarsko, Nemško Avstrijo, ČRS in poljsko republiko dogovore z ozirom na trgovski promet na podlagi kompenzacij in rekompensacij. V teh dogovorih morajo biti dogovorjeni kontingenti vsakega blaga, katerega izvoz se bo dopuščal iz kraljestva SHS, kakor tudi enega blaga, katero vsaka zadevna država kot rekompensacijo stavi zainteresiranim osebam kraljestva SHS na razpolago z izvoznim dovoljenjem.

Člen 1 poslovnega pravilnika te centrale pravi: Centralna uprava razdeljuje izvozni kontingent za vsako tujo državo na svoje podružnice glede na vrsto izvoznega blaga oziraje se na prebitek, s katerim razpolaga področje vsake podružnice. Enako bo uprava razdelila oziraje se na potrebe posameznih pokrajin kontingent uvoženega blaga, v kolikor se pokaže, da je kontrola nad razdelitvijo potrebna (npr. premog, sladkor, sol, vžigalice).

Trgovska in obitniška zbornica v Ljubljani je 19. marca 1919 sporočila ministrstvu trgovine in industrije v Beogradu, da se upira takšni osrednji upravi za trgovski promet z inozemstvom, kakršna je v načrtu, in pravi, *»da so vsa po pokrajinskih vladah izdana izvozna dovoljenja proglašena za neveljavna, da je dalje treba osrednji upravi predložiti prejšnja dovoljenja in bodoče prošnje za*

⁶² Ibidem.

izvoz v neprijateljske in neutralne države, končno pa, da se je naknadno odredila celo prepoved prometa zlasti z Nemško Avstrijo. Podpisana zbornica smatra za svojo dolžnost, opozoriti ministrstvo na naravnost katastrofalne posledice, ki bi jih imela izvedba navedenih odredb. Osnovanje centralne uprave za trgovinski promet z inozemstvom je gotovo potrebno in jo podpisana zbornica toplotno pozdravlja. Ako pa bi bilo njeni pristojnosti pridržano sploh vse delo, bi bilo to sploh fizično nemogoče.⁶³

Silna množina prošenj bi ustvarjala velike zamude, prošnje se ne bi mogle rešiti v času, v katerem je podjetjem neobhodno treba izvršiti dotični izvoz ali uvoz, tuje firme pa ne bi bile več voljne izvršiti naročil. Gre za pomožne snovi, ki lahko ustavijo delo, na primer železnice, premogokopi, industrija (sc.olja itd.) Ako se ustavijo obrat železnice in premogokopi, bo na mah stavkala vsa naša industrija. Zategadelj se obrača podpisana zbornica z nujno prošnjo na ministrstvo, da blagovoli nemudoma odrediti 1. da so vsa do sedaj po pokrajinskih vladah izdana dovoljenja veljavna, 2. da tudi unaprej pokrajinske vlade izdajajo izvozna in uvozna dovoljenja, 3. da pripada kompetenci osrednje uprave določitev splošnih načel in izdajanje direktiv ter kontrola, praktična izvedba pa pokrajinskim vladam.“

Upravna komisija je dostavila ministrstvu pripombe in mnenja, koliko ta pravila ne ustrezajo slovenskim razmeram. K členu 3 so pripomnili, da se v točki 1 ozira le na dogovore na podlagi kompenzacij in rekompensacij, ne ozira se pa na to, da je mnogo takega blaga, za katero ni mogoče doseči kompenzacije, ali le delno kompenzacijo. „Izvoz takega blaga je pa pri nas neizogibno potreben, ker tukaj ni porabe in bi ukinjenje produkcije imelo hude gospodarske škode. Poleg tega je pa po večini le Nemška Avstrija dober odjemalec za te predmete. To so npr.: suhe gobe, vino, slamniki in slamninarski izdelki (v Domžalah na Kranjskem je bila največja slamninarska industrija v bivši Avstriji), drva za kurjavo, ogle, žganje, zobotrebc, suha roba, sitarski in žimarski izdelki, žebli iz Krobe, nekateri deželni pridelki, kakor repa in zelje. Imamo tudi nadprodukcijo karbida. Dalje imamo hmelj, ki se izvažja v Čehoslovaško in za katerega nam ta noče dati kompenzacij.“

Hmeljarsko društvo za Slovenijo s sedežem v Žalcu je namreč sporočilo dne 31. marca 1919 Poverjeništvu za trgovino v Ljubljani, da so na 39. glavni skupščini 25. marca sprejeli naslednjo resolucijo:⁶⁴

⁶³ Ibidem, fasc. 12.

⁶⁴ Ibidem, fasc. 2.

»1. Vlada se poziva, naj ne ovira, ampak pospešuje izvoz hmelja. Opusti naj zahtevo po kompenzaciji zanj, ker bi s tem uničila hmeljarstvo, ker pripada hmelju kot visoko cenjenemu eksportnemu blagu važna naloga pri zboljšanju trgovinske bilance.

2. Vlada naj se glede hmelja in hmeljske kupčije predhodno posvetuje s Hmeljarskim društvom za Slovenijo (prej Južnoštajersko hmeljarsko društvo), ki deluje že 40 leto.

Pojasnila: Pred vojno so pridelali 25.000–35.000 metrskih stotov (= 2.500–3.500 ton) hmelja v povprečni vrednosti 7–10 milijonov kron. Pivovarne v deželah SHS (samo slovenske?) so proizvedle približno 250.000–300.000 hl piva letno, za kar so porabile 500–600 metrskih stotov hmelja, torej približno le 2 % pridelane množine. Hmeljarstvo je bilo torej vedno odvisno od eksporta. Ker so pa bile med vojno meje zaprte, je padla produkcija hmelja na približno 4.000 metrskih stotov, njegova uporaba v pivovarnah pa tudi vsaj za polovico, tako da je še od te znižane produkcije hmelja ostalo za izvoz nad 90 %. Hmeljska kupčija bivše Avstrije se je osredotočila na Češkem. Prek Češke je našel naš hmelj pot na svetovni trg. Češka pa je sama na sebi navezana z vsaj 70 % svojega pridelka na izvoz. Češka bo torej forsirala izvoz svojega hmelja in zahteva naše vlade po kompenzaciji pri izvozu našega hmelja bi torej pomenila naš izvoz onemogočiti, blago bi ostalo neprodano.

Pripominjam še, da je hmelj blago, ki se ga ne da hraniti, ker zgubi v enem letu približno 50 % svoje porabne vrednosti za pivovarne. Danes leži le v Savinjski dolini nad 1.000 metrskih stotov lanskega pridelka v vrednosti 1,5 do 2 milijona kron, navezanega na izvoz.

Kljub naporom, da bi Jugoslavija razširila krog držav, s katerimi bi trgovala, je bila Avstrija najbrž na prvem mestu, kar se tiče strojne opreme in drugega tehničnega blaga. Avstrija je namreč brez kompenzacije dovolila izvažati orodje raznih vrst, stroje, surovo železo, steklo, okove, strojne dele, modno blago itd.

Zato se nam zdi povsem logično, če je zahtevala ljubljanska zbornica za trgovino in obrt, naj se načelno dovoli, da sme Slovenija izvoziti brez kompenzacije ali samo za delno kompenzacijo, kolikor je na enak način prišlo blaga iz Avstrije v Slovenijo.«

Končno je prosila deželna vlada za Slovenijo, da se glede važnejših zadev na gospodarskem področju poprej zaslišijo pokrajinske vlade, ki bodo po zaslišanju interesentov izrekle svoje mnenje. Vendar je Centralna uprava dobivala vse večjo kompetenco. Z mislijo na obrambo avtonomije je odšel v prvi polovici maja 1919 v ministrstvo za trgovino in industrijo dr. Rudolf Marn in dosegel, da so odslej na njegovo intervencijo k vsaki kompenzacijski pogodbi,

ki so jih sklepali s tujimi državami, pritegnili tudi zastopnika iz Slovenije. Odslej naprej je bil glede dovoljenj za izvoz in uvoz kompetenten Pegu le za blago, ki so ga obsegale pogodbe, trenutno le dve, in sicer z Avstrijo z dne 22. marca in s Češkoslovaško republiko z dne 30. marca 1919. Za vse druge stvari se je moral Pegu obrniti na centralne organe.

Potek dogodkov je nedvoumno kazal na to, da se centralizacija gospodarskih poslov počasi, a vztrajno nadaljuje. Na primer: sredi junija je minister za trgovino in industrijo zahteval, da postane šef Peguja državni uradnik oziroma da dokler Pegujevega šefa ne bo Beograd proglasil za državnega uradnika, toliko časa naj Peguju načeljuje eden izmed uradnikov ljubljanskega oddelka za trgovino in obrt, ki je že državni uradnik (oddelek je bil namreč podržavljen že nekaj tednov prej). Tej zahtevi je Ljubljana ugodila tako, da je za nadzornika in odgovornega uradnika podružnice imenovala dr. Rataja iz oddelka za trgovino in obrt.

Glede imenovanja Pegujevih uradnikov za državne uradnike, torej glede podržavljenja teh uradnikov, so v Beogradu sklenili, da za začetek proglasijo kot državna uradnika samo ravnatelja Težaka in tajnika Detelo zato, ker je – prvič – proračun še premajhen in ne dopušča številnejših imenovanj, in – drugič – ker je Pegu po ministrom izjavi več ali manj provizoričnega značaja in bi ne bilo smiselno, imenovati kar takoj preveč državnih uradnikov. S tem je postal postopek Beograda jasnejši: prek proglasitve določenih vodilnih ljubljanskih funkcionarjev za državne uradnike pronikniti v avtonomijo Slovenije, in z deklariranjem določenih uradov, ki so delovali izključno ali pa že manj avtonomno, za provizorične urade, seznanjati forume, da se posli podržavljajo in centralizirajo.

V drugi polovici junija so tudi že določili, da bodo strankam v Sloveniji dovolili izvoz v Italijo, če bodo le-te dale valuto na voljo ministrstvu za finance. Ravnatelj Peguja je hotel izposlovati v ministrstvu, da bi vsaj določeni manjši del valute dobila deželna vlada v Ljubljani, ni pa mogel doseči ničesar, ker je medtem izšla naredba, da se ustanovi v Beogradu devizna centrala, ki bo prevzela ves denarni promet s tujino.

Slovensko-avstrijski gospodarski odnosi

Prvi uradni kontakt v obliki svobodnega mednarodnega pogajanja med Narodno vlado SHS v Ljubljani in Deželno vlado v Gradcu pri-

pada prvim dnevom novembra 1918.⁶⁵ Dokument o rezultatu pogajanj nosi naslov »Zapis o izidu pogajanj, ki so potekala 7. novembra 1918 pri štajerski Deželni vladi v Gradcu...«. S slovenske strani so Narodno vladu SHS v Ljubljani oziroma Narodni svet zastopali poverjenik za finance dr. Vekoslav Kukovec, poverjenik za šolstvo dr. Karel Verstovšek in član Narodnega sveta Ivan Kejžar. Avstrijsko stran so zastopali Vincenc Muchitach, član nacionalnega sveta kot zastopnik državnega sveta, kot zastopnika državnega urada za zunanje zadeve dr. Viktor Wutte in sekcijski svetnik dr. Rudolf pl. Horrak, kot zastopnika državnega urada za promet nadinšpektor Adolf Penirschke, in železniški komisar dr. Rudolf Scheidl.

Teh osem ljudi je reševalo in rešilo probleme, ki so jih v besedilu zapisa jedrnato strnili v sedemnajst členov. Prvi člen je obravnaval železniški promet. Najprej so železnico proglasili za demilitarizirano, to je, o prometnih in tehničnih zadevah so na postajah odločali samo železniški organi. S tem so s postaj odstranili vojsko, žandarmerijo ali policijo, ki normalno v vojnem času – zlasti seveda vojska – odloča o prometu in podobnem, saj gre za vojne Transporte po voznem redu ali izven voznega reda. Od sedaj dalje so ostali na postajah uniformiranci le še za vzdrževanje javnega reda in miru ter discipline. Pogajalci so v zapisu določili, da se obratujoči vlakovni promet ne ukine. To pomeni, da si državi nista sovražni do te mere, ko se prekine vse medsebojne zveze, diplomatske, trgovske in druge, v tem primeru železniške zveze. Določili so, da pripada oskrba vsega železniškega osebja z družinami vred od vključno Špilja proti jugu jugoslovanski vladi, severno od Špilja proti severu (meja med Špiljem, kjer se je pričlenjalo avstrijsko območje, ni določena, verjetno pa so še vse kretnice s signali in predsignalom na severni strani postaje spadale v slovensko območje) pa nemško-avstrijski vladi. Dalje se v zapisu

⁶⁵ AS. Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3. Spisi odsekov. – Graški časnik Arbeiterwille, 29. Jgg, z dne 9. novembra 1918, objavlja tekst dogovora v celoti z naslovom Das wirtschaftliche Übereinkommen mit den Südslawen. – V času pogajanj je nekdo iz slovenske delegacije dal neprimerno izjavo o Radgoni. V AS. Narodna vlada, fasc. 4, je najti s svinčnikom pisani osnutek točk z naslovom Za sejo predsedstva NS /– Narodnega sveta/: »I. Deutschösterreich. Staatsämter so po provizorični ustavi 'Treuhändler', ki hranijo za posamezne narodne države one stvari, ki se v starih avstr. ministrstvih hranijo. – Po vseh ministrstvih imamo svoje uradnike. Ali ne bi kazalo teh prijaviti kot svoje pooblaščenice, ki imajo nalogo zbirati in čuvati te naše akte /Tako že dela dr. Kos v drž. arhivu, dr. Škrli v justičnem ministrstvu; svetnik Pavlin v ministrstvu za javna dela/.– II. 'Grazer Tagblatt' 12. t. m. prinaša vest, da so odposlanci ljubljanske Narodne vlade pri dogovorih v Gradcu izjavili, da so Slovenci 'desinteresirani' na mestu Radgoni in okraju Radgona. To so Nemci z velikim veseljem nabili po lepakih. – II. Kaj bo s Koroško?»

obsežno govori o oskrbi in prehrani vračajočega se vojaštva, o častnikih itd.

Problem premoga za železnico so rešili takole: rudniki Trbovlje, Hrastnik, Zagorje, Šentjanž, Labin in Šibenik dobavljajo obema vrstama železnic, Južni in državnim železnicam, premog tako kot doslej. Premog za lokomotive in gospodinjstva ter tkim. režijski premog se bo razpošiljal po ustaljenih normah in za isto območje kot v poslovnem letu 1917. Torej nobenih redukcij, šikan, taktiziranja, zmanjšanja območij.

Vozni park bodo reparirali v istih delavnicah kot doslej. Kakršno koli zadrževanje prometnih sredstev je izključeno in se ga proglašja kot protipravnega. Poznejše razdeljevanje vagonov se bo izvedlo po določenih mirovne pogodbe. Civilni tovari na progi Zgornji Dravograd–Maribor – smer sever in na progi Radgona–Špilje – smer sever smejo prosto pasirati.

Opolnomočenci avstrijske države prosijo opolnomočence jugoslovanske vlade, da telegrafsko intervenirajo pri češkoslovaški vladi, naj le-ta pošlje ljubljanski železniški direkciji državne železnice po možnosti okoli 300 ljudi vlakospremnega osebja in 100 strojevodij; enako število sposojenih nemških uslužbencev bo Ljubljana nemudoma nakazala obratni direkciji Beljak. Čeprav je ljubljansko obratno vodstvo železnic samo zelo potrebovalo železničarje in so že avgusta 1918 govorili o tem, da bi si jih sposodili pri Čehih za prehodni čas, so morali pristati na povračilo nemških železničarjev beljaški direkciji. Čeprav nemški element pri nas ni bil več zaželen, je šlo v tem primeru za kvalificirane in za tisti mesec leta 1918, ko je bilo treba prepeljati polmilijonsko armado vračajočih se vojakov. Ni podatkov o tem, da so Čehi kaj pomagali rešiti ta vovzel, in tudi ne o tem, da je Ljubljana Beljaku nemudoma ustregla, čeprav je tudi ta direkcija zelo potrebovala železniško osebje v iste namene – čim prej prepeljati vojake s fronte domov.

Določbe o tovrnem prometu so bile naslednje: živila vseh vrst, živa in zaklana živina, živalski produkti, goriva, papir, vžigalice in usnjarski proizvodi se smejo prosto prevažati po železnici; višja sila je izjema. Transitnih carin in dajatev podpisnici ne bosta računali.

Dogovor med družbo Južne železnice in mariborskim Narodnim svetom, ki je bil sklenjen 3. novembra 1918, je postal sestavni del tega graškega zapisa. Drugi člen o patentih, znamkah in vzorcih ima samo en stavek: O tem veljajo mednarodni dogovori, ki jih bosta upoštevali obe podpisnici zapisa.

Pristojnost graške zbornice za trgovino in obrt – določa III. člen – bo trajala na njenem celotnem dosedanjem področju le do 1. ja-

nuarja 1919; isto velja za pobiranje njenega petodstotnega zborničnega davka.

Z obojestransko pravno pomočjo, z veljavnostjo starih c. kr. zakonov do sklenitve miru v obeh državnih področjih in s polno zaščito lastnine in osebe nas seznanja IV. člen, naslednji peti člen pa se ukvarja s socialnim zavarovanjem in z veljavnostjo tradicionalnih zavarovalnih ustanov najmanj še do sklenitve miru oziroma do naslednje medsebojne sporazumne ureditve.

Potem so obravnavali hranilnice in v VI. členu so se sporazumeli o tem, da veljajo statuti, pravni odnosi in premoženje delujočih hranilnic še dalje, in sicer do sklenitve miru; dajatev od njihovega čistega dobička v korist štajerskega deželnega ubožnega sklada se bo pobirala od čistega dobička, izkazanega ob koncu leta 1918.

Na denarništvu se nanaša VII. člen, ki ga sestavlja en sam stavek; ker je pomemben, ga prevajamo v celoti: »Denarnega prometa med Avstro-ogrsko banko in jugoslovanskimi ozemlji ne bo država Nemška Avstrija z ničimer ovirala.« Torej je tudi ta člen omogočal starim c. kr. kronam in avstrokronam, da so prehajale mejo po mili volji. Nekaj podobnega vsebuje tudi VIII. člen, ki obravnava poštno hranilnico in vsebuje prav tako en sam stavek: »Poštnohranilniški promet obstaja še dalje.«

Postanka kratkotrajne slovenske žandarmarije se dotika IX. člen, ko pravi, da spadajo v okrajnih glavarstvih, v katerih so v zadnjem času prevzeli vodstvo Slovenci, žandarmerijske postaje v svoji uradni organizaciji v območje Ljubljane oziroma njene vlade. Cestam in vodnim potem, pošti, telegrafu in telefonu (X. člen) so odmerili stavek, da se obojestransko jamči za polno svobodo komuniciranja na cestah, vodah in v ptt prometu ter da je zaščiten tudi pisemska tajnost. XI. člen se nanaša na privatnopravne terjatve prebivalcev na obeh straneh državnega ozemlja in na zaščito teh terjatev. Dalje so se domenili, da se bodo o dohodkih in izdatkih državnega in deželnega premoženja pogovarjali še posebej. Do takrat pa bo veljalo dosedanje upravno in pravno stanje (XII. člen). Gospodarskopolitične ukrepe, ki ovirajo ali otežujejo prosto medsebojno menjavo dobrin, je treba objaviti v uradnih listih v 48 urah od njihove uveljavitve (XIII. člen). Poslanike računajo namestiti na Dunaju, v Ljubljani in v Zagrebu (XIV. člen), objave v uradnih listih v Ljubljani, Zagrebu in na Dunaju (XV. člen), odločitev o mejah med pogodbenima državama pa je pridržana mirovnemu kongresu (XVI. člen).

Zadnji ali XVII. člen je pravzaprav le določba o izvršitvi tega zapisa. Dogovori prično veljati takoj. Če se ne ratificirajo do 15. novembra 1918, velja pogodba kot končnoveljavno končana.

Videli smo, kako je že pred prevratom pozival Narodni svet v Ljubljani in potem Pokrajinski Narodni svet za Štajersko ljudi, naj preprečujejo odvažanje živil v Avstrijo. Dokler pa niso vzpostavili slovenske narodne oblasti, so bile take zahteve skrajno pomanjkljive, nekoliko izdatneje se je moglo ukrepati šele po prvih novembrskih dneh, ko so se začeli kazati obrisi meddržavne meje, ki jo je branilo vojaštvo, urejala ali poskušala urejati določena legalna administracija in drugi atributi organizirane države.

Zato nas niti najmanj ne preseneča dejstvo, nasprotno, bila je le logična poteza, da so v pogodbo, ki sta jo sklenila general Rudolf Maister, komandant Štajerskega obmejnega poveljstva SHS, in polkovnik Rudolf Passy, opolnomočenec Odbora za javno blaginjo in vojne komande Gradec, vnesli na gospodarstvo se nanašajoče člene.⁶⁶ Točka 3 je na primer določala, da se za prostor južno od zasedbene linije generala Maistra izključujejo rekvizicije v korist prebivalstva severno od te linije (sc. Radgona, itd. proti zahodu do Šmohorja v Ziljski dolini). Naslednja, 4. točka ni dovoljevala izvoza živil ali siceršnjega živega ali mrtvega materiala prek zasedbene linije proti severu; enako se ne bo izvozilo prek te linije proti severu zaplenjeno ali rekvirirano bivše avstro-ogrske državno imetje. Zdi se nam, da gre v 5. točki za formalnost; jugoslovanske varnostne sile nikakor ne bodo ovirale oskrbe z živili tistih sonarodnjakov (v tipkopisnem viru ‚für die Kontinentalen‘, kar je gotovo lapsus calami; nekdo je z roko nadpisal ‚Konstionalen?‘ kar je umljiveje), ki žive južno od zasedbene linije, pa bi jih oskrboval Odbor za javno blaginjo. Za formalnost gre za to, ker je Gradcu samemu primanjkovalo živil za svojo deželo. Vsega skupaj ima pogodba 12 točk; od teh je 9. točka izjavila, da prično pogodbeni dogovori veljati 30. novembra 1918 ob 12. uri opoldne.

Pegu je zastran dobave soli in raznih drugih dobrin kontaktiral z Avstriji že kmalu po novem letu 1919.⁶⁷

Zapisnik seje Upravne komisije za prehodno gospodarstvo z dne 7. januarja 1919 pravi, da so s pogodbami 33/SHS, potem 180/SHS

⁶⁶ Kopija pogodbe v AS. Narodni svet v Ljubljani. fasc. 3. Spisi odsekov. – Kopije pogodbe so poslali na znanje Narodni vladi in II. vojnemu okrožju v Ljubljani ter Narodnima svetoma v Mariboru in Celovcu. Pogodbo /Vertrag, ker je pisana samo v nemškem jeziku/ je vpisalo Štajersko obmejno vojaško poveljstvo SHS v Mariboru pod opr. št. 2, za poveljnika je podpisan stotnik Ankerst. – Časnik Arbeiterwille. Graz, 29. Jgg, Nr 328, poroča pod datumom 1. december 1918 o tej pogodbi in dodaja, da avstrijski štabni oficir ni imel za to pooblastila, da pa pri vsem tem veljava pogodbe ne sme segati na Koroško.

⁶⁷ AS. Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 12.

in z Gasteinsko (pogodbo?, firmo?) naročili v Avstriji 320 vagonov soli, ki je že plačana; pol te količine da so plačali že pred več kot petimi meseci (sc. torej avgusta ali vsaj septembra 1918). Avstrijski Warenverkehrsbüro pa te soli ne pošlje, ker se izgovarja na pomanjkanje vagonov, lokomotiv in premoga. Ker se je izkazalo, da tudi Ljubljana nima na voljo prevoznih sredstev, je treba – tako je sklenila komisija – da dunajski urad vrne denar. Po možnosti naj bi komisija sol dobavila iz Trsta.

Na podlagi pogodbe 4/SHS z dne 26. januarja 1919 je avstrijski Kompens izdal dovoljenje za jeseniško železarno, da izvozi iz Avstrije 5.000 kg strojnega olja, 5.000 kg vretenskega olja in 700 kg vrtilnega olja, za šoštanjsko firmo Woschnagg & sinovi pa 350 kg cilindrovega olja, 150 kg dinamovega olja in 150 kg Staufferjeve masti, – od kontingenta 10.000 kg mazilnih olj.

V smislu iste pogodbe je morala firma Voitscher Magnesitwerke dobaviti še 30 ton magnezitne opeke, ki je do 3. julija 1919 še ni dobavila. Pošiljka je bila namenjena za jeseniško železarno.

Cinkarna v Celju je bila dolžna dobaviti Avstriji 12 vagonov cinkove pločevine; Kemična tovarna v Hrastniku pet vagonov solne kisline, vendar s pogojem, da bo avstrijski Kompens poslal zadostno količino industrijske soli.

V splošnem je šlo izpolnjevanje te pogodbe zelo počasi in so v nekaj primerih čakali po več mesecev na dobavo.

Podobna težava je čakala tudi Trboveljsko premogokopno družbo. Pri neki firmi je 29. julija 1919 naročila 2 motorja po 6 KM, štiri motorje po 20 KM in drugo aparaturo za ceno 77.000 kron. Ker je češka vlada odbila prošnjo za izvoz, je Goričnik, ki se je tedaj mudil poslovno na Dunaju, prosil poslanika Ivana Hribarja v Pragi, naj tam posreduje za izdajo izvoznice, in ta je že naslednjega dne sporočil, da je češka vlada dovolila izvoz teh za Trbovlje nujno potrebnih strojev.

Z dne 26. januarja ter 3. in 4. februarja 1919 je Pegu sklenil pogodbo zastran dobavljanja soli Sloveniji. Nekako 20. marca je odšel na Dunaj dr. Jenko, da realizira pogodbo. Na poti je bilo 80 vagonov soli proti kompenzaciji v fižolu.

Dne 10. marca 1919 je Upravna komisija Peguja načelno dovolila izvažanje bukovih drv v Avstrijo na račun pogodbe, o kateri so upali, da se bo prav kmalu sklenila. Tudi dunajski Warenverkehrsbüro se je 24. februarja pismeno obvezal, da bo izvožena drva upošteval v prihodnji kompenzacijski pogodbi. Ker je Sloveniji primanjkovalo zdravil, je Pegu sklenil, da se sprejme v prihodnjo kompenzacijsko pogodbo tudi večja množina raznih medikamentov.

Odlok ministrskega sveta v Beogradu z dne 7. marca, ki ga je Ljubljana prejela 15. marca, je proglasil vsa dosedanja dovoljenja za izvoz prek demarkacijske linije za neveljavna in vzbudil v Peguju pa tudi v drugih vrhovnih uradih v Ljubljani velik odpor. Pegu je upravičeno zatrjeval, da je trgovsko zelo navezan na Avstrijo. Njegovi upravni komisiji se ni zdelo umestno, da bi centralna uprava za vso kraljevino glede izvoza in uvoza izdajala sama dovolilnice, ampak se mora pustiti pokrajinskim vladam oziroma njih uradom nekaka avtonomija. Pegujeva upravna komisija je prosila deželno vlado za Slovenijo, naj izposluje pri ministrskem svetu dovoljenje, da upravna komisija še nadalje izdaja izvozna dovoljenja po principih, ki so jih razglasili na seji upravne komisije dne 28. februarja 1919. Razlogi za to da so zelo tehtni: nezadostno funkcionira ptt služba, železniški promet še ni normaliziran, aparat v Beogradu ni ekspeditiven. Industrija v Sloveniji da je dobro založena s proizvodi, in če se bo izvoz ukinil tako, kot to zahteva sklep ministrskega sveta, bo doživela slovenska industrija in z njo vred tudi njen delavec pravo katastrofo. Na Avstrijo da je Slovenija zelo navezana zato, ker se od tam dobi kot kompenzacija tehnično blago, brez katerega slovensko gospodarstvo ne more obstajati; v skrajni konsekvenci da se bo ustavil železniški promet in delo v premogovnikih, saj gre za različna olja in maziva, za eksplozive, bencin, surovo železo, zdravila, sol, vžigalice, modro galico in tako dalje.

Pri Peguju so izvedeli, da ima bivša osrednja centrala za usnje na Dunaju še zelo veliko zalogo usnja. Vprašanju dr. Murnika, ali je kraljevina SHS oziroma Slovenija zastopana pri likvidaciji te centrale, je sledil sklep, da naj likvidator dr. Ploj tudi glede usnja, podobno kot je glede tekstila, stavi ponudbo pri »Vojnem in prehodnem gospodarstvu«¹ glede nakupa usnja.

Proti koncu marca 1919 je dr. Jenko na Dunaju dosegel, da je Avstrija pristala na dobavo treh cistern bencina, deset vagonov koksa in 20 vagonov grodlja, če bo beograjska vlada odobrila ta dogovor. V začetku aprila je predsednik upravne komisije dr. Gregor Žerjav na seji naznanil, da ga je minister Kramer privatno informiral, da vlada ne bo preprečevala kupčij, ki so se sklenile pred 1. aprilom 1919, ker je k stari naredbi izšel nov dodatek, ki sankcionira omenjene kupčije. Tako bo torej Pegu dal dovoljenja na račun predaprilskih poslov; za pogodbe, ki so jih sklenili ali jih bodo sklenili po 1. aprilu, pa da je urad že vezan na določbe, sklenjene v Beogradu.

Kompenzacijska pogodba Avstrija-Slovenija

Dogovor med ljubljansko podružnico Centralne uprave za trgovski promet s tujino, ki jo je zastopal referent Edo Kunst, in Warenverkehrsbürojem, ki sta ga zastopala Evgen Kopstein ter njegov namestnik Franc Steyrer, je bil sklenjen in podpisan na Dunaju 30. aprila 1919. Ljubljanska podružnica se je obvezala, da bo dobavila Avstriji naslednja živila:⁶⁸ 7 vagonov koruzne moke za krmo, 3 vagone koruznega zdroba za krmo, 4 vagone koruze, 4 vagone prvovrstne koruzne moke, 2 vagona prvovrstnega koruznega zdroba, 5 vagonov prvovrstne koruze, 30 vagonov krompirja, 10 vagonov prvovrstnega fižola, 4 vagone leče.

To količino živil je v Avstriji pravzaprav prevzel Nemško-avstrijski žitni zavod v smislu izvršilnega nakazila države za vojno in prehodno gospodarstvo z dne 29. januarja 1919. Avstrija pa bi dobavila Sloveniji: jedilno sol (250.000 K), vžigalice (100.000 K), modro galico (100.000 K). Na zahtevo bo Avstrija, je določal dogovor, dobavila tudi še: tiskarske barve (50.000 K), galanterijsko blago (200.000 K), avtomobile (150.000 K), poljedelske stroje (200.000 K), rotacijski papir (100.000 K), klobučevino in sita za papirnice (100.000 K), elektrotehniški material (50.000 K), zdravila (150.000 K), razstreliva (100.000 K), ogljikovo kislino (60.000 K). Vse skupaj je zneslo za 1,610.000 kron raznovrstnega blaga.

Dogovorili so se, da bo Žitni zavod prejel živil v višini 1,610.000 kron. To vsoto bo nakazal Warenverkehrsbüroju, da pa bo ljubljanski podružnici odprl kredit v jugokronah v Ljubljanski kreditni banki. Iz tega akreditiva se bodo plačala živila. Sklenili so, da bo ta dogovor pričel veljati takoj po ratificiranju, kar naj se zgodi najpozneje do 10. maja 1919.

Vendar je ministrstvo za trgovino in industrijo 25. maja razveljavilo to pogodbo in grozilo s sankcijami, če bi se uresničevala. Prepoved pa je prišla prepozno, ker je medtem Žitni zavod že prepeljal prek meje pokvarjeno moko na podlagi rumenih izvoznih dovoljenj. Glede krompirja pogodba še ni bila izpolnjena, vendar so 31. maja centralne oblasti dovolile izvoz starega krompirja, sliv, sirka in pekmeza in je bila zato prepoved že skoraj brez moči.

⁶⁸ Ibidem, fasc. 2.

Kompenzacijska pogodba Avstrija-SHS

To kompenzacijsko pogodbo so že sodobniki citirali kar na kratko kot »pogodbo številka 33/SHS«. Zato bomo to karakteristiko obdržali tudi mi. Omenjali jo bomo večkrat, ker je bila za Slovenijo zelo pomembna.⁶⁹ Avstrijska vlada je kmalu po proglasitvi republike ustanovila začasne ali prehodne organe za oskrbo države, na primer tudi gospodarski urad, ki je imel nalogo kupčevati s tujino v praktičnem smislu besede, in pisarno za uvoz živil. Podobno je imela kraljevina SHS svoji ministrstvu za prehrano in za obnovo države, ki se nista ukvarjali s poslovanjem s tujino. Pod ministrstvo za trgovino in industrijo pa je spadala nam že znana beograjska Centralna uprava za trgovski promet s tujino.

Nemško-avstrijski urad za promet z blagom in Centralna uprava za trgovski promet sta 22. marca 1919 podpisala dogovor, v katerem najprej priznavata potrebo o urejeni menjavi blaga med obema državama, vendar tako, da se po možnosti gotovinski promet med njima izključi, potem, ugotovita, da je proizvodni položaj tak, da nastopa kraljevina SHS kot izvoznik živil in drugih naravnih produktov, surovin, pomožnih snovi in polizdelkov, Avstrija pa kot izvoznik finalnih proizvodov in posrednik mednarodne trgovine, in končno, da bosta podpisnici dogovora uvedli sistem izvoznih dovoljenj, ki jih bosta kontrolirala, preverjala in uravnavala zastopnika, jugoslovanski na Dunaju, avstrijski v Beogradu. Iz kompenzacijskega prometa so izvzeli popravila proizvodov ali sestavnih delov; v reparaturo poslani predmeti se torej smejo prosto uvažati in izvažati, treba je le, da jih reflektanti prijavijo pri dunajskem Biroju za promet z blagom /Deutsch-Oesterr. Warenverkehrsbüro/ oziroma pri beograjski Centralni upravi za trgovinski promet s tujino.

Ker je Jugoslavija v tem času že vpeljala na svojem področju prosto trgovino v prav znatnem obsegu, je Centralna uprava izjavila, da je vse blago, ki ga pogodba našteva, že dovoljeno nakupovati, vendar samo pri trgovcih, ki so pooblaščen za takšno mednarodno trgovino. Finančne posle, ki so v zvezi s to kompenzacijsko pogodbo, opravlja na Dunaju Warenverkehrsbüro, v Jugoslaviji pa začasno Jadranska banka v Ljubljani.

Avstrija bo torej izvozila v Jugoslavijo določeno blago. To blago bo ovrednotila z zneski, za katere bo Jugoslavija dolžna poslati protivrednost v blagu, ki smo ga omenili. Avstrija bo izvozila najmanj

⁶⁹ Ibidem.

400 vagonov jedilne soli, lahko pa tudi več, vendar le do skupnega fakturnega iznosa 3,000.000 kron; dalje najmanj 75 vagonov živinske soli, a skupni fakturni iznos ne sme preseči 230.000 kron; vžigalic za največ 3,000.000 kron. Poleg tega se je Avstrija obvezala poslati v Jugoslavijo: poljedelskih strojev (5,000.000 K), poljedelskega orodja (5,000.000 K), kos in srpov (6,000.000 K), pisalnega papirja (20,000.000 K), obrtniškega orodja (5,000.000 K), rotacijskega papirja (5,000.000 K), strojev in orodnih strojev (15,000.000 K), železa in železnega blaga (20,000.000 K), drugih kovin in kovinskih izdelkov (5,000.000 K), jekla in jeklenega blaga (5,000.000 K), modre galice (7,000.000 K), barv vseh vrst (5,000.000 K), kemičnih proizvodov (5,000.000 K), zdravil, serumov in cepiv (1,000.000 K), znanstvenih instrumentov (500.000 K), elektrotehničnega materiala (4,000.000 K), stekla in steklenih izdelkov (2,000.000 K), pisarniške opreme in potrebščin (1,000.000 K), kuhinjske opreme (500.000 K), klobukov (1,000.000 K), rudarskih naprav in orodja (10,000.000 K), klobučevine in sit za papirnice (100.000 K), fabrikatov iz konoplje (5,000.000 K), motorjev vseh vrst (5,000.000 K), semen za sladkorno peso (300.000 K), kvasa (300.000 K).

Od tega skupnega kontingenta blaga iz Avstrije je beograjska Centralna uprava za trgovinski promet s tujino dodelila svoji ljubljanski podružnici uvozna dovoljenja za naslednje količine naštetega blaga: poljedelskih strojev (1,000.000 K), poljedelskega orodja (1,000.000 K), kos in srpov (1,000.000 K), pisarniškega papirja (2,000.000 K), rotacijskega papirja (1,000.000 K), orodja za obrtnike (500.000 K), strojev in orodnih strojev (2,000.000 K), železa in železnih izdelkov (1,500.000 K), kovin in kovinskih izdelkov (600.000 K), jekla in jeklenih izdelkov (1,000.000 K), modre galice /vsa vrsta prečrtana/ (1,000.000 K), raznih barv (1,000.000 K), kemičnih produktov (1,000.000 K), znanstvenih instrumentov (60.000 K), elektrotehniškega materiala (500.000 K), kuhinjske opreme (50.000 K), klobukov (50.000 K), rudniške opreme in orodja /vse prečrt./ (3,000.000 K), klobučevine in sit za papirnice (100.000 K), raznih motorjev (1,000.000 K), kvasa (150.000 K).

Jugoslavija se je obvezala, da bo kot protivrednost za naštetu pogodbeno blago dobavila Avstriji naslednje dobrine: najmanj 32 vagonov ješprenja, največ pa za 1,000.000 K; najmanj 25 vagonov ovsa, a največ za 1,000.000 K; najmanj 1300 vagonov koruzne moke, a največ za 26,000.000 K; najmanj 25 vagonov prosa, a največ za 1,000.000 K; najmanj 32 vagonov fižola, a največ za 2,000.000 K; najmanj 400 vagonov krompirja, a največ za 6,000.000 K; najmanj 1000 glav goveje živine za zakol, a največ za 5,000.000 K;

najmanj 3000 konj za zakol, a največ za 9,000.000 K; najmanj 65 vagonov svežega svinjskega mesa, a največ za 16,000.000 K; najmanj 12 vagonov prekajenega svinjskega mesa, a največ za 4,000.000 K; najmanj 13 vagonov svinjske masti, a največ za 4,000.000 K; najmanj 10 vagonov svinjske slanine, a največ za 3,000.000 K; najmanj 33 vagonov perutnine, a največ za 10,000.000 K; najmanj 60 vagonov jajc, a največ za 10,000.000 K; najmanj 10 vagonov soljenih sardel, a največ za 1,000.000 K; najmanj 6 vagonov svežih rib, a največ za 1,000.000 K; najmanj 2 vagona meda, a največ za 500.000 K; najmanj 100 vagonov otrobov, a največ za 1,000.000 K.

Poleg naštetih količin blaga bo Jugoslavija dobavila Avstriji še naslednje dobrine: za 10,000.000 K zgodnjega sočivja /tudi zgodnjega krompirja/; za 200.000 K oljnih tropin; za 1,000.000 K mandeljnov; za 1,000.000 K fig; za 1,000.000 K rožičev; za 5,000.000 suhih sliv; za 5,000.000 K češpljevcev; za 2,000.000 K drv; za 2,000.000 K vina; za 1,000.000 K slivovke; za 8,000.000 K konoplje in konopljenih odpadkov; za 500.000 K bukovih klad; za 500.000 K svinca v blokih; za 1,000.000 K celuloze; za 4,000.000 K strojilnega ekstrakta; za 1,000.000 K lesnega oglja; za 2,000.000 K karbida; za 1,500.000 K svilnih kokonov.

Ta dogovor so sklenili in podpisali za Jugoslavijo sekcijski svetnik dr. Ivan Slokar, Arsen Ilić, dr. Jovan Brabec, vsi iz Beograda; zastopnika Deutschösterreichisches Warenverkehrsbüroja Ernst Prinzhorn in direktor Evgen Koppstein ter direktor Deutschösterreich. Lebensmitteleinfuhrstelle Aleksander Honacsek, vsi z Dunaja.

Slovenija je smela pripraviti iz tega kontingenta za izvoz naslednje blago in v naslednjih količinah: drv za 1,000.000 K; vina za 500.000 K; svinca v kosih za 500.000 K; celuloze za 1,000.000 K; strojilnega ekstrakta za 500.000 K; karbida za 500.000 K; 200 vagonov konj; 5 vagonov fižola; 5 vagonov jajc. Pozneje so naknadno odobrili za izvoz več vagonov fižola in več vagonov jajc.

Treba je bilo izkoristiti vse možnosti, ki so se ponudile, da bi Slovenija dobila iz Avstrije nujno potrebne dobrine, ki jih je stalno primanjkovalo.⁷⁰ Zato so od časa do časa dovolili tudi privatnim firmam, da so kupčevale z Avstrijo na svojo roko.

Firma Ivan Jelačin je že po 1. aprilu sklenila z Avstrijo pogodbo, da bo dobila od nje 20 vagonov vžigalic in 60 vagonov soli za to, da bo firma izposlovala prevoz treh vagonov olja z Reke v Avstrijo in da bo dala v kompenzacijo 5 vagonov leče, vagon fižola in poldrugi vagon pralnega mila. Upravna komisija je menila, da je ta pogodba

⁷⁰ Ibidem, fasc. 12.

zelo ugodna in glede na to, da ima žitni zavod 5 vagonov leče, ki je zelo slaba in skoraj neužitna, zato je ljudje niso kupovali in je ostala v zalogi, bodo prosili Centralno upravo v Beogradu, da pogodbo odobri. Podobno je tudi firma Ivan Perdan predložila v odobritev pogodbo, po kateri bo dobila iz Avstrije 8 vagonov vžigalic, če bo tja dobavila 1500 kg masti, vagon koruze, vagon ovsu in 1500 kg prekajenega mesa; tudi v tem primeru so Centralni upravi priporočili odobritev pogodbe.

Zelo vroče je bilo na seji Upravne komisije Peguja dne 10. aprila 1919. Razpravljali so namreč o pogodbi, ki sta jo 22. marca 1919 sklenila avstrijski Warenverkehrsbüro in beograjska Centralna uprava. Pogodbo so zelo ostro kritizirali zato, ker v pogodbi niso upoštevali potreb Slovenije tako glede blaga, pripravljenega za izvoz, kot glede blaga, ki sta ga nujno potrebovala tako slovenska industrija kot prebivalstvo v splošnem. Na seji so še posebno glasno poudarjali, da Centralna uprava ne sme sklepati pogodb, ne da bi o tem poprej zaslišala pokrajinskih vlad oziroma njihovih gospodarskih resorjev. Pri tem protestu ni šlo zgolj za obrambo avtonomije, ampak za to, da se centraliziranemu vodenju gospodarstva, ki se poprej z nikomer ne posvetuje o njegovih gospodarskih potrebah, ampak nekako režira pogodbe kar samo od sebe brez točnega znanja posameznih industrijskih potreb, energično pove, da se s tem prizadeva velika materialna škoda.

Beograjskemu ministrstvu za trgovino in industrijo so takoj poslali poročilo oziroma protest. Ministrstvu oziroma njegovi Centralni upravi pa je šlo za to, da se vzpostavijo z Avstrijo kolikor toliko normalni odnosi na ravni dveh držav v obliki meddržavnih trgovinskih pogodb. Zato je bilo potrebno spraviti v ta okvir tudi pokrajinske oziroma deželne pogodbe z avstrijsko državo. Zaradi tega so bili via facti prizadeti interesi Slovenije. Prav z namenom ureditve odnosov je Centralna uprava nameravala poslati na Dunaj zastopnika, ki naj bi nadzoroval in pospeševal obojestranske gospodarske stike in trgovanje z blagom. Ljubljana je v omenjenem poročilu zapisala, da je to sicer pravilno, je pa jasno nakazala, naj bi bil to Slovenec. Trdila je namreč, da sta v območju deželne vlade za Slovenijo industrija in obrt najbolj razvita, češ da je Slovenija tista pokrajina v kraljevini SIIS, ki bo določen čas še dominirala v industrijskem področju. Zato da potrebuje največ surovin in te bo prejela prav iz Avstrije. Glede raznih strojev za vse panoge industrije da je Slovenija popolnoma navezana na Avstrijo, ker je prej v normalnem času naročala vse stroje le iz Avstrije, celo tudi iz Nemčije. V primeru okvare določenega stroja, kar ni redek pojav, je popra-

vilo ali nabava nadomestnih strojnih delov možna le tam, kjer je bil stroj kupljen. Zato Slovenija še nekaj časa ne bo mogla shajati brez gospodarskih zvez z Avstrijo. Princip ekonomske važnosti da je Centralna uprava premalo upoštevala in poudarjala, ker so se v pogodbi določile kompenzacije na osnovi vrednosti blaga po ključu 1 : 1, to pa je za kraljevino SHS skrajno neugodno. Živila imajo namreč za sedanjo Avstrijo veliko večji gospodarski pomen kot vrsta avstrijskega kompenzacijskega blaga za Jugoslavijo in zato bi se dalo doseči veliko bolj ugodno razmerje.

Že 24. aprila 1919 je Upravna komisija Peguja zvedela, da je pogodba z Avstrijo sprejeta in potrjena. Ker Pegu ni še zvedel, kolikšen je izvozni in uvozni kontingent za Slovenijo, so zahtevali od Centralne uprave, da nemudoma sporoči višino kontingenta. To se je zgodilo šele v maju. Pegu je takoj ugotovil, da je ta kontingent v nekaterih predmetih za Slovenijo premajhen in da zato zahteva od Beograda, da ga poveča. Kontingent bodo objavili v dnevnikih, da bodo interesenti lahko prosili za uvoz ali izvoz; kot zadnji dan so določili 25. maj.

Končno so na seji dne 30. junija 1919 prebrali brzojavko Centralne uprave, kako je ministrski svet sklenil, da se za bodoče dovoljuje izvoz določenega blaga brez kompenzacije, plača se le taksa in polodstotna izvozna pristojbina; to blago je: sirki, vinska drozga, zmleti storži, vino, žganje, laneno proso, mandeljni. To so bili sicer skromni znaki, da se pričinja trgovanje normalizirati, vendar so le bili znaki, da bo najhujša gospodarska depresija premagana in da se pravo prehodno obdobje počasi bliža svojemu koncu.

V splošnem je Avstrija v tem času povpraševala največ po živilih in premogu. Pegu je odobril izvoz po svojih kompetencah; v prvih mesecih leta 1919 bolj svobodno, potem v skladu z navodili Centralne uprave oziroma kontingentov. Nekaj detajlov naj ilustrira obupne poprevratne prehranjevalne razmere.⁷¹

Dne 4. marca 1919 je smela ljubljanska družba Balkan izvoziti 20 vagonov fižola proti kompenzaciji 140 vagonov soli od avstrijske firme Baderle. Ljubljanski firmi J. Pogačnik so dovolili izvoz 50 vagonov konstanjevega lesa, če priskrbi kompenzacijo v avstrijskem sladkorju. Proti koncu marca je bilo na poti v Slovenijo 80 vagonov soli proti kompenzaciji v fižolu. Elektrarna Fala je potrebovala je-klene plošče za zidavo jeza, ki jih je mogla dobiti le pri avstrijski firmi Gebrüder Bohler. Bohlerji so za to zahtevali 15 vagonov premoga, češ da so si isto količino premoga sposodili pri neki drugi

⁷¹ Ibidem, fasc. 18 in 19.

avstrijski firmi in ji ga morajo vrniti. Neki drug podoben primer pa je naletel pri Peguju na gluha ušesa. Železarna Kranjske industrijske družbe (KID) na Jesenicah je prosila za prevoz 100 ton premoga v svoj obrat Bistrica v Rožu. Prošnjo so ji odklonili z motivacijo, da ni jamstva za to, da bo jeseniška železarna res sama porabila premog. Nekaj tednov pozneje je sporočila jeseniška železarna, da hoče iz Bistrice redno izvažati po 100 ton valjane žice proti temu, da dobi za ta podružnični obrat po 100 ton premoga. Prevoz so do preklica dovolili s pogojem, da KID dokaže, da ta izmenjava redno poteka. Na ta dogovor so opozorili državnega nadzornika dr. Pavlička.

Steklarni Abela dediči v Hrastniku so dovolili, da je uvozila iz Avstrije 25–30 vagonov zdrobljenega stekla za to, da da dva vagona premoga iz lastnega premogovnika na Hrvaškem. Adolf Himmler iz Maribora je smel izvoziti 850 zabojev jajc proti kompenzaciji v vžgalicah in soli. A. Hajdinjak iz Krčevine je smel izvoziti 5 vagonov kostanjevega lesa v Avstrijo proti kompenzaciji v usnju.

Sredi aprila 1919 sta ljubljansko poverjeništvo za javna dela in dunajski Državni urad za javna dela sklenila medsebojno pogodbo, da da dunajski urad 6.000 kg dinamita in reksita, če poverjeništvo pošlje v St. Lambert 10 vagonov premoga. Neka druga avstrijska firma je ponudila vagon modre galice za dva vagona premoga. Feliks Triemerju v Cmureku so dovolili izvoz suhih sliv proti uvozu soli.

Sredi julija 1919 so iz naknadnega kontingenta za vino dodelili naslednje količine:⁷²

Jožefu Herzogu v Selnici ob Muri za izvoz 9 hl; firmi Edvard Simončič, Sv. Miklavž, za izvoz 5 vagonov; firmi Peter Kos, Selnica ob Dravi, za izvoz 18 hl; firmi Lovro Petovar, Ivanjковci, za izvoz 1 vagon; firmi Josip Sršen, Ljutomer, za izvoz 67 hl; firmi Jožef Boscio, Brežice, za izvoz 5 vagonov; firmi Franc Zemljič, Radenci, za izvoz 58 hl; Kmetijski družbi v Ljutomeru za izvoz 7 vagonov.

Sicer so pa ugotovili, da je od vinskega kontingenta na voljo še 22 vagonov za izvoz in da bodo le-te razdelili pri prihodnjih sejah. Že prve dni julija pa se je pokazalo, da se more izvoz vin v Avstrijo dovoliti kar s tem, da se plača taksa 37,50 kron za hektoliter in izvozna pristojbina v znesku pol odstotka od fakturne vrednosti. Tako je še eno izvozno blago postalo neodvisno od kontingentiranja, bilo pa je seveda še vedno vezano na kompenzacijo v blagu, ker so domače oblasti zavračale plačilo v avstrokronah, v tuji dobri valuti pa avstrijski kupci vina prav gotovo niso plačevali.

⁷² Ibidem, fasc. 19.

Slovensko-italijanski gospodarski odnosi

V Italijo je po prevratu pretežno šel slovenski les, sem je prihajalo tekstilno blago, olje, riž in druga živila.⁷³ Že prve dni marca 1919 je Upravna komisija ugotovila, da je drv za kurjavo v Sloveniji zelo veliko, zato se smejo dati za njih izvoznice, vendar mora biti tretjina vrednosti teh drv na voljo za kompenzacijo.

V teh istih dneh je ponudil Šutej oziroma firma Faginea iz Hrvaške za to, da bi smel tranzitno prepeljati skozi Slovenijo na Reko in v Trst večje količine lesa, določene ugodnosti Peguju. Pegu je ponudbo sprejel, a omejil količino na 100 vagonov in stavil pogoji, da odstopi Šutej valuto deželni vladi, pri čemer mora garantirati kurz lira za švicarski frank. Namesto valute bi prišla v poštev tudi kompenzacija, in sicer v prvi vrsti bombaž. Nasprotno pa je Pegu 17. marca prepovedal firmi Deghenghi v Ljubljani izvoz 80 vagonov lesa prek Reke v Split z motivacijo, da obstaja nevarnost, da se bodo tega lesa polastili Italijani. Enako niso dovolili Trboveljski premogokopni družbi izvoza jamskega lesa v njen labinski premogovnik.

V istem mesecu, marcu, je smel Josip Oražem iz Ljubljane izvoziti 7 vagonov zelja proti kompenzaciji v rižu in olju. Tudi firmi Croatia, lesni družbi v Zagrebu, so dovolili izvoz 150 vagonov rezanega lesa na Reko proti temu, da uvozi 5 vagonov olja in da garancijo, da je olje poprej v Ljubljani, kot pa se bo dalo dovoljenje za izvoz lesa. Kmalu nato je ista Croatia prosila za izvoz 10 vagonov oglja proti enaki vrednosti uvoza olja – in je dovoljenje seveda prejela. Tudi firma A. Kajfež iz Kočevja je smela izvoziti 30 vagonov oglja in 100 vagonov tavolet /bukove ali jelove deske/ proti kompenzaciji v žveplu in bencolu. Dobila je dovoljenje s pogojem, da oglje proda za lire.

Dne 14. aprila je firma Ivan Gorup v Ljubljani obvestila Pegu, da namerava kupčevati s Trstom. Urad ni nasprotoval nameri, zahteval pa je, da stavi firma konkretne predloge. Nadalje je s Trstom kupčeval trgovec Ivan Lovšin iz Ribnice. Tja je izvozil 27 vreč lipovega cvetja in 40 kg gob. Kar se tiče gob, je Centralna uprava sredi aprila 1919 potrdila, da je izvoz gob prost, ker se to blago pač hitro kvari. Gospodarski zvezi je Pegu prav tedaj dovolil, da izvozi v Italijo 8 vagonov zelja proti kompenzaciji v manufakturi. Odložili pa so spet pobudo firme Deghenghi v Ljubljani za izvoz 80 vagonov lesa v Italijo proti uvozu manufakture, dokler se ne bodo sklepale redne pogodbe z Italijo.

⁷³ Ibidem.

Sredi aprila se je zvedelo, da so slovenski manufakturisti na debelo sklenili z italijanskimi tovarnarji pogodbe za uvoz dobrega manufakturnega blaga v vrednosti okrog 144.000 lir. Plačali bi v lirah ali pa v lesu. Upravna komisija je sklenila, da je v načelu za to kupčijo, da pa smejo trgovci grosisti imeti pri tem blagu le 10% dobička, detajlisti pa največ 20% dobička. Vsak kos blaga se bo moral numerirati in se opremiti z originalno ceno. Seznam blaga s cenami se bo moral predložiti vladi, ki bo potem izvajala kontrolo. Ko bo blago prispelo, bo Pegu naznanil v časopisih vrsto in ceno blaga. Toda že proti koncu aprila so isti manufakturisti ponovno vložili pri Peguju prošnjo za uvoz manufakturnega blaga. Načelno so dovolili uvoz, toda le proti kompenzaciji, da izvozijo les v enaki faktorni vrednosti in da se uvožena manufaktura podvrže vladni kontroli glede prodaje. V lirah se blago ne bo smelo plačati, kvečjemu se dovoljuje 50.000 lir odposlancem teh trgovcev v Italijo. Blago je prispelo na avtomobilih zelo hitro, kar v tednu dni. Blago je oddelek za trgovino in obrt zaplenil, potem pa oprostil zaplembe ter ga dal manufakturistom v prodajo pod določenimi cenami in državno kontrolo; ta poteka tako, da se numerira vsak kos blaga, napišejo se originalne cene blaga in vsak trgovec mora imeti to blago v seznamu ter vzorce s cenami, ki ustrezajo vzorcem in cenam, ki so na vpogled pri Peguju. Upravna komisija je končno sklenila, da se bo odslej vsako blago, ki bo prispelo brez uvoznega dovoljenja, zaplenilo v prid države.

Komaj je trgovina z Italijo stekla, že je – okrog 12. maja – ministrski svet v Beogradu sklenil, da je vsaka trgovina z Italijo prepovedana. Na pojasnilo Ljubljane, da mora biti promet odprt zaradi nujno potrebnega izvoza slovenskega lesa, so v ministrstvu obljubili o tem ponovno sklepanje, trenutno pa naj se prošnje za izvoz pošiljajo Centralni upravi. Zato je Upravna komisija sklenila, da bo prosila ministrstvo za trgovino in industrijo, naj za zdaj dovoli izvoz 10.000 vagonov rezanega in stavbnega lesa, 500 vagonov oglja in 2.000 vagonov drv, da bo poverila za finančne transakcije Jadransko banko in da bo pod svojim okriljem ustanovila odsek, ki bo imel na voljo tujo valuto v prid slovenskim uvoznikom. V odsek bodo poklicali zastopnike gospodarskih korporacij, bank in poverjeništv za finance. Lira je namreč takrat imela visok kurz.

Toda prometa niso mogli dolgo zavirati. S posebnim odlokom z dne 14. junija je dovolilo ministrstvo za trgovino in industrijo izvoz 2.000 vagonov rezanega lesa v Italijo. Upravna komisija je to kvoto razdelila takole: firma »Sava« 1004 vagone; Družba lesnih industrijcev 404 vagone; firma »Impex« 300 vagonov; Gospodarska zveza

200 vagonov; Obrtna centrala v Ljubljani 50 vagonov; firma Calleari & brat, Škofja Loka 20 vagonov; Schrey, Jesenice 10 vagonov; firma J. Kopač, Ljubljana 6 vagonov; firma S. Weissbacher, Ljubljana 4 vagonov; firma Drobnič, Stara vas 2 vagona.

Dalje poroča, da leži na Reki okoli 8.000 zabojev ameriškega petroleja, bencina in drugih produktov surovega olja. Od teh 8.000 zabojev so razdelili na Slovenijo 4000 zabojev in na Zemaljsko vlado v Zagrebu enako število.

Zunaj navedenega slovenskega kontingenta lesa je Pegu dovolil zagrebški firmi Croatia izvoz 60 vagonov rezanega lesa na Reko proti uvozu dveh vagonov namiznega olja.

V zadnjih dneh junija 1919 je ministrstvo za trgovino in industrijo dovolilo izvoz nadaljnjih 8000 vagonov lesa in 500 vagonov oglja v Italijo. Izvoznik pa Pegu ni smel dati prej, preden se ni stranka zavezala, da položi 20% kavcije in da da valuto na voljo ministrstvu za finance v Beogradu. Ravnatelj Peguja Težak je hotel prek dr. Slokarja pridobiti ugodnost, da bi se vsaj del tiste valute, ki se bo nabrala pri prodaji 10.000 vagonov lesa in 500 vagonov oglja, odstopil Deželni vladi v Ljubljani, vendar ni bilo mogoče ničesar doseči, ker je medtem izšla naredba o ustanovitvi devizne centrale. Njej je bilo namreč naloženo, da bo prevzela ves denarni promet s tujino.

Tvrdka »Impex« je prosila, da bi smela izvoziti les ne za valuto, kot je to zahteval odlok, ampak v kompenzaciji za 200 ton jedilnega olja španske provenience. Glede tega predloga je Upravna komisija Pegu sklenila, da se ta prošnja vloži v ministrstvu za prehrano, ker komisija za takšno spremembo ni kompetentna.

Gospodarske zveze SHS-ČSR

Dne 30. marca 1919 sta sklenili Kraljevina SHS in Češkoslovaška pogodbo, o kateri pa so v Ljubljani menili, da bo njeno uresničevanje skrajno težavno, če že ne popolnoma onemogočeno.⁷⁴ Češkoslovaško blago je bilo namreč zaradi občutnih kurznih razlik predrago. Zastopnik Praške kreditne banke v Beogradu je na primer ponujal parafin po 7,50 čeških kron za kilogram, kar bi bilo približno enako 12,50 jugokronam; to pomeni, da je bila češka krona skoraj dvakrat dražja od jugoslovanske krone.

⁷⁴ Ibidem.

Češkega izvoznega in uvoznega kontingenta niso v Jugoslaviji razdelili na posamezne podružnice Centralne uprave, temveč je z ozirom na problematično praktično vrednost te pogodbe bilo vsaki podružnici na prosto dano, da v okviru kontingenta izvozi ali uvozi blago.

S pogodbo si Slovenija ni mogla mnogo pomagati, ker ni mogla uvoziti blaga, ki ga je njena industrija nujno potrebovala, na primer razna mazilna olja, koks, kovaški premog, plinski premog itd. Železarna na Jesenicah je nujno potrebovala grodelj. Kako spraviti to zahtevo v okvir pogodbe s Češkoslovaško? Tu je Slokar priskočil na pomoč s sugestijo, naj Ljubljana uporabi klavzulo o »prometu za oplemenitenje /požlahtnjenje/ blaga«. To je sicer bila klavzula Veredelungsverkehr v avstrijsko-slovenski pogodbi z dne 30. aprila 1919, ki določa, da je z namenom obdelovanja raznih surovih oziroma polfabrikatov proti vrnitvi finalnih izdelkov ljubljanska podružnica Centralne uprave upravičena, da po lastni presoji izdaja rumene izvoznice /v to klavzulo je spadal tudi začasni izvoz plemenske živine z namenom oplemenitve/. Tako bi Jesenice uvozile grodelj, izvozile pa gotove izdelke.

Kompenzacijski dogovor med Centralno upravo in ČSR z dne 30. marca 1919. Uvoz v Jugoslavijo je dovoljeval »Kontrolni a kompenzačni urad pro mezinarodni obhod v Praze«. Dogovorili so se, da bodo Čehi mesečno dali 12.000 ton premoga, koksa najmanj 4000 ton mesečno, sladkorja 600 vagonov za 3 mesece, vžigalic 15 do 20 vagonov mesečno, stekla po možnosti, rotacijskega papirja 10–15 vagonov mesečno. Iz Jugoslavije sme iti v ČSR: koruze 1500 vagonov, starega krompirja 400 vagonov, fižola 30 vagonov, jajc 10.000.000 kosov, sira 10 vagonov, rogate živine 1000 glav, ekstrakta za usnje 200 vagonov, cunj 200 vagonov, železne rude 200 vagonov. Po možnosti pa še kostanjev les, bukov in hrastov les, manganova, bakrova in antimonova ruda.

Gospodarske zveze Slovenija-Poljska

Poljsko ministrstvo za obrt in trgovino ter Deželna vlada za Slovenijo v Ljubljani sta se dogovorila o menjavi blaga naslednje:⁷⁵ poljsko ministrstvo za obrt in trgovino bo dobavilo spodaj navedene produkte iz mineralnega olja, deželna vlada pa poljskemu ministr-

⁷⁵ Ibidem.

stvu taninov ekstrakt /ekstrakt iz kostanjevega lesa/v približni vrednosti produktov iz mineralnega olja. Dobava naj se po možnosti izpelje do konca julija 1919. Finančne operacije bosta izvajala še ne določena banka v Ljubljani in še ne določena banka v Krakovu. To kompenzacijsko pogodbo bosta ratificirala zadevna ministra v Varšavi in Beogradu, obe banki pa bosta odprli druga drugi akreditiv v višini 1,000.000 kron. Akreditiv se bo v Ljubljani glasil v jugokronah, v Krakovu pa v nežigosanih kronah, pri čemer imata obe kroni isto pariteto. Če bo medtem Poljska svoje krone žigosala, bo pariteta vseeno ista.

Dne 4. aprila 1919 sta sklenila Prehodnogospodarski urad v Ljubljani, ki ga je zastopal dr. Fran Jenko /Pegu ga je nastavljal kot referenta v svojo ekspozituro na Dunaju že 28. februarja 1919/, in Department Przemysłu Naftowego, sekcja III, naslednji dogovor: Department bo izročil Peguju naslednje naftne derivate, Pegu pa taninski ekstrakt do skupne vsote naftnih produktov: 16 cistern lahkega bencina, 24 cistern težkega bencina, 5 vagonov avtomobilskega olja, 30 cistern plinskega olja, 5 vagonov vulkanskega olja, 4 vagone strojnega olja, 2 vagona mazilnega olja, 5 vagonov cilindrskega olja, 1 vagon Tovotove masti, 1 vagon rafiniranega vazelina, 3 vagone parafina, 1 vagon olja Ragosenol.

Kompenzacijska pogodba SHS-Poljska

Dne 17. aprila 1919 je beograjska vlada ratificirala osnutek pogodbe s Poljaki. Ta pogodba je obsegala tudi zahteve Trboveljske premogokopne družbe (TPD); tu je bilo določeno, da bo TPD dobila iz Poljske 5 cistern svetilnega petroleja, 2 cistern lahkega bencina, 7 cistern težkega bencina, 2 cisterni olja za cilindre, 10 cistern plinskega olja, 2 cisterni srednje težkega strojnega olja, 2 cistern lahkega strojnega olja /skupaj 30 cistern/. Sicer pa bo Jugoslavija kot celota dobila: 55 cistern svetilnega petroleja, 10 cistern lahkega bencina spec. teže 700/725, 30 cistern težkega bencina spec. teže 750/760, 5 cistern avtomobilskega olja, 30 cistern plinskega olja, 8 cistern vulkanskega olja – zimski tip, 8 cistern vulkanskega olja – letni tip, 3 cisterne strojnega olja – viskoznosti 6 pri 50, 12 cistern strojnega olja – viskoznosti 41/2 pri 50, 12 cistern strojnega olja – viskoznosti 3 pri 50, 4 cisterne strojnega olja rafiniranega srednje vrste, 12 cistern cilindrskega olja, 3 vagone Staufferjeve masti, 2 vagona rafinirane vazeline, 3 vagone parafina, 3 vagone parafinskih sveč. Za povračilo bo ljubljanska deželna vlada dobavila taninski

ekstrakt. Poljska je tudi pristala, da ji Jugoslavija pošilja kot kompenzacijsko blago tudi tobak, živo srebro in karbid.

Ta pogodba je temeljila na osnutku, ki ga je vlada v Beogradu ratificirala 4./17. aprila 1919. Za deželno vlado sta pogodbo podpisala J. Avsenek in direktor Trboveljske premogokopne družbe Simon Radnei, za poljsko ministrstvo za obrt in trgovino pa Dörmann, sekcijski šef, in Krupsky, ministrski svetnik. Stvarno ali originalno pogodbo je potem naknadno ratificirala tudi Centralna uprava za trgovinski promet s tujino, tako da z jugoslovanske strani ni bilo nobenih ovir za uresničevanje; poljska vlada je pa do 31. maja še ni odobrila.

Slovenija je bila prvi ali vsaj eden izmed največjih potrošnikov pogonskih sredstev, zlasti bencina. Zaradi počasne dobave ali izostanka pogonskih sredstev je bila Slovenija večkrat v teh poprevratnih letih tako rekoč na robu katastrofe. Industrija in rudarstvo sta kar od novega leta 1919 dalje opozarjala oblast, da bosta prisiljena ustaviti delo, če pogonska sredstva ne bodo dospela pravočasno. Zato so vsi odgovorni ljubljanski uradi /oddelek ministrstva za trgovino in obrt, podružnica Centralne uprave/ predlagali centralnemu ministrstvu za trgovino in industrijo, naj se dovoli Sloveniji popolna avtonomija glede kompenzacij za bencin. Zahtevo so seveda odklonili z motivacijo, da bi bil to prejudic za podobne zahteve drugih jugoslovanskih pokrajin, vse to pa ne bi vodilo v red, ampak v nered. Ljubljana je seveda protestirala, češ da noče ustvarjati nereda, ampak da gre za to, da je deželna vlada »neštetokrat«¹ urgirala dobavo bencina pri Centralni upravi v Beogradu oziroma pri uradu za mineralna olja, vendar brezuspešno, ker v največ primerih na telegrame ni dobila nobenega odgovora. Poudarjeno so ponovili zgodbo, da so Sloveniji obljubili 30 vagonov bencina, ki je baje uskladiščen na ladjah; kmalu se je izkazalo, da tam bencina sploh ni bilo, ampak da je bil le bencol. Obveljalo je načelo, da kljub tej neljubi pomoti Slovenija takšne avtonomije nikakor ne more dobiti. Centralna uprava bo kar sama preskrbela iz Romunije zadostne količine bencina in drugih pogonskih sredstev in razdelila količino po določenem ključu. Slovenija da že tako ima pogodbo s Poljaki za dobavo bencina in naj si pomaga s temi količinami. Seveda je pri takratnem stanju prometa in voznega parka bilo kaj mogoče, da dobava ne bo pravočasna in da more zaradi tega priti do zastoja v proizvodnji. Nihče ne more točno videti posledic, ki bi nastale, če bi se ustavilo delo v slovenskih premogovnikih. Ni šlo samo za ekonomske posledice, ampak tudi za politične in splošno družbene reakcije. V Ljubljani so imeli občutek, da se beograjski forumi

zanašajo na to, da si bo Slovenija kot do sedaj tudi v bodoče še naprej iz zagate pomagala na ta način, da se bo po posredovanju poslanika Ivana Hribarja v Pragi že še našlo na Češkoslovaškem toliko bencina brez kompenzacij, kolikor se ga potrebuje za vzdrževanje objektov.

V dneh 30. in 31. maja so res prišli v Beograd romunski delegati, s katerimi se je v imenu Centralne uprave pogajal dr. Ivan Slokar. V teh dneh se je zvedelo le toliko, da je Slokar osebno in brez obveznosti le ustno obljubil, da bo poslal v Ljubljano 30 cistern bencina takoj, ko bo le-ta prispel iz Romunije. Zastopnik ljubljanske podružnice Centralne uprave Ivan Goričnik, ravnatelj Peguja, ki se je v Beogradu pogajal za bencin na ministrstvu za trgovino in obrt, je istočasno interveniral v ministrstvu za prehrano in obnovo države oziroma v njegovem uradu za mineralno olje, da je potem firma »Danica« dobavila Sloveniji pet cistern bencola in izjemoma 5.000 kg bencina za premogovnike. Vse dobavne in dovozne posle je takoj vzela v svoje roke TPD, ker je bil bencin namenjen njej.

Poljaki so se sploh živo zanimali za trgovinsko menjavo z Jugoslavijo. Približno junija 1919 so Poljaki odprli na Dunaju poslovalnico z naslovom Gospodarska in trgovska misija Poljske republike, ki ji je načeloval prav ministrski svetnik Krupaky. Firma je bila pooblaščenca, da samostojno ravna v vseh agendah, ki so zadevale zgoraj citirano pogodbo med poljsko republiko in deželno vlado v Ljubljani glede naftnih derivatov. V ostalem so se Poljaki interesirali v prvi vrsti za izdelke iz konoplje, ki so jih zelo nujno potrebovali. Tega blaga je bilo v Jugoslaviji dovolj in Ljubljana je računala, da se bo mogla na tej osnovi skleniti dobra kupčija za potrebni bencin in petrolej. Drugo zelo koristno blago je bil tobak. Na Poljskem je vladalo občutno pomanjkanje tobaka in tobačnih izdelkov. Za to blago bi se dobila, – je sporočil 3. julija z Dunaja Goričnik, – vsaka poljubna kompenzacija iz Poljske. Ti dve vrsti blaga sta bili toliko bolj zanimivi, ko je dva dni kasneje sporočila direkcija Trboveljske premogokopne družbe na Dunaju podružnici ljubljanske Centralne uprave, da sta iz Varšave prispela na Dunaj dva poljska inženirja, ki sta se želela še dalje pogajati glede novih kompenzacijskih poslov in sta zato prosila, naj bi iz Ljubljane nemudoma prišel na Dunaj kak kompetenten zastopnik citirane podružnice Centralne uprave.⁷⁶

⁷⁶ Ibidem.

Valutni problem, finančne težave, vprašanje Narodne banke

Ta tri gesla na kratko karakterizirajo tisto osnovo za uspešno ali neuspešno delovanje celotnega gospodarskega sistema, mimo katere niso mogli iti niti politiki niti politične stranke, še manj pa obstoječi družbeni razredi ali tudi vsi sektorji praktičnega gospodarstva, na primer kmetijstvo, promet, domača in mednarodna trgovina, industrija z rudarstvom in podobno. Vsa tri gesla so se med seboj v praksi tako prepletala, da jih ne obdelujemo posamezno, izolirano, ampak jih zajemamo kot neločljiv kompleks vprašanj.⁷⁷

Po vrnitvi v domovino je Narodna banka naletela na dvojne težave. Prve so izhajale iz pravnega in materialnega stanja same banke, druge so izhajale v glavnem iz neurejenih gospodarskih razmer v državi. Od težav, ki so izhajale iz pravnega in materialnega stanja, so bile glavne: ozka kompetentnost, ki je bila omejena samo na ozemlje bivše kraljevine Srbije, in pomanjkanje sredstev za kreditne posle širšega obsega. S kreditiranjem gospodarskih poslov in beguncev za časa vojne je banka popolnoma izčrpala svojo denarno rezervo, tako da se je neposredno po povratku v domovino postavilo vprašanje njenega denarnega obtoka. Res je sicer po nekem zakonu iz leta 1916 dobila novih sredstev za 20 milijonov din, toda to je bila prava malenkost.

Poleg tega je bilo še veliko drugih težav. Na ozemlju prejšnje kr. Srbije je sovražnik skoraj popolnoma uničil železniško progo. Po štirih mesecih so jo začasno usposobili za najnujnejši promet, vendar s tem še ni bila zagotovljena zveza med vsemi pokrajinami nove države. Južna Srbija je bila ločena od severne za dlje časa, Beograd pa je zaradi porušenega savskega mosta in zaradi pomanjkanja rečnih ladij ostal skozi vse leto 1919 brez redne komunikacije s severnimi kraji. Na progah nekaterih predelov države skoraj niso prevažali blaga, potniški promet pa je bil bolj podoben improvizaciji. PTT-promet med Jugoslavijo in zahodnoevropskim tržiščem je komaj funkcioniral in zaradi tega je bila skoraj povsem izločena trgovska zveza s tujino. Prevoz blaga prek Soluna po morju ali prek naših pristanišč prek morja je bil zelo drag zaradi pretirano visokega pomorskega in vojnega zavarovanja.

Najtežje stanje pa je bilo prav gotovo v poljedelstvu. Čisto opustošena polja so zahtevala velike investicije, da bi jih bilo mogoče

⁷⁷ Narodna banka 1884–1934. Beograd 1934. str. 97–108. – Literature je veliko, zlasti dnevno časopisje je natrpano s temi vestmi.

obdelati. Po neki oceni iz leta 1919, ki velja kot verjetna, so srbskemu kmetu odnesli v teku vojne in za časa okupacije premoženja za okoli 5 milijard dinarjev, iz poročila o količini žigosanih kron v Srbiji se je pa videlo, da v tej deželi ni bilo več kot 600 milijonov kron in 50 milijonov levov. Ko odbijemo vsoto, ki je bila v rokah trgovcev in nepoljedelcev, niso poljedelci mogli imeti več kot okrog 50 milijonov kron kot nadomestilo za vso propadlo lastnino. Če k temu dodamo še stalno devalvacijo krone, dobimo jasnejšo sliko o tem, kako siromašno je bilo ljudstvo in da zato tudi ni bilo sposobno, da obnovi gospodarske sile s svojimi lastnimi napori.

Zaradi neurejenih prometnih zvez in splošnega pomanjkanja življenjskih potrebščin je bil ves trgovski promet tistega časa omejen, ni bil svoboden. Zunanja trgovina je bila zvezana na dovoljenja in je bila pod kontrolo Centralne uprave za trgovski promet s tujino. Ta ustanova je v smislu raznih naredb vlade imela kot dolžnost, da sklepa trgovske pogodbe s sosednjimi državami, da kontrolira izvoz in da kreira obračunske zavode za uvoženo blago. Tudi notranja trgovina ni bila svobodna. Vso oskrbo državljanov z življenjskimi potrebščinami so takrat opravljale centrale za preskrbo, to so bile trgovske ustanove, ki so jih vodile države ali samoupravne oblasti. Takoj po osvoboditvi je imela vsaka administrativna oblast svojo centralo, toda njihovo delo glede preskrbovanja prebivalstva ni bilo koordinirano niti ga ni vodila ena sama vrhovna institucija. Zato je prišlo do tega, da so imeli nekateri kraji države hrane v izobilju, drugi pa so skoraj stradali. Presežka hrane niso vozili tja, kamor je bilo potrebno, ampak so ga tihotapili in s pomočjo raznih dovoljenj izvažali v Madžarsko in Avstrijo. S sklepom ministrskega sklepa z dne 25. februarja 1919 so te centrale ukinili in vpeljali svobodno trgovino, ki pa ni bila kos oskrbi države, mimo kontrole ministrstva za prehrano in obnovo države je ta trgovina prešla v velike špekulacije, nekaj zato, ker ni bilo dovolj hrane, nekaj zato, ker so jo pokupili posamezni trgovci.

K poslabšanju gospodarskih razmer je precej pripomoglo popolnoma paralizirano domače bankirstvo. V času okupacije Srbije in južne Srbije ni dovolil sovražnik dela niti enemu srbskemu denarnemu zavodu, a leta 1919 se je stanje bančnih zavodov poslabšalo zaradi valutnega problema in splošnega moratorija. Tudi tisti dolžniki, ki so mogli urediti svoje obveznosti, so se obotavljali to storiti, ker so čakali povoljno rešitev kronskega vprašanja. Denarni zavodi v Srbiji niso mogli začeti z delom, ker so imeli kreditne težave. Aktivna jim je bila zamrznjena in zaradi moratorija je niso mogli realizirati. Zavodi niso bili sposobni, izpolniti svoje obveznosti do države, kaj šele dajati nove kredite svoji klienteli. Denarni zavodi severnih

predelov jim niso mogli pomagati kljub obilju kron, nekaj zato, ker niso poznali razmer v Srbiji, nekaj zaradi negotovosti, kako bodo regulirali valutno vprašanje. Poleg tega so seveda imeli svoje težave. Takoj po osvoboditvi so mrzlično navalili nanje vlagatelji. Ta naval so tamkajšnje pokrajinske vlade s težavo razbijale. Naval je nastal delno zaradi nerešenega valutnega vprašanja, povečale so ga tudi potrebe trgovine in strah pred notranjimi nemiri, ki so bili realnost v sosednjih državah. V Sloveniji kot pokrajini z mnogimi ljudskimi posojilnicami je bila situacija nekoliko bolj mirna, čeprav so tudi tu zelo potrebovali kredite.

Kreditnih zvez z zahodno Evropo sploh ni bilo. Velike zahodnoevropske banke so sicer hotele sodelovati z Jugoslavijo, vendar niso uspevale dobiti točnih informacij o svojih komitentih, ker jugoslovanske banke niso bile sposobne funkcionirati kot njihovi korespondenti. Zaradi takšnih okoliščin niso mogle biti urejene niti državne finance. Ker ministrstvo za finance ni moglo s pomočjo davka ali kakšnih drugih dajatev dobiti za državo potrebnih finančnih sredstev, je takoj po osvoboditvi razpisalo notranje posojilo. Ker niso mogli računati na uničeno gospodarstvo Srbije in južne Srbije, so apelirali samo na denarne zavode severnih krajev, naj podpišejo začasno posojilo v državi v višini 200 milijonov kron na osnovi 4-odstotnih blagajniških bonov s šestmesečnim rokom, ki naj bi bili v celoti izplačani 3. novembra 1919. Na žalost je vpis bonov preprečeval prevelik naval vlagateljev konec leta 1918 in v začetku 1919, tako da so se resno bali, da denarni zavodi ne bodo mogli vplačati bonov, ki so jih vpisali. Toda stanje državnih finance se ni popravilo niti v letu 1919, o čemer je jasno pričal predlog proračuna za leto 1919/1920. V tem predlogu, ki so ga pozneje vzeli kot osnovo za izračun proračunskih dvanajstin, so predvidevali izdatke na 1.646 milijonov din, dohodke na 814 milijonov din, torej z odprtim deficitom 832 milijonov din. Deficit so opravičevali s potrebo vzpostavljanja prometnih zvez, reguliranja valute, obnovo države, zaščite vojnih sirot, s skrbjo za invalide, z izvajanjem agrarne reforme, z zajamčenjem zdravljenja sestradanega in izmučenega prebivalstva – itd.

Narodna banka ni mogla mnogo prispevati k ublažitvi gospodarskih razmer. Od povratka v Beograd pa skozi vse leto 1919 je dala gospodarstvu okrog 15 milijonov novih kreditov, kar seveda ni zadoščalo za noben večji gospodarski posel. Banka je veliko bolj pomagala državi. Zadolžitev države v letu 1919 je pokazala velike razmere. Ker so konec leta 1918 prenehali z akreditiranjem pri tujih emisijskih ustanovah, se je naglo povečala nepokrita menjava.

Banka je državi seveda vedno postavljala vprašanje pokritja denarja. Obtok je dne 31. januarja 1920 znašal prek 636 milijonov din, pokritja pa je bilo le za nekako 389 milijonov din, nepokritih je ostalo okrog 247 milijonov din.

Vprašanja menjave kron vlada ni hotela rešiti sama. Hotela je poprej zvedeti za mnenje najpomembnejših predstavnikov gospodarstva, da ne bi enostransko odločala o ustanovi, ki naj bi istočasno služila gospodarstvu in njej sami. Posebno ji je bilo do tega, da bi zvedela za mnenje gospodarstvenikov iz severnih krajev, ker so bili ti kraji najmočnejše zainteresirani pri rešitvi kronskega vprašanja. Na raznih konferencah, ki so potekale v prvi polovici 1919. leta, se je severno gospodarstvo enodušno izjavilo v korist podaljšanju kompetenc Narodne banke kraljevine Srbije s preoblikovanjem v Narodno banko kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Vsekakor najvažnejša od vseh konferenc je bila konferenca Zveze denarnih zavodov kraljevine SHS, ki je bila v Zagrebu aprila 1919. Pozneje je tudi vlada sprejela gledanje gospodarstvenikov. Tedanji minister za trgovino in industrijo dr. Vojislav Veljković je v svojem ekspozeju v Narodni skupščini sredi julija 1919 rekel med drugim tudi tole: *»Niti za trenutek ni bilo dvoma, da se mora banka za novčanice utemeljiti pri svojem delu in ustroju na splošnih principih, ki jih je osvojil kulturni svet za te vrste bank. Čeprav se nalogajo banki že po prirodi njene funkcije naloge, katerih rešitev ali neizvršitev tangira celotno gospodarsko življenje, smo ostali verni nazoru, da je najbolje, da bode banka za novčanice privatna ustanova na delniški osnovi, ki naj ima izključno pravico izdajanja bankovcev, ki naj državi garantira samo pravico do kontrole nad bančnim poslovanjem in do deleža pri dobičku. Ker je Srbija imela novčanično banko, osnovano na teh načelih, in je s svojim dosedanjim delom uživala splošno zaupanje, je bila nekako predestinirana kot osnova za utemeljitev novčanične banke za kraljevino SHS, razume se, s pogoji novo nastale situacije in potrebe. Ta solucija se nam je zdela toliko bolj upravičena, ker je Narodna banka kraljevine Srbije predstavljala v Srbiji bančno zaledje celotnemu gospodarskemu življenju, ker so v obtoku njene novčanice, ki se morejo vzeti iz prometa le postopoma, in končno zaradi odnosov med banko in državo, ki so take narave, da se državni depoji zlata in povpraševanja po računu začasne menjave morejo koristno uporabiti kot osnova za nove emisije denarja.«*

Po prevratu je splošna zmeda v valutnih odnosih onemogočila funkcioniranje zlate veljave, za bankovce pa, s katerimi bi zamenjali krone, je bil predviden prisilni tečaj za čas, ko bi se razmere še ne

ustalile. Da bi ublažili takratne variacije v tečaju valute, so predvidevali ustanovitev devizne centrale, ki bi jo upravljala nova emisijska banka. Pogovori v to smer med državo in Narodno banko kraljevine Srbije so potekali v aprilu in maju 1919. Sporazumeli so se, vendar je vlada osvojila projekt šele konec 1919.

Zbor delničarjev je bil 4. januarja 1920 in je predlog sprejel. Zakon o Narodni banki je bil potrjen 26. januarja 1920 in že 1. februarja 1920 je banka prevzela delo na povečanem teritoriju in z imenom »Narodna banka kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev«. Bančni statuti so bili sprejeti 11. junija 1922. V zakonu iz leta 1920 prvič naletimo na odredbo, da Narodna banka opravlja za državo blagajniško službo.

Ko so v teku 1919 potekali pogovori s predstavniki gospodarstva severnih predelov o novi emisijski ustanovi, so vladnim predstavnikom dokazovali, da bi pri vplačilu glavnice morali računati tudi o severnih predelih pri udeležbi. Glede delnic je bilo določeno, da se glase na ime, toda ne na ime tujih državljanov. Izjema je bila samo ta, da je del delnic za časa kraljevine Srbije bil v tujih rokah; ta del naj bi še naprej ostal v teh rokah, z izjemo tistih državljanov, ki jim je posebni zakon odvzel te pravice. Dne 4. oktobra 1920 je izšel razpis za vpis novih delnic. Do 29. decembra 1920 so vpisali komaj 2266 delnic, od tega v Beogradu 579 in drugje 1687 delnic. Odziv je bil torej zelo slab. Do konca leta in še malo čez je bilo od 40.000 novih delnic vpisanih 4421 delnic, od tega v mejah Srbije 1033 delnic, v Sloveniji 1195 delnic, v Hrvatski 800, v Bosni in Hercegovini 940 delnic; nevpisanih je ostalo 35.579 delnic.

Dne 31. decembra 1920 je potekel rok za podpisovanje delnic, ki jih je na novo izdala Narodna banka kraljevine SHS, in že dne 3. januarja 1921 je sporočila njena podružnica v Ljubljani, da so podpisali:⁷⁸ Jadranska banka, Ljubljana 750, Kreditni zavod za trg. in industrijo, Ljubljana 150, Ljubljanska kreditna banka, Ljubljana 100, Kranjska hranilnica, Ljubljana 100, Peter Kozina, Ljubljana 20, Mestna hranilnica Ljubljanska 15, Kranjska deželna banka, Ljubljana 10, Ivan Knez, Ljubljana 10, Dragotin Hribar, Ljubljana 10, Mestna hranilnica, Kranj 5, Robert Hollmann, Ljubljana 5, Ljudska posojilnica v Ljubljani 5, dr. Jemej Demšar, Ljubljana 5, dr. Emil Watzke, Celje 5 in Avgust Praprotnik, Ljubljana 5 delnic, skupno torej 1195 delnic.

Podružnica Narodne banke v Mariboru pa je sporočila 13. januarja 1921, da so sprejeli naslednja vplačila: Mariborska eskomptna

⁷⁸ AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 3.

banka za 10, Tihomir S. Milošević, Maribor za 1 in Posojilnica v Mariboru za 5 delnic.

Po spremembi nekaterih določil so vpis ponovili 3. maja 1921. Večjega rezultata ni bilo, saj so do konca leta vpisali komaj 11.735 delnic. Šele z začetkom leta 1922, zlasti v februarju, je bil vpis živahnejši. Zato je banka sklenila, da se od 2. marca dalje ne sprejemajo novi vpisi. Tega dne zvečer je bilo vpisanih 9.304 delnic več kot 40.000, zato so izpeljali majhno redukcijo števila tistih, ki so vpisali 2. marca. Novih 40.000 delnic je vpisalo 725 delničarjev. Največ v beograjski centrali /416–29.462/, potem v Zagrebu /33–5970/ in v Ljubljani /47–2251/.⁷⁹

Pred vojno je Narodna banka kr. Srbije imela samo dve filiali, v Skoplju in Bitolju, pa še ti dve nista bili dovolj dobro organizirani. Prevzem filial Avstro-ogrske narodne banke so pričeli v prvi polovici 1921. Definitivno je bil ta posel rešen konec junija 1931. Treba je bilo izplačati upnike teh filial, posojila, aktivo in pasivo itd. Šlo je počasi, ker niso bile urejene vse knjige in drugi materiali. Uradni prevzem filiale in odpiranje je bilo v glavnem izvršeno leta 1920, in sicer v Ljubljani 15. julija, v Mariboru pa 23. julija 1920.⁸⁰

Z eskontiranjem menic je prva pričela filiala v Mariboru, in sicer 9. avgusta 1920, poslednja pa filiala v Splitu, in sicer 25. avgusta

⁷⁹ Sicer pa je bil razpored takle:

Beograd	416	delničarjev	29.462	delnic
Niš	18	"	200	"
Skopje	5	"	31	"
Zagreb	33	"	5.970	"
Ljubljana	47	"	2.251	"
Maribor	5	"	66	"
Sarajevo	54	"	861	"
Banja Luka	64	"	280	"
Novi Sad	12	"	312	"
Subotica	7	"	70	"
Pančevo	21	"	99	"
Zemun	12	"	62	"
Veliki Bečkerek	2	"	20	"
Varaždin	5	"	15	"
Vršac	10	"	60	"
Mostar	4	"	31	"
Osijek	10	"	210	"
	725	delničarjev	40.000	delnic

583 fizičnih oseb je vpisalo 13.230 delnic. 142 denarnih zavodov in drugih pravnih oseb pa 26.770 delnic.

1921. Ta poslednji datum velja s stališča Narodne banke kot stvarno končano prevzemanje filial bivše Avstro-ogrske narodne banke. Likvidacija aktive in pasive je potekala pozneje kot vzporedni posel tako pri filialah kot v centrali.

Filialo v Nišu so odprli 16. aprila 1921, 7. novembra 1922 pa na Cetinju. Filiala v Šabcu je pričela delati 26. oktobra 1922. Zemunska je bila ukinjena kot odvečna 31. oktobra 1923, bitoljska pa odprta 28. januarja 1924.

Ena izmed največjih ovir pri povojni obnovi je bila različnost denarnih sredstev, ki so krožila po Jugoslaviji. Tu so krožili dinarji, avstrijske krone, črnogorski perperji, bolgarski levi in nemške marke. Največ je seveda bilo avstrokron. Na Dunaju in v Budimpešti so jih tiskali še naprej in jih razpečevali po Jugoslaviji. Treba jih je bilo vzeti iz prometa, toda nihče ni vedel, kolikšna je njihova vrednost. Nerešeno kronsko vprašanje je seveda povečevalo težave. To vprašanje je bilo zelo pomembno. Tako zelo, da je ministrstvo za finance že konec leta 1918 zahtevalo od ministrskega sveta, da se problem nujno reši.

Po koncu vojne je bila velika negotovost glede tega, kako se bo rešil problem kron. Ni se vedelo za položaj krone, ker Avstro-ogrska narodna banka v vsem vojnem času ni objavljala svojega stanja niti ni bilo občnih zborov delničarjev. Za pravo vrednost krone so zvedeli tik pred koncem vojne na občnem zboru dne 8. februarja 1918. Iz teh računov so prvič videli, da je obtok denarja porasel od 2.493 milijonov v začetku 1914 na 18.439 milijonov kron v letu 1917 in da je osnova padla v istem času od 1.562 na 381 milijonov kron. Zelo se je povečalo s tem, da je inflacija po občnem zboru še naraščala in da je decembra 1918 obtok znašal več kot 35,5 milijard, kmalu nato celo 52 milijard kron. To bi bil seveda čisto avstrijski in ogrski problem, če ne bi te krone cirkulirale tudi po jugoslovanskem ozemlju. S tem so izgubljale vrednost tudi »jugokrone«. Denar so še kar naprej tiskali na Dunaju in v Budimpešti in ga v toku vsega leta 1918 in 1919 razpečevali po Jugoslaviji. Prvi ukrep je bil, da je finančni minister 12. decembra 1918 prepovedal uvoz kronskih bankovcev prek 1.000 kron. Dne 25. decembra so odredili žigovanje kron. Žigovanje je bilo končano 31. januarja 1919, tedaj so ugotovili, da kroži po Jugoslaviji

⁸⁰ Drugje po Jugoslaviji pa: Varaždin 19. julija. Novi Sad 22. julija. Osijek 23. julija. Zagreb 24. julija. Sarajevo 7. avgusta. Veliki Bečkerek 9. avgusta. Subotica 9. avgusta. Mostar 16. avgusta. Vršac 19. avgusta. Banja Luka 26. avgusta. Pančevo 1. septembra, Zemun 4. oktobra 1920, v Splitu pa 1. januarja 1921.

5.323 milijonov kron. Po uradni statistiki so v posameznih pokrajinah žigosali krone, kot sledi:

Hrvaška in Slavonija	1.949,000.000 kron
Banat in Bačka	1.669,000.000 kron
Slovenija	803,000.000 kron
Bosna in Hercegovina	512,000.000 kron
Srbija	421,000.000 kron
jugoslovanski del Dalmacije	163,000.000 kron
Črna gora	6,000.000 kron
Skupaj	5.323,000.000 kron

Žigosali so: finančne, policijske in občinske oblasti, delno vojaške ustanove, celo žandarmerijske postaje. Žigi so bili raznih barv, udarjeni na raznih mestih, v raznih jezikih, tudi tujih, in v raznih velikostih. Falzificirati ni bilo težko in tudi ni bilo falzificiranje tako redko. Zato so predpisali lepljenje posebnih znamkic na pravilno žigosane bankovce po 1000, 100, 50 in 20 kron; istočasno so po vzgledu ČSR odtegnili 20% od vsakega bankovca. Na teh 20% so izdajali priznanico, ki so jih pozneje sprejemali kot plačilo za dolžni davek. Markiranje so začeli 26. novembra 1919, končali pa so 11. januarja 1920. Skupna vsota markiranih kron je znašala 5.686,606.730, kar pomeni za 363,606.730 kron več kot ob žigosanju. To pomeni, če ne računamo bankovcev po 10, 2 in 1 krono, da se je za toliko povečal obtok kron ali z vdorom iz tujine ali pa s falzificiranjem žigov.

Mnenj o tem, kako naj se krona menja, je bilo veliko. Nekateri so zahtevali, da se krone proglase kot neveljavne, drugi skrajneži pa, da se menja ali pari z novo jugokrono, ki naj se šele ustvari. Vsi pa so se strinjali s tem, da je treba te krone umakniti iz obtoka. Brez ozira na to so morali krone potegniti iz obtoka že glede na člen 206 saintgermainske mirovne pogodbe, ki je poleg žigosanja kot prvega ukrepa odredil, da morajo vse države, v katerih je krožila kron-ska valuta, računajoč tu tudi Avstrijo in Madžarsko, v 12 mesecih po tem, ko prične veljati mirovna pogodba, zamenjati žigosane krone »za svojo lastno novo moneto po pogojih, ki jih bodo same ustvarile«.

Z namero, da se vzamejo krone iz prometa, sta bila v zvezi dva problema: prvič, kritje za novi denar, drugič, emisijska banka za novi denar. Če naj bi namreč krone vzela iz prometa ne država, pač

pa emisijska banka, potem bi se moralo poprej rešiti vprašanje emisijskega zavoda za vso državo, prav tako pa tudi vprašanje osnove za nove bankovce. Razumljivo je, da se je vprašanje, postavljeno s tem v zvezi, glasilo takole: katera emisijska ustanova naj bi to bila, ali Narodna banka kraljevine Srbije z razširjeno kompetenco ali neka povsem nova emisijska ustanova.

Samo po sebi se je pojavilo vprašanje: s čim zamenjati krone? Ko se je februarja 1919 vrnila iz Marseilla v domovino Privilegirana narodna banka kraljevine Srbije, so krone že bile žigosane in vprašanje njihove zamenjave za državne bankovce v principu že rešeno. Ministrstvo za finance jih je že naročilo v Parizu, Pragi in Zagrebu. Ko so govorili o ustvaritvi nove emisijske ustanove, zlasti pa po odloku, da se z reorganizacijo Privilegirane narodne banke kraljevine Srbije ustvari nova emisijska ustanova za vso državo, so prišli do sklepa, da je smiselneje izpeljati izločitev in zamenjavo kron z bankovci te nove centralne banke. Za tako rešitev kronskega vprašanja je bilo mnogo razlogov. Predvsem je bila ta banka edina emisijska ustanova na jugoslovanskih tleh, imela je na voljo znatno metalno in devizno pokritje, imela je 35-letne izkušnje v valutnih problemih in je končno imela na voljo sposobno uradništvo in celotni bančni aparat. Brž ko je bilo to vprašanje rešeno v tem smislu, se je pojavilo novo vprašanje, vprašanje odnosa pri zamenjavi kron za bankovce Narodne banke. Dolgo časa je prevladovala domneva, da bo zamenjava izpeljana al pari. Vprašanje relacije se je pojavilo zato, ker so bili bankovci Narodne banke po internacionalnem tečaju in po pokritju, tudi po zaupanju v sami državi, čvrstejši od markiranih kron. Na dan 31. januarja 1920, oziroma tistega dne, ko se je pretvorila Narodna banka kraljevine Srbije v Narodno banko kraljevine SHS, je obtok njenih bankovcev znašal 711,448.444 dinarjev, skupna osnova pa je znašala 442,520.700 din, tako da so bili dinarski bankovci pokriti z 62,20%. Že zaradi tega dejstva niso mogli sprejeti al pari kurza. Po daljši obravnavi o razmerju dinarja in krone, so se odločili, da je najboljše merilo relacija njunih borznih tečajev. Končno se je borzni kurz ustavil na relaciji 4 krone za 1 dinar in tu ostal dlje časa nespremenjen. Pri tej relaciji je tudi ostalo. S tem pa lastniki kron niso bili zadovoljni, ker so menili, da je vrednost krone nasproti dinarju večja. Relacijo 4:1 sta osvojila tako vlada kot parlament. Da se ljudje ne bi motili, so na že tiskane bankovce dodatno natisnili še štirikratni iznos v kronah.⁸¹

⁸¹ Narodna banka 1884–1934, Beograd 1934, str. 110–115, 131–135.

Na osnovi zamenjave kron se je obtok dinarskih bankovcev povečal skupaj za 1.277,427.121 dinar. Tolikšno povečanje obtoka je imelo za posledico, da je porasla zadolžitev države pri banki, zmanjšanje odstotka v pokritju bankovcev, posledično oslabitev dotedanje dinarske vrednosti. Dne 1. februarja 1920 so objavili definitivni umik kron in s tem se je končala velika debata gospodarskih krogov in vseh faktorjev državne ekonomske politike.

Zamenjava perperjev, levov in mark še zdaleč ni bila tak težak problem kot pa zamenjava kron. Bilo jih je namreč sorazmerno malo. Perperje so zamenjali al pari do vsote pet tisoč din, prek te vsote pa v relaciji 1 : 2. Konec leta 1921 se je končalo delo za unifikacijo valute v Jugoslaviji. Stari srbski dinarji so še krožili, kjer bi bila njihova zamenjava gola formalnost. Toda od 1. januarja 1923 so se vsi računi poravnavali le v dinarjih nove banke; kron in drugih enote ni bilo več.

Čeprav je morala banka velik del svojih sredstev odvajati za državo, je vseeno imela možnosti, da odgovori potrebam gospodarstva, ker je razen izrednega kontingenta bankovcev imela tudi svoj redni kontingent. Bančni posli so naraščali. Konec leta 1919 je banka terjala po eskontu 40,2 milijona din, po lombardu 4,3 milijone, skupaj torej 44,5 milijonov. Konec leta 1920 so njene terjatve narasle na 266,9 milijonov. Izvoz je znašal leta 1920 komaj 1.300 milijonov, uvoz pa kar 3.457 milijonov. Toda leta 1921 je povpraševanje po denarju naraslo. Konec leta 1921 je imela banka terjatev za 597,9 milijonov din.

V teku leta 1922 so se posojila večala in v aprilu so znašala blizu 900 milijonov din. Vtem pa je začel tečaj dinarja naglo nihati in banka je postala previdna. Prešla je na sistem restrikcij: zmanjšala je kredite, prešla na strožjo cenzuro menic in revizijo kreditov pri vseh tistih, ki se niso ukvarjali z zdravim gospodarskim poslom (špekulacije in podobno). Ti restriktivni ukrepi niso dali pričakovanih rezultatov. Zaradi neuravnoteženosti proračuna in nerešenega vprašanja davkov je finančna situacija poslabšala gospodarski položaj v državi. Prav v tem času se je pojavila potreba kreditiranja izvoza. Zaradi tega so konec septembra terjatve Narodne banke narasle na 1.436 milijonov dinarjev /menična posojila/ oziroma z lombardnimi skupaj na 1.526 milijonov din. Ta vsota je pomenila skrajno mejo bančnih zakonskih sredstev, in ker dalje niso smeli iti – še posebej zaradi padca dinarskega tečaja – so se morali lotiti revizije celotne kreditne politike. To pa ni bilo tako enostavno. Resno so se bali, da bo revizija kreditne politike izzvala veliko število stečajev. Situacijo je zakomplicirala tudi zahteva članov Sindikata

denarnih zavodov, ki ji je bilo treba na vsak način zadovoljiti, da se namreč razpiše 7-odstotno investicijsko posojilo na osnovi izrednega lombardnega posojila v višini najmanj 100 milijonov din. Zato je Narodna banka ustavila nova eskomptna posojila, ponovno /že drugič/ zmanjšala vse kredite za 10%, pričenši s 1. januarjem 1923, in eskontiranje menic za že odobrene kredite podaljšala oziroma podaljševala v novih mejah.

Po ukinitvi carinskih omejitev, ki so leta 1922 ovirale izvozno trgovino, je postal izvoz v prvih mesecih leta 1923 izredno močan, povpraševanje po kreditih pa pretirano živo. Ta aktivnost je bila tako velika in obeti na dobiček tako izjemni, da so tuji kapitalisti začeli tudi sami umikati svoje vloge iz naših bank in jih nalagati v izvozne artikle. Hitro dviganje vlog je hudo prizadelo naše denarne zavode, ki so poleg velikih vsot domačih vlog, izročениh na naslov varčevanja, plasirali v razna gospodarska podjetja tudi ves denar, vložen iz tujine. Zlo ne bi bilo tako veliko, če ne bi poleg tega prvega navala na banke sledil drugi še večji naval na denarne zavode v drugi polovici leta 1923, ki je pripeljal celotno bančništvo, posebno še bančništvo severnih krajev, v kritični položaj. Iz bojazni pred splošno nelikvidnostjo, ki je bila sicer vezana na naglo popravljanje dinarja, so v začetku septembra pričeli dvigati iz zagrebških in ljubljanskih bank svoje vloge celo tisti vlagatelji, ki pri prvem navalu na banke niso izgubili prisotnosti duha. Iskanje kreditov pri Narodni banki je povečala tudi okoliščina, da je bila rentabilnost poslov za polovico manjša od rentabilnosti pred letom dni ali pred dvema letoma.

Urejenejša valutna situacija je onemogočala nadaljnjo špekulacijo pri vrednosti dinarja, a zaradi nerentabilnosti poslov in velikega zamrzovanja aktive so morali postati vsi novi krediti v bistvu sanacijski krediti. Ko je neka komisija bančnih časnikov obiskala severne kraje, da bi poizvedela za vzroke te hitre bančne in kreditne krize, so se zagrebški in ljubljanski bankirji pritoževali nad nezaupanjem v denarne zavode, na vpis 7-odstotnega investicijskega posojila, ki je izvleklo iz ljudi kar velike vsote denarja, na splošno druginjo, na obveznost bank, da zgradijo za svoje uslužbenice stanovanja itd. Vendar je bila komisija mnenja, da je pravi vzrok krize v neracionalni porabi kredita in v plasiranju kratkoročnih sredstev v dolgoročne posle.

Da bi vsi jasno spoznali stališče Narodne banke ob tem najnovejšem in velikem povpraševanju po kreditih, je pospešeno šla v smer, ki se je bolj in bolj uveljavljala: krenila je v smer krepitve dinarja. Ta politika je v znatni meri pomagala gospodarstvu, ki je to

pomoč takrat res potrebovalo, na ta način, da mu je dala cenene kredite za več kot milijardo dinarjev. Še naprej pa v to smer ni mogla iti, ne da bi škodovala valuti, ki je sploh osnova celotnega narodnega gospodarstva. Odločitev Narodne banke glede kreditiranja se je morala sedaj ob najnovejšem razvoju /zahteva po krepitvi dinarja/ podrediti valutnim ciljem.

V bilanci per 31. januar 1920, ki kaže bančno stanje tik pred tem, ko je pričela delati kot Narodna banka kraljevine SHS, se vidi, da je osnova banke znašala v metalu in v povpraševanju tujih korespondentov kar 442,5 milijonov, celotni obtok pa 711,5 milijonov din. Že na koncu 1920 se je obtok povzpел na 3.344 milijonov, od tega je banka pustila v obtok 266 milijonov za svoj račun, ostalo pa je šlo na račun države. Zaradi tega je skupno in devizno pokritje vseh bankovcev padlo v letu 1920 na 12,9%, ne da bi tu računali okrepitve osnove v obliki zaloge državnih domen, katerih vrednost so ocenili na 2.569 milijonov din.

Konec leta 1921 se je obtok bankovcev povečal na 4.688 milijonov dinarjev. Če od te vsote odštejemo dolg države kot izredni kontingent v višini 4.418 milijonov, potem je za račun banke v breme rednega kontingenta bilo dano v obtok vsega 207 milijonov din. Ker je skupna osnova znašala 401 milijon din, bi mogel redni kontingent znašati 1.203 milijone dinarjev, to je, trikrat več od osnove. Razlika med to poslednjo številko in vsoto, ki je že bila dana v obtok v breme rednega kontingenta, je torej znašala 933 milijonov dinarjev; prav ta vsota je predstavljala tako imenovano novčanično rezervo /rezerva bankovcev/, ki jo je banka še mogla pustiti v obtok. Na osnovi te rezerve je banka prvič v letu 1922 pričela dodeljevati kredite v večji meri, zaradi česar se je povprečni obtok povzpел za 925 milijonov dinarjev v primeri s preteklim letom. Tako je eskont porasel za 702 milijona dinarjev, lombard za 39, obveznosti po raznih računih za 387 milijonov dinarjev. Splošno rečeno je leto 1922 prineslo veliko živahnost v bančnih poslih, in v njej kažejo nagli skok vse bančne pozicije razen osnove /podlaga/.

Osnova ali podlaga je izračunavana po zlati dinarski pariteti, to je, en švicarski frank za en dinar, dolar po pet dinarjev, angleški funt po 25 dinarjev. Ostale nove devize so zaračunavali po en dinar, če jim je bila vrednost prek 1 dinarja, in po kurzni vrednosti, če je bila manj kot en dinar. Ta način obračunavanja podlage so obdržali največ zaradi bilanciranja depoja po začasni zamenjavi. Strogo rečeno, ni ustrezal stvarnosti, ker se pri takem obračunavanju, to je, vnašajoč v bilanco pod enako vrednostjo tako zlati kot papirnati dinar, ni upoštevala depresiacija denarja. Toda kljub vsej

svoji nerealnosti je bilo takšno računanje za banko koristno: z ene strani je zaviralo večanje obtoka in branilo denarni promet pred pretirano inflacijo, ki bi se katastrofalno razširila, če bi banka poleg emitiranja za račun države emitirala še bankovce za svoj račun po valorizirani osnovi, z druge strani je omogočilo ustvariti znatno rezervo v podlagi, ki so jo 1931 ob stabilizaciji koristno uporabili.

To je bil razlog, da so hitro izčrpali redni bančni kontingent bankovcev in da je bila banka že 1923 prisiljena, da je prenehala dodeljevati nove kredite gospodarstvu. Redni kontingent se je mogel povečevati samo s krepitvijo bančne podlage na osnovi priliva novih sredstev. Takšne krepitve osnove pa takrat niso mogli lahko izvesti zaradi likvidacije političnih akreditivov, ki so bili sestavljeni iz nelikvidnih državnih povpraševanj proti bivšim zaveznikom in ki so se skozi začasni obtok, menjavo, vrinili v podlago. V času 1923–1930 so ta povpraševanja sneli z dnevnega reda in namesto njih vnesli v podlago trgovske devize po konvencionalnem kurzu, ki jih je Narodna banka kupovala na tržišču sporazumno z ministrstvom financ. Pri tem je važno, da vemo, kako od zlata, ki sta ga dobili država /14 milijonov/ in Narodna banka /10 milijonov/ iz likvidacijske mase Avstro-ogrske narodne banke, ter od deviz, izvirajočih iz 8-odstotnega dolarskega posojila /Blair/, ni moglo nič pronikniti v podlago, ker so vse potrošili za intervencije z namenom, da se obdrži dinarski kurz. Vsa omenjena dejstva so prispevala k temu, da je svobodni bančni kontingent skozi vseh devet let /1922–1930/ neznatno variiral in največkrat znašal okoli 1.500 milijonov dinarjev. Odmerjenost tega kontingenta vidimo tudi v tem, da je razvoj celotnega denarnega obtoka od 1922 dalje – ko se je država nehala zadolževati pri Narodni banki – nehal kazati velike spremembe. Leta 1922 je obtok znašal 5.039 milijonov dinarjev, leta 1930 pa komaj 5.396 milijonov dinarjev. Ker so obstoječa posojila in državni dolg – dva faktorja, ki sta do 1923 imela največjo vlogo pri širjenju skupnega obtoka – v vsem tem času ostali skoraj na istem nivoju, so se variacije v obtoku javljale skoraj izključno v zvezi z devizno politiko Narodne banke, ki se je v tem času razvila kar v zaključen sistem.

Spremembe v vrednosti dinarja in valutni ukrepi

V času od 1919 do 1925 je tečaj dinarja kazal znatne variacije. Od premirja 11. novembra 1918 pa vse do 31. marca 1919 je njegov tečaj v Švici nepričakovano padal. V tem času je največ znašal 8,50, najmanj pa 3,50 švicarskega franka. Popravljal se je šele sredi decem-

bra 1919 na 5,50 švicarskih frankov. Na nizek tečaj dinarja so vplivali različni razlogi, na primer: politična negotovost v tem času in pojav dinarskih vsot, ki so jih za časa vojne kupili Švicarji in jih takoj po vojni ponudili naprodaj; zaradi ogromnega uvoza najrazličnejšega blaga na dinarsko področje se je pojavila velika ponudba dinarja iz države navzven, toda tujina ni v isti meri povpraševala po dinarju. Isti razlog je izzival v začetku tudi relativno visoko tečajnost jugoslovanske krone na beograjski borzi, ker so s kronskega področja uvozili mnogo blaga v izčrpano dinarsko področje. Istočasno so oblasti prepovedale izvažanje poljedelskih produktov v strahu, da bi jugoslovansko prebivalstvo ne stradalo. Prav v tem času pa je bilo v srednji Evropi ogromno povpraševanje po agrarnih proizvodih. Zlasti Avstrija in Poljska sta povpraševali po naših agrarnih proizvodih in zato je povprečni mesečni dinarski kurz skočil na 23 švicarskih frankov takoj, ko so izvoz v mesecu juniju 1920 sprostili. Vendar je bil ta nagli skok kratkotrajen in tendenca padanja dinarja, ki jo je pospešila še inflacija v državi, je trajala vse do januarja 1923, ko je dinar s svojim tečajem 3,50 švicarskega franka ponovno doživel svojo najnižjo mednarodno vrednost. Od tega časa se spet pojavlja obdobje dinarske krepitve; ta perioda ni izpolnjena samo z izboljšanjem naravnih pogojev, ampak tudi z nizom sistematičnih ukrepov, ki so šli za tem, da se obdrži zdrava valuta.

Deviznopolitične ukrepe sta v tem razdobju skupno izvajala ministrstvo za finance in Narodna banka. Sodelovanje na tem področju je bilo tako intimno, da je bilo skoraj nemogoče razlikovati iniciative in izvajanja pri večini ukrepov glede nacionalne valutne politike. Narodna banka je imela skoraj vedno vlogo svetovalca in tehničnega izvajalca največjega dela valutnih predpisov, ki so jih sprejemali. Vloga Narodne banke je v valutni politiki rasla z vsakim dnem in je v tem področju hitro postala glavni faktor.

Z deviznopolitičnimi ukrepi so šli za tem, da se s kontrolo ministrstva za finance in Narodne banke nad deviznim tržiščem v državi zajamči dinarski vrednosti čim stabilnejši razvoj. S temi predpisi so hoteli onemogočiti špekulacijo z dinarjem doma in v tujini, posebno pa so hoteli preprečiti beg kapitala. Zato je sčasoma prišlo do tega, da se je pri Narodni banki sčasoma izdelal kompletni sistem centralizacije devizno-valutnih poslov.

Glavni principi deviznih predpisov so bili zapisani v pravilniku o reguliranju prometa z devizami in valutami v letu 1922. Predpisi so bili zelo strogi in so preprečevali špekulacijo. Dokler je trajala inflacija, to je, do 1923, so bili administrativni ukrepi iluzorni, ko pa je inflacija prenehala, torej po letu 1923, pa je postal devizni režim

mного učinkovitejši. V tem času se je pričelo konsolidirano državno življenje, uravnovešeni proračuni na bazi rednih in stalnih dohodkov, izenačenih zunanjetrgovinskih odnosov, pričela se je faza, ko so tuji kapitali – pač že v atmosferi političnega in gospodarskega zaupanja v Jugoslavijo – počasi pričeli iskati plasma v novi kraljevini.

Devizne politike niso izvajali samo s predpisi, ampak tudi z materialnimi sredstvi. Pretežni del materialnih sredstev je v začetku dajalo ministrstvo za finance, prek katerega so opravljali ne samo intervencije na deviznem trgu, ampak tudi nabavljali tuja plačilna sredstva za zunanja plačila države. Za intervencijo pri popravljanju dinarskega kurza so potrošili razna inozemska povpraševanja države, 24 milijonov kron v zlatu iz likvidacije Avstro-ogrske narodne banke, čisti iznos prve tranše Blairovega posojila iz leta 1922. Toda te intervencijske prodaje so bile uspešne, le dokler so trajale, ko pa so prenehale, se je tečaj tujih deviz začel ponovno dvigati. Če pomislimo, da so te prodaje potekale vzporedno z inflacijo in v času velikih potreb po devizah, ki so se pojavljale zaradi obnove države po vojni, zaradi nacionaliziranja tujih podjetij, odkupa tujih dobrin, zaradi ustanavljanja državnih in privatnih podjetij, vzpostavljanja nove nacionalne industrije itd., potem je lahko pojasniti stvarni neuspeh intervencijskih prodaj. Toda učinek takih prodaj je paraliziral tudi nakup deviz na svobodnem tržišču od strani ministrstva za finance za državna plačila v tujini. Opravljane občasno, po stanju gotovine v blagajni, so izpostavljale državne nabave deviz državo samo materialni škodi zaradi prakticiranja naglo povečanih tečajev, ampak so tudi v veliki meri pripomogle k podražitvi deviz v državi, ker so nekajkrat prišle iznenada in na ta način potencirale že tako veliko iskanje deviz od strani privatnikov in podjetij.

Julija 1921 sta Narodna banka in ministrstvo za finance podpisala dogovor o komisionu za devizne posle. Z njim je banka prevzela nase dolžnost, da bo opravljala vse posle v zvezi z zbiranjem deviz na račun države glede plačil v inozemstvu in da bo opravljala vsa plačila v tujini po nalogih, ki jih bo dobivala od ministrstva za finance. Dogovor je kmalu pokazal vso pozitivnost, ker je omogočil državi, da nabavlja inozemska plačilna sredstva racionalnejše in skozi vse leto enakomerno. Banka je namreč nabavljala devize za državo v trenutku, ki je bil najpovoljnejši za tržišče, s čimer je prispevala tudi k mirnejši tendenci na borzah, pa tudi državnim financam in samemu dinarju. Neposredno po podpisu dogovora je Narodna banka kupila za državo deviz za 274 milijonov, prodala pa jih je državi za 246 milijonov. Kmalu je devizno-valutni posel postal po prometu največji in glavni posel Narodne banke. Rezultat dogo-

vora je dalje bil tudi ta, da je v zelo kratkem času uspelo preprečiti, da bi državne potrebe po devizah postale ovira za devizni promet za gospodarstvo. Trajna koristnost tega dogovora pa je bila v tem, da so z njim dali idejno osnovo za ustvaritev devizne zaloge pri Narodni banki, to je, rezerve v devizah, ki je imela pomembno vlogo pri poznejšem konsolidiranju tako zunanje kot notranje vrednosti dinarja. Rekli smo namreč že, da je tečaj dinarja padel v Švici v začetku leta 1923 na najnižji nivo. Notranja vrednost dinarja, to je, njegova kupna moč v državi, je bila v tem času znatno večja. Zato so se resno bali, da bo padec vrednosti v tujini pretresel tudi njegovo notranjo vrednost. Ker je bil padec tečaja v Švici nerealen, niso smeli dovoliti, da vpliva na nivo cen v Jugoslaviji; to bi namreč imelo za posledico ponovno kvarjenje ravnotežja v državnih dohodkih in izdatkih, ravnotežja, ki so ga dosegli prvič v budžetu za leto 1923/1924, dalje ponovne deficite in inflacijo. To bi vrglo državo v novo periodo finančne neurejenosti. Draginjo so torej morali na vsak način preprečiti, kar pa so mogli narediti samo pod pogojem, da po eni strani ustavijo val nihanja cen v državi, po drugi strani pa dvignejo dinarski tečaj v tujini.

Krepitev dinarja v Jugoslaviji je podprla Narodna banka najprej z restrikcijo kreditov v novembru 1923. Za to so se odločili zato, ker bi bila obrestna mera preblando sredstvo prav zaradi velike disparitete med tržno in bančno obrestno mero /bančna je bila načelno vedno nižja/ in zaradi nerednih razmer. Tega ukrepa velik del zainteresiranih krogov ni takoj pravilno dojel; banki so očitali s stališča kreditne politike hude napake. Toda restrikcijo kreditov je izpeljala Narodna banka prvenstveno s stališča valutne politike in ji je cilj bil le ta, da prisili gospodarstvo k likvidaciji nerealnih poslov, ki so se razširili v dobi inflacije, da dalje vrne likvidnost plasmajev, da vrne zaupanje v dinar in da konča lahkomišno razsipanje denarja, kar je tudi bilo precej razširjeno. Rezultat je izpolnil vsa pričakovanja: dosegli so likvidnost, skakanje cen so zaustavili, zaupanje v dinar se je vrnilo. Glavna korist pa je bila ta, da so omogočili z restrikcijo obdržati budžetno ravnotežje in odstraniti strah pred inflacijo, strah, ki je vedno upravičen, kadar se približa možnost, da se poruši budžetno ravnotežje.

Notranja vrednost dinarja je bila s tem rešena, izpeljati so morali le še krepitev dinarja v tujini. Ta problem je spadal v območje devizne politike, ki jo je – kot smo rekli – odredjalo ministrstvo za finance, izvajala pa Narodna banka. Ministrstvo za finance se je odločilo za »krepitev po etapah«, ta politika je dobila oporo v devizni zalogi, ustvarjeni s pomočjo kupovanja deviz za državo. Tako

se je kurz dinarja dvigal od začetka februarja 1923 pa vse do avgusta 1925. leta. V dveh letih in pol se je kurz dvignil od 5,12 na 9,17 švicarskih frankov za 100 dinarjev. Toda s stališča notranjega nivoja cen in trgovinske bilance pa moramo reči, da je dvig dinarskega tečaja izzval nove težave. Medtem ko je dinarska vrednost vse bolj popuščala zaradi inflacije v Jugoslaviji in padanja tečaja v tujini, so pa cene skakale in se zaustavile šele v letu 1923 zaradi znane restrikcije kreditov od strani Narodne banke. Od tega leta naprej je bilo potrebno, da vzporedno s krepitvijo dinarskega tečaja v tujini začno popuščati tudi cene, da bi obvarovali izvoz pred valutnimi težavami. Seveda pa potrebna pocenitev ni mogla iti vzporedno s krepitvijo tečaja. Ker je v začetku padel dinar na tujih borzah neupravičeno nizko, se ni popravek njegovega tečaja čutil, vse dokler ni prešel popravek neke določene meje. Reakcija glede krepitve valute na jugoslovanski izvoz se ni takoj občutila tudi zaradi izredno ugodnega leta 1924, ko je bila žetev v Jugoslaviji odlična, skoraj povsod po svetu pa slaba. Cene agrarnih proizvodov so v tem letu precej poskočile, ta skok cen na svetovnem tržišču pa je zadoščal za kompenzacijo porasta dinarskega tečaja in za ublažitev njegovega učinka za izvoz. Toda naslednji skok dinarja v začetku leta 1925 je bil veliko bolj občutljiv. Nekateri naši artikli, predvsem najvažnejši jugoslovanski izvozni artikel – les – so zgubili sposobnost konkuriranja na tujih tržiščih, ker so se podražili do te mere, da je bil njihov izvoz skoraj onemogočen. Politika »krepitve dinarja po etapah«, ki je pritegnila špekulante a la hausse in hitro dvignila dinar v višino, je končno izzvala neugodne posledice. To je bil trenutek, ko so spoznali, da dinar, ki stalno skače v višino, prav gotovo ni nič manjše zlo od dinarja, ki stalno pada: za gospodarstvo je najboljša tista valuta, ki je stabilizirana na določenem tečaju. Res je, da mnoge devize v tem času niso imele določenega tečaja in da so spremembe v vrednosti dinarja prihajale tudi s te strani, toda brez ozira na vzroke teh sprememb je bilo treba odstraniti variacije v vrednosti dinarja; če se že v celoti to ni moglo odstraniti, je bilo pa dobro, storiti vse, da bi dinarski tečaj vsaj ne rasel več. Da bi preprečila špekulacijo, je Narodna banka v sporazumu z ministrstvom za finance pričela kupovati na borzi vse presežke deviz, ki so s svobodnim trgovanjem vplivali na skok dinarja. Narodna banka je pričela ponujati dinar in to ji je omogočilo, da paralizira škodljivi učinek špekulacij. Avgusta 1925 je banka sprejela formalno odločbo in jo prezentirala ministrstvu za finance, kjer je zahtevala, da se nadaljuje dosedanje delo z devizami, s ciljem, da bi se z nakupom in prodajo deviz in z intervencijo preprečile pretirane in

nevarne fluktuacije vrednosti dinarja na denarnem tržišču, da bi s tem dosegli stabilizacijo dinarja. S tem mnenjem Narodne banke o potrebi stalne dinarske vrednosti so inavgurirali periodo faktične stabilizacije, ki je trajala polnih šest let, dokler niso zakonsko stabilizirali dinarja.

Za realizacijo te nove politike so seveda morali zagotoviti sredstva, kar pa ni bilo lahko delo. Po uredbi o reguliranju prometa z devizami in valutami z dne 31. decembra 1922 je odkupovala devize iz izvoznih tretjin in borznih presežkov Narodna banka z lastnimi sredstvi oziroma z bankovci iz svojega svobodnega kontingenta. S pomočjo tega odkupa so ustvarili v letu 1923 deviznih rezerv za 216 milijonov dinarjev, s čimer so največkrat intervenirali na švicarskih trgih v Ženevi in Zürichu. Kolikor za takšne posle ni zadoščal bankin svobodni kontingent, so za to pritegnili k poslu še dodatne kontingente, to je, državne bankovce.

Periodo faktične stabiliziranosti dinarja računamo od avgusta 1925 do 28. junija 1931. V vsem tem času je imel dinar isto pariteto do ene izmed najsolidnejših svetovnih zlatih deviz, do švicarskega franka. Ta pariteta je znašala 9,12 do 9,13 švicarskih frankov za 100 dinarjev. Dinar je bil tako stabilen, da je manj variral kot kakšna druga zlata valuta. V vsem tem času se je skupni plačilni promet s tujino odvijal čisto normalno in brez motenj.⁸²

Dinarska vrednost je bila legalizirana na bazi 0,0265 grama čistega zlata ali na pariteti 0,0912778 švicarskega franka za en dinar. Slovenski člani upravnega odbora so bili: dr. Ivan Tavčar 1922, dr. Karel Triller 1923–1926, Ivan Jelačin ml. 1927 in dalje, Dragotin Hribar 1931 in dalje. Slovenska člana nadzornega odbora Narodne banke sta bila: dr. Vekoslav Kukovec 1920, Dragotin Hribar 1922–1930.

Ko obravnavamo delo Narodne banke, moramo vedeti, da je ta zavod moral po mnogoletnih vojnah takorekoč v trenutku zadovoljiti potrebe razdejanega gospodarstva na povečanem geografskem področju, dalje je moral kreditirati državo v času njenega organiziranja, poleg tega je moral prevzeti rešitev težkega problema, namreč unifikacije denarja z zamenjavo kronskih bankovcev. Vsa ta opravila je Narodna banka opravila s popolnim uspehom, toda zato je morala od svojega skupnega obtoka dati državi kot stalno posojilo skoraj $\frac{3}{4}$ tega obtoka, ne da bi smela upati, da bo te $\frac{3}{4}$ hitro realizirala in uporabila za opravljanje svoje naloge na denarnem tržišču. V takem položaju in s preostalo $\frac{1}{4}$ obtoka ni mogla imeti banka takšnega vpliva, kakršnega so imele na denarno tržišče emi-

⁸² Ibidem, str. 141–155.

sijske banke v mnogih drugih državah. Trajno stanje, v kakršnem je bila banka po letu 1920, je najlepše podala izjava Narodne banke v letu 1922: *»Če bi bila kriza trenutna, bi jo hitro pozdravili, toda kriza je bila stalna in veliko uprašanje je bilo, s kakšnim zdravilom zdraviti krizo. Izdajanje novih bankovcev ni moglo biti brez spremembe zakona in tudi če bi predpostavljali, da bi se zakon spremenil, bi nastalo uprašanje, če bi z novo izdajo bankovcev odpravili krizo, morda bi jo še bolj povečali, ker krize ni izzvalo pomanjkanje obratnega kapitala, ampak imobiliziranje obratnih sredstev, ki jih je imelo naše gospodarstvo na voljo. Vsaka izdaja novih bankovcev bi šla v brezno imobiliziranja, povečani obtok pa bi še bolj pritisnil na padec vrednosti našega dinarja. Povečanje diskontne mere, kar prakticirajo v takih primerih v svetu, ne bi dalo nobenih rezultatov; posebno zaradi tega, ker vlada velika dispariteta med mero Narodne banke in privatne diskontne mere. Potrebno bi bilo ali dvigniti bankino mero na stopnjo privatne diskontne mere pa tudi nad njo, da bi dosegli učinek. Banka česa takega ni mogla storiti iz razlogov, ki so popolnoma jasni in ki jih tu ni treba navajati.«*

Z drugimi besedami se pravi, da je bila velika ovira v tem, da banka ni mogla ustvariti novih sredstev. Vendar ne moremo zanikati pomena bankine intervencije s pomočjo restrikcije oziroma liberalnega odobrevanja kreditov. Leta 1923 je z restrikcijo kreditov uspela dovolj opomniti celotno gospodarstvo in s tem povoljno vplivati na zoževanje skupnega volumna kreditov v državi. Zamenjava liberalne in restriktivne kreditne politike je pri banki zamenjala prejšnjo trditev, naj bi v diskontni politiki vpeljali sprejemljive obrestne mere. To, da je banka ostala pri 6-odstotni obrestni meri, je bilo njen vzvod, da vpliva na zmanjševanje pretiranega zanimanja na tržišču. Edino s obrestno mero na tem nivoju se je mogla Narodna banka boriti proti visokim obrestim v državi. S tako opredelitvijo do denarnega tržišča in prek njega do celotnega narodnega gospodarstva je bilo vodstvu Narodne banke popolnoma jasno, da ne more postati banka bank ali pa reeskontno zaledje privatnih bank. Naloga njene kreditne politike je bila že naprej opredeljena po sami prirodi stvari, po zakonskih predpisih in po okoliščinah, v kakršnih so potekale pri nas razmere na denarnem tržišču.

Glavna značilnost poprevratnega stališča Narodne banke glede visokih tržnih obresti je bila v tem, da je iskala načine, da bi se obresti zmanjšale s sporazumnim delom vseh faktorjev na denarnem tržišču. Banka je seveda vedela, da je kredit predmet ponudbe

in povpraševanja, ki mu istočasno okrepljujejo ceno, vedela pa je seveda tudi, da morejo denarni zavodi po svoji strani mnogokaj storiti v tem oziru, oziroma da se z njihovim sporazumom z Narodno banko lahko paralizirajo škodljivi učinki na pravilno uporabo zakona o ponudbi in povpraševanju po denarju.

Prvi poskus Narodne banke, da se zmanjša privatna obrestna mera, pripada letu 1922. Takrat je apelirala na denarne zavode, naj posamezno ali pa skupno pristopijo k akciji Narodne banke proti visokim obrestim. Temu apelu se večina denarnih zavodov ni odzvala, kar so tolmačili z zelo neurejenimi razmerami na denarnem tržišču tega časa. Leta 1922 so se vojne posledice že precej ublažile in prirodno bogastvo so vse bolj izkoriščali. Tisto malo industrije, ki je vojna ni prizadela, je pričelo povečevati svojo kapaciteto, v novih pokrajinah pa je šel razvoj hitro naprej. Poslovna mrzlica se je vse bolj širila in povzročila, da so se s poslovnimi špekulacijami pričeli ukvarjati tudi tisti ljudje, ki sicer nanje prej niti niso mislili. Zaradi hitrega padca dinarskega tečaja je nastal pravi beg pred domačo valuto in podjetja so se snovala brez velike potrebe. Posebno poslednji vzrok, ki ga je spremljalo verovanje širokih množic, da bo dinar vse bolj padal in da se bo v kratkem pokazal ogromni ažio do zlata, je ohrabil posameznike, da so uporabili tuja sredstva oziroma so se vse bolj zadolževali. Povečano povpraševanje po kreditih je hitro dvignilo oziroma dvigalo obrestno mero, tako da je v letu 1922 često dosegla tudi 30%. V takšni situaciji se denarni zavodi niso hoteli odzvati apelu Narodne banke. Ker je Narodna banka spoznala, da ne more računati na sodelovanje z denarnimi zavodi glede tega vprašanja, se je v začetku 1923 odločila za enostransko rešitev in sprejela nekaj sklepov, ki jasno karakterizirajo njene nazore o vzrokih za visoke obresti in o sredstvih, s pomočjo katerih naj se obrestna mera zniža.

Sredi leta 1923 je Narodna banka sklenila, da bodo vsi tisti, ki ne pristanejo na sporazumevanje, zgubili kredite pri njej. Banka je mislila, da so 12-odstotne obresti z dodatkom 0,5% provizije mesečno zadostne, za vloge pa zadoščajo maksimalne obresti 10%. Kot skrajni rok sporazuma je bil določen november 1924. Denarni zavodi so odločno reagirali in načelno pristali na akcijo Narodne banke. Denarnim zavodom so priporočili, da se do 10. februarja 1925 sporazumejo o višini obresti in da pošljejo delegate na prvo konferenco o tem problemu, ki naj bi bila spomladi 1925.

Delegati so trdili, da so vzroki visokih obresti naslednji:

1. Na višino obrestne mere v veliki meri vplivajo visoka državna in samoupravna bremena. Bremena so pri vseh zavodih v državi

znašala 1925. leta 78,6% od bruto dohodka, bankam pa je ostajal dobiček v skromni višini 21,4%. Na ta način so delničarji dobili komaj 9% na vplačani kapital. Po nekem računu so znašali državni dohodki od denarnih zavodov leta 1925 kar 130 milijonov dinarjev, od česar je odpadlo samo na Beograd okoli 25 milijonov;

2. Neugodno stanje v gospodarstvu ustvarja veliko tveganje pri poslih, zaradi česar se za kritje morebitnih izgub morajo ustvariti znatne rezerve;

3. Visoke režije nastajajo zaradi visokih plač uradnikov, te pa so visoke zaradi velike draginje;

4. Na drago delo denarnih zavodov vpliva počasnost administrativnih in sodnih oblasti. Prvi razlog je bil najmočnejši in pozneje so hranilne vloge res oprostili vseh davkov in dajatev.

Kreditiranje gospodarstva pod režimom faktične stabilizacije

Bančniška kriza v letu 1923 je pomenila gospodarski problem, ki ga ni bilo mogoče rešiti brez že inavgurirane politike krepitve in stabiliziranja dinarja. Bankirji, ki so od Narodne banke zahtevali nove kredite, so dokazovali potrebo po tem, da se izogibajo inflacijske politike, vendar pa odstranjevanja inflacije ni treba tolmačiti kot prenehanje z nadaljnjimi puščanji bankovcev v obtok. Denarja je po njihovi oceni bilo takrat malo v prometu. Posebno so vztrajali na tem, naj Narodna banka v jesenski kampanji začasno poviša obtok bankovcev zaradi kupovanja surovin za industrijo za okoli 500 milijonov dinarjev, da pa za to vsoto služijo kot osnova /podlaga/ trgovske rimese izvoznikov z žirom bank s pogojem, da se jih odkupi v začetku pomladi prihodnjega leta. Obresti iz tega kontingenta ne bi smele, po njihovem mnenju, iti v korist Narodne banke, ampak v korist države, obrestno mero specialno za citirano vsoto pa naj bi soglasno odredila banka in ministrstvo za finance. Dalje so zahtevali, naj se Narodna banka pooblasti za lombardiranje tuje valute po dnevni tečajih, vendar s superkritjem v menicah. Minister in banka sta bila mnjenja, da to ni politika obdržanja stabilnega dinarja. Oba sta menila, da je bankarska kriza v večjem delu rezultat krize v drugih državah, če že ne svetovne krize. Nobena od držav, ki so takrat čutile bančniško-industrijsko krizo, ni niti pomislila na to, da bi krizo reševala z inflacijo, to pa, kar so zahtevali bankirji, ni po ministrovem mnenju bilo nič drugega kot inflacija. Specialno Narodna banka je bila prepričana, da je kriza v Jugoslaviji nastopila tudi zaradi dela tistih, ki so napačno vodili posle. Snovanje velikih

industrijskih podjetij je bilo v zvezi z bežanjem od dinarja, ker so jih ustvarjali tako rekoč s silo in brez zadostnega razloga in kapitala. Nov kontingent 500 milijonov din bi vsekakor slabo vplival na vrednost dinarja. Banka je zato morala zniževati kredite. Glede tega je važen komunike Narodne banke z dne 7. novembra 1923: *»Glavni upravni odbor Narodne banke je po zadostnem pretresu glede vprašanja krize kredita, ki jo sedaj občutimo, spoznal, da krize ni izzvalo pomanjkanje bankovcev, pač pa napačna uporaba kreditov; potemtakem zdravilo za krizo ne more biti povečanje bančnega obtoka, ampak zdravljenje vzrokov, ki so izzvali krizo. Narodna banka meni, da ni treba v nobenem primeru povečati obtoka, da bi prišli do kreditov, ampak da je treba ostati pri sedanjem načinu izdajanja bankovcev.«* Po 1. januarju 1923 niso kreditov dajali polni dve leti. Šele v letu 1925 so začeli dajati nove in povečevati že dodeljene kredite, kar je omogočila relativna stabilizacija dinarja in povečanje metalne osnove skupaj z deviznim prilivom.

Skupni dolg države pri Narodni banki je po odbitku pokrite začasne menjave znašal konec leta 1921 kar 4.084 milijonov din. Od tedaj dalje se je dolg neprestano manjšal. Obrestna mera Narodne banke je ves čas od 1920 do 1930 znašala 6 %, na svobodnem tržišču pa opazimo tri periode: od 1920 do 1922 se je sukala med 7 in 12 %, od 1922 do 1925 je znašala največ, od 20 do 30 % pa tudi več, od 1925 dalje je znašala od 10 do 14 %. Banki so očitali, da je pri razporedu svojih kreditov posebno favorizirala filiale v jugovzhodnih krajih, čeprav ti kraji ne pomenijo najmočnejših finančnih središč države. Toda kritika ni računala z dejstvom o specialni misiji Narodne banke v jugoslovanskem gospodarstvu. Vendar moramo pri razdeljevanju kreditov po središčih imeti v mislih dejstvo, da razlike v kreditih ni ustvarjala Narodna banka sama. Razliko so ustvarjale gospodarske razmere in različne potrebe v raznih delih države. To dokazujejo dejstva: od skupnega števila prošenj za kredit v času 1925–1929 je bilo 65,6 % prošenj iz Srbije in Južne Srbije, 5,5 % iz Hrvaške, 10,7 % iz BiH, 6,8 % iz Vojvodine, 5,4 % iz Slovenije, 1,6 % iz Dalmacije in 4,4 % iz Črne gore. Severozahodno bančništvo je skoraj stalno imelo več sredstev za kreditiranje gospodarstva kot pa bančništvo v jugovzhodnih denarnih središčih. Severozahodni centri so dobili sredstva iz hranilnih vlog in tekočih računov ter so bila skoraj vedno za blizu trikrat večja od sredstev te vrste na jugovzhodnem tržišču. Pri vsem tem je bilo severozahodno bančništvo v veliko večji meri vezano na tržišča srednje Evrope in je imelo na voljo znatne vsote vlog tujih denarnih zavodov, in ker je

bila obrestna mera pri takih posojilih največkrat izpod mere pri Narodni banki, je povsem razumljivo, da niso severozahodni denarni centri nikdar tako živahno povpraševali po bančnih kreditih kot drugi centri v Jugoslaviji. Gospodarske razmere jugovzhodnih in severozahodnih predelov so se razlikovale že od prevrata dalje in zaradi tega se je tudi gospodarstvo različno okoriščalo s krediti emisijske ustanove. Šele v krizi od 1931 dalje je banka močnejše podprla severozahodne denarne zavode.⁸³

⁸³ Ibidem, str. 159-171.

IV. poglavje

Gospodarske razmere v srednji Evropi po vojni

Vsekakor se moramo na kratko seznaniti z zunanjimi okoliščinami, ki so vplivale na jugoslovansko in s tem tudi na slovensko industrijo. Ni namreč bilo mogoče urediti nekaterih problemov, dokler se ni Evropa, zlasti srednja Evropa, konsolidirala, se otesla popretratnega kaosa, in prešla na sistem urejenih mednarodnih trgovinskih pogodb.

Zahodne sile, ki so vložile veliko kapitala v industrijo habsburške monarhije, niso bile naklonjene dokončni gospodarski ločitvi nekaterih njenih delov. Menile so, da bo ločitev pripeljala do tega, da bodo nove države pospeševale industrializacijo na škodo svoje dosedanje agrarne strukture. Posledica takega razvoja bo, da bodo nastale odvečne kapacitete v državah, ki so že po tradiciji imele močno razvito industrijo. Pred vojno teh odvečnih kapacitet ni bilo, ker so razvitejši države normalno oskrbovale poljedelske predele habsburške monarhije. Ker so se sedaj le-ti osamosvojili, je novi položaj pomenil izgubo investiranega kapitala. Kako naj britanski in francoski investitorji uveljavijo svoje zahteve spričo dejstva, da so se razlike med razvitimi in nerazvitimi novimi državami po prevratu povečale? Pred vojno je bilo normalno, da so razvite industrijske države pospeševale liberalizacijo trgovine. Tako so si namreč zagotovile tržišča za svoje lastne proizvode. Sedaj pa tradicionalne srednjeevropske gospodarske strukture, na kakršno so bile prilagojene investicije zahodnoevropskih industrijskih potenc, ni bilo več, ker je preživela svoj namen.⁸⁴

Ozemlje habsburške monarhije so si razdelile Avstrija in Madžarska, ki so ju imenovali »državi naslednici«, ter Češkoslovaška, Romunija, Jugoslavija, Poljska in Italija, ki so jih imenovali »odcepljene dežele«. Njihovo ozemlje je bilo znatno večje kot ozemlje nekdanje habsburške monarhije, saj je vključevalo ozemlja, ki so bila pred vojno pod suverenostjo Italije, Črne gore, Srbije in Romunije, in tiste

⁸⁴ Toussaint Hočevar. The Portorož Conference: A plea for liberalization of trade in the Danubian Area /The Florida State University Slavic Papers. Vol. I, 1967/, str. 19–34.

dele nove povojne Poljske, ki so bili prej pod okupacijo carske Rusije in cesarske Nemčije.

Liberalizacija trgovine, kot so si jo po prvi svetovni vojni zamišljale zahodnoevropske industrijske države, bi zajela vsa ta ozemlja in bi s tem okrepila pozicije investiranega fiksnega kapitala.

Zaradi pomanjkanja hrane in velike brezposelnosti so dali zavezniki in nekatere nevtralne države Avstriji kredite, in sicer v prvih dveh povojnih letih skupaj 100 milijonov dolarjev. Kljub temu so se gospodarske razmere v državi slabšale tako rekoč iz meseca v mesec.

S tem da je razbila habsburško monarhijo, je antanta ustvarila – vsaj kar se Avstrije tiče – nezavidljiv torzo, kajti komisija za reparacije, ki je prevzela dejansko vlado te nove majhne republike, je spoznala, da s krediti za prehrano nikakor ne bo mogla obnoviti njenega gospodarstva. Pričela je iskati pomoč predvsem v Združenih državah Amerike, toda ta velesila je kategorično izjavila, da ne bo metala denarja v evropski kaos. Ker se Avstrija ni smela priključiti Nemčiji in ker se podonavska konfederacija ni mogla ustvariti proti volji novih držav, je bila komisija pred alternativo, da obnovi Avstrijo z ogromnimi stroški ali pa da jo vsaj nekoliko zaščiti pred popolnim propadom s pomočjo sosedov. V pozni jeseni 1920 se je komisija za reparacije obrnila k ministrom češkoslovaške republike in se z njimi pogovarjala v tem smislu, toda vidnega rezultata ni bilo. Tudi češki rudarji so odklonili sugestijo, da bi nadurno delali za Avstrijo. Nato je eden izmed članov komisije za reparacije prejel pooblastilo, da se sme v Zgornji Šleziji pogajati s tamkajšnjo komisijo za premog. Nato je komisija za reparacije predlagala, da bi sklicali gospodarsko in finančno konferenco v Bratislavi, kjer bi razpravljali o predlogih bruseljske konference. Bruseljska konferenca je namreč soglasno sprejela naslednja dva predloga:

1. Države, ki so se ustanovile ali razširile kot rezultat vojne, naj takoj vzpostavijo polno in prijateljsko sodelovanje in naj poskrbe za neomejeno menjavo dobrin, da se ne bi poslabšala osnovna enotnost evropskega gospodarskega življenja s postavljanjem umetnih gospodarskih ovir;

2. Vsaka država naj teži k postopni vzpostavitvi takšne trgovske svobode, kakršna je bila pred vojno in ki naj vključuje odpravo umetnih restrikcij in diskriminacij v ceni pri zunanji trgovini.

Predloženi dnevni red za bratislavsko konferenco je imel šest točk, kjer je bil govor o sistemu uvoznih in izvoznih prepovedi, o sistemu različnih cen za domače in tuje tržišče, o izboljšanju finančnih odnosov, o možnosti hitrejšega prevoza blaga, o poštnih,

telefonskih in telegrafskih zvezah. Pobuda za konferenco je izšla iz Anglije in ZDA. Zlasti te so že dlje časa zahtevale kot pogoj za dodelitev novih kreditov to, da novo ustanovljene srednjeevropske države opustijo svojo, po mnenju ZDA nesmiselno politiko izolacije; namesto destruktivne politike naj osnujejo skupno gospodarsko področje svobodne trgovine. Odpor proti takim sugestijam je izšel zlasti iz Češkoslovaške republike, kjer so bili mnenja /zlasti zunanji minister Beneš/, da je treba končati igro z idejami o federaciji. Udeležbo na bratislavski konferenci so odpovedali tudi Madžari.

Še pred pomladjo 1921 so Anglo-Amerikance zamenjali Francozi kot protagonisti srednjeevropske gospodarske konference. Za svojega predstavnika na konferenci, ki naj bi se sedaj sestala v Portorožu, so imenovali viceadmirala Fatouja, vnetega zagovornika Podonavske konfederacije. Istočasno se je v to diplomacijo vključila tudi Italija s tem, da je poskušala prevzeti vodilno vlogo pri urejanju gospodarskih in političnih odnosov med državami naslednicami. Pohitela je in sklicala gospodarsko konferenco v Rimu. V času od 6. aprila do 15. junija 1921 so na široko govorili o tem, da je treba izpolniti tiste določbe saintgermainске in trianonske pogodbe, ki terjajo, naj se nekatera vprašanja regulirajo z mednarodnimi konvencijami. Italija je upala, da bo s pomočjo te konference dosegla položaj pobudnice glede razpletanja širših gospodarskih problemov v srednji Evropi. Toda razen sprejema nekaterih predlogov o konvencijah, na katere so pristale nove srednjeevropske države, se ni zgodilo nič bistveno pomembnega.

Toda Fatou v tem času ni miroval. V srednji Evropi je poskušal dobiti široko podporo za francoski program, ki je obsegal pet točk, šesto pa so dodali na željo britanske vlade in je ta v njej diplomatsko formulirala predlog za liberalizacijo trgovine. Dnevni red za portoroško konferenco je v prvi točki predlagal obravnavanje kompenzacijskih sporazumov med državami naslednicami glede izmenjavanja hrane, premoga, rud itd., v drugi naj bi govorili o olajšanju poštnega, telefonskega in telegrafskega prometa med imenovanimi državami, v tretji o sporazumih glede hitrejšega prevoza ljudi in blaga, v četrti o podobnem prevozu prek tretje države; peta točka dnevnega reda je zadevala sporazume o cirkulaciji železniškega voznega parka in o njegovem popravilu, o posojanju lokomotiv in vagonov s pristankom bogatejših držav tistim državam, ki le-teh nimajo dovolj itd.; šesta točka naj bi preučila možnost sklepanja sporazumov v primerih, ko bi bilo treba odstraniti ovire, pojavljajoče se v obstoječem sistemu dovoljenj oziroma prepovedi pri uvozu ali izvozu nekaterih kategorij artiklov ali blaga sploh.

Kot se je prej Italija navduševala za rimsko konferenco, tako je sedaj zavlačevala s sklicanjem portoroške konference. Končno se je ta le sestala in zasedala od 10. oktobra do 21. novembra 1921. Dopotovalo je vseh sedem držav naslednic, ker so bile za konferenco direktno zainteresirane, Francija in Anglija sta poslali svetovalce, ZDA pa opazovalce. Konferiranje se je omejevalo na gospodarske probleme. Razen italijanskega neuspelega poskusa, da bi njihova država nastopila tudi kot predstavnik Reke in bi razširila sklepe konference še nanjo, ni bilo razpravljanj o političnih vprašanjih.

Konferenca je izglasovala 18 protokolov, sporazumov, priporočil in pogodb ter eno deklaracijo. Prvi protokol se je nanašal na olajševanje trgovskih menjav, od ostalih sedemnajst jih je osem urejalo vprašanje ptt službe, nadaljnjih osem problematiko železniškega prometa, en sam pa vprašanje potnih listov in vizumov. Zelo veliko se je govorilo o razdelitvi voznega parka avstro-ogrskih železnic, saj je štel 250.000 tovornih vagonov, 33.000 potniških, prtljažnih, službenih in poštних vagonov ter okoli 12.000 lokomotiv. Do portoroške konference je dunajska komisija za razdelitev voznega parka dodelila posameznim državam naslednicam komaj 40.000 tovornih vagonov in 3.000 lokomotiv. Preostalega dela vozil niso mogli uporabljati v mednarodnem prometu, ker še niso dokončno rešili lastninskega statusa. Razumljivo je, da je hotela vsaka država izveči zase čim več ugodnosti, prenos lastninskih pravic pa ni potekal hitro in enostavno. Ena izmed protokolarnih solucij je terjala, naj se vozni park označi z znaki države, ki jim je del parka že pripadel, da pa bo dokončna razdelitev šele sledila. Tako naj od 1. januarja 1922 dalje obravnavajo vozni park v mednarodnem prometu kot legalno pripadajoč tisti državi, katere znake nosi.

Ostale portoroške solucije so obravnavale privatne vagone, vagone privatnih železnic ter vagone posameznih družb. Države so zajamčile druga drugi največje mogoče sodelovanje pri popravilu voznega parka. Omenimo naj še, da je konvencija o olajšavi prevoza potnikov in njihove prtljage ter tovora sploh govorila tudi o graditvi pomembnih obmejnih postaj, razpravljala o carinskem postopku, o železniških zvezah in o ekspeditu mednarodnega tovora. Konferenca je forsirala pristop k bernski konvenciji, posebno sprejem tistih njenih določb, ki govore o odgovornosti železnic za prevoz blaga.

Portoroška konferenca ni sprejela klavzule o politiki železniških tarif, kar sta predlagali Italija in Avstrija; zlasti močno opozicijo sta predstavljali Jugoslavija in Romunija. Lažje je šlo s sporazumi o pošti. Ti so predvidevali znatno znižanje poštних tarif med državami

naslednicami in sprostitev mednarodnih pošilk in denarnih nakazil na Jugoslavijo in Romunijo. Na konferenci so celo določili datum za vzpostavitev normalnega poslovanja telegrafskih in telefonskih zvez. Da bi se zmanjšali tranzitni stroški, sta se Italija in Avstrija sporazumeli, da bosta v letu 1922 položili kabel, ki bo vzpostavil direktno telegrafsko zvezo na relaciji Trst–Gradec in Trst–Praga ter direktno telefonsko zvezo Trst–Dunaj via Treviso. S tem sta se imenovani dve državi izognili jugoslovanskemu ozemlju. Kljub temu sta se Avstrija in Jugoslavija še posebej sporazumeli, da bosta takoj dali absolutno prednost telefonski zvezi Trst–Praga, Trst–Dunaj, Trst–Gradec /in v obratnih smereh/; to naj velja za vse pogovore na poštinih uradih na relaciji za Prago, Gradec in Ljubljano oziroma na relaciji teh mest proti Trstu.

Portoroška konferenca je razpravljala tudi o trgovinskih odnosih. Toda zamišljena konvencija o tem se je spremenila v protokol, ki so ga predložili vsem zainteresiranim parlamentom v ratifikacijo. Protokol je zahteval ukinitve vseh uvoznih in izvoznih prepovedi med državami naslednicami in za to določil datum 1. julij 1922; predlagal je sklepanje trgovinskih pogodb, temelječih na svobodni trgovini.

V zvezi s tem predlogom moramo omeniti, da so mirovne pogodbe vsebovale kar precej odredb o trgovinski politiki poraženih sil in nekaterih novo ustanovljenih držav. Najpomembnejša je bila zahteva, da nudijo premaganci Nemčija, Avstrija, Madžarska in Bolgarija brezpogojni enostranski tretman najbolj privilegiranega naroda vsem zavezniškim in pridruženim državam, in sicer Nemčija za dobo pet let, ostale tri za dobo treh let. Edina izjema je bil preferencialni tarifni tretman, katerega bi lahko nudile Češkoslovaška, Avstrija in Madžarska druga drugi za dobo pet let, o čemer sta govorila člen 222 saintgermainske pogodbe in člen 205 trianonske pogodbe. Te tri države pa omenjene odredbe niso izkoristile in tako je propadla osnovna namera, da bi jo razširili na vse države naslednice. Ni dokazov o tem, da so v Portorožu razpravljali o tako imenovani klavzuli držav naslednic. Razširitev citirane klavzule na vse države naslednice bi bila tudi sicer brez pravne veljave, saj konferenca ni bila za to pooblaščen.

Kmalu potem, ko se je konferenca v Portorožu končala, so se pojavili prvi dvomi o tem, da bi bilo mogoče uresničiti njene resolucije. Maja 1922 je na evropski gospodarski konferenci v Genovi izjavila Jugoslavija, da so sporazumi neizvedljivi in da je treba skleniti nove sporazume, ki naj obsegajo vso Evropo, ne samo države naslednice. Temu mnenju se je pridružila tudi Poljska. Zaradi neizvedljivosti niso države podpisnice portoroške konference nikoli

ratificirale njenih resolucij. Uresničile so le določila, ki so se nanašala na transport, pošto, telegraf in telefon ter na potne liste. Transportna komisija na genovski konferenci je z zadovoljstvom sprejela na znanje podpis portoroških sporazumov, ki so uravnavali mednarodni železniški promet. Sicer pa trgovinske politike portoroške konference ni nihče usvojil. V Genovi so predloge o liberalizaciji trgovine zamenjali z manj ambicioznim programom: dovoljevali so omejitve uvoza s carinskimi dajatvami; priporočali so obnovo trgovinskih odnosov na osnovi trgovinskih pogodb tako po sistemu recipročnosti kot po sistemu klavzule o najbolj privilegiranem narodu.⁸⁵

Po tem kratkem pregledu najpomembnejših mednarodnih dogovorov, ki so potekali v najkritičnejših poprevratnih letih in so imeli bolj ali manj iluzoren trend vzpostavitve srednjeevropske gospodarske enote, se moramo z nekaj odstavki dotakniti še konkretnega gospodarskega, – s tem seveda tudi industrijskega, – razvoja v tistih srednjeevropskih državah, s katerimi je Jugoslavija pričela navezovati redne gospodarske stike potem, ko se je stabiliziral denar, uravnovesil proračun, ko je dobra letina v letu 1924 omogočila novi kraljevini primeren nastop na mednarodnem gospodarskem področju.

Nekaj prvih let po koncu vojne ni zemlja v Evropi dovolj donasala, vladalo je pomanjkanje surovin in življenjskih potrebščin, ker se je moč zemlje izčrpala. Ta namreč vrsto let ni bila obdelovana in gnojena tako, kot bi morala biti. Orodje je dotrajalo, fizično in psihično so bili izčrpani tudi poljedelci. Konjunktura v letih 1919–1920–1921 je bila obetavna za tiste, ki so imeli presežke. Kjer je temu stanju dajala oporo še inflacija, tam se je zdelo, da konjunktura traja dlje časa, vse do začetka deflacije. Tisti, ki niso imeli na voljo takšnih presežkov, to pa so bile vse države Zahodne Evrope razen Jugoslavije, so čutili povojno gospodarsko krizo kot »krizo pomanjkanja surovin in življenjskih potrebščin«. Organizirali so ankete, mednarodne ankete in konference zaradi okrepitve čim bolj zadovoljivega načina razdelitve surovin in življenjskih potrebščin, da bi zadovoljili vsaj materialno bazo kapitalističnega gospodarjenja, ko že niso mogli vrniti na stare položaje njegovih psihičnih pogojev z enostavnim konferiranjem.

Štiri do pet let pozneje, prav leta 1923, so ugotovili v najpomembnejših gospodarstvih zahodne in srednje Evrope nagel preokret: proizvodjalne sile so obnovili tako, da so z intenziviranjem agrokulture dosegli predvojno donosnost, delno so jo celo presegli. Razen

⁸⁵ Op. cit. str. 22.

Sovjetske Rusije so dosegle vse države predvojni nivo proizvodnje, vendar »kriza« oziroma depresija ni prešla, ker še niso dosegli ravnovesja med proizvodnjo in potrošnjo. Obnovila se je proizvodjalna sposobnost glede surovin in življenjskih potrebščin, ni pa se dovolj povečala potrošna sposobnost nadaljnjih predelovalnih vej gospodarstva, predvsem pa se ni dovolj povečala potrošna sposobnost širokih slojev. Tako je poveljna »gospodarska kriza« prišla v fazo, ki je trajala vsaj še leta 1929, namreč v fazo, ki jo imenujemo »kriza plasiranja proizvodov« po sprejemljivih cenah.

Že za leto 1925 je ugotovila svetovna gospodarska konferenca porast proizvodnje surovin in življenjskih potrebščin za 16–18% v primeri s predvojnim stanjem, čeprav se je število prebivalcev pomnožilo samo za 5%, trgovinski volumen – to je mednarodni promet dobrin – preračunan v predvojne vrednosti, pa je že leta 1926 presegel predvojnega za 10% /namreč skupaj na vsem svetu/. V Evropi z Rusijo vred ni dosegel predvojnega nivoja za 10%, v Evropi brez Rusije pa je bil za 5% pod predvojnim nivojem. Istočasno je delež Evrope v svetovni trgovini padel od 59% v letu 1913 na 48% leta 1926. Še večje so bile izgube Evrope na svetovnem trgu kapitala. Dolžniško-upniške relacije med Evropo in novim svetom, posebno Združenimi državami Amerike, so se bistveno spremenile. Zato je močno padel življenjski standard množic srednje, južne in vzhodne Evrope, s težavo pa se je vzdrževal na določenem nivoju v Nemčiji, delno v Avstriji, Madžarski, Italiji, kar je zasluga izdatnih kreditov iz Amerike.

Najgloblje spremembe v političnem in gospodarskem življenju je doživela poleg Rusije le še srednja Evropa. Ta se je dolgo izgrajevala kot gospodarski, posebno trgovinskopolitični sistem na osnovi trojne zveze Nemčije, Avstro-Ogrske in Italije. Ta sistem je delno zajel tudi Švico, ne samo zaradi vkleščenosti med Nemčijo in Italijo, ampak tudi zato, ker je bila ta majhna država gospodarsko močno razvita in diferencirana in je zato več ali manj skladno dopolnjevala srednjeevropski sistem menjave dobrin na temelju dolgoročnih trgovinskih pogodb. V tem prostoru se je po koncu vojne ustanovilo več držav. Tudi Avstrijo – zreducirano na osmino nekdanjega carinskega ozemlja – moramo tako zaradi novih političnih kot tudi gospodarskih konceptov obravnavati kot novo državno tvorbo. Odločbe mirovnih pogodb so iz osnove menjale tako gospodarski položaj kot razvojne možnosti Nemčije, a srednjeevropska gravitacija Italije se je povečala s pridobitvijo Trsta in Reke.

Pripomniti moramo, da te osnovne politične spremembe niso že kar takoj po vojni in kar neposredno določale gospodarskih in še

posebej trgovinskopolitičnih teženj v srednji Evropi. Cilje in metode povojne gospodarske politike, posebno prometne in zlasti zunanje-trgovinske politike so determinirali predvsem valutni kaos ter napor, da se vzpostavijo stabilni denarni sistemi.

Neposredno po koncu vojne so skoraj vse države nadaljevale politiko takšne preskrbe, kakršna se je izoblikovala v času vojne tako v vojskujočih se kot tudi v nevtralnih državah Evrope. Načelno so prepovedali vsak izvoz življenjskih potrebščin in surovin in samo izjemoma so dajali dovoljenja za izvoz, in to povečini na temelju kompenzacijskih poslov. V času splošnega pomanjkanja življenjskih potrebščin in lakote po dobrinah in istočasnega bega od papirnih valut se je razvijala neposredna zamenjava dobrin; Evropa se je vračala k trampu primitivnih stopenj gospodarstva. Dezorganizacija prometa je potencirala »zaprtost«¹ gospodarskih področij in s tem poudarila značaj izjemnosti mednarodnih blagovnih transakcij. Uvoz iz držav z relativno stabilnimi valutami se je omejeval zaradi zaščite lastne valute. Občasno se je prepovedal uvoz luksuznega blaga oziroma se je omejeval s plačevanjem posebnih luksuznih carinskih taks. V dilemi med zaščito valute in zaščito domačih proizvodnih sil pred takoiimenovanim valutnim dumpingom /zaradi tega oteževanje uvoza iz valutno šibkejših področij/ niso prešli iz trampe na svobodni promet, pač pa so se oprijemali kontingentiranja izvozno-uvoznih poslov. Odredbe mirovnih pogodb so onemogočale Nemčiji in Avstriji, da bi pred letom 1925 pristopili k izvajanju sistematične trgovinske politike kot instrumenta aktivne narodnogospodarske politike, ker so jima pogodbe vsilile obveznost enostranskega maksimalnega pooblastila aliiranih in asociranih držav za dobo petih let. Fiskalni interesi so učinkovali v smeri povečanja izvoznih in uvoznih carin, inflacionistično spodbujena podjetnost in potrošniška moč pa sta ustvarjali nova »domača podjetja«, posebno v industriji, denarništvu in trgovini.

Pred prvo svetovno vojno je v **Nemčiji** delež industrije stalno rasel, in to v sorazmerju s porastom prebivalstva. Istočasno je padala kvota izseljevanja in rasla kvota priseljevanja, tako da je predvojna Nemčija bila ena izmed tistih evropskih držav, ki je ne samo obdržala v svojih mejah ves svoj naravni prirastek, ampak je tu našla svojo zaposlitev velika množica tujih delavcev, na primer leta 1913 preko 750.000 in leta 1926 le še 185.000. V predvojni zunanje-trgovinski politiki Nemčije so naredila globoke zareze leta 1879, 1890 in 1902 s svojimi carinskimi tarifami in sistemi trgovinskih pogodb na osnovi teh tarif. Osem let po zedinjenju je Nemčija pod Bismarckom odločno zavzela protekcionistično smer, in to v smislu

relativno blage solidaristične zaščite tako za industrijo kot za agrar /«solidarnost železa in rži»/. Na začetku vladanja Viljema II. pod kanclerjem Caprivijem se je premaknilo težišče zaščite k industriji, ker sta čezoceanska in ruska konkurenca in z njo povzročena kriza agrara iz konca sedemdesetih in v osemdesetih letih pričeli popuščati. Caprivi je v interesu krepitve izvoza industrijskih izdelkov ublažil agrarni protekcionizem. Po desetih letih je modificiral Bülow tarifo toliko, da je popustil v zaščiti industrije, češ da je že dovolj krepka tudi za ostrejšo konkurenco in v težjih pogojih, posebno v Rusiji, na Balkanu, Avstro-Ogrski, Švici, Italiji.

Ko se je Nemčija leta 1924 pripravljala, da bo pričela voditi aktivno trgovinsko politiko, – in sicer od 10. januarja 1925 v smislu člena 267 versajskega mira, – se je marsikaj od Bülowove tarife spremenilo tako v svetu kot v Nemčiji sami.

Predvsem naslednje: za časa vojne, ki je učinkovala kot protekcionizem v državah s povprečnim prometom in izmenjavo dobrin, in po njej se je izpeljala forsirana industrializacija kolonialnega sveta. Povsod so težili za tem, da izvažajo namesto surovin predelano blago: namesto živine in mesa konzerve, namesto žita moko, namesto rude surovi baker in tako dalje. Japonska, Indija, Kanada, Avstralija, Južnoafriška unija, Brazilija, – vse te države so pričele hitro razvijati svojo industrijo /tako metalno kot tekstilno, usnjarsko, papirno, prehranjevalno/. Celo v okoreli Kitajski je uspelo v tem času utemeljiti sodobno kapitalistično industrijo. Vse to je oteževalo položaj evropske izvozne in polpredelovalne industrije.

Sam po sebi bi bil proces industrializacije »novih« potrošniških držav normalen pojav, če se ne bi izvajal tako forsirano in če ne bi tako močno, skoraj na mah deloval po desetletni prekinitvi svetovne trgovine. K temu moramo prišteti še to, da so v vseh teh novih državah, lahko pa rečemo v vseh državah, vzporedno z industrializacijo okrepili oziroma povišali carinske zaščitne stopnje.

Sprememba v strukturi svetovnega gospodarstva je vplivala seveda tudi na Nemčijo. Poleg tega je ta država sama doživljala velike spremembe, predvsem gospodarske. Z izgubljeno vojno je zgubila znaten del svoje surovinske baze. K temu prištejmo še istočasno podražitev mnogih važnih surovin v svetovnem gospodarstvu, na primer kavčuka, bakra, nafte, v prehrani podražitev kave in podobnih artiklov. Plačilna bilanca Nemčije je bila pritisnjena še z mnogimi drugimi izgubami, zlasti še z reparacijskimi obvezami. V takem položaju je vrednost nacionalnega agrara zelo porasla tudi v očeh politikov, ne samo ekonomistov. Medvojne in neposredno povojne izkušnje glede pomanjkanja prehrane po eni strani in moč kmetov

v boju proti komunizmu po drugi strani so skrbi za obstoj in intenziviranje agrarne proizvodnje dale eno izmed prvih mest v nemški gospodarski politiki. S tem so tudi sami industriji hoteli zjamčiti močnejše notranje tržišče in oslabiti industrijsko odvisnost od svetovnotržnih konjunktur. Po koncu vojne je stala Nemčija pred dejstvom, naj bi 23 % agrarnega prebivalstva preživljalo ostalih 40 % industrijskega prebivalstva. Iz prirodnih razlogov je morala Nemčija letno uvoziti za okoli 5 milijard mark surovin in življenjskih potrebščin (n. pr. kavo, čaj, tobak, južno sadje itd./). Skratka, prek 200 milijonov prebivalcev v Nemčiji bo lahko živelo le, če se bo njen industrijski izvoz tako razvijal, da bodo lahko z njim kupovali nujne življenjske potrebščine. To pa se bo dogajalo samo takrat, ko bo dovolj narasla kupna moč potrošnikov nemških industrijskih izdelkov. Delno so bile to tiste države, ki so uvoz nemških industrijskih izdelkov mogle plačati v glavnem z izvozom agrarnih proizvodov. V takšnem položaju so bile zlasti Poljska, Madžarska in Jugoslavija.

Temu so se upirali nemški agrarci, čeprav je bilo jasno, da se kriza v agraru industrijskih držav ne more blažiti s trajnim izključevanjem konkurence agrarnih držav, ampak le s korigiranjem odnosov med cenami agrarnih in industrijskih proizvodov oziroma s krepitvijo kupne moči industrijskega življa. To pa je spet pogojeno tudi z intenziviranjem industrijskega eksporta. Intenzivnost poljedelstva je vezana na prosperiteto industrijskega oziroma mestnega prebivalstva. Po vojni teh zvez in pogojenosti često niso videli, ker jih je ovijalo v meglo takojmenovano »posojeno blagostanje«. Toda priliv kapitala iz Amerike ni bil stalen in večni, poleg tega so že dospeli roki za plačanje anuitet.⁸⁶

Povojna **Avstrija** je bila preostala osmina nekdanje monarhije z dunajskim industrijskim in trgovskim centrom, ki se je desetletja razvijal za potrebe velikega gospodarskega prostora s prek 50 milijoni prebivalcev in z industrijskimi, agrarnimi in surovinskimi predeli. Avstriji so ostale dunajska in zgornještajerska ter srednještajerska industrija, dalje industrija za potrebe železnic in vojska nekdanje velike monarhije. Izgubila pa je premogovne bazene, tkalnice za porabo njenega prediva, izvire in rafinerije nafte, izgubila je surovine, volno in usnje, konopljo in lan. Zaradi emancipacije novih

⁸⁶ Naša spoljno-trgovinska politika. Izveštaj o Konferenciji Komora za Trgovinu, Industriju i Zanatstvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca – održanoj u dane 26. i 27. maja 1929. godine u Novom Sadu. Novi Sad 1929. Referat univ. prof. dr. Mirka Kosića, generalnega sekretarja Komore v Novem Sadu z naslovom »Sodobne smeri zunanjetrgovinske politike v Srednji Evropi«, str. 31–35 /cir./.

nacionalnih bank, ki so prevzele vodstvo nove nacionalne industrije in velike trgovine, je Dunaj veliko izgubil glede svojega posredovalnega značaja na tržišču denarja in blaga. Izhod iz obupnega položaja so videli v povečanju gospodarskega področja bodisi z vzpostavitvijo srednjeevropske oziroma donavske gospodarske /carinske/ federacije bodisi s priključitvijo rajhu. Ko ni bilo ne s prvim ne z drugim nič, si je avstrijsko gospodarstvo pomagalo tako, da se je del industrije preselil v nova področja, del se je lotil finaliziranja polproizvodov, pospešeno so pričeli graditi hidroelektrarno, da bi reducirali velik uvoz premoga in koksa /letno okrog 5 milijonov ton/, razvila se je tudi elektrokemična industrija.

Mirovna pogodba v St. Germainu je računala s tem, da bo Avstrija gospodarski torzo; zato je v členu 222 dopuščala, da se Avstrija, Češka in Madžarska tesneje povežejo za prvih pet let v trgovinskopolitično skupnost na temelju preferencialnih carinsko-tarifnih sporazumov. Vendar nista niti Češka niti Madžarska kazali zanimanja za imenovano ožjo skupnost, poleg tega je še polom avstrijske valute prav v teh prvih letih napravil vsak poskus stabiliziranja in sistemiziranja mednarodnih gospodarskih odnosov čisto iluzoren.

Avstrija je, podobno kot Nemčija, izravnavala svojo plačilno bilanco s prodajo delnic in obligacij – torej z odtokom kapitala – ter s posojili. Poleg tega pa tudi z dobičkom pri podjetjih v tujini in s tujskim prometom v alpskih krajih in na Dunaju. Tu so tujci poleg bivanja plačevali luksuzno konfekcijo, usnjeno, lesno in kovinsko galanterijo, bižuterijo, parfumerijo itd.⁸⁷

Od vseh držav naslednic je edina **Češkoslovaška** v sorazmerno kratkem času prebrodila težave reorganiziranja in stabiliziranja narodnega gospodarstva in državnih financ. To je zmoгла ne samo po zaslugi delavnosti in varčnosti svojega prebivalstva /65 % Čehov in Slovakov, 24 % Nemcev/, pač pa predvsem po zaslugi dejstva, da je bilo na Češkem srce bivše avstrijske industrije: tekstilne, sladkorne, pivovarniške, metalne, strojne, steklarske in porcelanske. Češkoslovaška ima dovolj premoga in gozdov, poljedelstvo pa je precej intenzivno in mnogostransko. Madžari so bili v bivši monarhiji politično najaktivnejši, gospodarsko pa so bili najproduktivnejši prebivalci Češke. Ti so imeli izgrajeno svoje bančništvo že pred prvo svetovno vojno. Zaradi teh dveh elementov je Češkoslovaška edina od držav srednje Evrope sorazmerno hitro dosegla aktivnost svoje trgovinske in plačilne bilance. Pri vsem tem je treba pripomniti, da

⁸⁷ Ibidem. str. 35–38.

so bili znatni deli njene industrije, na primer predvsem tekstilne, v rokah Dunajčanov, ki so bili po letu 1918 seveda tujci.

Agrarni in industrijski element v Češkoslovaški sta v boljšem sorazmerju kot pa v Nemčiji, saj je v agraru zaposlenih 39,5 % prebivalcev, v industriji in obrti 33,8 %, v trgovini in prometu pa 10,7 %.

Prvih nekaj let po prevratu je gospodarska politika Češkoslovaške kazala dokaj več avtoritativno-regulativnih tendenc kot pa druge države v srednji Evropi. Za uvoz večjega števila artiklov je veljalo načelo obveznosti glede iskanja dovoljenja; za nekaj drugih artiklov so bila potrebna izvozna dovoljenja. Trgovinske tarifne spremembe je ČSR sprejemala od leta 1924 dalje, vendar na sorazmerno kratke roke in s kratkoročno pravico odpovedi. Od leta 1926 so poostрили politiko zaščite domačega agrara.

V določeni meri je **Madžarska** šla skozi iste spremembe kot Avstrija, saj je bila tudi ona izločena iz enotnega velikega področja, v katerem je njena agrarna proizvodnja uživala zagotovljeno prodajo in dobre pogoje za razvijanje posebno agrarne industrije, na primer mlinske, špiritne, pivovarske, sladkorne, konopljene. Z zakonom iz leta 1907 je madžarska država forsirala razvoj tudi še drugih industrij, in to s pomočjo subvencij, davčnih in železniškotarifnih ugodnosti. Posebno lepo se je razvila industrija poljedelskih strojev in železnih konstrukcij. Vojna je tudi na Madžarskem nekoliko pospešila industrializacijo /delno za potrebe armade, delno za nadomestitev odpadnih uvoznih artiklov/. Z izgubo Slovaške in Erdelja je izgubila Madžarska veliko gozdno in rudno bogastvo, pa tudi tržišča za mnoge industrijske proizvode. Tako je postala aglomeracija Budimpešte neproporcionalna v primeri z ostalo državo, čeprav manj kot Dunaj v primeri z ostalo Avstrijo. Mlinarska industrija in vinogradništvo sta bila nesorazmerno velika za precej zmanjšano notranje tržišče, popolnoma pa je manjkalo lesa, medtem ko je primanjkljaj v premogu in vodnih močeh bil znatno občutnejši po vojni kot pred njo.

Država je bila pretežno agrarna, saj je od agrara živelo 55 % prebivalcev, v industriji in obrti 21 %, v trgovini in prometu 9,5 %. Po vojni se je posebno razvila tekstilna industrija, bombažna in volnena. Leta 1920 je imela Madžarska 4.000 statev in 30.000 vreten v bombažni industriji, leta 1926 pa že 11.000 statev in 168.000 vreten. Prav tako šele po vojni je država razvila industrijo elektrotehničnih strojev, aparatov in potrebščin.

Pasivnost trgovinske bilance so delno povzročili uvozi investicij, instalacij in gradbenega materiala, to se pravi posojila v tujini. Posojila so izravnala obveze iz pasivne trgovinske bilance. Priliv posojil

je bil posebno občuten od leta 1924 dalje, torej od trenutka, ko so se uredile državne finance. K temu je pripomogel še priliv tujih efektov /to je, od madžarskih podjetij v Vojvodini, Slovaški in Erdelju/, prihrankov izseljencev in saldo tranzitnega prometa.

Kot velika sila je imela **Italija** svojo posebno fizionomijo, in to tako v geografskem kot v političnem in ekonomskem smislu. Imela je okoli 40 milijonov prebivalcev s sorazmerno nizkim standardom in velikim prirastkom prebivalstva /letno 800.000 ljudi/, sorazmerja pa so bila: 50% v agraru in ribolovu, 32% v industriji, 6% v trgovini – in to brez lastne surovinske baze, to je, brez premoga, železne rude, bombaža, volne, kavčuka itd. Trgovinska bilanca Italije je bila skoraj zdržema pasivna za okoli 25%. V plačilni bilanci so zapolnjevali praznine tujski promet, prihranki izseljencev, zaslužki trgovske mornarice. Volumen uvoza je bil šestkrat večji od volumna izvoza. Po vrednosti je uvozila Italija največ surovin, to je premog, bombaž, volno, juto, staro železo, surove kože, kavčuk, življenjske potrebščine /pšenico, kavo, govedo, ribe/, izvažala pa je končne izdelke, na primer bombažne in svilene tkanine, volnene tkanine, konopljene in jutne tkanine, klobuke, stroje in aparate, posebno motorje in avtomobile, marmor, južno sadje, riž, olje. Zaradi velikega uvoza pšenice so pričeli Italijani z veliko »bataglio par il grano«. Razen Italije ni bilo nobene tako velike države s sorazmerno razvito industrijo, ki bi bila tako zelo odvisna od uvoza surovin in življenjskih potrebščin. Industrializacijo države je znatno pospešila vojna /industrija železniškega materiala, avtomobilov, volnenih tkanin, usnja, lesa/ in razvoj v to smer se je po vojni še dalje favoriziral. Pred Italijo je stala bolj kot pred drugimi državami Evrope alternativa, ali izvažati industrijsko blago in obdržati ljudi doma, ali pa izvažati ljudi. Pred vojno je šlo okrog 500.000 Italijanov letno prek oceana, po vojni pa samo 100.000, in to pretežno v Južno Ameriko.

Trgovinska politika Italije je bila pred vojno blago protekcionistična v okviru srednjeevropskega trgovinskega pogodbenega sistema. Tarifa iz leta 1921, novelirana 1926, je pomenila znatno povečanje zaščite oziroma carinske naklade /povprečno do 100%, v nekaterih pozicijah, na primer žito, sladkor, aparati, kemikalije, mnogo več/. Kolonialna ekspanzija Italiji ni prinesla pomembnejših tržišč, saj je od uvoza odpadlo manj kot 1% na Eritrejo, Libijo, Somalijo, od izvoza pa manj kot 2 odstotka.⁸⁸

⁸⁸ Ibidem, str. 48–52.

Carinska politika Kraljevine SHS

V srednji in jugovzhodni Evropi je trgovina praktično prenehala z začetkom svetovne vojne. Mednarodno trgovino so zamenjala medvladna pogajanja po prevratu, tedaj ko so nove države komaj dobro zaživele. Leta 1920 je uvedba sistema dovoljenj zamenjala dosedanje prakso splošne prepovedi izvoza in uvoza. Nekatere prepovedi so sicer ostale, vendar se je sredi dvajsetih let počasi vzpostavil režim, ki je bil podoben nerestriktivni trgovini. Takšna politika pa še vseeno ni pomenila, da se je vzpostavilo tisto normalno stanje v trgovinskih odnosih, ki je bilo karakteristično za predvojno stopnjo svobodne trgovine. Vzporedno z ukinjanjem restrikcij je teklo delo glede določanja in uvajanja tarif, ki so bile več ali manj podobne prepovedim. Do tu razvoj ni bil nasproten duhu genovskih razgovorov. Vendar pa moramo poudariti, da toliko priporočano znižanje tarif s pomočjo pogajanj ni sledilo besedam, ali pa je bilo znižanje dokaj neznatno.

Začasne rešitve tarifnih pogodb v začetku dvajsetih let, ki so temeljile na preoblikovanih tarifnih sistemih raznih predvojnih držav, so zamenjali v večini držav novi tarifni zakoni. Tarifa iz leta 1924 je dala Romuniji najvišji zaščitni sistem v vseh podonavskih državah. Leta 1925 so uvedli zakone s sorazmerno visokimi tarifami najprej na Madžarskem in kmalu nato v Jugoslaviji. Avstrijske tarife so se visoko dvignile iz leta 1926, ko so se prekinila pogajanja o preferencialnem sporazumu med Avstrijo in Češkoslovaško, in to zaradi vztrajanja Italije, da želi sodelovati v vsakem sporazumu, ki se sklene. Po tem dogodku je Češkoslovaška še naprej uporabljala staro avstro-ogrsko tarifo, ki jo je kombinirala s sistemom množiteljev zaradi razvrednotenja denarja. Toda specifičnost se je skrivala v tem, da so množitelji prekoračili relacijo med zlatimi in papirnati kronami ter da jih niso znižali niti po stabilizaciji krone. Tako je dobila Češkoslovaška višjo carinsko zaščito v primeri s tisto, ki jo je ščitila za časa habsburške monarhije. V letih 1925 in 1926 so tarifno strukturo spopolnili z uvedbo višjih dajatev na kmetijsko proizvodnjo. Skupno so na ta način češkoslovaške maksimalne carinske tarife dosegle dvojni iznos bivših avstro-ogrskih tarif.

Vzrokov za to, da so uvajali nove tarife, je bilo več. Eden poglobitnih je bil, da je v agrarnih državah postala industrializacija še nujnejši družbeni in gospodarski cilj, kot pa je bila pred vojno. Od druge polovice 19. stoletja dalje so imele te države stalno znaten presežek kmečkega prebivalstva. Glavni tok tega je bil usmerjen predvsem prek Atlantika v Novi svet, po svetovni vojni pa so ga

zelo utesnile nove restrikcije o priselitvi zlasti v ZDA. Torej je lahko samo industrija v državah naslednicah posrkala nezaposlene v kmetijstvu. Ker pa je bilo treba industrijo še zgraditi, je bila carinska zaščita nujni logični ukrep. V mnogih primerih pa je postala zaščita splošna prav zato, ker so bili načrti za industrializacijo tod precej brez ostre lastne podobe, neizraziti, amorfni.

Protekcioniistično gibanje dvajsetih let se ni omejevalo samo na podonavske države. V zahodnih industrijskih državah, zlasti v Nemčiji in Angliji, so tarife spodbujale kmetijstvo in industrijo potrošnega blaga. Kajti te države so že dosegle tisto stopnjo gospodarskega razvoja, ko dobi velik del njihovega izvoza obliko kapitalnih dobrin, torej tisto obliko trgovine, ki je posebno občutljiva za gospodarske fluktuacije. Prav s preusmeritvijo produktivnih dejavnosti v kmetijstvo in v industrijo potrošnega blaga so se ciklične fluktuacije zmanjšale. V Združenih državah Amerike so povečali tarife leta 1921 in 1922, a nekaj let pozneje so napovedali novo veliko zvišanje tarif. Za to navajajo dva razloga: prvič, domnevo oziroma sum, da je prav uvozna trgovina element nemira in depresije; drugič, prepričanje o tem, da gospodarska izolacija deluje blagodejno.

Če se vrnemo v srednjo Evropo po prevratu, moramo ugotoviti, da so posledice trgovskih ovir med svetovno vojno močno vplivale na prestrukturiranje proizvodnje v državah naslednicah. V poljedelskih državah, torej tudi v Jugoslaviji, se je industrija sicer okrepila, toda poljedelstvo je stagniralo. Temu nasproti pa sta v tradicionalnih industrijskih državah narasli kmetijska proizvodnja in produktivnost. Delno se je pojavila tudi migracija industrije iz industrijskih držav v poljedelske države, konkretno na primer iz Češkoslovaške v Jugoslavijo.

Kakšna je, konkretno, bila jugoslovanska carinska politika in kako se je razvijala? Ker je morala carina funkcionirati kar od dneva zedinjenja dalje, da tako rečemo, je bilo najpraktičneje, da so kar staro srbsko politiko s tarifami vred razširili na vso novo kraljevino. To še toliko bolj, ker srbska carinska politika niti ni bila tako zastarela, kot so nekateri mislili. Seveda je preteklo nekaj mesecev, preden je vse carinsko delo steklo. Steči pa je moralo, saj je bila carina znaten vir dohodkov za kraljevino SHS.⁸⁹

Srbska carinska tarifa iz leta 1904 je bila izdelana pod vidikom zaščite gospodarstva in pod vidikom vzgajanja zaščite države nasploh. Izglasovali so jo soglasno brez sprememb v srbski skupščini

⁸⁹ Savić M. Milivoj. Industrija i carinska tarifa. Beograd 1929 /cir./ – in hrvatska izdaja, Zagreb 1930, str. 5 sl.

leta 1904, veljati pa je pričela z začetkom leta 1906. Ker so se razgovori z Avstro-ogrsko razbili, je 1908 dobila minimalne postavke, ki pa so bile dovolj močne, da so zaščitile industrijo in obrt v kraljevini Srbiji. Ta tarifa s svojimi maksimalnimi carinami je bila odlično sredstvo za carinsko vojno z Avstroogrsko. Do leta 1912 je pokazala zelo lepe rezultate. Balkanske vojne so prekinile njeno učinkovitost. Nadaljevala pa se je spet v začetku leta 1919, a že v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Tarifa je z majhnimi izjemami zadoščala za novo državo. To je bilo zato, ker je tarifa ščitila s svojimi postavkami industrijo, ki jo je mislila kraljevina Srbija utemeljiti v bližnji prihodnosti, sedaj, po prevratu, pa je bila ta industrija takorekoč čez noč že tu. Ko so razpisali anketo o dveh točkah, prvič, o tehnični razdelitvi so vsi izjavljali, da zadošča v celoti, drugič, o postavkah carine, so pripominjali, da so zadostne ali nekaj manjše zaradi velike podražitve blaga po vojni. Izjema, ko tarifa ni zadoščala, je bila samo tam, samo pri tistem blagu, kjer so Srbi mislili, da ne bodo v teku deset let te industrije utemeljili, na primer industrije kavčuka, strojev, velike železarske industrije. V drugi polovici leta 1921 so v tekst vnesli te majhne spremembe in carino povišali. Na ta način je veljala carinska tarifa iz kraljevine Srbije precej nespremenjena skoraj dvajset let, torej vse do junija 1925. Slaba stran je bila v tem, da pri sprejemu te tarife ministrstvo za finance ni plačevalo stvarnega azia; tarifa je namreč temeljila na tako imenovani zlati osnovi. Ministrstvo za finance je plačevalo polovični ali dvetretjinski azio, nikoli pa polnega azia.⁹⁰

Srbska tarifa je v kraljevini SHS odlično vplivala na razvoj gospodarstva v državi. Dobro so jo sprejeli tudi zaradi tega, da je imela svoj komentar carinske tarife in imenik blaga. Zaradi tega so se hitro znašli v tarifi mnogi uradniki.

Politika nove poprevratne tarife je v osnovi bila ista kot politika stare srbske tarife, saj je hotela izpolniti gospodarske, državnoobrambne, fiskalne in valutne zahteve. Fiskalne zahteve so bile zelo velike, saj so izračunali, da je letna zahteva okoli 2 milijardi dinarjev. Vsota je bila velika zato, ker je bilo v poprevratni Jugoslaviji težko vpeljati direktne davke.

Industrija kraljevine SHS ni uživala od države takšnih olajšav, kakršne je na primer uživala industrija kraljevine Srbije. Celo obstoječe ugodnosti, ki jih je dajal zakon predvojne Srbije, je ukinil projekt nove carinske tarife. Ukinili so splošne ugodnosti, ki so obstajale po prevratu do novega carinskega zakona, ko je industrija

⁹⁰ Ibidem, str. 22 sl.

mogla uvoziti vse surovine in polfabrikate, potrebne za delo in pri delu. Po tem so na vse to plačali carino. Industrija ni bila po letu 1925 oproščena davkov in ni imela posebnih ugodnosti v prometu. Ni prejemale subvencij, kot so jih posamezne industrije prejemale v kraljevini Srbiji. Njeno edino obrambno sredstvo pred tujino je ostala samo carinska tarifa. Le-ta je skrbela za vsako industrijo posebej s tem, da jo je oprostila carine ali pa določila nizko carino na surovine za industrijo in nekaj večjo za polproizvode, ki se jih obdelava v kraljevini SHS. Večjo carino so določali za izdelane proizvode, da bi industrija ne podlegla tuji konkurenci. Posebno so pazili na relacijo med carinami, plačanimi za surovine in polproizvode, ter carinami, plačanimi za izdelane proizvode. Ta relacija je bila v korist jugoslovanske industrije in obrti tudi takrat, kadar se carina zniža pri pogajanjih za izdelane proizvode.

V stari srbski carinski tarifi se je delila industrija po kriteriju potrebnosti za obrambo države, torej ali predeluje domače surovine in polproizvode, ali predeluje tuje surovine in polproizvode. Carinska politika kraljevine SHS je prevzela od stare srbske carinske politike princip visokih carin v sektorju agrarne industrije in v sektorju industrije, ki je predelovala domače surovine. Tako je veljala 300-odstotna carina na alkohol, vino, pivo, žganje, alkoholne pijače; 20 do 100 % carine se je plačevalo od vrednosti sadnih sokov, mesa, slanine, izdelkov iz mesa in slanine, od predelanih rib, predelanega lesa, moke, olja, raznih konzerv sadja, zelenjave in mesa, sira, masla, bonbonov itd. Na proizvode, ki so se proizvajali tudi iz jugoslovanskih surovin, na primer na cement, mavec, zemeljske in mineralne barve, na žvepleno in solno kislino, na železno galico, na izdelke iz kamna, stekla in keramike, je znašala carina 50–100 odstotkov. Eksplozivi in surovine za proizvodnjo eksplozivov, orožje, municija, kovinska industrija, prometna sredstva so bili ocarinjeni z 20–40 % od vrednosti. Tekstilna industrija, ki je predelovala tuje surovine /bombaž, juto, umetno svilo/ in delno domače surovine, na primer volno, je bila ocarinjena z 10–30 % od vrednosti, torej prav toliko kot usnjarska industrija. Spet z višjimi odstotki sta bili ocarinjeni kemična tehnična industrija in kozmetična industrija, namreč od 50–100 %. Metalna industrija, ki jo je morala kraljevina Jugoslavija ustvariti iz obrambnih razlogov in zato, da je predelovala domače surovine, je bila zaščitena z 20–50 % od vrednosti. Industrija strojev pa je imela nižjo zaščito, le 5–15-odstotno, ker je bila ekonomsko zelo pomembna in potrebna. Računali so namreč s tem, da bo zaradi nizke carine kmalu zrastle domača industrija in tudi sicer je bila potrebna državnoobrambnim interesom; obveljalo

je načelo, da naj se do nadaljnega že obstoječa domača industrija strojev subvencionira in drugače podpira.

Prva svetovna vojna je pokazala, da je eden izmed glavnih faktorjev pri obrambi države lastna domača tovrstna industrija. V to sfero so spadale: tisti del kemične industrije, ki je proizvajal eksplozive, kisline, glicerine, celulozo, benzol in podobno; industrija hladnega orožja, orodja, prometnih sredstev, municije itd.; industrija tekočih goriv; industrija zdravil in sanitetnega materiala; del tekstilne industrije, del usnjarske industrije, proizvodnja koksa, kavčuka itd. V sklop industrije, pomembne za obrambo države, je spadala tudi železarska in jeklarska industrija, proizvodnja in predelava bakra, legur in cinka. V interesu razvoja domačih rudnikov železa in proizvodnje domačega surovega železa je bilo treba povišati carine na železo; bilo je namreč nujno potrebno, da bi jugoslovanske tovarne mogle vzdržati močno konkurenco tujih nacionalnih in mednarodnih kartelov za železo in jeklo. S tem da so bile carine na izdelke iz železa velike in za del tuje industrije težko znosne, so tvorci carinskih tarif ne samo ščitili domačo industrijo, ampak močno koristili tudi fiskalni politiki države.⁹¹

Po prvi svetovni vojni so se vsi proizvodi podražili. V primeri z letom 1913 je bilo blago v Evropi leta 1925 za 125 % dražje. Vzrokov za podražitev je bilo več: povpraševanje po blagu je dvigalo cene, podražil se je prevoz, povečali so se režijski stroški, zvišali so se davki, zvišale so se delavske mezde. Leta 1913 je znašala cena železa v šibikah 12,75 zlatih kron, deset let pozneje, torej leta 1923, pa 19 zlatih kron; leta 1925 se je dvignila celo na 22 zlatih kron. Preprost račun nam pove, da je bilo železo leta 1923 dražje za okoli 150 % in 1925 za okoli 170 % glede na poslednje mirno leto pred prvo svetovno vojno. Tekstil je bil še dražji: leta 1925 mu je bila cena višja za 190 % v primerjavi z letom 1913. Jugoslovanska poprevertatna carina na tekstilno blago je znašala le 10–30 % od vrednosti blaga, pač pa je režija poskočila do 100 % glede na ceno blaga. Odjemalci so često dolžili carino, da je kriva za tako visoke cene tekstila, a analiza stroškov je kazala na to, da so vzroki drugje. Pri tekstilu je bilo vprašanje akutno zato, ker je obsegalo tretjino vsega jugoslovanskega uvoza v poprevertatnih letih prav tekstilno blago.

Draginja je imela svoj izvor v podražitvi življenjskih potrebščin, preračunanih v zlato. Ekonomisti so trdili, da je podražitev življenjskih potrebščin povečala blaginjo kmetov in tako omogočila, da so se ti pričeli razdolževati. Vsi so upali, da bo podražitev trajala toliko

⁹¹ Ibidem, str. 31 sl.

časa, dokler ne bo Sovjetska zveza navezala normalnih trgovinskih odnosov z Evropo, tudi z Jugoslavijo. Ker pa ruskega žita ni bilo, je draginja trajala še naprej.

Jugoslovanska državna administracija je določila, da bo 20% ali 1/5 dohodkov od carine šla za šolstvo, za dvig domače vojne industrije, za obnovo prometa in za organizacijo sil, ki vzdržujejo red in mir v državi. Od preostalih odstotkov je bil večji del namenjen uravnotežanju trgovskih, finančnih in valutnih problemov.

Vpliv carine na trgovinsko bilanco je v tem, da se more z dvigom carin preprečiti določen odstotek uvoza blaga in s tem zmanjšati količina denarja. V kraljevini SHS je bilo to potrebno zato, ker se je na ta način potrošila manjša vsota za nakup tujega blaga, posledično pa je to koristilo trgovinski bilanci. To je bilo potrebno zato, ker je že tako in tako šlo mnogo denarja v tujino: zaslužki tujcev /strokovnjakov in delavcev/ in tujega kapitala v trgovini, poljedelstvu in industriji, privatna in službena potovanja Jugoslovancev v tujino itd. To je vse neugodno vplivalo na našo trgovinsko bilanco; cenili so, da je bilo tega odtoka po prevratu za okoli 1 milijardo dinarjev.

Izvozna carinska tarifa ima podoben ugoden vpliv na trgovinsko bilanco. Jugoslovanske izvozne carine datirajo v začetek leta 1919. Takrat je še manjkalo življenjskih potrebščin in surovin, pri vsem tem pa so Srbi terjali, da je treba njihovo deželo čimprej obnoviti. Potreba je bila povsem umljiva in ji ni nihče nasprotoval. Kakšen je bil vpliv carine na to dogajanje? Po prevratu ni najprej nihče imel točnega pregleda nad tem, kolikšna je zaloga hrane v Jugoslaviji. Takratni dirigenti trgovinske politike so se takoj odločili, da se ne dovoli izvoz hrane, za katero so se intenzivno potegovali Avstrijci in Čehi. Prepoved je bila začasna, ko pa so bile informacije o zalogi hrane in o izgledih nove žetve popolnejše, so prešli na sistem individualnih dovoljenj, nato pa na precej normalni sistem reguliranja izvoza s pomočjo carin. Konec leta 1919 in začetek leta 1920 so v Jugoslaviji trpeli veliko pomanjkanje industrijskega blaga, zlasti industrijskih izdelkov, ki so bili potrebni našemu gradbeništvu, obnovi Srbije in poljedelstvu. S tem momentom je postala izvozna prepoved predmet trgovinskih pogajanj. Dokler je trajalo veliko pomanjkanje življenjskih potrebščin v Avstriji in Češki, so izvozno carino plačevali kupci v teh dveh državah. Ko sta se pa pričeli obe tržišči polniti in se je možnost plasiranja jugoslovanskega blaga pričela krčiti, so v določeni višini plačevali carine že tudi naši proizvajalci, dokler niso v letu 1925 sploh sami plačevali vse izvozne carine. To je pomenilo za državo enak dohodek kot prej, ko so vso carino plačali tuji kupci,

za tiste jugoslovanske pokrajine pa, ki morajo uvažati prehranjevalne artikle, je to pomenilo pocenitev blaga, specialno za Srbijo pocenitev nakupa živine za obnovo živinoreje. Omenjeno cenejše oskrbovanje pokrajin, ki so jim kratko rekli »pasivni kraji«, izrazito pripada letom 1923, 1924, 1925. To je koristilo zlasti pasivnim potrošniškim pokrajinam, na primer Sloveniji in Dalmaciji, ter slojem, ki so jih imenovali potrošniška družba. Z obnovitvijo živinoreje so v Srbiji zaključili leta 1923. Zaradi velikega odpora proizvajalcev življenjskih potrebščin do izvoznih cen so v glavnem le-te ukinili, obdržali so jih le še za izvoz perjadi, jajc, suhih sliv, vendar so bile precej znižane. Ministrstvo za finance je dolgo časa odlagalo ukinitve oziroma znižanje carin, ker je zagovarjalo svoj fiskalni interes, češ, poljedelci že tako plačujejo nizke davke in je prav, da to rekompenzirajo s plačevanjem fiskalnih izvoznih carin.

Rekli smo, da je bil jugoslovanski trgovinskopolitični položaj nadvse povoljen leta 1919 prav zaradi velikega povpraševanja tujine po jugoslovanskih življenjskih potrebščinah. Nato je pričela postajati situacija slabša in slabša. Vsi pa so se bali, tudi Jugoslavija, da bo prišla na svetovno tržišče tudi Sovjetska zveza. V tem primeru bi Jugoslavija ne bila več konkurenčna v Srednji Evropi. V že citiranih letih pa je dominirala, ker tudi nesovjetska svetovna konkurenca ni mogla v letih 1919–1921 hitro prodreti v Srednjo Evropo zaradi pomanjkanja pomorskih prevoznih sredstev in podražitve prometnih storitev. V letu 1924 je Jugoslavija izgubljala in izgubila tako rekoč absolutno prednost. Zaradi izključitve Sovjetske zveze iz svetovne trgovine je bila cena poljedelskih proizvodov in surovin ves čas relativno visoka. Jugoslovanski trgovinskopolitični položaj je bil torej direktno odvisen od vstopa Sovjetske zveze v normalni trgovinski promet. Ker srednja Evropa ni mogla izvažati svojega blaga v Sovjetsko zvezo, sta bili Avstrija in Češka zadovoljni z vsakršnim izvozom v Jugoslavijo; tak položaj v obeh državah je Jugoslaviji seveda izdatno koristil. Če pa bi pričela Sovjetska zveza kupovati blago v Srednji Evropi v predvojnih količinah, bi se položaj korenito spremenil. Srednja Evropa bi se obrnila proti vzhodu, bi tam poceni kupovala poljedelske proizvode in tja ugodno prodajala svoje industrijsko blago, – in Jugoslavija bi se znašla v zelo neugodnem položaju.⁹²

Z nekaj statističnimi podatki moramo končno ilustrirati rezultat carinske politike, to je, carinske dohodke. Za naš namen smo zbrali podatke za leta od 1919 do vključno 1920. Iz podatkov vidimo, da je uvoz stalno naraščal – in to precej skokovito –, izvoz pa je rasel

⁹² Ibidem, str. 44.

le do vključno leta 1923, potem pa padal. Padec od leta 1924 dalje pripisujemo rezultatu deflacijske politike. Tako je carinska služba kraljevine SHS imela naslednje dohodke:⁹³

Leto	Od uvoza din	Od izvoza	Skupaj
1919	68,698.821	20,855.373	89,584.194
1920	160.081.203	165,439.132	325,520.335
1921	427,050.496	172,315.933	599,366.429
1922	760,453.907	123,542.314	883,996.221
1923	1.079,051.41	353,075.266	1.432,126.68
1924	1.150,405.23	215,527.315	1.365,932.55
1925	1.581,345.65	178,295.955	1.759,650.61
1926	1.656,488.14	47,659.554	1.704,147.69

Po tem letu so pričeli padati uvozni in skupni dohodki, izvozni pa že v letu 1924, kot smo že zapisali. Ob tej priložnosti moramo še spregovoriti nekaj malega o dohodkih državnih monopolov. Do-hodki od državnih monopolov so se v dinarjih gibali v naslednjih razmerjih:

Leto	Tobak	Sol	Petrolej	Vžigalice	Cigaretni papir
1922		233,715.000	112,088.000	81,117.000	38,450.000
1923	1.375,336.000	290,288.000	90,611.000	118,286.000	96,156.000
1924	1.597,292.000	298,561.000	80,850.000	138,608.000	128,237.000
1925	1.653,607.000	353,649.000	139,943.000	145,581.000	138,360.000
1926	1.763,876.000	323,994.000	136,226.000	145,595.000	145,972.000

Skupni dohodki monopola so se gibali takole:

1922	465,370.000
1923	1.970,677.000
1924	2.243,547.000
1925	2.431,140.000
1926	2.515,663.000

V splošnem so naraščali dohodki od tobaka vse do krize leta 1930, enako od soli in vseh drugih artiklov, toda teh številk tu ne bi več navajali.

⁹³ Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Almanah. 2. zvezek 1924–1925. Del IV in V. Zagreb 1924.–IV. del. Carine, str. 89–103.

Dolgovi Kraljevine SHS

Po evakuaciji kraljevine Srbije v prvi svetovni vojni, ko so seveda usahnili vsi viri državnih dohodkov, sta Anglija in Francija vzeli na svoje rame vzdrževanje srbske vojske. Po sporazumu v Londonu v juniju 1916 je srbska vlada prejemala stalno mesečno podporo v višini 9,000.000 francoskih frankov kot avans za pokritje ostalih državnih potreb. Poleg tega sta obe zavezniški velesili prevzeli nase plačevanje anuitet srbskih državnih posojil, kar je znašalo okoli 42,000.000 francoskih frankov letno. Po tem sporazumu je Srbija prejela od leta 1914 do leta 1919 od Francije in Anglije 781,324.036 francoskih frankov. Ko so se vključile v vojno še ZDA, je kraljevina Srbija dobila novega močnega zaveznika. Od tega zaveznika je Srbija prejela kot posojilo 12.000.000 dolarjev, kar je po kurzu 1 USA dolar – 5,18 dinarjev pomenilo vsoto 62,160.000 dinarjev v zlatu.

Kraljevino SHS so zavezniki za dobavljeni vojni material in za vzdrževanje vojske obremenili z vsoto 775,753.721,60 francoskih frankov in 9,681.532 funtov sterlingov, kar je znašalo po kurzu 1 funt sterling – 25,20 francoskih frankov kar 243,974.606 francoskih frankov in 40 centov. Potemtakem je znašal celotni dolg, ustvarjen med prvo svetovno vojno, v gotovini 843,484.036 frankov, v naturi pa 1.019,727.828 francoskih frankov. Neposredno po prevratu ni kraljevina SHS plačala nobenih obresti in nekaj let niso reševali vprašanja, če se bodo ti vojni dolgovi sploh kdaj plačali. Vendar so bili knjiženi, ne pa zbrisani.

Prva skrb srbske vlade, ko se je vrnila v Beograd, je bila seveda popolnoma razumljiva; pomagati izčrpanemu prebivalstvu. V ta namen se je vlada obrnila na Združene države Amerike po pomoč in od njih prejela avans 15,000.000 dolarjev, s čimer je potem vlada plačevala pošiljke hrane iz Amerike. Ker pa so morale biti zadovoljene še druge potrebe države, domačih sredstev pa za to ni bilo, se je beograjska vlada spet obrnila na Francijo in od nje prejela posojilo 100,000.000 frankov v obliki kredita pri francoski banki. To posojilo so uporabili izključno za osnovo bankovcev Narodne banke kraljevine SHS, ki jih je ta izdala državi za pokritje državnih izdatkov.

Misleč na pokritje državnih izdatkov v notranjosti pa vlada ni smela pozabiti na reguliranje državnih obveznosti v tujini. Zato je sklenila 9. januarja 1920 dogovor o posojilu 50,000.000 frankov z vladama Francije in Anglije. To posojilo je služilo predvsem za izplačilo kuponov za naša domača državna posojila. Končno je Jugoslavija dobila kredit 25,000.000 dolarjev od vlade ZDA za odkup ameriškega materiala, ki je bil deponiran v Franciji.

Ker so iz dneva v dan rasle državne potrebe, z njimi pa državni izdatki, za pokritje le-teh pa niso mogli takoj najti kritja v rednih budžetskih dohodkih, se je moral minister za finance često zateči k Narodni banki SHS, da bi v kreditih, ki jih je imel pri njej na voljo, iskal pokritje državnih izdatkov. Ta posojila so na dan 31. decembra 1922 dosegla okroglo vsoto 3.000.000.000 dinarjev. Kot posebno obliko posojila moramo tu omeniti tudi tistih 20 % od kronskih bankovcev, ki jih je pridržala država ob žigosanju oziroma markiranju od upnikov /od lastnikov kron/, pa jih je potrošila za razne državne potrebe. Po členu 22 finančnega zakona za to leto se je pridržanih 20 % spremenilo v stalne državne obveznice z 1 % obresti.

Ko je zamenjavala novčаницe Avstro-ogrske banke, se je kraljevina SHS zadolžila pri Narodni banki, ki je opravila to operacijo na račun države, v višini 1.140.000.000 dinarjev. Kot osnova za vračilo dolga so služila določena državna imetja v isti vrednosti, dohodek od njih pa je služil za sukcesivno odplačevanje dolga. Ta dolg se je tudi resnično zmanjševal vsako leto.

Investicijsko posojilo iz leta 1921. Tega leta je vzela država veliko 7-odstotno investicijsko posojilo v višini 500.000.000 din. Posojilo je bilo namenjeno popravilom, dopolnilom in razširjenju železniškega prometa, dvigu železniškega prometa, gradnji železniških prog in izgradnji pristanišč. To je bilo notranje državno posojilo, ki je bilo državi dano na posredovanje Sindikata denarnih zavodov kraljevine SHS. Posojilo se je moralo amortizirati v teku 50 let; amortizacija se je pričela štiri leta pozneje /podrobneje glej Uredbo o 7-odstotnem investicijskem posojilu v Službenih novinah kr. SHS z dne 10. avgusta 1921, št. 176/. Istega leta je bil izdan načrt zakona o pooblastilu glede sklenitve državnega posojila, ki se glasi:

»1. Pooblašča se minister za finance, da more za potrebe prometnih investicij, za kritje državnih obnov v tujini in izplačilo državnega dolga Narodni banki kr. SHS skleniti v tujini posojilo v efektivnem iznosu do 500.000.000 zlatih frankov ali druge zlate monete iste vrednosti po tržnih razmerah.

2. Minister za finance je pooblaščen, da za osnovo tega posojila da vrednost investicij iz tega posojila ali presežek v zalog danih monopolnih dohodkov ali novih monopolnih dohodkov.

3. Emisijski kurz in obresti posojila se bodo določili po stanju zlatega denarja v trenutku sklepanja. Dogovor bo polnoveljaven, ko ga odobri skupščina.

4. Ta zakon bo pričel veljati, ko ga bo podpisal kralj in ko se bo objavil v Službenih novinah.«

4-odstotno posojilo za finančno likvidacijo agrarnih odnosov v Bosni in Hercegovini. Na temelju čl. 21 Uredbe o fin. likvidaciji teh agrarnih odnosov je minister za finance izdal obveznice tega posojila v nominalnem iznosu 130.000.000 din. Rok trajanja posojila je bil 50 let in je prinašal 4-odstotne dekursivne obresti, pričenši s 1. majem 1922. Žrebanje obveznic je bilo vsako leto 2. januarja v generalni direkciji državnih dolgov.

Zunanje državno posojilo v zlatu iz leta 1922 v višini 100.000.000 dolarjev. Nominalni iznos I. emisije v višini 25.000.000 dolarjev, od katerih je bilo 15.000.000 namenjenih splošnim potrebam vlade SHS, 10.000.000 dolarjev, ki so bili prejeti v maju, pa je bilo namenjenih izgradnji železnic, pristanišč in njihovih pritoklin.⁹⁴

Teh številke seveda nismo navajali zaradi številke samih, ker bi to imelo le stranski pomen. Glavni pomen je v tem, da pokažemo, kako je bil državni proračun obremenjen z vračanjem zunanjih ali notranjih posojil oziroma z vračanjem obresti in anuitet od njih. Del odplačevanja dolgov je padel tudi na industrijo in njene proizvode, se pravi, na čisti dohodek poslovanja, na davek od proizvodnje, celo na davek od davka. Res je, da je industrija zaradi tega podražila svoje proizvode in s tem prevrgla del odplačevanja davkov na potrošnike, toda konkurenčni boj ji je preprečeval, da bi s podražitvijo pretiravala. Zaradi tega se je industrija iste panoge pričela združevati v kartelev. Ko je bila kartelirana večina tovarn ali celo vse tovarne, so cene redno poskočile. Toda tudi kartelirane cene niso mogle biti pretirano visoke, ker bi tako tuja industrija lažje vdirla v državo in tu prodajala ceneje. Carinska politika pa ni mogla in tudi ni hotela v nedogled ščititi domače industrije, ker je morala misliti tudi na kupno moč domačega prebivalstva.⁹⁵

Najbrž vseeno ne bo odveč, če ponovimo domače in tuje dolgovne kraljevine SHS. Gre za pregled in višino obremenitev. Videli bomo, da je morala nova država plačevati še stare predvojne dolgovne, zlasti težki so bili dolгови, ustvarjeni med prvo svetovno vojno. Številke, ki jih bomo navedli v tej razpredelnici, se nekoliko razlikujejo od prejšnjih tako po nazivih kot po vsotah, toda ker imajo uradni pomen /objavilo jih je finančno ministrstvo dne 1. julija 1932/, smo jih obdržali take, kot so:⁹⁶

⁹⁴ Ibidem. Državni dolgovi, str. 182 sl.

⁹⁵ Savić, nav. delo, str. 5 sl.

⁹⁶ Kritične razprave o dolgovih kraljevine SHS še nimamo, vsaj ne take, ki bi bila grajena na virih. (Uredniška opazka – v letu 1991 je izšlo delo Gordane Gnajtovič. Stari državni dugovi. Prilog ekonomskoj i političkoj istoriji Srbije i Jugoslavije 1862–1941. Beograd: Ekonomski institut in Jugoslovenski pregled.)

A – Zunanji dolgovi

Ime dolga in leto nastanka	Valuta	Vsota
2% srbsko premijsko posojilo 1881	fr. fr.	8,065.000
Srbsko posojilo 1888	fr. fr.	7,750.000
4% unificirano posojilo 1895	funt. sterl.	20.000
	fr. fr.	53,334.000
	fr. zlat.	172,699.500
	din	25,500.000
5% zlato posojilo 1902	fr. zlat.	26,107.500
4,5% zlato posojilo 1906	fr. zlat.	44,026.500
4,5% zlato posojilo 1909	fr. zlat.	59,768.500
	fr. fr.	30,175.000
	din	2,500.000
5% zlato posojilo 1913	fr. zlat.	142,675.500
4,5% zastavnice 1910 Državne hipotekarne banke	fr. zlat.	14,456.500
4,5% komunalne obligacije 1911 Državne hipotekarne banke	fr. zlat.	15,101.000
Srečke srbskega Rdečega križa	fr. zlat.	10,990.000
5% posojilo kraljevine Črne gore 1909	funt. sterl.	193.500
6% posojilo kraljevine Črne gore 1913	fr. fr.	5,178.464
Vojni dolg Združenim državam Amerike	dolarjev	61,625.000
Vojni dolg Veliki Britaniji	funt. sterl.	31,750.000
Reliefni dolg Angliji	funt. sterl.	2,495.024
Vojni dolg Franciji	fr. fr.	1.005.893.517
Anuitetni prebitki iz Dawes-Plana	RM	156,593.343
Družba avstro-ogrskih državnih železnic	fr. fr.	5,671.918
Caisse-Commune dolg	fr. zlat.	273,951.000
Dolg Centralni banki čeških hranilnic Praga	din	1,805.392
8% in 7% zunanje posojilo 1922	dolarjev	44.615.000
7,5% zakladni listi za odkup železnic	fr. fr.	44.991.474
5% posojilo 1924 /fr. fr. 300.000.000/	fr. fr.	268.170.941
6,25% monopolno posojilo 1928	dolarjev	22.000.000
7% stabilizacijsko posojilo 1931	fr. fr.	1.015.159.000
Dolg za odkup Južne železnice	fr. zlat.	203.300.000
Dolg za odkup naprav Južne železnice	fr. zlat.	110.079
Dolg za odkup stranskih železnic	fr. zlat.	20.140.976

B – Notranji dolgovi

ime dolga	Valuta	Vsota
7 % investicijsko posojilo 1921	din	489,360.000
4 % agrarne obligacije 1921	din	119,780.000
3,5 % vojna škoda	din	4.514,975.000
6 % begluške obveznice I. in II. emisije	din	346,200.000

Proračuni Kraljevine SHS

Zakon o državnem računovodstvu so v glavnem prevzeli iz stare kr. Srbije ter ga raztegnili za vso kraljevino SHS. Veljali so torej predpisi zakona o državnem računovodstvu z dne 6. marca 1910 s spremembami in dopolnitvami ter dodatki z dne 27. junija 1921, 22. julija 1922 in 31. julija 1922 ter predpisi poznejših finančnih zakonov. Proračun je moral računsko registrirati stanje državnih potreb in državnega aparata v tistem sestavu, v katerem je faktično obstajal po pozitivni zakonodaji. Proračunsko leto je trajalo v Jugoslaviji od 1. aprila tekočega leta do 31. marca naslednjega leta. Evolucija jugoslovanskega proračuna je zelo interesantna in je seveda tesno vezana na gibanje vrednosti dinarja.⁹⁷ Budžet izdatkov je znašal po suponoranjih /predvidevanjih/:

1919/20	1.558,224.130 din
1920/21	3.994,356.543 din
1922/23 skupaj z nakladnimi in izrednimi krediti	8.134,597.431 din
1923/24 predlog	10.344,000.000 din
1924/25 predlog	10.405,000.000 din

Zaradi preglednosti so za 1919/20 in 1920/21 krone računane v relaciji 1 : 4. Vse do 1922/23 so bila prekoračenja kredita redni pojav.

V proračunu za leto 1922/23 so del izdatkov prevrgli na 8-odstotno dolarsko posojilo, dalje pa niso za nekatere izdatke predvideli nobenega kredita. Torej niso bili izdatki iz obeh stavkov nič drugega kot maskirani deficit proračuna za leto 1922/23. Za proračunsko leto 1923/24 so pa tak postopek končno zavrnili. Da se je proračun za 1923/24 povečal, so trije vzroki: padec kupne moči in borzne vred-

⁹⁷ Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Almanah, 2. zvezek 1924–1925. Del IV in V, Zagreb 1924.– IV. del, Državni budžeti, str. 105–117. Podatke za budžete do leta 1924 je najti tudi v fasciklih št. 2, 3, 4 v AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo.

nosti dinarja; težnja, da se državne potrebe zadovoljijo v čim širši meri; povečana dejavnost državnih podjetij (železnic, pošte, telegrafa in telefona, gozdarskih, rudarskih in poljedelskih eksploatacij).

Izdatki so rasli zelo hitro in dohodki so bili vse do konca 1922 nezadostni za kritje izdatkov. Šele takrat je prišlo do uravnoteženja državnih dohodkov in izdatkov. Izdatki so rasli seveda še naprej, toda krivulja se je že približevala horizontali. Vrednost dinarja se je namreč ustaljevala in končno ustalila.

Dne 18. novembra 1922 je tedanji finančni minister dr. Kosta Kumanudi predložil narodni skupščini predlog proračuna za proračunsko leto 1923/24. Ta predlog je izkazoval v izdatkih 8.934,611.029,50 din, dohodkov pa 8.935,426.819,50, torej suficita 815.790 din. Niso pa v ta proračun zajeti trije aneksi /drž. posestvo Belje, posestvo Topolovac, Državna hipotekarna banka/. Tega predloga skupščina ni mogla obravnavati, ker je prišlo medtem do spremembe vlade. Tako ta proračun ni bil objavljen. Namesto njega so vladi odobrili devet dvanajstin, da bi se spremenilo proračunsko leto. Predlog proračuna za 1923/24, ki ga je že pretresel finančni odbor, je postal ob potrebnih korekturah proračunski predlog za naslednje leto, 1924/25. Po tem predlogu bi se začelo proračunsko leto 1. aprila tekočega leta, končalo pa 31. marca naslednjega leta. Ta premik proračunskega leta so tako s teoretičnega kot praktičnega stališča pozdravili, a le s pogojem, da bi bilo takšno proračunsko leto stalno in da bi bili sprejeti proračuni pravočasno; na ta način bi se izogibali proračunskim dvanajstinam.

Novi minister za finance dr. Milan Stojadinović je znatno predelal predlog proračuna za 1923/24 in ga predložil narodni skupščini 23. julija 1923. Novi predlog ni imel nobenih aneksov in je v splošni rekapitulaciji pokazal vse dohodke in izdatke v bruto vsotah. Dohodki in izdatki so bili v popolnem ravnovesju v višini 10.344,000.000 din. Drugi predlog je bil torej večji za 11,03% od prvega predloga. Med izdatki so fungirala nekatera ministrstva, kot sledi:

Ministrstvo za promet	2.066,690.000 din	19,98%
Ministrstvo za vojsko in mornarico	2.039,001.416 din	19,71%
Ministrstvo za finance	1.494,675.664 din	14,45%
Vrhovna državna uprava*	984,756.221 din	9,52%
Ministrstvo za prosveto	542,647.307 din	5,24%
Ministrstvo za notranje zadeve	493,096.441 din	4,77%

* Pod geslom Vrhovna državna uprava se krijejo stroški za realizacijo zakona o uradnikih in ostalih uslužbencih.

Vsa druga ministrstva so bila precej pod okroglih 5 odstotkov; najmanjši so bili proračuni tkim. »manj aktualnih« postavk, na primer: ministrstvo za vere 1 %, ministrstvo za trgovino in industrijo 0,78 %, ministrstvo za agrarno reformo 0,71 %.

Pri dohodkih so v skupini splošnih dohodkov navedli:

Monopoli	2.235,850.000 din	21,61 %
Prometne ustanove	2.086,690.000 din	20,17 %
Carina in carinske takse	1.689,000.000 din	16,33 %
Trošarina in takse	1.406,000.000 din	13,60 %

Vsi ostali dohodki so bili skrajno nizki, na primer izredni prirez na neposredni davek 5,80 %, davek na poslovni promet 2,42 %, državna posestva 1,70 % itd. V skupini specialnih dohodkov so bile tri postavke:

Državno gospodarstvo	1.103,471.634 din	10,67 %
Davki	650,834.407 din	6,29 %
Razni dohodki	60,079.669 din	0,58 %

Delovanje uradne statistike v Kraljevini SHS

Splošna državna statistika je nastala po zedinjenju iz treh starejših podobnih uradov. Ti so bili: Uprava državne statistike za kraljevino Srbijo v Beogradu; Kraljevski zemaljski statistični urad v Zagrebu; Statistični oddelek deželne vlade za Bosno in Hercegovino. V ostalih pokrajinah /Slovenija, Dalmacija itd./ ni bilo posebnih deželnih statističnih uradov. V Avstriji je bila vsa služba od leta 1863 centralizirana v Statistični centralni komisiji na Dunaju, na Ogrskem pa od leta 1871 v Kraljevskem ogrskem statističnem centralnem uradu v Budimpešti.⁹⁸

Smotno statistično delo se je začelo v Srbiji z ustanovitvijo posebnega statističnega oddelka pri finančnem ministrstvu dne 31. avgusta 1864, ki je opravljal statistične posle za vse panoge javne uprave. Statistično delo se je zboljšalo s tem, ko so ustanovili leta 1891 Upravo zvanične statistike. Dne 15. januarja 1901 je Srbija sprejela zakon, s katerim so utemeljili samostojni statistični urad z imenom

⁹⁸ Rudolf Andrejka. Doneski k zgodovini uradne statistike v Jugoslaviji. Beograd 1937 /Ponatis iz Službenega glasnika Ministrstva notranjih del 1937. št. 7 in 8/ – v celoti.

Uprava državne statistike za kraljevino Srbijo; deloval je pri ministrstvu narodnega gospodarstva. Uprava zvanične statistike je izdajala »Državopis Srbije«, ki je kot nekakšen statistično-ekonomski vestnik izhajal od 1860 do 1894, dalje tudi Statistiko kraljevine Srbije.

Glede Hrvaške so posli Statistične centralne komisije na Dunaju prešli po uvedbi dualizma na statistični oddelek ogrskega ministrstva za kmetijstvo, obrt in trgovino, leta 1874 pa na samostojni Ogrski statistični državni urad v Budimpešti, ki so ga leta 1897 reorganizirali in je dobil naslov Ogrski kraljevski statistični centralni urad. Hrvatski sabor je 18. februarja 1875 osnoval samostojni statistični Urad za zemaljsko statistiko v kraljevini Hrvatski in Slavoniji. Med drugim je izdal Statistiko veresijskih zavoda od 1847 do 1877, potem Rudarsko produkcijo 1874–1881, končno Ratarsko produkcijo 1885–1895. Izšlo je še nekaj drugih del, ki bi jih tu ne citirali več. Naslov zavoda so 16. februarja 1895 spremenili v Kraljevski zemaljski statistični ured u Zagrebu. Tudi ta je publiciral več knjig.

V Bosni in Hercegovini so osnovali poseben statistični odsek v okrilju bosensko-hercegovske deželne vlade dne 14. decembra 1893; izdal je nekaj knjig iz svojega področja.

Po zedinjenju 1. decembra 1918 je bilo treba seveda statistično delo postaviti na novo, širšo osnovo. Stara srbska Uprava državne statistike v Beogradu se je leta 1919 preimenovala v Direkcijo državne statistike, in prešla v resor novo ustanovljenega ministrstva za socialno politiko. Vsi predpisi stare Uprave državne statistike so veljali še po zedinjenju in potem ves čas kraljevine Jugoslavije, tudi po letu 1929, ko so Direkcijo državne statistike razširili in ji dali primerno ime Splošna državna statistika. Direkcijo državne statistike so junija 1919 prenesli, kot že vemo, v resor ministrstva za socialno politiko, leta 1929 pa v predsedstvo ministrskega sveta. Z zakonom z dne 3. decembra 1931 je statistično delo prešlo v ministrstvo za notranje zadeve. Tu je ostalo vse do okupacije.

Po zedinjenju je januarja 1919 ustanovila Deželna vlada za Slovenijo poseben statistični odsek v okviru poverjenišтва za socialno politiko. Ta odsek je samostojno izpeljal – čeprav po navodilih statistične direkcije v Beogradu – ljudsko štetje v Sloveniji na dan 31. januarja 1921. Statistični odsek za Bosno in Hercegovino so leta 1922 preimenovali v Statistični urad v Sarajevu. Zemaljski statistični ured v Zagrebu je po zedinjenju doživel manjše spremembe. Pomembno je bilo dejstvo, da so vse tri deželne statistične službe službe ukinili, in sicer 3. decembra 1924. Po tem datumu je Beograd zahteval ves popisni prematerial iz Slovenije iz leta 1921 zase. Tu pa so ga leta 1928 – menda zaradi pomanjkanja arhivskih prostorov – prodali in uničili.

Prva težja naloga, ki jo je morala rešiti Direkcija državne statistike, je bila izvedba prvega ljudskega štetja na dan 31. januarja 1921. Začasne izsledke tega ljudskega štetja je Direkcija objavila leta 1924 v knjigi *Predhodni rezultati popisa stanovništva v kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. januarja 1921*. V vsej dobi delovanja je omenjena direkcija objavila samo dve publikaciji. Splošna državna statistika je izpeljala popis prebivalstva na dan 31. marca 1931.

Kot smo pri tej splošni statistiki opazili po prevratu centralizacijo, tako se je v drugih področjih počasi uveljavila dekoncentracija. Vsako ministrstvo si je namreč osnovalo svojo lastno statistično službo; od 13 resornih ministrstev je imelo 9 ministrstev svoje posebne statistične odseke in referate. Tako niso vse do okupacije v Jugoslaviji vodili splošne gospodarske statistike na enem samem mestu. V ministrstvu za trgovino in industrijo je oddelek za industrijo in obrt vpeljal statistiko industrije sredi leta 1936 na temelju popisa industrije, ki ga je tri leta prej pripravila Inšpekcija državne obrambe /Inšpekcija zemaljske odbrane/.⁹⁹

Vedeti pa moramo, da v pristojnost ministrstva za trgovino in industrijo niso spadala podjetja, ki so delala na osnovi rudarskih zakonov, in tista podjetja, ki so spadala v resor ministrstva za promet in v resor ministrstva za vojsko in mornarico. Pojem industrije je opredeljeval paragraf 32 zakona o obrtih z dne 5. novembra 1931. Toda to je bila pravna opredelitev, medtem ko je citirana Inšpekcija popisala faktično stanje industrije. Zakon o obrtih je banom dovoljeval, da so predpisali preciznejše definicije o industrijskih /fabriških/ obratih za svoje področje. Razen nekaj izjem bani niso izkoristili svojih pooblastil in zato je ostal pojem industrije zelo neopredeljen. Statistična služba je predpisala svojo definicijo industrije /prim. Navodilo za zbiranje statističnih podatkov o industriji z dne 29. julija 1938, Službene novine št. 182-LVIII/.

Pomanjkanje industrijske statistike so čutili voditelji industrijske politike, gospodarske organizacije in gospodarstvo sploh. Tudi sami industrijci so na neki konferenci v novembru 1931 prosili vlado, naj organizira statistiko industrije, ker je država edino sposobna, da s svojim aparatom zbere in obdela statistične podatke po načelih statistične vede. Prav v tem času so objavili zakon o obrambi države /Zakon o zemaljskoj odbrani/, ki je predvidel sistematično pripravo industrije za mobilizacijo in vojno stanje.

⁹⁹ Statistika industrije kraljevine Jugoslavije sa adresarom industriskih preduzeća. Beograd, februarja 1941. Izdanje ministrstva trgovine i industrije. V uvodnih pripombah /str. 7–8 publikacija/ je podan kratek historiat te statistike.

Pripravljalna dela prek Inšpekcije so se začela že leta 1931, končala pa leta 1933. Podatke so prek vprašalnih pol zbirali v teku let 1934 in 1935. Sredi leta 1936 so predali ministrstvu za trgovino in industrijo v obdelavo okoli 4500 zbranih dosjejev. To ministrstvo je izdelalo v teku leta 1938 industrijski kataster in ga 1939 dopolnilo. Na tej osnovi sta potem izšli dve temeljni deli. Prvo delo ima naslov Statistika industrije kraljevine Jugoslavije sa adresarom industriskih preduzeća (Beograd 1941. Izdanje ministrstva trgovine i industrije, 189 strani), drugo delo pa Stevan N. Kukoleča, Industrija Jugoslavije 1918–1938 (Beograd 1941. Balkanska štampa, 537 strani). Izdaja ministrstva ima pripombo v uvodnih besedah, da zajema statistika samo tovarniško proizvodnjo – brez rudarstva in obrtništva.¹⁰⁰

Opazili pa smo, da potrebuje zgodovinar industrializacije za svoje delo drugačne kriterije od tistih, ki so si jih izoblikovali poklicni ali napol poklicni statistiki. V ilustracijo naj navedemo nekaj najtipičnejših primerov: ena sama firma ali podjetje je moglo imeti dva obrata, dve tovarni, na primer opekarni. Kot zgodovinarji smo se v takih primerih opredelili za eno samo proizvodjalno enoto, v tem primeru torej za podjetje, sestavljeno iz dveh proizvodjalnih polovic. Mnogo industrij smo po pregledu investiranega kapitala, po številu delavcev, po številu strojev in njihovi moči uvrstili v močnejšo obrt, v industrijsko obrt, ne pa v industrijo, na primer industrijo keramičnih ploščic, pečnic za peči in podobno; nekaj takega je tudi »industrija« gradbenih elementov in gradbenega materiala, na primer apnenice, proizvodnja izdelkov iz prednapetega betona, na primer večje opeke iz betona; sem spada velik del kamnoseške »industrije«, ki ni drugega kot kamnoseštvo na manufakturni osnovi. Primerno dolga vrsta rudnikov, tudi premogovnikov, gledana z očali strožjega kriterija, zgolj kopanje na zastareli manufakturni način, to skupino sestavljajo tudi granitolomi, kamnolomi itd.

Na temelju takega kriterija smo že pred leti sestavili krajšo razpravo in ji priložili razpredelnico, vse skupaj pa naslovili z naslovom »Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama«. Pozneje smo se prepričali, da nismo izbrali najboljšega kriterija in da bo treba nalogo ponoviti. Ponoviti tako, da bo treba pregledati vse vpise firm in tozadevne sodne knjige, jih spopolniti s podatki Zbornice za trgovino, obrt in industrijo ter z dolgo vrsto publiciranih člankov tako po časnikih kot po raznih drugih publikacijah, pregledati njihove arhive, koli-

¹⁰⁰ Op. cit. in Stevan M. Kukoleča. Industrija Jugoslavije 1918–1938. Beograd, januar 1941. Izdala »Balkanska štampa«. Problematika te statistike je obdelana na str. 1–32.

kor so ohranjeni – in tako dalje. S tem delom smo sicer pričeli, toda spoznali smo, da bo potrebnega precej več časa od tistega, s katerim smo prvotno računali. Prepričali smo se, da je to pravzaprav naloga zase, ne pa samo sestavni del določene razprave.

Razpredelnica, ki jo tu ponovimo, priča o številčnem porastu obratov in služi kot povzetek vse citirane razprave /sestavljena je po našem kriteriju o industrijskih obratih/.¹⁰¹

Leto	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	Vsota
1918	28	31	25	11	25	80	19	44	9	3	275
1919		2	1	2		1	2				9
1920	1	2	2	3	2	2	2	3	1		18
1921		2	2	1		3	1	2			11
1922		3	1	7	1	1	2	1	1	1	18
1923		2	3	10	2	2	4	4	1		28
1924		1	2	2	3	1	1				10
1925				3	3			1			7
1926		3		4		3	2	2	1		15
1927		3		7		1	1				12
1928	1	4	2	6		3	1		1	1	19
1929			2	8	1	1	1	1			14
1930		3	1	2	2			3			11
1931				2	1	2	1	3	1		10
1932		2		7	1	1		1			12
1933				11	2	1	2				16
1934			1	4		2		2			9
1935			1	2	1			2			6
1936				6		1					7
1937		2	2	2		2			1		9
1938			2	2	1	1	1		1		8
1939			1	1		2					4
Skupaj	2	29	23	92	20	30	20	27	8	2	253
Likv.		1	2					1	1		5
Ostalo	2	28	21	92	20	30	20	26	7	2	248
Vsota	30	59	46	103	45	110	39	70	16	5	523

A – Rudarstvo

B – Železarska industrija

C – Kemična industrija

D – Tekstilna industrija

E – Usnjarska industrija

F – Lesna industrija

G – Prehrabena industrija

H – Gradbena industrija

I – Papirna industrija

J – Steklarska industrija

¹⁰¹ Jože Šorn, Razvoj industrije v Sloveniji med obema vojnama, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino VII, Ljubljana 1959, str. 10–22.

Razpredelnica nam pove, da je poprevratna ekspanzija, temelječa na splošni konjunkturi in seveda na inflaciji, dosegla svoj vrh prav v letu 1923, potem pa je močno uplahnela. To pomeni, da so se primerno industrializirale tudi že druge pokrajine kraljevine SHS in da je postal dinar bolj redka dobrina v primeri z jugokrono in poznejšim inflacijskim dinarjem. Dalje seveda vidimo, da se je zgolj število tovarn med leti 1919 in 1939 skoraj podvojilo, da pa je bil tempo industrializacije v prvem desetletju močnejši kot pa v drugem desetletju. Pri vsem tem moramo dodati, da upošteva razpredelnica samo novo zgrajene tovarne; razširitve in modernizacije starih tovarn ter dozidave novih objektov k starim ne zaznava nobena statistika, tudi naša ne.

Ne z namenom, da pojasnimo problem porasta industrije oziroma industrijskih obratov /tovarn/, ampak z namenom, da spoznamo bistvene razlike med posameznimi statističnimi deli, bomo v naslednjem reproducirali iz Statistike industrije v izdaji ministrstva za trgovino in industrijo tabelo št. 34, ki izkazuje tovarne, kapital, delovna mesta in pogon v Slovenji med obema vojnama:¹⁰²

Leto	Število tovarn	Kapital v 000 din	Delovna mesta	Pogon v KM
1919	18	22.297	1.445	1.840
1920	43	89.490	2.243	6.569
1921	40	61.724	3.773	2.206
1922	32	59.386	2.777	2.655
1923	31	220.886	3.251	52.296
1924	16	29.667	672	920
1925	24	19.443	1.211	1.099
1926	19	68.245	3.152	4.195
1927	20	22.283	642	632
1928	21	67.272	5.135	2.418
1929	25	23.374	948	1.005
1930	18	15.521	602	1.010
1931	22	36.085	722	1.695
1932	12	23.387	2.846	1.099
1933	18	14.225	836	719
1934	17	11.563	820	645
1935	8	6.234	99	171
1936	9	4.235	281	387
1937	7	2.413	261	114
1938	3	–	–	–
Skupaj	403	797.830	31.716	81.675

¹⁰² Statistika industrije kraljevine Jugoslavije, str. 64–65.

Brez posebnega preračunavanja vidimo, da je pojem »tovarne« v tej razpredelnici zelo raztegljiv in težko opredeljiv. Tako je leta 1919 nastalo v Sloveniji 18 novih »tovarn«, od katerih je vsaka imela približno 80 delavcev in 100 KM; leta 1924 naj bi nastalo 16 novih tovarn, od katerih je vsaka povprečno imela 42 delavcev in nekaj več kot 50 KM instaliranih strojnih moči. Izjemoma naj se ozremo na leto 1935, ko je 8 novih tovarn imelo skoraj sto delavcev, vsaka tovarna torej povprečno po 12 delavcev in 21 KM strojnih moči.

Jasno je, da je taka statistika za zgodovinarja neuporabna. Treba bo potemtakem res na podlagi virov izdelati nove tabele in vanje vnesti take rubrike, ki jih gospodarski zgodovinar potrebuje kot resnične pokazatelje določenega gibanja oziroma nihanja. Kajti če smo iz zgornjih preračunavanj spoznali, kako kriterij tovarn niha, potem je jasno, da moramo močno dvomiti o moči števil, ki so vnesene v rubriko »Kapital v tisoč dinarjih«.

Kriterij statistike, ki jo je sestavilo ministrstvo, je tudi sicer zanimiv. Med industrijo šteje električne centrale /bodisi termocentrale bodisi hidrocentrale/, pri industriji papirja našteva tudi tiskarne in zato ne loči med papirniško in grafično industrijo, pri ekstraktivni industriji in industriji vezivnega materiala gre v bistvu za rudnike vseh vrst pa cementarne in apnenice; ne razloži povsem točno, kakšna je razlika med prehranjevalno in poljedelsko industrijo.

Če bi k delu pritegnili še Kukolečovo statistično delo Industrija Jugoslavije 1918–1938, bi zašli v še večje težave. Kukoleča namreč ločeno obravnava prehrabeno industrijo in industrijo alkoholnih ter brezalkoholnih pijač, pozna rubriko proizvodnja konfekcije in industrija tobaka, pa seveda rubriko električne centrale /in ne dela razlik med majhnimi združnimi elektrarnami in velikimi, kot so Fala, Završnica itd., ter med fabriškimi kaloričnimi centralami/.

Dovolili si bomo samo še eno primerjavo med našo razpredelnico, ki smo jo že navedli, in razpredelnico iz statistike ministrstva za trgovino in industrijo. Mi smo ugotovili, da je prevrat dočakalo na Slovenskem 275 tovarn. Statistika ministrstva za trgovino in industrijo upošteva samo tiste tovarne, ki so obstajale na dan 31. decembra 1938. Tu niso zajete tovarne, ki so sicer delovale pred letom 1918, niso pa več obstajale leta 1938:¹⁰³

Veja industrije	Do 1918	1919–1930
Ekstraktivni in vezivni material	10	3
Metalurška	16	3

¹⁰³ Op. cit., str. 68.

<i>Veja industrije (nadaljevanje)</i>	Do 1918	1919–1930
Predelava metalov	30	30
Keramika in steklo	32	15
Lesna	103	89
Papirniška /s tiskarnami/	21	18
Kemična	34	28
Prehrambena in poljedelska	87	53
Tekstilna	16	100
Usnje in krzno	29	21
Električne centrale	74	42
Ostalo	1	1
	453	403
Brez podatkov o letnici ustanovitve	56	

Torej bi po tej statistiki dočakalo prevrat 453 tovarn, kar je seveda – glede na naš ostrejši kriterij – daleč previsoko število. V novo leto 1939 bi šlo v Sloveniji 856 tovarn, ker je gotovo impozantno število.

V zvezi z industrijo, z industrializacijo, oziroma, točneje rečeno, v zvezi z investicijskim kapitalom se pojavi vprašanje denarnih zavodov, ki so jih imele posamezne pokrajine kraljevine SHS. Leta 1922 na primer, ko je šla industrializacija še vedno v širino, v ekstenzivnost, je bilo denarnih zavodov, kot sledi:

Pokrajina	Število	V % od skupnega števila
Srbija	223	37 %
Hrvatska-Slavonija	163	28 %
Bosna-Hercegovina	67	11 %
Vojvodina	110	18 %
Dalmacija	11	1,8 %
Slovenija	9	1,5 %

Torej je bilo po podatkih ministrstva za trgovino in industrijo ter ministrstva za finance v začetku leta 1922 kar 583 denarnih zavodov v obliki delniške družbe. V Srbiji je od skupnega števila bank samo Beograd imel 61 takšnih denarnih zavodov, na Hrvatskem Zagreb 29 bank, skromno Sarajevo 17 bank. Komentar k tem številkam pravi, da ta statistika vsekakor ni popolna, kar dokazuje Zagreb, ki je imel v začetku leta 1922 kar 32 denarnih zavodov v obliki delniške družbe, ne pa 29, kot to citirata obe ministrstvi. Slovenijo pusti komentar vnemar, ker razmer dobro ne pozna, mi pa lahko na tem mestu popravimo navedbo in zapišemo, da je v začetku 1922 imela Slovenija 14 denarnih zavodov, namreč lastnih doma-

čih, – ne pa tudi podružnic domačih in ekspozitur tujih bank. Teh je bilo seveda primerno veliko, ker še niso likvidirali vseh teh zavodov /nekaterih niso do okupacije v letu 1941/. Slovenskih bank je torej bilo malo, a so zato bile močnejše kot dolga vrsta srbskih, vojvodinskih, hrvaških ali bosanskih bank. Tako je samo Ljubljanska kreditna banka nihala v času med obema vojnama med četrtem in sedmim mestom na lestvici bank v obliki privatnih delniških družb.

Takoj po zedinjenju se je konstituiral Savez novčanih zavoda kraljevine SHS. Leta 1921 so pristopili k Savezu tudi zavarovalni zavodi in družbe, kar je vplivalo na spremembo naslova. Konec citiranega leta je prišlo do ustanovitve samostojnih organizacij v Beogradu in v Ljubljani, tako da so nastale tri nacionalne organizacije: Savez novčanih zavoda v Zagrebu, ki je zbral okrog sebe predvsem hrvaške in slavonske denarne zavode, Udruženje banaka v Beogradu, Društvo bančnih zavodov za Slovenijo v Ljubljani. Zagrebški Savez je sestavljalo 138 denarnih in zavarovalnih zavodov, beograjsko Udruženje je imelo 131 članov, v ljubljansko Društvo je vstopilo 16 denarnih zavodov. Predsednik ljubljanskega društva je kmalu postal dr. Ivan Slokar, ravnatelj /nedolgo zatem generalni ravnatelj/ Zadružne gospodarske banke d. d. v Ljubljani.¹⁰⁴

Morda je primerno, da na tem mestu na kratko omenimo še delovanje jugoslovanskih borz. Vsekakor najstarejša je beograjska borza, saj je pričela delovati že leta 1898. Razvijala se je počasi. Njen značaj je bil v začetku bolj nacionalen kot ekonomski, ker so šli prvotno za tem, da se gospodarsko emancipirajo od Dunaja in Budimpešte. V začetku je borza delovala kot produktna borza, se pravi kot borza, ki naj prepreči diktiranje cen deželnih proizvodov od strani budimpeštanskih komisionarjev in ki naj ustvari domače tržišče. Na borzi so obravnavali posle z žitom, moko in slivami. Po prevratu je borza poleg poslovanja z blagom razvila tudi zelo živahno trgovino z devizami in efekti. Promet z državnimi papirji je bil zelo velik, zlasti z obligacijami vojne škode; delnice so bile omejene le na glavne vrednote, na primer na delnice Narodne banke kraljevine SHS, Privilegirane agrarne banke, Izvozne banke itd. Promet na beograjski borzi je pred krizo dosegel svoj vrh prav leta 1925, ko je znašal prek 4 milijarde 295 milijonov din.¹⁰⁵

Druga po vrsti je bila zagrebška borza za blago in vrednote. Ustanovili so jo 3. decembra 1918. Na njej je prevladoval promet v devizah in efekti, blagovno poslovanje pa se je razvijalo slabo in

¹⁰⁴ Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Almanah. 2. zvezek 1924–1925. Del IV in V. Zagreb 1924. – IV. del, str. 272 sl.

¹⁰⁵ Op. cit., str. 281.

počasi. Zagrebška borza je pokazala zelo veliko aktivnost v izgradnji pomožnih borznih institucij, na primer borznega obračunskega urada, razsodišča in podobno, in v ustvarjanju tehnike borznega poslovanja. Tudi ta borza je dosegla kulminacijo v prometu prav leta 1925. Potem je pričel promet občutno nazadovati.

Kot tretjo so ustanovili novosadsko borzo, ki je pričela z delom leta 1921, po značaju je bila produktna in efektivna borza. Pomembna je bila v prvi vrsti za izvozno trgovino žita in mlinskih izdelkov, ker je storila vse, da bi se proizvodnja žitaric kvalitetno izboljšala ter bi se zato lažje plasirala na tujih tržiščih.

Ljubljansko borzo so ustanovili 18. avgusta 1924 z namenom, da bo služila prometu z blagom in vrednotami. Spočetka se je ukvarjala le z blagom in efekti, pozneje tudi z devizami. Njena glavna veljavnost oziroma pomen je bil omejen na ozemlje Slovenije. Dolga leta ji je predsedoval dr. Ivan Slokar, ravnatelj Zadrugne gospodarske banke v Ljubljani.¹⁰⁶

Peta in poslednja jugoslovanska borza je zaživela leta 1925. Pomembna je bila za razvoj žitne trgovine v Bački in je njeno delovanje tudi bilo omejeno na to pokrajino.¹⁰⁷

Ljubljanski velesejem kot informacija in propaganda

Ideja o obrtni razstavi je izšla iz obrtniških krogov, in še ta je bila izrečena na koncu ankete, ki je razpravljala o učnih tečajih za izobražbo pomočnikov in mojstrov. Anketa je bila 25. oktobra 1920. Že dne 19. novembra je načelnik oddelka za trgovino in industrijo dr. Rudolf Marn sklical anketo, kjer je zastopnik zbornice za trgovino, obrt in industrijo dr. V. Murnik izjavil, da je zbornica sklenila že v letu 1919, da bo organizirala vzorčne velesejme. Strukturo teh prireditev je nakazal tovarnar Fran Bonač, ko je poudarjal, da mora razstava imeti predvsem praktični namen, to je, pokazati Hrvatoma in Srboma, kaj Slovenija ima in kaj zna, da si bo zajamčila tamkajšnje tržišče.¹⁰⁸

Poudarek na medsebojnem spoznavanju ni bil tako malo pomemben moment. Bivši avstrijski režim je, kot je zapisal industrijec

¹⁰⁶ Poročilo Ljubljanske borze za blago in vrednote o poslovanju v letu 1938 /Ljubljana 1939/, str. 3.

¹⁰⁷ Kraljevina Srbija, Hrvatov in Slovencev. Almanah. 2. zvezek 1924–1925. Del IV in V. Zagreb 1924. – IV. del, str. 272 sl.

¹⁰⁸ Ljubljanski velesejem ob desetletnici 1921–1930. Uredil dr. Milan Dular. Ljubljana 1930: na strani 5 izjava Frana Bonača, tovarnarja v Ljubljani in na Količevem pri Domžalah.

Dragotin Hribar, uporabil vsa sredstva, da je preprečeval tesnejše gospodarske stike s Srbi, enako politiko so vodili madžarski oblastniki. O kakšnih trgovskih stikih s kraljevinama Srbijo in Črno goro v predvojni dobi sploh ni bilo govora. Zato je naravno, da so se Jugoslovani v novi kraljevini medsebojno le prav malo poznali. Niti niso vedeli, koliko je novi domači trg sprejemljiv za slovenske industrijske izdelke niti niso potrošniki v drugih pokrajinah vedeli, kaj vse zmore proizvajati industrija v Sloveniji.

Ljubljanska zbornica za trgovino, obrt in industrijo je prevzela celotno vodstvo razstave in organizirala odbor za prireditve. Snovatelji so ustanovili konzorcij, ki je takoj ob ustanovitvi zbral takrat veliko vsoto 590.000 kron. Predsednik konzorcija je postal Avgust Praprotnik, Fran Bonač predsednik velesejma, Dragotin Hribar in Ivan Ogrin podpredsednika velesejma, Ivan Jelačin ml. in dr. Milan Dular člana načelstva velesejma /poleg tega Dular tudi direktor velesejma/. Dragotin Hribar je bil takrat namreč predsednik Zveze industrijcev v Ljubljani. Dr. Marn je dal odboru na voljo Prehodnogospodarski urad kot velesejemsko pisarno.

Ko je Pegu po prevratu začel, je imel zelo veliko dela. Slovenijo je moral oskrbeti s potrebščinami, ki jih v novi kraljevini niso seveda mogli nikjer dobiti. Ustanovili so ga na iniciativo takratnega podpredsednika deželne vlade dr. Gregorja Žerjava in je oskrboval Slovenijo s soljo, vžigalicami, bencinom itd. Ta urad je fungiral tudi kot devizna centrala in kot podružnica Centralne uprave za trgovski promet s tujino. Ta urad je opravljal vse prehodno gospodarstvo Slovenije v letih 1919 in 1920. Konec leta 1920 so že vzpostavili kolikor toliko normalne razmere in Pegu je zato imel manj dela. S Pegujevim aparatom so zmogli opraviti vsa dela, ki so bila v zvezi z organizacijo ljubljanskega velesejma. Pripravljalni odbor so izvolili 23. decembra 1920, stvarni velesejemski odbor pa 14. januarja 1921. Še marca tega leta so računali, da bo velesejem v prostorih sedanje Tehniške srednje šole na Aškerčevi cesti, vendar je kmalu nato odstopil ljubljanski magistrat svoje zemljišče v Tivoliju ob Celovski cesti brez najemnine. Z deli so pohiteli in v jeseni 1921 je bil odprt I. ljubljanski velesejem, ki je imel za slovensko industrijo velik pomen, saj je vsa država videla, kaj vse morejo kupiti v Sloveniji, na zelo učinkovit način je pomagal snovati nove trgovske zveze in krepiti enotno notranje jugoslovansko tržišče.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Število obiskovalcev v letih 1921–1929 je bilo naslednje:

1921	100.000	1924	140.000	1927	190.000
1922	120.000	1925	120.000	1928	220.000
1923	140.000	1926	200.000	1929	240.000

Število domačih in tujih razstavljalcev je nihalo, vendar je zanimivo, da je bilo največ domačih razstavljalcev v letu 1923, prav tako tudi tujih. To potrjuje naslednja razpredelnica:

Leto	Razstavljalci	
	domači	tuji
1921	470	17
1922	534	150
1923	776	191
1924	726	148
1925	623	157
1926	646	141
1927	623	129
1928	706	172
1929	734	215

Izmed tujcev je bilo največ Avstrijcev, Nemcev in Čehov, nekaj manj pa Italijanov in Francozov. Druge države so bile zastopane precej bolj skromno, zanimiva pa je sorazmerno vidna udeležba Združenih držav Amerike. Z letom 1926 so pričeli serijo izrednih razstav ali specializiranih razstav z naslovom »Ljubljana v jeseni«. Seveda pa redne velesejemske prireditve s tem niso bile prekinjene ali kako drugače motene.

V. poglavje

Sekvestracijsko delo

Proces sekvestracij je stekel v maju 1919. Po naredbi beograjskega ministrstva za trgovino in industrijo z dne 30. aprila 1919 /št. 6717/ o popisu, sekvestru in likvidaciji imovine sovražnih podanikov, so Osrednji urad montanskih obratov v Ljubljani, ki ga je vodil inž. Mohor Pirnat, določili, da se je nemudoma lotil dela kot sekvester za vse rudnike in železarne, ki so po stari zakonodaji spadali pod montanisticum. Osrednji urad je sprejel to nalogo 18. maja 1919 in se takoj lotil dela.

Iz profitnih razlogov so se vpletle v sekvestre tudi privatne banke. Junija ali julija 1919 je dr. Ažman v imenu Jadranske banke kot koncesionarja za ustanovitev »Jugoslovanske banke za industrijo« predložil v odobritev pravila te banke. V originalu je pisalo: *»Družba je ustanovljena v svrhu izvedbe nacionalizacije premoženja inozemcev, v drugi vrsti je namen družbe izvrševanje bančnih poslov sploh.«* Delniška glavница je bila predvidena na 10,000.000 kron. Poverjenišvo za pravosodje, ki ga je vodil dr. Vladimir Ravnihar, pa je dalo besede *»izvedbe nacionalizacije premoženja inozemcev«* v oklepaj in jih zamenjalo s besedami *»povzdigne tuzemske industrije«*, tako da je dr. Ažman besedilo popravil in napisal *»Družba je ustanovljena v svrhu povzdige tuzemske industrije; v drugi...«*¹¹⁰

Da bi oddelek za trgovino in obrt pri deležni vladi, ki je bil vrhovni nosilec vseh sekvestrskih nalog v Sloveniji, zadovoljivo opravil svoje delo, je sekvestrom dal 27. maja 1919 navodila za postopek, ker so imenovani uradniki opravljali tako delo prvič v svojem življenju oziroma v svoji delovni praksi.¹¹¹

Prvo in najnujnejše delo sekvestra je bilo, da je oskrbel popis imovine, da je sestavil inventar in opravil cenitev. Pri podjetjih, ki so

¹¹⁰ AS. Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 2. ovoj Pravila jugoslovanske banke za industrijo.

¹¹¹ Ibidem, fasc. 14. Nacionalizacije. Neko poročilo pravi: »Do 24. maja 1919 se je dalo z ozirom na naredbo 6717 pod sekvester 65 največjih in najvažnejših industrijskih in denarnih zavodov... Ker bo v Mariboru in okolici največ neprijateljskih podanikov prišlo pod sekvester, se bo 1 uradnik tja poslal in radi hitrejšega dela morda ustanovila majhna ekspozitura...«

redno opravljala vsakoletne bilance, delo ni bilo težavno, ker so cenitev lahko napravili na podlagi zadnje bilance. Znano je bilo, da so podjetniki iz davčnih razlogov namenoma nižje cenili svojo lastnino. Sekvestri so morali vzeti prav to cenitev za podlago, ker je bilo v interesu kraljevine SHS, da se je lastnina sovražnih podanikov nizko cenila. Popis in določeno čisto vrednost so morali sekvestri v zelo kratkem roku poslati oddelku za trgovino in obrt v Ljubljano.

Likvidacijo tujih podjetij bi opravili šele potem, ko bi to dovolila deželna vlada. V nekaterih primerih je šlo namreč za precej delikatne posle, saj so lastniške zveze vodile celo v Francijo, Švico, Belgijo itd. Sicer pa velikih podjetij tako ni bilo mogoče likvidirati v kratkem času.

Denar in gotovino, ki ni bila nujno potrebna za obratovanje, so morali sekvestri vlagati v deželni banki v Ljubljani. Za vsakokratni dvig vlog je bil kompetenten samo sekvester. Ta je moral strogo paziti na to, da so dvigali denar le za najnujnejše potrebe.

Že precej pred tem sekvestrskim postopkom je oddelek za trgovino in obrt v Ljubljani opazil, da Avstrijci izvajajo transakcije nepremičnin v obliki prodaje ali zamenjave. Da bi odtujitev lastnine od strani avstrijskih državljanov čim uspešneje preprečili, je predlagal oddelek za trgovino in obrt ljubljanskemu poverjeništvu za pravosodje, ki ga je vodil dr. Vladimir Ravnihar, naj le-to izda vsem sodiščem na Štajerskem odredbo, da se prenosi nepremičnin v zemljiški knjigi ustavijo, in to v primerih, ko se domneva, da je prodajalec podanik kakšne sovražne države. Poverjeništvu za pravosodje je odgovorilo, da je tak postopek sodišč nezakonit in potemtakem za sodišča ni obvezen. Pač pa je poverjeništvu opozorilo na naredbi vlade v Ljubljani z dne 30. decembra 1918 /Uradni list št. 232/ o nadziranju zemljišč in z dne 24. marca 1919 /Uradni list št. 415/ o zavarovanju dohodnine in davka na vojne dobičke; na tej podlagi se lahko prepreči vsaka vladi neljuba prodaja zemljišč, kajti paragraf 13 prve naredbe in člen IV. druge naredbe dovoljuje, da se popolnoma zakonito zaznamuje prepoved odsvojitve in obremenitve pri vsakem zemljiškoknjžnem vložku.¹¹²

Nekateri tuji lastniki in domači nemčurski lastniki podjetij v Sloveniji niso zaupali v obstoj države SHS oziroma pozneje kraljevine SHS. Zato so na vse načine izigrali predpise, se jim izogibali, zavlačevali sekvestracijski in nacionalizacijski postopek in podobno. Eno izmed takih podjetij je bila hrastniška kemična tovarna, katere lastniki – avstrijski Nemci in domači nemčurji – so imeli v posesti

¹¹² AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 2., ovoj Pravila jugoslovanske banke za industrijo.

tudi steklaro. Kako so poskušali izigravati domačo oblast, bomo ilustrirali kar z odlomkom iz pisma, ki ga je dr. Gregor Žerjav pisal dr. Rudolfu Marnu, predstojniku oddelka za trgovino in industrijo.

Dr. Gregor Žerjav, predsednik deželne vlade, je namreč sporočil Marnu tole: *»Danes, dne 3. januarja 1920, se je oglasil pri meni inž. Abels, češ da se je ravnatelj Stadelbauer vrnil v Hrastnik, on pa da ne more biti brez ravnatelja. Meseca oktobra 1919 so me obiskali Mihelčič, Burger in drugi in obljubili, da bodo do 1. septembra /sic!/ izpeljali nacionalizacijo kemične tovarne in steklarne. Odšli so, obljube ne izpolnili, Stadelbauerja pa poklicali nazaj. V Hrastniku je nastalo razburjenje. Jaz se od Mihelčiča in drugih ne bom pustil vleči za nos, zato sem odredil izgon za Stadelbauerja in bi mi bilo prav, če njegovo namestitev preprečijo vsaj za toliko časa, da bodo gospodje izpeljali nacionalizacijo.»*¹¹³

Pozneje so sekvestrski posli prešli iz resora ministrstva za trgovino in industrijo v resor pravosodnega ministrstva. Vzrok je v tem, da je bilo ministrstvo za trgovino in industrijo veliko bolj izrazito operativno ministrstvo, medtem ko je bilo pravosodno bolj »dolgoročno« in je imelo na voljo več pravnikov. Šlo je namreč za vrsto mednarodnih podjetij, za poslovne zveze z mednarodnimi razsodišči, za zapletene posle iz področja mednarodnega prava. Videli bomo na primerih Kranjske industrijske družbe in Trboveljske premogokopne družbe, da ti posli res niso bili enostavni.

Nekaterih sekvestracijskih in nacionalizacijskih poslov ne moremo še zadovoljivo pojasniti, ker nam kljub določenim namigom manjka še dokaj konkretnih nadaljnjih podatkov. Enega izmed takih namigov razberemo iz odloka ministrstva za pravosodje z dne 27. decembra 1921, s katerim je bil imenovan za jugoslovanskega delegata pri pogajanjih z delegati avstrijske republike glede ukinitve sekvestra Avgust Praprotnik, ravnatelj Jugoslovanske Union banke v Ljubljani. Predvideli so, da se bo tozadevno delo pričelo v drugi polovici januarja 1922. V tem primeru gre prav gotovo za to, da je Praprotnik postal le član delegacije, ne pa jugoslovanski delegat, ne vemo, nad katerim podjetjem ali skupino podjetij so ukinjali sekvester, tudi še ne vemo za rezultat pogajanj.

Priznati moramo, da ni manjkalo niti domačih internih nagajanj in nepoznavanja poslov, ki so odgovorne ljudi razburjali in otežkočali že itak težko sekvestracijsko delo. Poleg tega so taki dogodki brez potrebe metali slabo luč na domačo oblast in na ljudi, ki jim iz nacionalnih gospodarskih in političnih razlogov ni bilo vseeno, kako po-

¹¹³ Ibidem, fasc. 5.

teka proces nacionalizacije. Na primer: pravosodni minister je 10. marca 1922 ustanovil v Ljubljani posebno sekcijo za sekvestre pravosodnega ministrstva v Ljubljani. To je v bistvu pomenilo podvajanje dela, ker so isto funkcijo opravljale tudi določene slovenske oblasti. Istočasno je seveda pomenilo večjo lastitev kompetence od strani centralnih organov, torej večjo centralizacijo. Zato je Bograd priporočil dosedanjemu ljubljanskemu oblastvu za sekvestre, da preda novo ustanovljeni sekciji vse spise, ki se nanašajo na sekvestre. Šef nove sekcije je bil polkovnik v pokoju Kosta Ristić. Ristić je prispel v Ljubljano in pričel delati v sekciji, a ni formalno sprejel dolžnosti, namreč sprejel po dosednji tradicionalni praksi primopredaje poslov.

Ni trajalo dolgo in že je prišlo do prvih konfliktov z novim šefom Ristićem. Prvotna oblast za sekvestracijo je bilo ministrstvo za trgovino in industrijo. V drugi polovici leta 1920 so prešli sekvestracijski posli na ministrstvo za pravosodje. Ristić tega ni vedel in je zato napravil nekaj hudih napak. Dne 29. aprila 1922 je objavil v Jugoslovanskem Lloydju članek »Nezakonita prodaja jedne fabrike u Sloveniji«. Šlo je za keramično tovarno v Celju, ki ji je lastnik Schutz. Pod geslom »nacionalizacije« je ljubljanska vlada prodala za 900.000 kron tovarno inž. Pavlinu. Nemec Schutz se je pritožil v Ženevi in jugoslovanski pravosodni minister je razveljavil prodajo tovarne Slovincu. Toda ljubljanska vlada je tovarno ponovno izročila inž. Pavlinu. Toda to ni – je pisal Ristić – edini primer nezakonitega postopka pri ukinjanju sekvestra s tuje lastnine; v Sloveniji je prek 30 takih primerov in odkriti so bili še sedaj.

Pokrajinski namestnik Ivan Hribar in predstojnik oddelka za trgovino in industrijo dr. Rudolf Marn sta bila zaradi teh namigovanih ogorčena. Marn je zadeve preveril in Hribarju 10. maja 1922 pismo sporočil, da je Ristićeva vest lažniva, kajti vsaka ukinitvev sekvestracije da se je opravila le na podlagi odloka ali prvotnega ministrstva za trgovino in industrijo ali drugotnega ministrstva za pravosodje. Ko je Ristić prišel v Ljubljano, je pregledal vse spise in se spraval nad primere, ko je bila sekvestracija že ukinjena, in to na podlagi odloka ministrstva za trgovino in industrijo. Marn je – po lastni izjavi – Ristiću zaman pojasnjeval, da je bilo v tistih tridesetih primerih še vedno pristojno ministrstvo za trgovino in industrijo. Ogorčeni Marn je v pismu Hribarju še dopisal: *»Z eno sovražnostjo, s katero je prišel v Slovenijo, je potem to objavil v novinah, samo da še bolj oblati urad podpisanega, ker – kar lahko po vsej pravici trdim – se mu ni posrečilo pljačkanje v Sloveniji.»*¹¹⁴

¹¹⁴ Ibidem, fasc. 7.

Kriza s premogom, Trboveljska premogokopna družba in Prometni zavod za premog

Seznani smo se že z dejstvom, da je pričela proti koncu svetovne vojne bistveno padati proizvodnja v vseh rudnikih, še zlasti občutno v premogovnikih. Edina država, kjer je bilo dovolj premoga za domače potrebe in celo tudi za izvoz, so bile ZDA. V Evropi je bila tako imenovana »kriza premoga« najhujša v letih 1918, 1919 in 1920. Ker v prevratnih letih ni mogla mednarodna trgovina še normalno funkcionirati, tudi železniški promet je bil še globoko pod normalo /pomanjkanje vagonov, porušene proge, dotrajane lokomotive itd./, so za rešitev problema glede oskrbe Evrope s premogom ustanovili Mednarodno komisijo za razdeljevanje premoga, ki je imela svoj sedež v Moravski Ostravi. Z istim problemom, to je, »krizo premoga«, se je nekajkrat ubadala tudi mirovna konferenca v Parizu, saj je bil deficit premoga v evropskih državah zelo velik. Samo Avstrija je na primer izkazovala deficit v višini 88%, kar pomeni, da je teritorij republike Avstrije imel premoga na voljo samo 12% od tiste količine, ki jo je potrošil isti teritorij leta 1913.

V Jugoslaviji ni »kriza premoga« prizadela vse pokrajine enako hudo. Zaradi premoga je od vseh pokrajin normalno ali vsaj primerno normalno deloval železniški promet edino v Bosni in Sloveniji, pa še tu so morali začasno ustaviti promet določenega števila vlakov. V splošnem pa so v državi kot enoti motnje v železniškem prometu grozile, da bo v tej enoti prišlo do kaosa in gospodarskega zloma. Vse do leta 1922 so v skupščini in v javnosti ostro kritizirali in napadali skrajno nezanesljiv in močno neurejen železniški promet. Beograjski minister za promet Andra Stanić /radikal, minister za promet od 24. decembra 1921 do 16. decembra 1922/ se je pred napadi branil z dokazovanjem, da so za takšno stanje krivi naslednji štirje faktorji: pomanjkanje premoga, slabe in celo uničene železniške proge, pomanjkanje voznega parka, pomanjkanje železniškega osebja.

Kot vemo, se je s poslednjima dvema faktorjema ubadal že Narodni svet v Ljubljani poleti 1918. V Nemčiji in Avstriji je po prevratu čakalo 2000 vagonov soli za prevoz v Jugoslavijo, v Sisku pa 1000 vagonov žita za izvoz, toda zaradi pomanjkanja premoga se menjava dobrin ni mogla opraviti brez zelo občutnih zamud.

Posebno huda je bila kriza premoga na ozemlju vse Srbije, to je, Vojvodine, nekdanje kraljevine Srbije, in tkim. Južne Srbije, danes Makedonije. Tu je sovražnik sploh vse premogovnike onеспособil za delo. Večji del teh premogovnikov ni pričel delati niti še ne ob koncu leta 1919. Nekateri rudniki so bili poplavljeni, v nekaterih je

gorel premog, najslabše se je godilo strojnemu parku. Sovražnik je pri umiku iz Srbije sistematično uničeval parne stroje, vitle, rudniške lokomotive in druge naprave. V Nišu, kjer je bila za-vezniška bolnišnica ter bolnišnica Donavske in Drinske divizije, ni bilo dovolj premoga niti za ogrevanje bolniških sob, podobno je bilo tudi v Beogradu. Tu je bilo pomanjkanje premoga tolikšno, da je občinski odbor sredi septembra 1919 enostavno odstopil, ker ni hotel biti krivec za stanje, ki ga ni sam zakrivil. Kljub brezštevilnim intervencijam ni bilo premoga od nikoder in odbor je odstop utemeljeval prav z brezbržnostjo odgovornih ministrstev, češ da ne priskrbijo dovolj premoga. Na seji beograjskega občinskega odbora, ki smo jo omenili, so v glavnem govorili samo o premogu, in ker so mnogi mislili, da jih lastniki premogovnikov grdo eksploatirajo, je Dragiša Lapčević predlagal, naj se premogovniki nacionalizirajo.¹¹⁵

V teku leta 1919 je bila zaradi »krize premoga« močno prizadeta tudi novo osvobodjena Vojvodina, razume se, da tudi tisti del Madžarske, ki ga je okupirala srbska vojska. Premoga niso imele tovarne sladkorja, in zato je propadlo okrog 300.000 vagonov sladkorne repe, niso ga imeli parni mlini in zato so pričakovali, da ne bodo mogli zmleti okrog 8000 vagonov žita; zaradi pomanjkanja premoga so stale vodne črpalke na velikih vojvodinskih kanalih, stale so kalorične centrale, tako javne kot privatne tovarniške, stala je cementama v Beočinu.

Glede na čas in okoliščine je razumljivo, da je pri vprašanju premoga imela pomembno vlogo vrhovna komanda srbske vojske. Od otvoritve solunske fronte pa v vsem letu 1918 in še v večjem delu leta 1919 so morali vojaški transporti, prevoz ranjencev, dobava hrane in materiala funkcionirati primerno dobro. Zato je razumljivo, da je morala imeti na voljo vedno dovolj voznega parka in premoga. Toda kljub temu je imela vrhovna komanda v Vojvodini zaradi pomanjkanja premoga skrajno resne vojaške in politične probleme.

V letu 1920 se je stanje glede oskrbe s premogom občutneje izboljšalo. To nam dokazuje naslednja razpredelnica:

Leto	Brzi vlaki	Potniški vlaki	Vojaški vlaki	Tovorni vlaki	Režijski vlaki	Mešani vlaki	Skupaj vlakov
1919		574	1165	3099	148	3838	8824
1920	597	3447	1268	13716	808	9465	29301

¹¹⁵ Smiljana Đurović, *Kriza uglja na teritoriju kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1919. godine*. – *Acta historico-economica Jugoslaviae*, Vol. II, Zagreb 1975, str. 67–82.

Uporabnih prog je bilo v letu 1919 le 1675 km, naslednjega leta vendarle že 1882 km. Potem se je stanje izboljševalo iz leta v leto.

Videli smo, da je promet potekal kolikor toliko normalno le v Bosni in Sloveniji. V glavnem zato, ker ni bilo veliko uničenih prog, in zato, ker premogovniki, ki jih ni bilo malo, niso trpeli nobene vojne škode.

Zato moramo odgovoriti na vprašanje, kako je naraščal izkop premoga v Sloveniji. V ta namen bomo ponovili naslednjo razpredelnico:¹¹⁶

Premogovnik	1919	1920	1921	1922	1923	1924
Orle						840
Trbovlje	463440	492840	529200	650300	779790	867700
Zagorje	182500	172640	204100	221900	189100	233700
Hrastnik	173600	168350	191730	297450	199530	225140
Senovo	4610	5600	4170	6730	42340	111000
Zabukovica	21450	22090	24020	36000	38360	50140
Laško	530	2100	1530	5550	12960	30200
Liboje	2070	1950	1750	1980	8650	10800
Pečovnik			1560	2670	870	1150
Šentjanž	48170	44120	67100	67710	67690	75230
Kanižarica					90	1020
Kočevje	101090	100000	71000	80800	96200	93300
Velenje	141420	156590	141710	202320	199880	162720
Globoko	730	2820	3590	2190	470	1340
Otočec		1460	2830	2770	4760	3070
Ostali	30000	49840	48400	61580	56270	51200
Skupaj	1169610	1220400	1292690	1549950	1696960	1897860

Da bomo dobili pravo podobo odnosov med premogovniki v kraljevini Jugoslaviji, bomo objavili še primerjalno tabelo. Za naš namen bo zadostovala povprečno izbrana tabela za leto 1922, torej za čas, ko so srbski premogovniki že kopali v precej normalnih razmerah. Poznejših let ne upoštevamo več zato, ker se je proizvodnja večala v vseh rudnikih, relacije med njimi pa so v glavnem ostale iste. Leta 1922 so torej nakopali premogovniki v državi:¹¹⁷

¹¹⁶ Ivan Češmiga. Rudarstvo LR Slovenije, Ljubljana 1959, prim. tabele o proizvodnji premoga.

¹¹⁷ Kraljevina Srbov. Hrvatov in Slovencev. Almanah. 2. zvezek 1924–1925. Del IV in V, Zagreb 1924. – IV. del: Rudarstvo, str. 129–157.

Vrsta premoga	Hrvaška in Slovenija			Bosna in Herce- govina		Dalmacija	Skupno
Črni	96.014			5.847			101.861
Rjavi	309.753	171.375	1,346.807	723.466	89.955		2,641.356
Lignit	162.599	266.885	204.515	337.930	4.790		976.621
Bit. škr.					109		109
Skupno	568.366	458.260	1,551.323	1,067.243	94.854		3,729.946

Podatki za Slovenijo iz te tabele se sicer ne krijejo točno s podatki iz prejšnje razpredelnice /gre torej za dve statistični službi/, toda razlika je tako minimalna, da je niti ne korigiramo. Vsekakor so podatki iz prejšnje razpredelnice točnejši od teh drugih navedb.

* * *

Poslednji občni zbor pred prevratom je Trboveljska premogokopna družba imela 11. aprila 1917. Tu so zvišali delniški kapital na 24,000.000 kron, skupno število delnic je znašalo 120.000 kron. Ko je minila najkritičnejša faza prehodne dobe, se je 4. marca 1919 sestal upravni svet. Generalni direktor Bellak je poročal o odredbi Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 4. januarja 1919, po kateri morajo do 31. marca vse družbe, ki imajo sedež v tujini, obrate pa v Jugoslaviji, urediti reprezentanco v tej državi. Bellak je predlagal organizirati predstavništvo v Ljubljani in predlagal za reprezentanta Riharda Skubeca in direktorja Avgusta Heinricha. To so prisotni odobrili soglasno.¹¹⁸

Naredba celotne Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 30. decembra 1918 je ukazala nadzor podjetij in zemljišč. Takrat je Trboveljska premogokopna družba fiksirala kot izhodišče za dejavnost v Sloveniji oziroma v Jugoslaviji naslednja dejstva: je lastnica premogovnikov Zagorje, Trbovlje, Ojstro /–Hrastnik/, Liboje, Huda jama, Krapina, Kočevje, Rajhenburg, cementne tovarne v Trbovljah, opekarne v istem kraju, steklarne v Zagorju, apnenice prav tam; družbi, ki ima sedež na Dunaju, načeljuje upravni svet z Rudolfom Bisteghijem kot predsednikom, rudarskim svetnikom Vincencem Ranzingerjem kot podpredsednikom in s člani Julijem Bellakom, Jeanom baronom Bourgoingom, Edmondom Chenevierom, Anstolom de Lapeyrierem, Izidorjem Mautnerjem, Henryjem grofom de Renevilom, Markom Rotterjem, dr. Alfredom Rapportom pl. Porada,

¹¹⁸ AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 7.

Evgenom Vidajem. Družbeni kapital je večinoma bil v rokah francoskih interesentov.

Nato je 24. marca 1919 prosila družba Narodno vlado v Ljubljani, da ji dovoli obratovanje v Jugoslaviji in da prizna Skubeca in Heinricha, ki se bosta za stalno preselila v Ljubljano, kot reprezentanta te družbe za ozemlje kraljevine SHS. Po več kot mesecu dni /28. aprila/ je vlada odobrila oba pogoja in s tem pripustila Trboveljsko premogokopno družbo k nadaljevanju obratovanja.

Na občnem zboru, ki je bil 18. decembra 1919 na Dunaju, je TPD sklenila prenesti sedež z Dunaja v Ljubljano. Toda to ni šlo tako enostavno. Vse družbe, ki so imele sedež na Dunaju, obrate pa v Češkoslovaški, so vedele povedati, da avstrijska vlada zavira premestitev sedeža z Dunaja v mesta novih nacionalnih držav. Zaviranje je bilo v tem, da je avstrijska vlada zahtevala likvidacijo družb na Dunaju in predložitev likvidacijske bilance oblastem. Tej potezi je sledila zelo velika obdavčitev rezerv in fondov v smislu zakona o osebnih davkih. Češkoslovaška vlada se je glede prenosa central pričela pogajati z avstrijsko vlado, toda pogajanja se v letu 1919 še niso končala. Zato je obtičala dolga vrsta prošenj za premestitev sedeža v predalih avstrijske vlade.

Jugoslovanska vlada – in zato tudi deželna vlada v Ljubljani – je imela na svoji strani člen 265 saintgermainске mirovne pogodbe, ki je določal, da se z medsebojnimi dogovori rešijo vprašanja glede prenosov central z Dunaja v novo nacionalno državo. Jugoslavija je morala biti navsezadnje zainteresirana za rešitev tega problema že zaradi obdavčevanja oziroma dotoka davkov; dokler se prenos ne bi rešil, bi Avstrija pobirala pridobnino.

Nadaljnji problem se je kazal v tem, da je avstrijska vlada predložila svoji skupščini načrt zakona o oddaji premoženja. Po tem načrtu bi morala Trboveljska premogokopna družba plačati 15% tečajne vrednosti svojih delnic, to je, približno 72,000.000 kron. Po zakonskem načrtu bi Avstrija povrnila Trboveljski premogokopni družbi premoženjski davek od tistih delnic, od katerih so lastniki delnice fatirali in sami plačali premoženjski davek. Ker je ogromna večina delnic bila v rokah tujcev, ki niso bili podvrženi oddaji premoženja v Avstriji, bi Trboveljska premogokopna družba dobila le majhen del davka povrnjen. Oddaja premoženja v tolikšni meri bi seveda zelo omejila likvidna sredstva družbe, kar bi neugodno vplivalo na investicije, ki jih je Trboveljska premogokopna družba nameravala izpeljati v rajhenburškem premogovniku.

K temu, da bi naj Jugoslavija čim prej šla v pogajanja z Avstrijo, je sililo tudi pokojninsko zavarovanje, ki ga je imela Trboveljska pre-

mogokopna družba. Družba je namreč ustanovila nadomestni zavod na Dunaju, ki se je imenoval Penzijski zavod za uslužbence Trboveljske premogokopne družbe. Po njegovih pravilih so uživali uslužbenci višje pokojnine, kot jih je nudil državni pokojninski zavod. Premoženje družbenega penzijskega zavoda je po večini bilo naloženo v avstrijskih rentah in v avstrijskem vojnem posojilu. Trboveljska je že napravila prve korake glede zavarovanja svojih uslužbencev pri splošnem pokojninskem zavodu za privatne uslužbence v Ljubljani; toda premoženje tega dunajskega nadomestnega zavoda bi kazalo čim prej prenesti na ozemlje kraljevine SHS. Razplet seveda ne bi bil enostaven, ker je njegovo premoženje bilo naloženo večinoma v državnih papirjih pri dunajskih kreditnih zavodih. Tudi sicer je bilo pod zaporo državnega urada za finance na Dunaju.

Toda nevarnost je za družbo prihajala z druge strani. Večino obligacij so imeli Francozi. Družba ni honorirala kuponov obligacij in ni žrebala titrov že od leta 1914 dalje; konkretno je šlo za 4.000.000 francoskih frankov v zlatu in za obveznost /računano tudi v zlatu/, priznati za okoli 8.500.000 francoskih frankov obligacij in obrestnih kuponov, ki so še bili v obtoku in so občasno dospevali v plačilo. Družba je storila vse, da bi likvidirala ta problem, saj je bil od nje gove rešitve odvisen njen nadaljnji obstoj. Če ne bi mogla plačati zaostalih 4 milijonov v zlatu, bi ažio znašal precej prek 200 milijonov avstrokron, za v obtoku se nahajajočih 8,5 milijonov pa gotovo prek 425 milijonov avstrokron. Po mučnih in dolgotrajnih pogajanjih, ki so potekala spomladi 1920, je Trboveljski premogokopni družbi uspelo, da je pripravila lastnike obveznic do poravnave: za zapadle obveznice v višini 4 milijone francoskih frankov in za cirkulirajoče obveznice v višini 8,5 milijonov francoskih frankov, ki bodo dospele v plačilo v naslednjih 10 letih, bodo prejeli 44.000 delnic po kurzu 120 francoskih frankov iz emisije, ki bo v kratkem izvedena. S tem da so obvezničarji pristali na takšno razvozlanje problema, se je družba izognila grozečemu propadu.¹¹⁹

Junija 1920 je sklenil občni zbor emitirati 120.000 delnic s pomočjo garancijskega sindikata, ki ga je vodila Länderbanka.

¹¹⁹ AS. Banovina. VIII. oddelek, konvolut št. 137. Trboveljska premogokopna družba.

Določen del delnic so rezervirali za jugoslovansko tržišče. Nove delnice so razdelili takole:

Stari delničarji so dobili na 10 starih	
delnic 3 nove delnice	36.000 kosov
Jugoslovanska bančna skupina	30.000 kosov
Francoski obvezničarji	44.000 kosov
Na voljo sindikatu ostalo	10.000 kosov
Skupaj	120.000 kosov

S tem so faktično zvišali delniško glavnico od 24,000.000 avstrokron na 48,000.000 milijonov avstrokron. Garancijski sindikat je prevzel delnice po 1200 kron za kos z obvezo, da jih bo po isti ceni prodal tudi starim delničarjem. Francoska skupina je dobila delnice po 120 francoskih frankov kos, jugoslovanska bančna skupina, ki jo je vodila ljubljanska podružnica Jadranske banke, pa po 700 jugokron. To ceno so določili po kurzu delnic na dunajski borzi, ki je konec leta 1920 znašal okoli 5600 avstrokron.

Jugoslovansko bančno skupino so zastopale ljubljanske podružnice Jadranske banke, Ljubljanska kreditna banka, ljubljanski Kreditni zavod za trgovino in industrijo, ljubljanska Zadružna gospodarska banka, zagrebška Hrvatska eskomptna banka. Za delnice, ki jih je prevzela jugoslovanska skupina bank po 700 jugokron za kos, so zahtevale banke v javni subskripciji 900 jugokron, da bi se okoristile s prodajo v druge roke.

S tem da so podelili jugoslovanski skupini bank četrtno delnic nove emisije, je ta skupina dobila prvo otipljivejšo perspektivo za bodočo – tako so računali v Oddelku za trgovino in industrijo Marn in sodelavci – nacionalizacijo Trboveljske premogokopne družbe. Da bi preprečili zopetno prodajo delnic, pripadlih jugoslovanskim bankam, na dunajski borzi, je 29. januarja 1921 izdal Marn oziroma citirani Oddelek prepoved prodaje teh delnic do časa, ko bo Trboveljska premogokopna družba prenesla svoj sedež z Dunaja v Ljubljano. Marn je tudi predlagal, da bodi to brezpogojno zadnja emisija na Dunaju v avstrijski valuti.

Ker je bila TPD široko razpredena mednarodna družba, so se problemi le počasi reševali. Tako je upravni svet šele 20. decembra 1921 sklenil, da se poslovanje te družbe prenese v Ljubljano in da se tu osnuje centralno ravnateljstvo z vsemi petimi oddelki in da se postavijo jugoslovanski člani upravnega sveta na čelo tega centralnega ravnateljstva in da bodo ti odločevali kot eksekutiva v zadevah, ki se tičejo jugoslovanskih obratov Trboveljske premogokopne družbe.

Domači gospodarskoupравни kader je že nekaj časa terjal, da tudi Trboveljska premokopna družba prenese sedež v Slovenijo. Tako je referent oddelka za trgovino in industrijo dr. Miha Kambič referiral vodstvu svojega oddelka 8. julija 1921 v tem smislu, pripomnil, da se slovensko uradništvo v revirjih razburja zaradi počasne nacionalizacije, in dodal:¹²⁰ *„...Tudi je v vsakem oziru boljše, da se industrija in rudarstvo počasi z lastnim kapitalom in z lastnimi močmi ustanavlja in razvija, nego da ju eksploatirajo tujci, ki nas želijo gospodarsko zaslužniti. In ravno TPD z vsem svojim dosedanjim postopanjem kaže, kot bi bila suverena država na teritoriju naše domovine. Ljubljana naj se obrne tozadevno na centralno vlado v Beogradu! Predlaga se:*

1. Da se ukrenejo potrebni koraki zaradi prenosa sedeža z Dunaja v Ljubljano, kjer se ima vršiti vse knjigovodstvo v slovenskem ali srbohrvatskem jeziku,

2. da se vsi italijanski, nemški, madžarski in drugi inozemski nameščenci ob najmanjšem povodu izženejo iz države,

3. tujcem naj se dajo vize samo v primerih, ko gre resnično za nastavev strokovnjakov, ki vpeljejo nekaj novega v obratih ali pa uvedejo naše delavce v gotove vrste dela,

4. da se tujce v vseh onih krajih, kjer so nastavljeni v večjem številu, policijsko strogo nadzira,

5. *da se ravno v takih krajih v državnih uradih in na javnih mestih nastavijo agilni, narodno zavedni in navdušeni Jugoslovani kot uradniki, odvetniki, notarji, zdravniki itd.“*

Marn in njegov Oddelek ministrstva za trgovino in industrijo sta pozorno spremljala izvajanje nadzorstva nad Trboveljsko premogokopno družbo. Znašla sta se v zagati, ker je beograjski zakonodajni odbor sklenil ukiniti naredbo deželne vlade v Ljubljani z dne 30. decembra 1918 o nadziranju podjetij in zemljišč; s tem se je namreč pojavilo vprašanje, kako naj se opravlja nadaljnje nadzorstvo nad Trboveljsko premogokopno družbo, ki je že tako nagajala vladi in zavlačevala izpolnjevanje njenih odločb, kjerkoli je mogla in kadar koli je mogla. Marn se je posvetoval o nadzorstvu 24. januarja 1922 z inž. Antonom Klinarjem, gradbenim direktorjem. Ugotovila sta, da je Trboveljska premokopna družba sicer res že leta 1919 namerala prenesti sedež v Ljubljano, da pa je šele odločnemu nastopu slovenskih upravnih svetnikov uspelo, družbo pripraviti do tega, da je dosedanjo reprezentanco v Ljubljani preoblikovala s 1. januarjem 1922 v centralno direkcijo. S tem korakom, je menil Marn, se bo

¹²⁰ AS. Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 7.

odpravilo tudi vprašanje osebja, ki je do sedaj predstavljalo eno glavnih točk pritožb s slovenske strani. Šlo je enostavno za to, da se kolikor mogoče veliko nemško-avstrijskih uradnikov ekspedira iz revirjev, ker je bil domači element stvarno zapostavljen. Dne 23. junija 1920 je postal vladni komisar Trboveljske premogokopne družbe inž. Vinko Strgar, toda ta po svoji funkciji ni smel posegati v področje, za katero ni bil kompetenten. Kolikor je smel, je vplival na to, da so se izpolnjevale odredbe in sugestije ljubljanskega oddelka kolikor mogoče striktno. Kajti pri teh tujcih je čestokrat šlo res za strokovnjake, ki jih nihče ni mogel zamenjati za slovenske strokovnjake, ker jih – enostavno ni bilo.¹²¹

Znan je bil primer, da je rajhenburški jamomerec nemškega pokolenja ukradel poleti 1921 svojemu sodelavcu večjo vsoto denarja. Bil je obsojen. Ljubljanski oddelek ministrstva za trgovino in industrijo je nemudoma zahteval od Trboveljske premogokopne družbe, da ga odstrani iz službe. To se je zgodilo. Kljub oglasom v jugoslovanskih in čeških strokovnih listin ni bilo mogoče najti enega samega prostega jamomerca. Tako sta Marn in Klinar morala zaradi tega in dolge vrste drugih pomanjkanj strokovnjakov trpko ugotoviti, da *„najcenejši in najboljši material se še vedno dobiva iz avstrijske republike.“*¹²²

Situacija glede strokovnjakov tujcev je bila pri Trboveljski premogokopni družbi sredi septembra 1921 naslednja:

Rudnik	Nemci	Čehi	Slovenci	Skupaj
Trbovlje	11	6	12	29
Zagorje	5	2	8	15
Hrastnik	4	0	5	9
Huda jama	1	0	2	3
Rajhenburg	8	1	5	14
Skupaj	29	9	32	70

To pomeni, da je bilo razmerje med domačimi in nemškimi strokovnjaki v naših revirjih po prevratu skoraj 1:1; jeziček na tehtnici so bili Čehi, ki pa tudi niso bili vsi narodno zavedni. Ker je bila centrala Trboveljske premogokopne družbe na Dunaju, je jasno, da so se vodili knjigovodstvo, računovodstvo in korespondenca v nemškem jeziku in da je bilo med tem uradništvom prav malo Sloven-

¹²¹ AS, Banovina. VIII. oddelek, konvolut št. 137. Trboveljska premogokopna družba.

¹²² AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 7.

cev. S prenosom centrale v Ljubljano se je položaj v prav kratkem času bistveno izboljšal: poslovanje je potekalo v slovenščini, uradništvo je bilo slovensko.

Kot reprezentante je Trboveljska premogokopna družba prijavila Josipa viteza Pogačnika, poslanika n.r. v Podnartu, inž. Antona Klinarja, gradbenega ravnatelja v Ljubljani, dr. Iva Benkoviča, pravnega konzulenta TPD v Ljubljani, Avgusta Praprotnika, ravnatelja Jugoslovanske Union-banke v Ljubljani. Začasna reprezentanta Skubec in Heinrich sta odstopila, istočasno pa so jima podelili prokuro. Nova reprezentanca se je imenovala »Centralno ravnanstvo TPD v Ljubljani«. Za stare upravne svetnike je bila to še vedno reprezentanca, izpostava, ker je Ljubljana vodila prav vse knjige v slovenščini, kot so to zahtevali novi predpisi, stara centrala na Dunaju, ki so jo faktično /a ne pravno/ predstavljali tam stanujoči upravni svetniki, pa je še naprej vodila svoje knjige in se tej pravici izrecno na seji ni odrekla.

Po mnogih ovinkih so končno 24. februarja 1923 le podpisali v Beogradu sporazum med Jugoslavijo in Avstrijo o prenosu sedežev delniških družb. Avstrija je vzela na znanje namero Jugoslavije, da bo prisilila vsa podjetja, ki so poslovala nekoč na ozemlju Avstro-Ogrske, sedaj pa poslujejo na ozemlju kraljevine SHS, a imajo sedež še v avstrijski republiki, k temu, da premestijo svoj sedež v Jugoslavijo. Seveda je zahtevala Jugoslavija prenos sedeža le za tista podjetja, ki so dne 1. novembra 1918 obstajala na ozemlju sedanje Jugoslavije, imela pa sedež na ozemlju sedanje Avstrije. S tem se je morala tudi TPD v najkrajšem možnem času pripraviti na stvarno preselitev sedeža v Ljubljano.¹²³ Na zadnji dunajski seji upravnega sveta dne 29. januarja 1924 – torej štiri leta po prvem sklepu o prenosu družbenega sedeža – so določili potankosti o prenosu. Naslednji občni zbor je že bil v Ljubljani. Osnovna glavica ob preselitvi je znašala 50,000.000 din /= 1 milijon delnic po 50 din/ s pripombo, da so delnice polno vplačane.¹²⁴

* * *

Zaradi povoljnega stanja v proizvodnji in prodaji slovenskega premoga je dokaj razumljivo, da so se pojavili posamezniki in skupine, ki so hoteli dobiti monopol v prodaji premoga. Zlasti še zato, ker je bila Trboveljska premogokopna družba tuja družba, ki je imela centralo še vedno na Dunaju /v Ljubljani je imela le reprezen-

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Poslovno poročilo Trboveljske premogokopne družbe za leto 1924. Ljubljana 1925.

tanco/. V jeseni 1920 je res že mogla nastati skupina, ki je kmalu ustanovila firmo z naslovom »Prometni zavod za premog«.¹²⁵

Zavod so ustanovili na temelju dovoljenja ministrstva za trgovino in industrijo z dne 22. decembra 1920, protokolirali pa 9. aprila 1921. Z odlokom deželne vlade oziroma njenega oddelka za trgovino in industrijo z dne 22. oktobra 1921 so Prometnemu zavodu naročili, da se morajo delnice jugoslovanskih državljanov vezati na sindikatno pogodbo za dobo pet let /na ta način so po prevratu preprečevali vdor tujega kapitala v domača podjetja/, da se dalje mora v tej pogodbi zajamčiti dvotretjinska večina članov upravnega sveta, ki morajo biti jugoslovanski državljani in zavedni Slovenci, in da vezane delnice lahko ostanejo deponirane pri družbi ali v določeni banki. Na to je izjavil Prometni zavod za premog, da je sedaj, torej oktobra 1921, v sindikatu zastopanih 5175 delnic od skupnega števila 10.000, in da upravni svet sestavljajo Josip vitez Pogačnik inž. Milan Šuklje, dr. Ivan Slokar, Avgust Praprotnik, dr. Josip Ažman, Julij Bellak in Bela Max. Delnice so provizorično deponirali pri Zadružni gospodarski banki d. d. v Ljubljani.

Dovoljenje za ustanovitev Prometnega zavoda sta dobila ljubljanska podružnica Jadranske banke in Josip vitez Pogačnik. Prošnjo za koncesijo sta koncesionarja vložila oktobra 1920. Ustanovni občni zbor je bil 14. februarja 1921. Jadranska banka je izdala izkaznice zaradi udeležbe na ustanovnem občnem zboru Josipu vitez Pogačniku /fungiral je kot zastopnik Trboveljske premogokopne družbe/, Avgustu Praprotniku, bivšemu ravnatelju Jadranske banke, Josipu De Paulisu, bivšemu namestniku direktorja Jadranske banke v Ljubljani, dr. Josipu Ažmanu, inž. Milanu Šukljetu, dr. Cirilu Pavlinu, tajniku Zveze industrijcev, dr. Ivanu Slokarju, ravnatelju Zadružne gospodarske banke, in Beli Maxu, ravnatelju Trboveljske premogokopne družbe v Ljubljani /jugosl. državljan, pristojen v Veliki Bečkerek – dan. Zrenjanin/.¹²⁶

Prvi redni občni zbor je bil šele 16. maja 1922 v Ljubljani. Tu so določili, da ima družba 10.000 delnic in delniško glavnico 4.000.000 kron. Občni zbor je bil tako pozno glede na ustanovni zbor zato, ker je prva poslovna doba trajala od 1. novembra 1920 do 31. decembra 1921. Tu je predsednik Josip vitez Pogačnik povedal, da je Trboveljska premogokopna družba poverila Prometnemu zavodu

¹²⁵ AS. Banovina, VIII. oddelek, konvolut št. 162. Prometni zavod za premog.

¹²⁶ Pravila za Prometni zavod za premog, d. d. v Ljubljani 1921, str. 3. – Paragraf 2 teh pravil pravi: »Družba se ustanovi temeljem oblasvenega dovoljenja, katero sta izposlovala Jadranska banka v Ljubljani in Josip vitez Pogačnik, poslanik Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev, sedaj na razpoloženju v Podnartu.«

prodajo vse proizvodnje premoga, tako onega kontingentiranega, ki ga je normirala vladna naredba, kot tistega, ki je bil dan v prosto prodajo zunaj kontingenta. Prvega je zavod prodajal po uradno določenih cenah, drugega po cenah, ki so se sproti formirale na osnovi dogovora med Trboveljsko premogokopno družbo in Prometnim zavodom za premog.

Zavod je pričel prodajati trboveljski premog že v oktobru 1920. Ugodna prodaja premoga prek zavoda je povzročila, da sta k tej prodajni organizaciji pristopila z dovoljenjem deželne vlade tudi državna premogovnika v Velenju in Zabukovici, v maju 1921 pa še šentjanški premogovnik. Na pomlad tega leta pa se je situacija na domačem premogovnem tržišču poslabšala, kajti potreba po slabšem premogu, zlasti velenjskem, je nenadoma zelo popustila, izvoza v tujino pa zaradi prometnih in carinskih težkoč še ni bilo mogoče organizirati. Tako so dobave velenjskega lignita padle v marcu 1921 od normalnih okoli 10.000 ton na samo 318 ton, v maju celo le na 214 ton. Trpel je tudi šentjanški rudnik, ki je oddal v maju 2586 ton, čeprav je znašala njegova normalna produkcija okoli 5000 ton. Od maja do konca leta 1921 je Prometni zavod izvozil v tujino 3486 ton velenjskega in 3266 ton šentjanškega premoga. Trboveljskega premoga niso izvažali, ker je bilo načelno prepovedano izvažati rjavi premog iz Jugoslavije; izvažati je bilo dovoljeno lignite, kamor je spadal tudi šentjanški premog.

Prometni zavod za premog kot vrinjenec med proizvodnjo in tržišče ni šel samo za tem, da bi si pridobil monopolni položaj v prodaji vsega slovenskega premoga in da bi se specializiral na uvoz tujega visokokaloričnega premoga in koksa, ampak tudi za tem, da bi vzpostavil pogoje, ki bodo paralizirali padanje premogovniške proizvodnje /nastalo zaradi stavke ali višje sile/ v domačih premogovnikih /paragraf 6 odstavek č) pravil za Prometni zavod/. Zaradi tako izrazitega poudarjanja stavk smo upravičeni domnevati, da je Prometni zavod, ki je začel prodajati premog v oktobru 1920 /torej nekaj mesecev po zaključku stavke v Trbovljah/, nastal v veliki meri prav zaradi paraliziranja bodočih ustavitvev dela v revirjih.¹²⁷

Na občnem zboru je Pogačnik povedal, da je zavod uvozil 1409 ton angleškega premoga in koksa, ostravskega premoga in koksa le 271 ton, torej prav neznatne količine v primeri z 1,014.154 ton domačega premoga, ki ga je razpečal v teku prve poslovne dobe.

Rekli smo, da sta koncesionarja bila Josip vitez Pogačnik in ljubljanska podružnica Jadranske banke, ki ji je takrat ravnateljaval Čiro

¹²⁷ Op. cit., str. 4.

Kamenarović. Z ustanovitvijo zavoda je nastal za Jadransko banko – po njenem mnenju – smešen položaj: banka je podpisala vse delnice, vplačala vso delniško glavnico v gotovini in jo dala novi družbi na voljo, ostala pa pri vsem tem praznih rok. Zdelo se ji je, da so jo izigrali. Vse to se je dogajalo v decembru 1921, torej tik pred tem, ko bi moral biti prvi občni zbor. Tak položaj je nastal prvenstveno zato, ker je banka izigrala samo sebe. Ko je bil Praprotnik ravnatelj banke, je bil Kamenarović njegov namestnik, in ko je Praprotnik zapustil banko, je Kamenarović postal ravnatelj. Ta je izdal izkaznico navedenim ljudem v dobri veri /torej brez pismene pogodbe ali siceršnjega dokumenta!/, da bodo le zastopali banko, da bodo torej fungirali kot njeni »slamnatí možje«. To se pa ni zgodilo in Jadranska banka je vlekla ta spor po vseh instančnih poteh tja do beograjskega ministrstva za trgovino in industrijo, nazadnje pa spor gladko zgubila, ker so vse instance trdile, da ne more banka predložiti nobenega dokumenta, iz katerega bi bilo razvidno, da je bil postopek ljudi, ki so predstavljali Prometni zavod, nezakonit, krivičen, izigravajoč in podoben.

Jadranska banka je nato pričela trditi, da je Prometni zavod ves v tujih rokah. Oblasti so seveda takoj zahtevale pojasnilo. Izkazalo se je, da so sicer delnice razdeljene v tri skupine, je pa večina delnic v jugoslovanskih rokah.¹²⁸

I. skupina:

Sindikat, ki so ga sestavljali Josip vitez Pogačnik, dr. Josip Ažman, Avgust Praprotnik, dr. Kavčnik, De Paulis, A. Tosti /kot ravnatelj Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo/ je imel 32000 delnic.

II. skupina:

Trboveljska premogokopna družba 2000 delnic,
Julij Bellak, Bela Max, Rudolf Bisteghi, Vincenc Ranzinger, Simon Radnay, Moric Weiss, Adolf Huber, Glocke 50, so imeli 2275 delnic.

III. skupina:

Josip vitez Pogačnik 50,
Zadružna gospodarska banka 950,
dr. Ivan Slokar 300,
Erzin, ravnatelj Žitnega zavoda, 300,
dr. Ivo Benković 500,

¹²⁸ AS, Banovina, VIII. oddelek, konvolut št. 162. Prometni zavod za premog.

Albin Kandare, ravnatelj Prometnega zavoda, 25,
inž. Milan Šuklje 50,
univ. prof. dr. Josip Kropač 25,
dr. med. Jernej Demšar 25,
Rihard Skubec 200,
Ernest Grunwald iz Zagreba 100.
Skupno je imela ta skupina 2525 delnic.

I. in III. skupina sta združevali jugoslovanske delnice, ki jih je bilo 5725 kosov, II. skupina je bila tuja in je imela 4275 delnic; če iz nje izločimo Belo Maxa, ki je bil Jugoslovčan, potem je stanje spremenjeno za nadaljnjih 500 delnic v korist domačinov. Formalno-pravno je bil torej Prometni zavod v domačih rokah.

Težave železarske industrije in zapleti s Kranjsko industrijsko družbo

Ko pregleduješ spise Prehodnogospodarskega urada v Ljubljani oziroma njegove Upravne komisije iz pomladnih mesecev leta 1919, naletiš na dolge sezname podjetij, ki so uvažala nujno potrebno blago. Iz njih smo izbrali nekaj najtipičnejših primerov, ki naj istočasno pokažejo strukturo uvoza in služijo kot uvod v težave naše železarske industrije. Najprej nekaj podjetij in blago, ki so ga uvažala:¹²⁹

»Impex«, Ljubljana: 15 vagonov žičnikov, 20 vagonov železa in železnih litin, 10 vagonov jekla in skupaj 93 vagonov jeklenih izdelkov, 15 vagonov bele pločevine, 5 vagonov črne pločevine, 2 vagona kos in sprov, 20 vagonov orodja za obrtnike, itd.

Kranjska industrijska družba, Jesenice: 2 vagona surovega železa, skupaj 11 vagonov jeklenih cevi, jekla, železnine, itd.;

Elektrarna Fala: 20 vagonov raznega železa;

Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana: 1 vagon tiskarskih barv;

Avgust Westen, Celje: 50 ton amoniakove sode;

Šentjanški premogovnik: sesalke in gumijaste cevi;

Tovarna za klej, Ljubljana: elektrogeneratorjev za 45.000 K;

»Impex«: 16 vagonov poljedelskih strojev;

Predilnica in tkalnica Tržič: strojev za 96.000 K, elektromotorjev za 170.000 K;

Avgust Jenko, Ljubljana: pekarskega orodja in strojev za 52.000 K;

¹²⁹ AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 19.

Elektrarna Škofja Loka: strojev za 200.000 K;
Šentjanški premogovnik: 50 jamskih svetilk za 1400 K;
Predilnica in tkalnica Tržič: elektrotehniških potrebščin
za 100.000 K;
TPD Trbovlje: rudniške opreme za 5,000.000 K;
Rakusch, Celje: kos za 30.000 K;
Ivan Pollak, Kamnik: 1 usnjarski stroj;
Tobačna tovarna, Ljubljana: 20 vagonov lepenke;
Zankl & sinovi, Ljubljana: barv za 400.000 K;
Tiskarna Sava, Kranj: 1 tiskarski stroj, 1500 kg črk in drugo za
70.000 kron.

Seveda bi mogli seznam močno podaljšati, mogli pa bi se omejiti zgolj na podatke o jeklu, železu, koksu, toda s tem bi se oddaljevali od sintetičnega prikaza našega železarstva, ne pa se mu približevali. Zato se moramo odločiti za drugačen način dela.

Ko se je ustanovila kraljevina SHS, se je nenadoma pokazalo, da Slovenija v železarstvu prednjači pred drugimi pokrajinami, da so sedaj središča železarstva nameščena tik ob meji, da je zaradi tega razvoz izdelkov po državi zaradi raznih tarif zelo drag, da so bile slovenske železarne pred prevratom članice v kartelu čeških, moravskih in avstrijskih železarn in da se po prevratu ta povezava ni dala odpraviti kar čez noč. Z drugimi besedami se pravi, da je bilo stanje slovenskega železarstva izjemno težavno. Sodobniki, konkretno dr. Miha Kambič,¹³⁰ so videli izhod v tem, da bi se obrati Kranjske industrijske družbe, železarna v Štorah, jeklarna na Ravnah, železarna na Muti in drugi obrati, pa železarna v Zenici združili v veleobrat, podoben Kruppovim obratom v Essenu.

Podjetja na Jesenicah, Ravnah, v Štorah in Zenici so imela skupaj 11 martinskih peči, 3 topilniške /Ravne/ in 3 pudlarske /Ravne/ peči z letno kapaciteto 137.500 ton železa in jekla pri 250 delovnih dneh na leto. Ta kapaciteta se je dobro izrabljala v normalnih predvojnih časih, ko je na primer leta 1913 znašala produkcija omenjenih obratov 115.179 ton surovega jekla in železa v ingotih, t. j. 91,6% kapacitete, ki pa je med vojno in po njej konstantno padala ter padla v letu 1920 na 22.600 ton ali 16,2% kapacitete. Isti pojav je pokazala statistika valjanega železa in jekla s 107.700 tonami ali 92,2% kapacitete v letu 1913 in z 18.300 tonami ali 15,9% kapacitete v letu 1920. Razlogi za to so bili v glavnem naslednji:

¹³⁰ Ibidem, fasc. 17.

1. Zaradi neorientiranosti naše gospodarske politike v industrijskih vprašanjih v prvih dveh letih po zedinjenju si Slovenija ni mogla zagotoviti dobave surovega železa iz tujine prek kompenzacijskih pogodb, ki so bile v tem času običajne.

Edino na ta način bi železarne v Sloveniji prišle do primerno velikih količin surovega železa. Visoke peči v Varešu in Topuskem bi mogle pri polnem obratovanju zadostiti samo potrebam livarne v Varešu ter fužin v Zenici in v hrvaških livarnah. Zaradi pomanjkanja koksa je bila proizvodnja omenjenih visokih peči minimalna in vse železarne so bile precej odvisne od inozemskega surovega železa, te v Sloveniji pa seveda popolnoma. Le dobremu privatnemu poznavanju tukajšnjih ravnateljev z inozemskimi podjetniki se je tu in tam posrečilo dobaviti to blago v omejenih količinah. To smo nakazali s seznamom.

2. Isto je veljalo glede dobave koksa, kjer smo bili tudi popolnoma odvisni od tujine.

3. Pomanjkanje visokokaloričnega premoga je spravilo obrate v skrajno mučen položaj, ker niso bili urejeni za slabši rjavi premog.

4. Zaradi neurejenosti prometa doma in v tujini so pošiljke cele mesece stale na prenapolnjenih postajah. Podjetja so morala pošiljati v tujino svoje nastavlence, da so izsledili vozove, naslovljene na njihove tovarne. Da so pri tem sovražno razpoložene države dostikrat tranzit popolnoma ustavile, je bilo splošno znano.

5. Neurejenost carinske službe ter pomanjkanje carinskih službenih prostorov in skladišč sta ovirali hitro carinsko odpremo.

6. Neupoštevanje položaja industrije v železniškotarifni politiki je imelo za posledico, da so se plačevale prevoznine v glavnem od teže blaga in prevozne distance, ne da bi se dovoljevale tarifne ugodnosti za prevoz surovin in polizdelkov.

7. Naraščanje cen premoga je podražilo režijo produkcije.

8. Uvozna in izvozna določila. Prve mesece po prevratu ni bilo mogoče izdati in izvesti nobenih enotnih predpisov, ker se je morala državna organizacija šele na novo uvesti. Maja 1919 pa je bil vsak izvoz brez izvoznega dovoljenja Centralne uprave za trgovski promet z inozemstvom prepovedan. Da imenovana uprava ni mogla skrbeti za vsako podjetje posebej, je bilo v novo ustanovljeni državi čisto naravno. S sklepom ministrskega sveta z dne 5. novembra 1919 se je prepovedal izvoz vseh tistih predmetov, ki niso bili specialno navedeni. Z odločbami z dne 17. aprila 1920, z dne 28. julija 1920 in z dne 10. avgusta 1920 se je uvedla na železne in jeklene

izdelke in polizdelke tako visoka carina, da so onemogočili vsak izvoz nekaterih predmetov. S tem so v prvi vrsti zadeli jeklarno na Ravnah, ki je proizvajala kvalitetno jeklo.

To so glavni vzroki silnega padca proizvodnje v letih 1919 in 1920. Toda železarska industrija si ni opomogla niti pozneje; nove nevarnosti so bile v glavnem naslednje:

a) Velik razvoj nemške in avstrijske železne industrije. Ta nevarnost se je stopnjevala z nastopom nemškega veleindustrijca Hugona Stinnesa, voditelja po njem imenovanega koncerna, čigar podjetja so bila raztresena po vsej Nemčiji ter se je začel naseljevati tudi v Avstriji; poskušal si je pridobiti vpliv tudi v Švici. Kapital tega koncerna je znašal prek poldrugo milijardo nemških mark. Skušal se je uveljaviti tudi na svetovnem tržišču.

Čim večja je produkcija obrata, tem manjši so režijski izdatki. Povprečna poraba premoga na 1 kg valjanega izdelka je znašala pri mirnodobni produkciji leta 1913 – 1,83 kg in leta 1920 pri do sedaj najnižji produkciji – 4,54 kg. To se pravi: dejstvo, da je produkcija padla približno na 16 % predvojne višine, je imelo za posledico, da se je relativna poraba premoga zvišala za 174 %. Isti pojav so opazili tudi pri produktivnosti zaposlenega delavstva. Povprečna količina izdelka na 1 delavca je bila leta 1913 – 29 ton in leta 1920 le še 5,7 ton. Produktivna zaposlenost delavstva je padla torej v primeri z dobo intenzivnega dela leta 1913 na 19,6 %. To je pomenilo, da so produkcijski stroški slovenskih železarskih podjetij v tistem alikvotnem delu, ki ga tvorijo delavske mezde, zaradi znižane produkcije približno petkrat večji, kot bi bili pri polnem obratovanju.

b) Tečajne razlike med avstrijsko in jugoslovansko valuto so bile po prevratu v prid avstrijskim producentom, ker jim ni bilo treba plačevati tako visokih mezd, kakršne so se plačevale v Sloveniji, kajti Avstrija je prodajala manj premožnim slojem življenjske potrebščine po cenah, ki so bile nižje od tržnih.

Da bi se odvrnila sicer neizogibna katastrofa, so slovenski strokovnjaki predlagali:

1. Revizijo uvoznih carinskih postavk splošne carinske tarife na podlagi predlogov, ki naj jih dajo prizadeti industrijski krogi prek ministrstva za trgovino in industrijo, ker se je pokazala revidirana tarifa z dne 30. junija 1921 kot nezadostna, saj ni mogla preprečiti inozemske poplave v Jugoslavijo. Upoštevajoč dejstvo, da je avstrijska valuta stalno padala, jugoslovanska pa se bo – tako so vsi pričakovali – dvignila, in bo kurzna razlika proti Avstriji v jugoslovansko korist še večja, je revizija uvoznih carin postajala nujna potreba.

2. Oddajanje naročil domačim podjetjem. To naj bi vztrajno prakticirali, kljub temu da je bilo domače blago dražje od tujega.

3. Revizijo železniških prevoznih tarif in diferenciacijo prevoznih postavk na tak način, da se dovoli za uvoz surovin in polizdelkov čim nižje postavke, enako pa izdelano za blago, namenjeno izvozu. Zboljšanje železnic in voznega parka je bila želja vse države in izvedba teh načrtov centralne vlade bi koristila v vsakem pogledu.

Zapleti s Kranjsko industrijsko družbo

Spomladi 1919 je neka italijanska bančna skupina prevzela od dunajskega Bodenkreditanstalta 61.000 delnic Kranjske industrijske družbe v sporazumu s konzorcijem italijanskih železarskih industrijcev /Siderurgici italiani/ z namenom, da nacionalizirajo – poitalijančijo – plavže in druge železarske naprave v Škednju pri Trstu. Pogodba, s katero so Italijani kupili, se je sklenila s pogojem, da jo odobri italijanska vlada. Ta je kupčijo odobrila, saj jo je vodila misel, da bo Trst postal del Italije. Za omenjenih 61.000 delnic so Italijani plačali približno 25.000 lir /?!, gre ali za lapsus calami v viru ali za velik padec vrednosti delnic/, torej približno toliko, na kolikor so cenili vrednost škedenjskih plavžev. Več kot ti plavži so bile vredne peči in vse naprave Kranjske industrijske družbe na Jesenicah, Javorniku, Dobravi ter v Bistrici na Koroškem. Deželna vlada v Ljubljani je seveda vedela, da je slovenski del Kranjske industrijske družbe največje in najvažnejše železarsko podjetje v Jugoslaviji, ki je povrh vsega še združeno s tovarno anod.¹³¹

Ostanek 29.000 delnic so imeli v manjši meri v rokah razni Nemci, v večji meri pa Avstrijci. Manj kot 10.000 delnic je ostalo v rokah Jugoslovanov nemške narodnosti.

Nakup so perfekturirali proti določi mirovne pogodbe z Nemčijo, po kateri je Jugoslavija imela pravico, da lastnino nemških državljanov sekvestira in likvidira. Ljubljana je postavila Kranjsko industrijsko družbo kot podjetje z mešanim in s celo pretežnim nemškim kapitalom pod sekvester. Zaradi medvojnih in poprevratnih težav se je moral obrat neprestano boriti s težavami zaradi pomanjkanja premoga in surovega železa, vendar je kljub temu bila proizvodnja še vedno kar znatna.

¹³¹ AS. Banovina, VIII. oddelek. konvolut št. 243. Kranjska industrijska družba.

Zaradi italijanskega nakupa delnic je nastal nenavadno zapleten pravni položaj. Italijani kot večinski delničarji so se seveda nadejali, da bodo sorazmerno lahko gospodarili v družbi. Zlasti dr. Gregor Žerjav, sicer pa tudi dr. Rudolf Marn, vodja Ljubljanske kreditne banke, in drugi gospodarstveniki so se postavili na stališče, da kaj takega absolutno ne dopustijo in da nemški državljani s prodajo delnic Italijanom ne smejo izničiti likvidacije. Žerjav osebno je zagovarjal stališče, da mora sekvester – v novembru 1919 je to še vedno bil dvorni svetnik inž. Mohor Pirnat iz Ljubljane – v ministrstvu za trgovino in rudarstvo brezpogojno izposlovati likvidacijo podjetja na tak način, da se ga proda novi družbi z opombo, da imajo jugoslovanski in antantni delničarji – seveda po stanju z dne 3. novembra 1918 – do kupnine oziroma do delnic sorazmerno prav toliko udeležbene pravice, kolikor so citiranega dne materialno dokazano posedovali delnic.¹³² Italijanski interesenti so se hoteli izviti na ta način, da so se pričeli dogovarjati z generalnim ravnateljem Karlom Nootom in s prejšnjim upravnim svetom. Vsi ti so prav kmalu zvedeli, da bo morebitna sprememba glede upravnega sveta in glede premoženja proglašena za pravno neobvezno; svetovano jim je bilo, naj pride do poskusa poravnave, saj je perspektiva jasna: škedenjsko podjetje naj se emancipira in naj ga prevzamejo italijanski delničarji, slovenski obrati pa naj ostanejo tako, kot so, in naj bodo nacionalizirani. Ko so se Italijani z Nemci že dogovorili, da bodo imeli občni zbor družbe v Trstu, kjer bodo izvolili upravni svet z italijansko večino, so dobili jasno formuliran namig, da bo vlada imela to potezo za sovražni akt in da je vsekakor bolje, da se zaradi obojestranskega interesa poišče določena oblika sporazuma.

Misel na sporazum je imela dvojni izvor: italijanska vlada bo morda skušala diplomatsko intervenirati v Beogradu, toda le-ta naj glede Kranjske industrijske družbe vztraja na stališču, da je ignoriranje in izničenje mirovnih določil nekaj povsem nedopustnega in za Jugoslavijo nekaj brezobveznega; po drugi strani gre za oskrbovanje Jesenic s surovim železom in koksom iz Škedenja in za oskrbovanje škedenjskih plavžev z železovo rudo iz Prijedorja. Ker so se pripravljali, da bodo zakurili škedenjske plavže, bi si Jesenice prav lahko na kompenzacijski način priskrbele surovo železo. Šlo je za vprašanje, kdaj bodo v Prijedoru pričeli delati, saj je pred pričetkom vojne od tam odšlo v Vitkovice baje nekaj sto vagonov železove rude. Škedenjsko železo potrebujejo Jesenice zato, da se emancipirajo od Avstrije in Češke, ki tudi sami trenutno nimata dovolj železa.

¹³² AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 14.

Škedenj potrebuje Jesenice kot odjemalca brez konkurence, saj so vsi vedeli, da v širšem tržaškem zaledju še lep čas ne bo zrasla tako velika železarska industrija, če sploh kdaj bo. Torej je interesna skupnost med Jesenicami in Škedenjem več kot evidentna za dolgo vrsto let.¹³³

Da bi se zadeva uredila, se je 20. novembra 1919 sestala seja v pisarni sekcijskega svetnika dr. Rudolfa Marna, kjer so obravnavali odnose med Kranjsko industrijsko družbo na Jesenicah in Škedenjem pri Trstu, glede na to, da je italijanski kapital kupil okrog dve tretjini delnic. Seje v Ljubljani so se udeležili komtur Aleksander Fera, odvetnik Kamil Ara in Marij Viotti kot zastopniki italijanske skupine delničarjev, sekcijski svetnik dr. Rudolf Marn in dvorni svetnik inž. Mohor Pirnat kot zastopnika deželne vlade za Slovenijo, inž. Jožef Hummel kot zastopnik sekvestrske oblasti, generalni direktor Karel Noot in dr. Julijan Pavliček kot zastopnika Kranjske industrijske družbe.

Delovni predsednik Pirnat je izjavil, da bodo na seji obravnavali naslednje zadeve: sestavo upravnega sveta; izpeljavo morebitne ločitve Škedenja in Jesenic; izpeljavo opcije, na katero naj pristanejo Italijani, izvajala pa naj bi jo deželna vlada za Slovenijo; ustvaritev morebitne interesne skupnosti v primeru, da se Škedenj in Jesenice ločita. Nihče ni dnevnemu redu ugovarjal in debata je res potekala v nakazani smeri.

Dejstvo je, da je sekvestracija obstajala in da se je izvajala; če pri tem upoštevamo še stališče deželne vlade, češ nakup večinskih delnic bi bil pravnomočen samo v primeru, da so se delnice 3. novembra 1918 že nahajale v rokah pripadnikov antante, potem je popolnoma pravilna trditev vlade, da sestava upravnega sveta v smislu trgovskega zakona ni mogoča in da se mora opustiti misel o sklicanju občnega zbora delničarjev pred ureditvijo vse zadeve. Razumljivo nam je, da so zastopniki italijanske skupine ugovarjali. Po daljši debati se je uveljavil predlog, naj se upravni svet poveča na 12 članov, od katerih bi bilo šest Italijanov in šest kooptiranih novih članov, ki pa bi se morali imenovati sporazumno z deželno vlado. Z ozirom na stvarno majoriteto italijanskih delničarjev bi glede premoženjskoppravnega vprašanja italijanski upravni svetniki ne smeli biti preglasovani, izjema od tega načela pa so seveda primeri državnopolitičnih interesov. Zastopniki italijanske skupine so izjeme takoj doumeli, zato so predlog »vzeli na znanje« in si pridržali pravico, da se o njem izrečejo naknadno.

¹³³ AS, Banovina, VIII. oddelek, konvolut št. 243, Kranjska industrijska družba.

Zastopniki deželne vlade so načelno bili na stališču, da se obe proizvodni skupini, škedenjska in jeseniška, ločita. Zastopniki italijanske skupine so bili seveda proti ločitvi in so zagovarjali misel, da naj se prav z gospodarskega stališča daje prednost ideji o enotnosti Škednja in Jesenic. Seveda so slovenski zastopniki že ob nakupovanju večinskega paketa delnic s strani Italijanov vedeli, kakšno politiko zasledujejo le-ti, in so sklenili, da to misel razbijejo.

V jeseni 1919 sta bili tako politična kot gospodarska situacija še vedno zelo nejasni, motni, zapleteni. Zastopniki deželne vlade so zato predlagali, da bi za eno leto zamrznili obravnavanje stvarnega in pravnega položaja, a bi v tem času vsekakor morali rešiti sestavo upravnega sveta. Deželna vlada, ki je čvrsto in enotno stala na stališču ločitve obeh obratov, je italijanski skupini predlagala, naj sama ponudi vladi opcijo na eno leto, to je do 31. decembra 1920. Njihova ponudba bi smela slediti šele po ocenitvi in ovrednotenju obeh obratov in naj bi vsebovala posamezne pogoje za ločitev.¹³⁴

Diplomacija je prevladovala tudi v nadaljevanju pogajanj. Sugestijo deželne vlade, da bi pozdravila odločitev italijanske skupine, da bi se v primeru ločitve obratov oziroma nacionalizacije udeležila v primernem odstotku s svojim kapitalom pri nacionaliziranem jugoslovanskem obratu, so Italijani sprejeli z enakim namigom. Tudi ti so izjavili, da bi v primeru ločitve enako pozdravili jugoslovansko udeležbo pri napravah v Škednju. Obe želji sta imeli svojo realno podobo: Italijani so težili k majoritetni prevladi na Jesenicah in bi bil dinar v Škednju boj pro forma, zastopniki deželne vlade pa so hoteli imeti nekaj tuje valute na Jesenicah in bi Škednju dobavljali rudo ali bi tam sodelovali v kakšni drugi obliki.

Takšno je bilo torej to medsebojno informiranje, izmenjava pogledov, nazorov in teženj. Na koncu dogovarjanja niso sklenili ničesar konkretnega. Dne 20. decembra 1919 je znova prišlo do sestanka v Ljubljani v pisarni dr. Marna. Prisotni so bili komtur Aleksander Fera, Jeronim Zucchi, advokat Kamil Ara, vsi kot zastopniki italijanske skupine delničarjev, zastopnika deželne vlade za Slovenijo sekcijski svetnik dr. Rudolf Marn, dvorni svetnik inž. Mohor Pirnat, potem zastopnik sekvestracijske oblasti rudarski svetnik inž. Jožef Hummel, končno zastopnik Kranjske industrijske družbe Karel Noot. Predmet sestanka je bil, končati pogajanja, ki so potekala 20. novembra 1919. Že takoj v začetku sta obe strani izjavili, da vztrajata pri svojih pravnih stališčih, formuliranih na prejšnjem sestanku. Novo je bilo to, da sta se obe strani zedinili, da bo predsed-

¹³⁴ Ibidem.

nik upravnega sveta Italijan, podpredsednik pa Jugoslovan. Seje upravnega sveta naj bi bile najmanj vsaka dva meseca, in sicer izmenoma v Trstu in Ljubljani. Italijanski upravni svetniki naj bi se ukvarjali pretežno z vprašanji škedenjskega obrata, jugoslovanski pretežno z vprašanji gorenjskega obrata. Pri važnejših vprašanjih se mora vsekakor sestati celotni upravni svet. Italijanska skupina je dala v upravni svet tele člane: komtur Aleksander Fera, inž. Jeronim Zucchi, inž. Franc Villabruna, konestabil Anton grof. pl. Staffa, Karel grof Parravicini, Gustav Schutz. Dogovorili so se, da bo upravne svetnike vpisalo trgovsko sodišče v Ljubljani. Dalje sta se obe strani načelno sporazumeli, da bo za pogajanja glede delitve premoženja na jugoslovanski del in na škedenjski odločalo sorazmerje vrednosti teh dveh obratov. Upravnemu svetu so priporočili, naj čim prej prične reševati problem delitve. Videti je bilo, da je obema stranema veliko do tega, da se vpelje praktično interesna skupnost že sedaj, ker so upali, da se bo skozi prakso učvrstila solidarnost interesov, kar bi bilo potrebno glede na planirano obojestransko udeležbo pri bodočih nacionaliziranih obratih. V duhu diplomatskega popuščanja je deželna vlada za Slovenijo pristala na to, da je vrnila Škedenju 50–60 ton raznega materiala, ki je bil do sedaj vskladiščen na Jesenicah, italijanski zastopniki pa so se obvezali, da bodo deželni vladi ugodili in pri tržaških oblasteh izposlovali izvoz cisterne bencina, cisterne mazilnega olja in vagona riža v Ljubljano; Ljubljana bi za ta vagon riža dobavila Trstu vagon fižola.

Končno sta obe strani soglašali s tem, da bo nova uprava pričela poslovati 1. januarja 1920.

Upravni svetniki Kranjske industrijske družbe so menili, da kooptiranje novih upravnih svetnikov ne bo legalno, če se ne bo opravilo po občnem zboru. Na ta dvom je odgovorila deželna vlada takoj, da prevzema v tem primeru vso odgovornost nase. Dne 28. decembra 1919 je prišla deželna vlada na dan z naslednjim seznamom kooptirancev: Mohor Pirnat, dr. Fran Windischer, dr. Dinko Puc, Avgust Praprotnik, dr. Karel baron Born, Hanuš Krofta.

Prve težave so bile premagane s tem, da je bil 27. februarja 1920 na Dunaju res občni zbor Kranjske industrijske družbe. Dosedanji upravni svetniki so odložili svoje mandate in izvolili so naslednje nove: Fera, Zucchi, Villabruna, Staffa, Parravicini, Schutz; sklenili so, da bodo Puc, Pirnat, Windischer, Krofta, Praprotnik, Karel baron Born kooptirani 2. marca 1920. Za 20. marec je bila sklicana prva seja novega upravnega sveta v Trstu. Marn je vsem razen Bornu sporočil, naj pred odhodom pridejo k njemu, da jih bo dobro infor-

miral o slovenskih aspiracijah glede nacionalizacije Kranjske industrijske družbe spričo večinske italijanske skupine delničarjev.¹³⁵

Nacionalizacija tekstilne industrije

V letih prve svetovne vojne so vse tekstilne tovarne na Slovenskem prenehale obratovati, ko jim je zmanjkalo bombaža in prediva iz zalog, dobava surovin pa zaradi vojne ni bila več možna. Tako je tekstilna tovarna v Tržiču prenehala obratovati v drugi polovici leta 1915, litijska predilnica 18. marca 1916, takoj nato še tkalnica v Preboldu, tekstilno tovarno v Ljubljani pa so sploh demontirali.¹³⁶

Prav v času, ko so naše tekstilne tovarne zapirale svoja vrata, se je v Srbiji dogajalo nekaj, česar najbrž prav nihče v Avstriji ni resno upošteval, ker ni mogel misliti, da se bo to sploh kdaj uresničilo. Namreč srbska vlada je v Kragujevcu sprejela 17. avgusta 1915 zakon o ravnanju z lastnino državljanov tistih držav, ki so bile v vojni s kraljevino Srbijo. Pravilnik za izvedbo tega zakona so sprejeli dva dni pozneje v Nišu. Pravilnik je določal, da se bo moralo vse premoženje sovražnikovih državljanov popisati in postaviti pod državno nadzorstvo. Podjetja bodo smela poslovati še naprej pod nadzorstvom skrbnika, vsi dohodki pa, ki ne bodo potrebni za obratovanje, bodo deponirani pri državnem fondu. Srbska vlada je sprejela 18. oktobra 1916 v Solunu sklepe pariške ekonomske konference, kjer so se zavezniki sporazumeli o skupnih ekonomskih ukrepih za vojno obdobje in za sledeče prehodno obdobje. Prepovedali so vsako trgovino s sovražniki in uvedli sekvester nad premoženjem, dalje so tudi sklenili solidarnost in medsebojno pomoč držav zaveznic pri obnovi opustošenih pokrajin.

Logična posledica celotnega razpleta je bila ta, da je narodna vlada SHS v Ljubljani izdala 30. decembra 1918 na osnovi citiranega zakona in pravilnika svojo lastno naredbo o nadzoru podjetij in zemljišč. Pod državno nadzorstvo je prišlo vsako podjetje, katerega dohodki so se pošiljali v tujino, in vsako podjetje, o katerem je bila utemeljena domneva, da se hoče odtegniti obdavčitve pri nas. Trgovske, denarne in industrijske družbe, ki so imele svoj sedež v tujini, so morale odpreti v Sloveniji svojo reprezentanco, če pa so

¹³⁵ Kranjska industrijska družba, Ljubljana. Poročilo o poslovanju in obratovanju v poslovnem letu od 1. julija 1919 do 30. junija 1920... Ljubljana 1920, str. 5–6; AS, Banovina, VIII. oddelek, konvolut št. 243. Kranjska industrijska družba.

¹³⁶ France Kresal, Tekstilna industrija v Sloveniji. Borec, Ljubljana, 1976, str. 33.

obratovale izključno na tem ozemlju, so morale prenesti svojo centralo na ozemlje Narodne vlade SHS v Ljubljani. Pri podjetjih so postavili državne nadzornike, ki so morali skrbeti za to, da se ni gospodarilo v škodo jugoslovanskih koristi.

Največji tekstilni podjetji na Slovenskem, tržiška predilnica in tkalnica Ed. Glanzmann et And. Gassner ter delniška družba Združena avstrijska tekstilna industrija oz. Vereinigte österreichische Textilindustrie A. G. /imela je predilnico v Litiji in tkalnico v Preboldu/, sta prek ljubljanskega odvetnika dr. Franca Zupanca izročili že 6. februarja 1919 Deželni vladi za Slovenijo promemorijo, kjer sta opozorili na položaj bombažne industrije na slovenskem ozemlju jugoslovanske države.¹³⁷ Iz te vloge zvemo, da vse tri tovarne ne delajo polna tri leta, ker pač ves ta čas Avstro-Ogrska ni uvažala bombaža, stare zaloge pa so kmalu po začetku svetovne vojne porabili.

V sosednji Italiji teh motenj ni bilo. Zato so se tam nakopičile velike zaloge blaga, ki so po koncu vojne silile v izvoz. Nakupa tujega blaga slovenske tovarne niso mogle pa tudi ne hotele preprečevati, hotele so le pričeti svojo lastno proizvodnjo; da bi to omogočile, so hotele ali kupiti bombaž, ki je bil vskladiščen v italijanskih pristaniščih, ali pa si nabaviti surovine z direktnim nakupom v prekmorskih državah. Drugi način je bil zelo težko uresničljiv, ker so bile prevozne možnosti v jadranska pristanišča prav neznatne pa tudi vprašanje nakupa tuje valute še zdaleč ni bilo rešeno. Tekstilni industrijci so računali, da bi v najboljšem primeru bilo šele nekje poleti 1919 mogoče računati na prevoz in potemtakem bi šele v jeseni steklo delo v tekstilnih tovarnah. Zato bi bilo najugodnejše kupiti dosegljivi bombaž iz italijanskih zalog. Industrijci so zvedeli, da ponujajo Italijani ameriški bombaž po 9 lir za kilogram, torej po zelo visoki ceni. Takšna cena je razumljiva, če pomislimo, da se je bombaž nabavil še pred sklenitvijo premirja, ko je bil pomorsko-transportni riziko zelo velik, zato primerno visoke postavke za tovarnino, zavarovalnino in tujo valuto, pri vsem tem pa so še cene bombaža v Ameriki notirale okrog 50% višje kot nekaj mesecev po sklenitvi premirja. Tekstilna industrija na Slovenskem se je znašla pred alternativo, da ali takoj kupi ta dražji bombaž in prične takoj proizvodnjo, ali pa da izkoristi najnovejše ugodnejše pogoje in s tem preloži začetek proizvodnje na jesen 1919.

Promemoria je Deželni vladi predlagala, naj se odloči za eno izmed naslednjih treh rešitev problema:

¹³⁷ Ibidem, str. 57, dalje AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 5.

a) Italijanski bombaž bo kupila slovenska tekstilna industrija na račun države, tudi surovine bo predelala na račun države, blago pa bo dala državi v razprodajo. V tem primeru bi morala vlada prevzeti seveda tudi morebitno izgubo, ki bi nastala zaradi višjih proizvodnih cen v primeri z nižjimi cenami italijanskega uvoženega blaga. Ta varianta bi torej za določen čas spremenila proizvodnjo tekstila v obliko, karakteristično za obdobje vojnega gospodarstva, kjer bi res samo proizvodnja po tehnični plati bila v privatnih rokah, vse ostalo pa bolj ali manj državno opravilo.

b) Deželna vlada se more dalje ravnati po istem načelu, si pa pri uvozu tekstilnega blaga zagotoviti ob izdajanju uvoznih dovoljenj določen procentualni pribitek k vrednosti uvoženega blaga in si iz pribitka ustvariti fond, ki naj krije izgubo, omenjeno že zgoraj.

c) Tekstilne tovarne so pripravljene prevzeti nase komercialni riziko, če jim deželna vlada omogoči, da kot prve nastopijo v vlogi uvoznikov italijanskega tekstilnega blaga in bombaža hkrati, se jim pa dajo na voljo vse terjatve, ki bodo nastale proti Italiji pri kompenzacijskem prometu z lesom.

Tekstilni industrialci so računali takole: leto bo imelo 200 delovnih dni in polovično zaposlenost obratov. V takšnem položaju bo treba uvoziti 1,500.000 kg bombaža; proizvodnja bo znašala okoli 10,000.000 metrov tekstilnega blaga. To bi bilo izvedljivo, če bi tovarne smele kot prve importirati iz kompenzacijskega prometa z Italijo približno 10,000.000 metrov izdelanega blaga. Cene blaga iz prve in druge variante bi bile seveda pod kontrolo. Obe podjetji bi sami stopili v pogajanja z italijanskimi bankami in si izposlovali kredit v lirah na dolg termin. Seveda bi morala deželna vlada prevzeti jamstvo za izgubo ali vsaj del rizika. Za protiuslugo bi dali vladi na voljo vse svoje sodelovanje in pomoč tržaških firm, združenih s slovenskimi tovarnami. Pozabiti namreč ne smemo, da je delniška družba Združena avstrijska tekstilna industrija imela svoj sedež v Trstu, tovarne pa v Ajdovščini in Tržiču – Monfalconeju, Glanzmann-Gassner pa poslovna znanstva v Angliji in drugod po svetu.

Promemoria vsebuje seveda nazore tekstilnih industrijcev o rešitvi njihovih problemov; deželna vlada je ukrepala po svojih narodnogospodarskih vidikih. Zanimiv je zadnji odstavek promemorie: *„Z ozirom na izredno važnost domačega konsuma in produkcije prosimo vlado, da ne dovoli nobenega importa tekstilnih izdelkov iz Italije v kompenzacijskem prometu, dokler ne bo presodila in rešila naše prošnje, ker bi sicer bila nasvetovana akcija prejudicirana.“* Kot vemo, deželna vlada ni upoštevala te prošnje, ker je načelno šla po poti kompenzacij.

Problem tekstilne industrije in tekstila sploh pa ni bil tako malo pomemben, kot bi to človek sklepal iz citirane prememorije. Vedeti namreč moramo, da je leta 1919 uvozila kraljevina SHS kar za 2.180 milijonov dinarjev raznega tekstilnega blaga, kar je takrat pomenilo 80% vrednosti vsega jugoslovanskega uvoza. V naslednjem letu 1920 se je stanje popravilo toliko, da je tekstilno blago sestavljalo le še 49% vsega jugoslovanskega uvoza. Toda tekstil je bil še vedno akuten problem, saj je v naslednjih štirih letih uvoz še vedno znašal 40% vsega jugoslovanskega uvoza.¹³⁸

V tem še vedno kritičnem času sta poleti 1922 nastopila kot predlagatelja glede podelitve koncesije za ustanovitev nove delniške družbe z naslovom »Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner d. d.« s sedežem v Ljubljani. Ljubljanska kreditna banka in pa dr. Fran Zupanc, odvetnik v Ljubljani, sicer zastopnik »Vereinigte österreichische Textilindustrie A. G.« na Dunaju. Ta dunajska firma je imela na slovenskem ozemlju iz leta 1919 dve tovarni: predilnico v Litiji in tkalnico v Preboldu.¹³⁹

Okoliščine, v katerih je prišlo do nacionalizacije, moramo popisati, ker imajo svojo materialno in historično vrednost. Po prevratu je obstajalo v kraljevini SHS le nekaj tekstilnih podjetij. Vsa domača podjetja skupaj so pokrivala s svojimi izdelki v teh letih /1919 do 1923/ komaj povprečno deseti del konsuma oz. potrošnje tekstilnega blaga. Emancipacija od tujine je bila prav v tekstilni stroki ena najnujnejših in obenem najvažnejših zahtev jugoslovanskega narodnega gospodarstva.

Postavitev nove tekstilne tovarne, nabava dragih in dragocenih modernih tekstilnih strojev, veliki splošnoinvesticijski stroški in drugi problemi niso dovoljevali, da bi reflektanta utemeljila že kar takoj po prevratu veliko tekstilno tovarno. Imenovana predlagatelja sta šla za tem, da sta predvsem iskala zveze z že obstoječimi tovarnami, jih pridobila in stopnjema gradila in večala lastno tekstilno industrijo, neodvisno od tujine.

Ti motivi so napotili oba predlagatelja, predvsem seveda Ljubljansko kreditno banko, da sta pričela pogajanja s tujimi družbami, ki so imele že pred prevratom na naših tleh svoje obrate. Konkretno so tu mišljena pogajanja z dunajsko družbo Vereinigte österreichische Textilindustrie. Pogajanja so pripeljala do zaključka, da se ustanovi pod vodstvom jugoslovanskega kapitala z udeležbo sedanjih lastnikov nova delniška družba, ki bi temeljila na obeh citira-

¹³⁸ Kresal. Tekstilna industrija, str. 53.

¹³⁹ AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 5.

nih obratih. Obe tovarni sta bili sicer formalno lastnina dunajske firme, dejansko pa so bile njune delnice v posesti firme »Textilwerke Mautner A. G.«, ki je imela do leta 1921 svoj sedež na Dunaju. Na podlagi sporazuma med avstrijsko in češkoslovaško republiko pa se je podjetje nacionaliziralo in se je sedež družbe premestil v Nachod na Češkem.

V ta Mautnerjev koncern je spadala dolga vrsta predilnic in tkalnic, ki so se po razpadu habsburške monarhije znašle na ozemlju novih nacionalnih držav. Prav te spremenjene državnopravne razmere so onemogočile dosedanje centralno vodenje poslov, obenem pa je postalo spričo carinskih, zlasti novih tarifnih razmer nadaljnje skupno obratovanje neracionalno. Predilnica v Litiji in tkalnica v Preboldu sta bili urejeni za izdelovanje surovih polfabrikatov, nebeljenega prediva in nebeljene bombažne tkanine. Ti polfabrikati so se pred prevratom pošiljali v predelavo v druge firme tovarne v sedanjo Avstrijo ali sedanjo Češko. Tu je imela družba za predelavo potrebne naprave, to je, belilnice tkanin in apreturo za bombažne izdelke. Podražitev transporta in obstoječi carinski predpisi držav, preko katerih je moralo sedaj po prevratu omenjeno blago, preden je dospelo v predelavo oziroma preden se je predelano vrnilo spet v roke jugoslovanskega potrošnika, so onemogočali obratovanje po starem, saj je bil racionalen in mogoč samo v predvojnem enotnem državnem ozemlju. Iz teh razlogov je postalo nujno potrebno, da sta se obe slovenski tovarni odcepili od stare družbe in prešli v last nove ustanavljajoče se delniške družbe. Ta družba se je že ob pogajanjih z Dunajčani odločila, da bo postavila tudi vse naprave, potrebne za predelovanje sedanjih surovih polizdelkov v finalne izdelke.

Proizvodi predilnice v Litiji in tkalnice v Preboldu so se še pred vojno v polfabrikatih prilagodili zahtevam in okusu domačih potrošnikov in je zlasti predilnica v Litiji okrog 40 odstotkov svoje proizvodnje prediva oddajala domačim tkalnicam na ozemlju Bosne in Hercegovine ter kraljevine Srbije.

Po prevratu je centralno ministrstvo ob neki anketi in konferenci v Beogradu že samo nasvetovalo nacionalizacijo tujih tekstilnih tovarn. Toda sodelovanje prejšnjih lastnikov v novi družbi je bilo nujno potrebno; ker je Slovencem primanjkovalo izkušenih domačih strokovnjakov, bi tuji ostali v Sloveniji prav zaradi udeležbe starih delničarjev. Tudi pri nabavi surovine – bombaža bi stari poznavalci razmer veliko koristili.

Osnovno delniško glavnico je nova družba projektirala na 10,000.000 din. Od tega bi prišlo 55 % na jugoslovanske interesente,

ki bodo pod vodstvom ustanovne banke, to je, Ljubljanske kreditne banke, medtem ko bi ostalih 45 % prevzeli dosedanji lastniki obeh tovarn. Prejšnji lastniki so se odločili, da bodo prinesli svoje podjetje v novo družbo po knjižni vrednosti. Od osnovne glavnice bi bila približno četrтина porabljena za odkup obeh tovarn in zalog, preostale tri četrtine bodo obratni kapital. Tudi v teh dveh proporcijah bi ostalo sorazmerje isto: 55 % domača udeležba, 45 % tuja udeležba. Tolikšen obratni kapital je bil potreben v bombažni industriji zaradi izključnega nabavljanja surovin v prekmorskih deželah z visoko valuto.

Nova delniška družba ni imela namena, zadovoljiti se z doseženim. Dosedanje obrate je hotela razširiti in jih opremiti s pomožnimi tekstilnimi obrati, potrebnimi za beljenje, apreturo in tiskanje surovih izdelkov, proizvodov Litije in Prebolda. Za izpeljavo tega načrta so predvideli nadaljnja zviševanja glavnice vse do višine 40,000.000 din.

Ker je bila ustanovitev nove delniške družbe odvisna od ukinitve sekvestra, je bilo treba storiti najprej potrebne korake v nekem drugem ministrstvu, namreč v ministrstvu za pravosodje. Ko so tu rešili vse formalnosti, je akcija stekla še v ministrstvu za trgovino in industrijo. Dne 19. junija 1922 so dovolili ustanovitev delniške družbe Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner. Osnovna glavnica je znašala 100.000 delnic po 100 din, to je 10,000.000 din. Ljubljanska kreditna banka je prevzela sama vseh 55 % delnic, kolikor jih je pripadlo jugoslovanskim državljanom, zato ni bila potrebna nobena javna subskripcija za ta del delnic.¹⁴⁰

Nacionalizacija industrije papirja

Vemo že, da je industrijo papirja v ljubljanski okolici utemeljil Fidelis Terpinec s svojo družbo; ta industrija je bila v domačih rokah vse do leta 1870, ko je obrate pokupila delniška družba Leykam iz Gradca. Po približno 50 letih tujega lastništva so nova razmerja sil po prevratu omogočila, da je Ljubljana sprožila postopek za zopetno pridobitev papirništva v svoje roke in v tem delu uspela.

Dr. Karel Triller, podpredsednik Ljubljanske kreditne banke, in Alojzij Tykač, ravnatelj iste banke, sta dala takoj po sklenitvi premirja pobudo za to, da se je že 13. novembra 1918 obrnila Ljubljanska kreditna banka k družbi Leykam-Josefsthal na Dunaju, češ naj ji

¹⁴⁰ AS. Banovina, VIII. oddelek, konvolut št. 280, Mautner.

proda vso svojo industrijo papirja v Sloveniji. Dunajska družba je najprej reagirala negativno z motivacijo, da bi sicer tudi ona mogla pripomoči h gospodarski obnovi in napredku nastajajoče države.¹⁴¹ Da takrat tudi nekatere druge industrijske in bančne družbe še niso verjele v obstoj države SHS in njen nadaljnji razvoj, razberemo iz virov, kjer dajejo te družbe podobne izjave. Na primer avstrijsko vodstvo elektrarne Fale je napisalo, da bo oddajalo tok predvsem v avstrijski del Štajerske, da pa ga bo prodajalo tudi slovenskemu delu, če bo ta to zahteval. Upravni svet tovarne kemičnih izdelkov v Hrastniku je še vse leto 1920 nagajal ljubljanskim oblastem tako, da ni pristal na nacionalizacijo in da se je tudi sicer izogibal direktnega kontaktiranja z njimi. Zato je 23. decembra 1920 sporočil ljubljanski oddelek ministrstva za trgovino in industrijo upravnemu svetu med drugim naslednje: *„... se vabite, da še do občnega zbora izjavite, koliko delnic in za katero ceno ter komu ste pripravljeni odstopiti in katere osebe slovenske narodnosti hočete izvoliti na podlagi izpremenjenih pravil v upravni svet. Tozadevne izjave morate vložiti še pred vršitvijo občnega zbora, sicer državni komisar ne bo dopustil, da se vrši občni zbor. – Marn, l. r.“*¹⁴² Če ni bilo občnega zbora, tudi ni bilo delitve dobička, ni bilo planiranja nadaljnje dejavnosti firme, ni bilo dividend in podobnih ekonomskih koristi.

Toda položaj se je – glede družbe Leykam-Josefsthal – razvozlaševal v korist Ljubljanske kreditne banke. Sklep ministrskega sveta v Beogradu z dne 5. februarja 1919 je zahteval, da se mora postopek z imovino državljanov, ki so pripadniki Srbiji sovražnih držav, razširiti na vso kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Že dvajset dni nato je dunajska družba obvestila Ljubljansko kreditno banko, da je načelno pripravljena na razgovore glede prevzema obratov na Slovenskem. Ko se je 6. junija 1919 odredil državni nadzor nad slovenskimi obrati družbe Leykam-Josefsthal, je večinski delničar te družbe, to je Wiener Bankverein, spoznal, da bo moral pripoznati nacionalizacijo, in septembra 1919 so se pričela konkretna pogajanja. Ljubljansko kreditno banko je zastopal njen ravnatelj Tykač.

Do razpleta je prišlo v času od 10. oktobra do 21. novembra 1919. Interese že bodočih Združenih papirnic je zastopal dr. Ivan Tavčar, predsednik Ljubljanske kreditne banke. 'Bodočih' smo rekli zato, ker so v Ljubljani že pripravili vse potrebno za ustanovitev domače firme, saj so 22. decembra 1919 prosili v Beogradu za izstavitve koncesijske listine. Ta je določala, da morajo imeti državljani

¹⁴¹ Jože Šorn, Razvoj Papirnice Vevče. Ljubljana 1956.

¹⁴² AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 5.

kraljevine SHS najmanj 61 % delnic in od desetih članov upravnega sveta najmanj šest mest zase.

Na tej osnovi se je formalni prevzem objektov izpeljal 1. januarja 1920 in 7. marca 1920 je bil v prostorih Ljubljanske kreditne banke prvi občni zbor firme Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode d. d. v Ljubljani. Vse slovenske obrate je firma kupila za 15,000.000 jugokron; več kot eno tretjino ali 39 % delnic je šlo za nakupno vsoto. Kupna pogodba je bila podpisana 18. maja 1920, v začetku junija pa je bil izredni občni zbor, ki je zvišal delniško glavnico na 40,000.000 jugokron ali na 10,000.000 din.

Prva težava se je v tem času pokazala s tem, da je bilo treba tuje delničarje onemogočiti pri večjem vplivu na vodstvo firme. To so izvedli s pogodbo, ki je nosila naslov »Pogoji za blokiranje delnic Združenic papirnic« in je bila podpisana 10. avgusta 1922 na Dunaju. V pogojih so najprej ugotovili, da se s tem dnem ustvarja pod vodstvom Ljubljanske kreditne banke sindikat, ki bo svoje delnice deponiral v Ljubljanski kreditni banki in jih do 31. decembra 1930 ne bo prodajal.¹⁴³

Srednjeevropski rudniki d. d. Mežica

Pri Kranjski industrijski družbi smo videli, kako so italijanski kapitalisti spomladi 1919 kupili avstrijske delnice te družbe in se deset let niso pustili izriniti iz KID. Šele leta 1929 je vse njihove delnice kupil industrijec Avgust Westen iz Celja, ki je bil Jugoslovane nemške narodnosti.¹⁴⁴

Pri mežiškem svincu se je dogajalo nekaj podobnega. Avstrijci so del delnic prodali Angeležem, ki so bili seveda srbski zavezniki še iz vojnih časov, ti pa se niso dali izriniti iz Mežice skozi ves čas obstoja kraljevine Jugoslavije. Tu je šlo za zavezniške kapitaliste, ki so se počutili v Jugoslaviji čisto drugače kot pa na primer avstrijski ali madžarski kapitalisti.

Delniško družbo Bleiberger Bergwerks-Union so ustanovili v Celovcu leta 1868. Težišče njenega svinčarskega dela je bilo v Bleibergu nad Beljakom. Okrog leta 1870 je pričela kupovati tudi deleže mežiških rudnikov svinca in do 1893 združila v svojih rokah

¹⁴³ Jože Šorn, *Jugoslovanska industrija papirja do osvoboditve*. Zgodovinski časopis XII–XIII. Ljubljana 1956–1959. str. 151–241.

¹⁴⁴ Kranjska industrijska družba, Ljubljana. Poročilo o poslovanju in obratovanju v poslovnem letu od 1. julija 1928 do 30. junija 1929... Ljubljana 1929. str. 6.

celotno mežiško rudarstvo. Ti rudniki so postajali bolj in bolj pomembni in leta 1900 je proizvodnja mežiškega svinca že presegla proizvodnjo bleiberškega svinca. V letih pred prvo svetovno vojno oziroma okoli leta 1910 je obseg mežiških obratov že narasel na tri petine obsega celotnega podjetja.¹⁴⁵

Junija 1919 je deželna vlada v Ljubljani postavila mežiške rudnike pod sekvester in državno nadzorstvo. Vodstvo uprave je prevzel Osrednji urad državnih montanističnih obratov v Ljubljani v osebi delegata inž. Cihelke.

Ko je po saintgermainski mirovni pogodbi septembra 1919 prišla Mežiška dolina pod Jugoslavijo, si je Bleiberger Bergwerks-Union, – da bi preprečila nacionalizacijo, – dobila pomoč angleških kapitalistov. S pogodbo z dne 5. februarja 1921 so osnovali v Londonu novo delniško družbo z naslovom The Central European Mines Limited z delniško glavnico 125.000 funtov šterlingov; decembra 1921 so glavnico zvišali na 130.000 funtov šterlingov.¹⁴⁶

Kakšna je bila resnica s to »angleško« družbo, so domačini takoj zaznali. Major George Bargate, predstavnik te družbe v Ljubljani, je pisal 20. julija 1921 iz hotela Union, kjer je začasno prebival, dr. Rudolfu Marnu kot načelniku oddelka, da ko so Angleži prišli v Mežico, so nameščenci in delavci govorili o dogodku, da je vse to le prebrisana goljufija. Bargatu da so sporočili, da je sekvester kazal neki brzojav, ki naj bi ga poslala vlada iz Beograda in ki je baje vseboval misel, da v Beogradu ni nič znanega o predaji posesti. Nadalje je Bargate pisal v pismu Marnu, da so ga obvestili, kako se med rudarji pobirajo podpisi za pismeno vlogo na vlado, ker hočejo protestirati proti prodaji rudnika v angleške roke in zahtevati, naj posest prevzame predstavništvo v Ljubljani. V zelo samozavestno pisanem pismu je tudi stavek, ki res daje slutiti, da voda ni čista: *»... a ker sem obveščen, da postanemo morda mi lastniki te posesti ...«*¹⁴⁷ Enako namiguje na kalne vode tudi Marn, ki je gotovo vedel za spletke; pravzaprav ne namiguje, ampak odkrije karte 23. julija 1921, ko pismeno odgovarja: *»... Glede opazke, da me stavite odgovornega za vse delovanje v Mežicah, moram pripomniti, da sem odgovoren za svoje delovanje edinole ministrstvu pravde, kot najvišji sekvestracijski oblasti. Nikakor pa ne Vam, ali Vaši družbi, ki je brez vsake vednosti sekvestracijske oblasti pod sekvestrom stoječe podjetje kupila...«*¹⁴⁸

¹⁴⁵ Ivan Mohorič. Industrializacija Mežiške doline. Maribor 1954.

¹⁴⁶ AS. Javno tožilstvo, fasc. 4, ovoj Srednjeevropski rudniki d. d. Mežica

¹⁴⁷ AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 6, Bargatov dopis Marnu.

Končno je The Central European Mines Limited le stopila v stik z jugoslovanskimi oblastmi in dosegla, da je ministrstvo za trgovino in industrijo, oddelek v Ljubljani, z odlokom z dne 17. oktobra 1921 ukinilo posebno državno nadzorstvo nad mežiškimi rudniki, potem ko je že 8. oktobra Bargate prevzel upravo. Centralno ministrstvo za trgovino in industrijo je 16. maja 1922 pripustilo družbo k poslovanju v kraljevini SHS. Ustanovitev jugoslovanske podružnice družbe The Central European Mines so sklenili v Londonu 7. novembra 1922. Dne 31. oktobra 1923 so vpisali, da je njen sedež v Ljubljani, dne 17. maja 1924 pa so jo prenesli v trgovski register v Mariboru in vpisali, da je od sedaj dalje njen sedež v Mežici. Bargate sam se je preselil v Mežico že 24. marca 1924.¹⁴⁹

Elektrarna Fala na Dravi

Leta 1908 se je ustanovila delniška družba z naslovom Štajerska elektriška družba /Steiermärksiche Elektrizitäts-Gesellschaft/ z glavnico 6,000.000 kron; sedež je imela v Gradcu. Ta družba je kmalu zgradila elektrarniške naprave v Pegau in Lebringu in oddajala tok tamkajšnji okolici. Leta 1913 je družba začela graditi elektrarno Fala na Dravi in v ta namen najela predujem pri švicarskem bančnem sindikatu pod vodstvom Schweizerischer Bankverein; predujem je znašal 19,500.000 kron. Od celotnega predujma so dali Švicarji 13,500.000 kron na voljo v švicarskih frankih po tečaju 105 šv. frankov – 100 K, torej 14,175.000 šv. frankov. Naprave so kljub vojni gradili dalje in v maju 1918 je elektrarna pričela provizorično obratovati. Tok je dobavljala delniški družbi Österreichische Stickstoffwerke v Rušah za fabrikacijo karbida in dušika. Nedokončane so ostale še varnostne naprave na jezu in ureditev transformatorja.

Vodstvo del je bilo v rokah dveh delegatov upravnega sveta, in sicer generalnega ravnatelja inž. Jožefa Rosshändlerja na Dunaju in dr. Edvarda Tissita, delegata Švicarske železniške banke s sedežem v Baslu. Gradnjo je vodil inž. Edvard Buser na Fali, po poreklu švicarski državlján. Obratno ravnateljstvo družbe je bilo v Gradcu. Pri podjetju je bil v znatni meri udeležen tudi francoski kapital. V programu je družba imela dobavo električne energije proti jugu do Celja in proti severu zaradi priključka k podobnim napravam v Peg-

¹⁴⁸ Ibidem, Marnov odgovor Bargatu.

¹⁴⁹ AS, Javno tožilstvo, fasc. 4, ovoj Srednjeevropski rudniki d. d. Mežica

gauu in Lebringu. Začeli so graditi tudi vod proti Mariboru, s katerim so že imeli pogodbo o dobavi električnega toka.¹⁵⁰

Družba se je hotela prilagoditi predpisom Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 30. decembra 1918 /št. 232, Ur. list z dne 4. I. 1919/, zlasti paragrafu 14 te naredbe. Že 12. decembra 1918 je Narodna vlada pozvala Štajersko elektriško družbo, da sporoči potrebe po materialu, nakar je le-ta odgovorila 21. januarja 1919, da potrebuje določene količine železa, izolatorjev, bakra, armatur in kablov. Istočasno kot ljubljansko vlado je družba obvestila tudi mariborski mestni svet oziroma vladnega komisarja dr. Pfeiferja o svojih potrebah. S tem je Štajerska elektriška družba priznala slovensko vodstvo v mestu. Dr. Pfeifer je interveniral v Ljubljani pri svojem osebnem prijatelju dr. Gregorju Žerjavu, da je treba material Fali vsekakor čim prej dobaviti, na koncu pisma pa še dostavil: *»Za plinski premog sem se in se bom še naprej na vse kriplje trudil, upanja imam pa malo. Vsa industrija sedaj tu počiva, poleg tega pa tavamo po obupni temi po mestu...«*¹⁵¹

Marca 1919 so v zvezi s Falo tudi pri pogajanjih s Švicarji na Dunaju že predvidevali možnost, da se zanjo osnuje ločena delniška družba. To toliko bolj, ker je švicarski sindikat hotel s pomočjo Štajerske elektriške družbe Fale zgraditi na Dravi še centrali Ožbolt in Brezno. Toda pogajanja glede Fale so se vlekla, ker so bila v bistvu dvojni mednarodni posel: Jugoslavija-Avstrija in Jugoslavija-Švica. Deželna vlada ni odnehala. Dne 9. januarja 1920 so se posvetovali predsednik Deželne vlade Žerjav, gradbeni ravnatelj Klinar in ravnatelj Sernec o stališču, ki naj ga zavzamejo do pogojev, ki jih je 20. novembra 1920 predložila Štajerska elektriška družba glede prevzeta Fale.¹⁵²

Stališče te trojice se je preciziralo takole: delniška glavnic naj se z ozirom na neurejenost valute citira v tuji valuti, najbolje v švicarskem franku. Določi naj se na 4,000.000 šv. frankov, od česar bi polovico imeli člani sindikata, polovico delnic pa Jugoslovani. Polovica delniškega kapitala se naj porabi za to, da se enak nominalni znesek al pari spremeni v delnice; druga polovica delniškega kapitala naj se porabi za nabavo materiala v tujini. Poleg tega se zaveže sindikat, da nabavi še okoli 1,5 milijona francoskih frankov

¹⁵⁰ AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 3.

¹⁵¹ Ibidem. Pfeiferjevo pismo dr. Gregorju Žerjavu nosi datum 25. januarja 1919, torej dva dni pred znanimi demonstracijami Nemcev v Mariboru.

¹⁵² AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 3.

oziroma 1 milijon šv. frankov za take investicije, ki bi jih družba še potrebovala.

Določili so, da ima pri polovici delniške glavnice prednost jugoslovanska država, če je zainteresirana, sicer pa javne korporacije, finančne skupine in končno zasebniki. Vendar bi imela vlada v upravnem svetu en glas nad polovico. S tem bi Jugoslavija preglasovala kakršno koli opozicijo.

Koncesijo za Falo so podaljšali na 90 let, glede nadaljnjih koncesij pri Breznu, Št. Ožboltu in na Feldbergerjevem otoku pa so sklenili, da je pridržano vladi, da sklene z novim podjetjem posebno pogodbo. Vodilno osebje, ki je že v službi ali ki se bo pri Fali na novo sprejelo, mora biti vladi pogodu.

Glavno vprašanje glede glavnice se je glasilo, ali državi ustreza večja ali manjša glavnica. Vsaka od variant je imela svojo prednost. Za večjo glavnico je govoril državni interes, saj bo napredujoča in cvetoča industrija indirektno večala ta interes, verjetno bolj kot pa znatno obrestovanje. Čim večja bi bila delniška glavnica, manj bo država plačala fiksnih obresti v tujini. Politika nizkega obrestovanja bi nudila Jugoslaviji namreč več možnosti, da bi odkupili delnice od tujcev. Za nižjo glavnico je govorila predvsem finančna šibkost Jugoslavije in njene neugodne valutne razmere. Za plačilo delnic bi bilo treba vzeti posojilo, če bi ne bilo na voljo tujega denarja iz drugih držav, zlasti na primer odškodninskega predujma, ki ga je antanta obljubila Jugoslaviji. To posojilo bi bilo treba seveda obrestovati, kar pa bi bilo hudo breme. Posvetovalci so se torej odločili za štirimilijonsko glavnico v frankih z možnostjo, da se jo poviša s konverzijo predujma.

Omenjeni trojci se je posebno pomembno zdelo to, da si pridobijo popoln vpogled v knjige. Zdelo se jim je namreč, da so si hoteli člani sindikata pridobiti delniško glavnico z neupravičenim zviševanjem faktur na škodo falskega podjetja tako, da so za elektrarno ugodno naročeni material od strani Štajerske elektriške družbe še po starih cenah preračunali na znatno višje cene. Šlo je za večje postavke glede železa in aluminija, kar naj bi trojica preverila že pri dobaviteljih in previsoko plačane zneske izločila.

Žerjav, Klinar in Sernec so vedeli, da si bodo morali zagotoviti precej tujega denarja za investicije, ki so jih nameravali povečati; zdelo se jim je namreč, da bodo tuji interesi vztrajali pri tem majhnem podjetju. Nadalje so Štajerski elektriški družbi odbili zahtevo, da bi ji tok prodajali za 10 % ceneje; vsem odjemalcem ga bodo računali enako, saj so vedeli, da bo premog v Avstriji najmanj za 10 % stalno dražji od enotne cene toka.

Določili so, da bosta obstajala dva upniška sindikata. Jugoslovanski sindikat bo zelo pomemben, in sicer ne samo zato, ker bo odplačeval avstrijski predujem, temveč tudi zato, ker bo plačal ves material, pripeljan iz Avstrije. Plačal bo seveda tudi domači material in prav tu bi mogla država sama ali v zvezi z bančnim konzorcijem marsikaj pridobiti.

Razplet problemov glede Fale ni bil enostaven. Eden izmed njih je bilo vprašanje vodopravnih koncesij na Dravi. Pravniki so ugotovili, da bodo morali uporabljati člen 273 saintgermainске pogodbe, ki je določal: *„Posebni dogovori bodo uredili razdelitev posesti, ki pripadajo združenjem ali javnopravnim juridičnim osebam, katerih delovanje se razteza na ozemlja, razdeljena na podstavi saintgermainске pogodbe.“* Potemtakem je bilo jasno, da bosta morali Jugoslavija in Avstrija skleniti mednarodno pogodbo glede tistih vodnopravnih koncesij, ki so last Štajerske elektriške družbe. Citirani člen namreč ni zahteval, da bi se določena premičnina ali nepremičnina delila, temveč je trdil le, da mora ta določba veljati v primeru, ko se delovanje družbe razteza na ozemlje, ki so ga sedaj zaradi določb mirovne pogodbe razdelili med Avstrijo in določeno tujo državo. Pri Štajerski elektriški družbi je bil ta pogoj prisoten, ker je družba delovala ne le v Avstriji, temveč tudi v Sloveniji.¹⁵³

Prekmurska problematika – bančna problematika

Prekmurje ni imelo veliko industrije. Kolikor je je bilo, je spadala v kategorijo lahke industrije ali celo v staro obliko manufakture /opekarništvo in podobno/. Največji problem so predstavljali denarni zavodi, ki jih je imel ta mali prostor sorazmerno veliko. Na ustanovnem zboru Narodnega sveta v Mariboru 26. septembra 1918 je Slavič poročal o narodnostnih razmerah na Ogrskem ter o mejah med Madžari in Slovenci. Govoril je, da kako ogrski Slovenci po večini nimajo nobene narodne zavesti in da svoje inteligence razen duhovnikov nimajo. Kdor se čuti Slovenca, se ne čuti Jugoslovana. Za Slovence se čutijo mohorjani in naročniki na slovensko časopisje; Novine na primer imajo 6000 naročnikov. Župnik Baša, ki je tu najboljši Jugoslovan, je trdil, da ni mogoče ničesar storiti za to idejo. Slavič je dalje zagovarjal misel, da se glede ogrskih Slovencev ne sme dopustiti, da bi prišlo do plebiscita, ker bi se izšel slabo.¹⁵⁴

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov.

Podobne temne misli so imeli tudi drugi govorniki. Sagaj je predlagal vsaj ustanovitev kakšne gospodarske zadruge, morda posojilnice, pa mu je dr. Novak odvrnil, da je tudi to nemogoče, ker pazijo Madžari na vsako malenkost. Narodni svet za Štajersko v Mariboru je 7. novembra 1918 sporočil v Ljubljano, da v Medžimurju /?/ pritiskajo Madžari strahovito na Slovence, ker so se izjavili za Jugoslavijo, in so jih že več odpeljali. Ondotnemu narodu preti propast, če jim ne pošlje Narodno veče v Zagrebu nekaj čet.

Po vsem tem se ne čudimo, da je bil storjen prvi resnejši korak za priključitev Prekmurja k Sloveniji 26. decembra 1918 v obliki shoda v Radgoni, ki so se ga udeležili Radgončani, okoličani in Prekmurci. Po shodu so določili, kako bi general Maister vkorakal v Prekmurje.¹⁵⁵ Hrvaški stotnik Jurišić je 28. decembra 1918 zasedel Dolnjo Lendavo, Črenšovce, Beltince in Mursko Soboto. Toda že 3. januarja 1919 so prišli Madžari in spet okupirali Prekmurje. Šele po osmih mesecih se je za Slovence faktično obrnilo na bolje. Dne 1. avgusta 1919, ko so bile prekmurske meje že določene, je smela jugoslovanska vlada zasesti Prekmurje, in komaj 12. avgusta 1919 je vkorakala jugoslovanska vojska. Prekmurje je bilo začasno pod vojaško upravo; njej je bil prideljen civilni komisar, ki se je preselil iz Radgone v Mursko Soboto 6. septembra, okrajni sodišči v Murski Soboti in Dolnji Lendavi so prevzeli slovenski sodniki 9. in 10. septembra 1919. Deset mesecev po teh dogodkih je bila 4. junija 1920 podpisana mirovna pogodba z Madžarsko v Trianonu.¹⁵⁶

Prometne zveze so se zboljšale z novim mostom pri Veržeju leta 1922, medtem ko so železniško progo Murska Sobota–Ljutomer–Ormož odprli leta 1924. S tem je bilo Prekmurje prometno ugodno zvezano z ostalo Slovenijo.

Ko se je slovenska oblast v Prekmurju kolikor toliko učvrstila in se pričela konsolidirati, je prišlo na vrsto postavljanje državnega nadzorstva in sekvestracije denarnih zavodov. Deželna vlada je z odlokom z dne 28. oktobra 1919 postavila pod posebno državno nadzorstvo in sekvester vso lastnino madžarske Hranilnice v Murski Soboti d. d. in za državnega komisarja postavila njej in Poljedelski banki murskosoboškega domačina advokata dr. Frana Černeta. Ta pa za svoje delo, ki bi moralo biti naravnano v zadnji konsekvenci k nacionalizaciji imenovanih delniških družb, ni kazal posebne vneme. Ker je bil udeležen pri Jugoslovanskem kreditnem zavodu

¹⁵⁵ Vse to se je torej dogajalo šele po likvidaciji tamkajšnjega boljševisma.

¹⁵⁶ Nimamo temeljite študije, ki bi nadrobno obravnavala delovanje denarnih in drugih zavodov v času od septembra 1918 do septembra 1919.

in je bil slovenski advokat, so upali, da se mu more zaupati pomembna naloga, da namreč kot od države nameščeni zaupnik izvede ali fuzijo ali nacionalizacijo ali likvidacijo določenega števila madžarskih denarnih zavodov v Prekmurju. Še dve leti po imenovanju ni storil ničesar. Nekateri so govorili, da kot sekvester prejema prav izdatne posebne nagrade, da bi zadrževal nacionalizacijo, okrajni glavar pa je bil bolj mnenja, da gre njegovo zadržanje na rovaš strankarske pripadnosti. Končno je uspelo, da so ga v začetku maja 1922 – po dveh letih in pol nedelavnosti – zamenjali z dvema osebama, pri Poljedelski banki z murskosoboškim notarjem Antonom Kodrom, *»ki je velik rodoljub«*, pri Hranilnici z murskosoboškim odvetnikom dr. Josipom Goljevščkom, *»ki uživa radi ženitve z neko veleugledno domačinko posebno zaupanje v predmetni akciji vpoštevnihih domačinov.«*¹⁵⁷

Vprašanje nacionalizacije denarnih zavodov v Prekmurju v splošnem ni potekalo hitro. Razen na Hranilnico se je izvajal pritisk še na madžarsko Poljedelsko banko. V teku leta 1920 je v ta problem posegel tudi mursokoboški okrajni glavar. Od obeh zavodov je tedaj zahteval, da ali likvidirata ali se fuzionirata z določenim slovenskim denarnim zavodom ali pa se nacionalizirata. Osebo se je udeležil v Murski Soboti občnega zbora, kjer so skoraj definitivno sklenili fuzijo zavodov ali vsaj enega z mariborsko eskomptno banko. Toda madžarski delničarji so nenadoma ovrgli svoj sklep in niso hoteli o fuziji nič slišati. Glavar se je o tem problemu večkrat pogovarjal z različnimi funkcionarji, zlasti z vodjo soboške podružnice Eskomptne banke d.d. Maribor, kaj naj bi ukrenili, da bi prenehala ta dva madžarska denarna zavoda delovati. Doseči ni mogel ničesar, ker oba slovenska zavoda, to je, podružnica Eskomptne banke in podružnica Jugoslovanskega kreditnega zavoda delujeta v zelo ozkem področju, saj se zadovoljujeta s tem, da le njima posli uspevajo, nista pa hotela gospodarskopolično pobijati madžarske konkurence.

Zdelo se je, da je nujno potrebna ustanovitev novega slovenskega dobro fundiranega bančnega podjetja za Prekmurje, ki naj bi onemogočilo nerealno obratovanje madžarskih zavodov. Ta novi zavod naj bi prevzel ali sam ali pa vsaj financiral uvoz in izvoz na debelo. S tem bi izločil primerno dolgo vrsto posredovalcev. Okrajni glavar, ki je seveda dobro poznal politično in gospodarsko situacijo v Prekmurju, je – kot mnogi drugi – bil mnenja, da bosta z likvidiranjem madžarskih denarnih zavodov *»uničena tudi madžarska in madžaronska nadvlada v Dolnji Lendavi in Mur-*

¹⁵⁷ Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 5.

*ski Soboti in da bo tako prisiljena cela vrsta prononsiranih Madžarov in madžaronov zapustiti naše ozemlje ter se izseliti v Madžarsko.*¹⁵⁸

Pokrajinski namestnik Ivan Hribar, ki se je seznanil z gospodarskimi razmerami, je k nekemu poročilu pripisal: *«K tem izvajanjem pripominjam, da je radikalno zboljšanje sedanjih nezdravih razmer v Prekmurju mogoče šele tedaj, ko se bode tamkajšnje prebivalstvo popolnoma oprostilo nadvlade madžarskega kapitala. V doseg tega cilja bi bilo nujno potrebno, da se ali izvede čimpreje likvidacija, oziroma nacionalizacija obstoječih denarnih zavodov, ali pa, da se osnuje močno fundiran slovenski denarni zavod, ki bi razširil svoj delokrog na vse panoge bančnega poslovanja in bil v stanu uspešno konkurirati z madžarskima zavodoma.»* Za konec je Hribar pribil še tole: *«Isto poročilo omenja med drugim, da se je zadnjih madžarskih demonstracij v Prekmurju udeležil bančni uradnik Josip Kleinrath, kateremu je kazenska preiskava dokazala udeležbo. Umestno bi bilo izvesti na ravnateljstvo zavoda pritisk, da se imenovani odpusti iz službe.»*¹⁵⁹

Kmalu se je stanje zboljšalo ali nekako »nacionaliziralo«, ko je Slovenska banka d. d. v Ljubljani vzpostavila leta 1921 svojo podružnico v Dolnji Lendavi in ko so prešla v bolj zavedne slovenske roke vodstva več manjših denarnih zavodov, na primer: Dolnjelendavska hranilnica za mestno okolico d. d., Posojilnica v Murski Soboti, Hranilnica v Črenšovcih, Hranilnica v Beltincih, Hranilnica in posojilnica v Cirkovi – in še nekaj podobnih lokalnih denarnih zavodov, utemeljenih na združitvi načelih.¹⁶⁰

Zadružništvo in Zadružna gospodarska banka

Da bomo bolje doumeli ustanovitev klerikalne Zadružne gospodarske banke v Ljubljani, se moramo prav na kratko seznaniti z razvojem zadružništva v poslednjih 15–20 letih pred prevratom. Proti koncu 90. let preteklega stoletja so pričeli na Slovenskem zelo sistematično organizirati kmečkogospodarsko, nabavno in proizvodno zadružništvo. Prva kmečka oziroma konsumna društva niso dobro uspevala, ker je manjkalo trgovsko izobraženih ljudi, ki bi jih vodili, pa tudi sicer še ni bilo močne blagovne in denarne centrale.

¹⁵⁸ Ibidem, fasc. 7.

¹⁵⁹ Ibidem.

¹⁶⁰ Adresar za Slovenijo 1923. II. izdaja, Ljubljana 1923, str. XXX sledeče.

Šlo je torej za tri elemente: šolstvo, blagovna centrala, denarna centrala. Te tri elemente bomo obravnavali tako, kot so vstopali v zgodovino: najprej centrali, potem šolstvo. Zadržno revizijski zakon je izšel leta 1903. Takoj naslednjega leta so tisti ljudje v Slovenski ljudski stranki, ki so se posvetili zadružništvu, organizirali Gospodarsko zvezo v Ljubljani kot blagovno centralo in Zadržno zvezo v Ljubljani kot revizorja zadrug in denarno obračunsko mesto med kreditnimi zadrugami. Zaradi razvoja same Slovenske ljudske stranke je Zadržna zveza v Ljubljani postala matica pretežnega dela slovenskih zadrug. V naslednjih petih letih je osnovala toliko novih zadrug, kolikor je do takrat sploh bilo vseh slovenskih zadrug skupaj. In še v naslednjih petih letih so njihovo število podvojili. Zaradi delovanja dr. Janeza Ev. Kreka na Kranjskem se je posojilno zadružništvo na Štajerskem pričelo razvijati še v smer kmečkega zadružništva drugih vrst. Zaradi tega se je reformirala Zveza slovenskih posojilnic v Celju leta 1903 v Zadržno zvezo v Celju. Kmalu nato je prišlo med obema zvezama do konkurence. Korenine te konkurence sicer sežejo nazaj v leto 1898, vendar se je leta 1907 stopnjevala do te mere, da je večina zadrug celjske zveze prešla k ljubljanski zvezi. Nova ovira za celjsko zvezo se je pojavila leta 1908 z ustanovitvijo Zveze slovenskih zadrug v Ljubljani, ki je pritegnila k sebi vse liberalne zadruge na Kranjskem in Primorskem. Zaradi denarne povezave je stopila celjska zveza v povezavo z Ljubljansko kreditno banko, ljubljanska zveza z Evangelistom Krekom na čelu pa je razmišljala o ustanovitvi lastne banke.¹⁶¹

Kje ima začetke slovensko trgovsko šolstvo in tečaji za združnike? Iz brošure »I. poročilo Slovenski trgovski šoli v Ljubljani s pravico javnosti vsled razpisa c. kr. ministrstva za bogočastje in nauk z dne 20. avgusta 1911«, ki jo je sestavil Bogomil Remec v Ljubljani 1912, razberemo ves historiat te šole. Že leta 1901 je Trgovska in obrtna zbornica za Kranjsko na seji 12. januarja sklenila ustanoviti višjo trgovsko šolo, ki naj bi imela značaj srednje šole, ki bi bila trirazredna s slovenskim in nemškim učnim jezikom. Namen te tako imenovane trgovske akademije naj bi bil v prvi vrsti ta, da povzdigne kvaliteto dela v veletrgovini in veleobrti. Zadeva je potem prišla v razpravo tudi v kranjskem deželnem zboru, ki je ustanovitvi soglasno pritrdil. Iz razlogov pa, ki jih prof. Remec ne navaja /morejo biti ekonomske oz. finančne narave, morejo pa biti seveda politične narave/, je vsa zadeva počivala do leta 1908, ker – kot pravi prof. Re-

¹⁶¹ Fran Žaren. Razvoj slovenskog zadrugarstva. Kraljevina SHS. Almanah. Zagreb 1924. str. 57–59.

mec – kranjski deželni zbor zaradi posebnih političnih razmer ni več prišel do dela. Citiranega leta 28. marca pa je dr. Ev. Krek stavil na seji kranjskega deželnega zbora naslednji nujni predlog: Ustanovi naj se v Ljubljani dvorazredna slovenska trgovska šola s pripravljalnimi oziroma specialnimi tečaji.¹⁶² Nekaj mesecev pozneje so odprli pripravljalni razred trgovske šole in specialni zimski združni tečaj. Nekaj mesecev pozneje, se pravi, sredi novembra 1908.

S tem historiatom smo namenoma posegli nekoliko bolj nazaj zato, ker smo hoteli opozoriti na tečaje o združništvu. Ti tečaji in misel na ustanovitev združne banke so sočasni pojavi in so v prekratnih dneh, še bolj pa po prevratu, imeli določeno historično težo. Združništvo, o katerem bomo pozneje tudi spregovorili, ni bilo pri Slovencih tako neznatno razvito, da bi mogli mimo njega brez posebnih odstavkov.

Po sklepu deželnega zbora naj bi čim prej uresničili poleg običajne dvorazredne trgovske šole tudi tečaj za izobrazbo združnih funkcionarjev. Ta vsako leto se ponavljajoči tečaj so kratko malo imenovali Združna šola, ker je imel popoln značaj polletne šole. Leta 1909 se je slovenska trgovska šola spopolnila s I. letnikom in leta 1910 z II. letnikom, tako da so prvi absolventi zapustili šolo leta 1911. Do takrat so tudi že imeli štiri tečaje Združne šole. Slovenska trgovska šola, ki je dobila pravico javnosti leta 1911, je imela svoje učne prostore na takratnem Kongresnem trgu št. 2.¹⁶³

V zvezi s slovenskimi šolami so seveda slovenski šolski učbeniki. Za šole je manjkalo slovenskih strokovnih knjig in tudi denarja za izdajo novih knjig. V ta namen je slovensko trgovsko društvo »Merkur« v Ljubljani prosilo 5. februarja 1920 Upravno komisijo Peguja za primerno podporo. Prošnjo je utemeljilo z naslednjimi dejstvi: Društvo je izdalo na svoje stroške vse slovenske trgovske knjige in izdaja že dvajseto leto »Narodnogospodarski vestnik«. Knjige, ki jih je društvo izdalo, so te-le: Menično pravo, Knjigovodstvo, Trgovska korespondenca, Trgovsko računstvo.

Prošnjo, naslovljeno na dr. Rudolfa Marna, je podprl s svojim pismom še dr. Fran Windischer. Pismo je tako polno podatkov, da ga citiramo v celoti:

»Dragi prijatelj!

Kakor sam najboljše veš, se je v stari Avstriji odrekalo našemu narodu dosledno strokovno šolstvo pa tudi strokovne knjige. Še leta

¹⁶² B. Remec, I. poročilo..., str. 4; AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 20.

¹⁶³ B. Remec, I. poročilo..., str. 53.

1903 smo bili brez vsega. Društvo ‚Merkur‘ je ob lastnih sredstvih, kajti država je odklanjala vsako podporo za naše stvari, začelo izdajati strokovne trgovske knjige: leta 1904 ‚Menično pravo‘, 1908 ‚Dvostavno knjigovodstvo‘, 1912 in 1913 ‚Trg. korespondenco‘ in ‚Trg. računstvo v 3 delih‘. Vrh tega še manjše publikacije, med temi ‚Trg. koledar‘ 1907–1915, ki je bil tudi poln poučnih kratkih spisov. Danes je razen računstva vse prodano. Povpraševanje je veliko. Kako naj bodo šole brez knjig? Korespondenca, Knjigovodstvo in Računstvo je bilo aprobirano. Sedaj so knjige zelo drage. Tisek stane velikanske svote. Pisatelje so seveda tudi težko dobili in ne bodo pisali za honorar 40–70 K od tiskane pole. Naša strokovna trgovska naobrazba je nemogoča, nemogoč je tudi šolski obrat, če si ne poskrbimo za najpotrebnejše knjige. Prosim te zategadelj, da se zavzameš za naše potrebe in pomagaš iz kulturne revščine. Društvo ‚Merkur‘ ne more več vzeti rizika izdaje zase. Veselo bo, če bo zdržalo ‚Narodnogospodarski vestnik‘, ki stane le quoad tisk številka 1200 K, pa bo še kmalu više. Iz duševne osirotelosti nam more pomagati le močan faktor. Treba računati, da bo ena knjiga stala kakih 30–40.000 kron. Dobro bi bilo, osnovati fond za izdajo slov. trgovskih strokovnih knjig /Korespondenca, Knjigovodstvo, Me-nično pravo, Trgovsko znanstvo/. Upravo fonda bi bilo poveriti kaki obstoječi trg. organizaciji.

*Prisrčno pozdravljam Tvoj vdani Windischer.*¹⁶⁴

Številčni in finančni razvoj Zadružne zveze v Ljubljani do konca leta 1924 naj ponazorim z naslednjo razpredelnico:¹⁶⁵

Leto	Število zadrug	Deleži v kronah	Promet v kronah	Vloge v kronah	Krediti v kronah
1900	90	51.997	5,167.557	151.323	146.173
1905	285	117.356	32,036.748	5,498.802	5,467.785
1910	608	329.574	116,247.163	13,861.830	12,780.711
1915	585	410.200	159,331.418	25,707.462	12,042.049
1920	537	365.200	1.462,700.789	162,339.719	59,481.537
		v dinarjih	v dinarjih	v dinarjih	v dinarjih
1924	502	703.734	424,318.509	76,777.767	38,840.860

¹⁶⁴ AS. Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 12.

¹⁶⁵ Fran Žaren. Razvoj slovenskog zadrugarstva. Kraljevina SHS, Almanah, Zagreb 1924, str. 57–59.

Toda ti podatki najbrž ne zadoščajo za to, da si ustvarimo pravo podobo o glavnih treh zadružnih zvezah v jugoslovanskem delu Slovenije. K tem relacijam smo pritegnili še eno razpredelnico, ki sicer kaže stanje na dan 31. decembra 1925, vsebuje pa samo finančne podatke /števila zadrug ni/. Povsem jasno vidimo, da je bila Zadružna zveza v Ljubljani daleč najmočnejša zveza. Rezervnih skladov ni imela veliko, ker je imela zaledje v Zadružni gospodarski banki, kjer je lahko vsak trenutek dobila potrebno količino kreditov za svoje tekoče poslovanje.

	Deležev v din	Rezervnih skladov v din	Vlog v din	Kreditov v din
Zadružna zveza v Ljubljani	1,183.913	137.213	95,333.850	40,862.617
Zadružna zveza v Celju	163.857	380.601	20,810.206	9,125.782
Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani	96.450	378.881	8,857.517	4,297.909

Kakšno je bilo finančno stanje ostalih zadružnih zvez, sicer ne vemo, vemo pa, koliko članic je imela katera izmed njih. Menimo, da je prav, če podatke, sestavljene za dan 31. decembra 1925, re-produciramo – računajoč tu vse slovenske narodnostno ozemlje:¹⁶⁶

Zadruga	A	B	C	D	E	F	G	Skupaj
kreditne	284	98	68	88	46	34	7	625
kupoprodajne in konsumne	71	21	20	34	14	0	5	165
mlekarske	25	4	37	8	9	1	0	84
živinorejske in pašniške	7	19	0	0	5	5	0	56
kmetijske in strojne	23	0	0	0	4	0	0	27
zadružne elektrarne	18	13	0	0	5	0	0	36
vinarske	2	3	8	1	0	0	0	14
stavlbinske	10	6	11	1	5	0	8	41
obrtne	21	11	6	0	17	0	10	65

¹⁶⁶ Kraljevina SHS, Almanah, Zagreb 1924, str. 372.

Zadruge (<i>nadaljevanje</i>)	A	B	C	D	E	F	G	Skupaj
razne	15	8	11	4	7	3	4	52
osrednje	1	0	0	0	2	0	1	4
Skupaj	497	163	161	136	114	43	35	1109

A – Zadružna zveza v Ljubljani

B – Zadružna zveza v Celju

C – Zadružna zveza v Gorici

D – Zadružna zveza v Trstu

E – Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani

F – Zadružna zveza v Celovcu

G – Zveza gospodarskih zadrug v Ljubljani

Izmed zadružnih zvez je najstarejša Zadružna zveza v Celju, saj so jo ustanovili že leta 1883, medtem ko so utemeljili Zadružno zvezo v Ljubljani leta 1899. V letu 1904 je pričela delovati Zadružna zveza v Gorici, leta 1907 Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani. Po prevratu sta leta 1921 zaživelii Zadružni zvezi v Trstu in Celovcu, poslednja, Zveza gospodarskih zadrug v Ljubljani, pa leta 1925.¹⁶⁷

Brali smo že, kako je leta 1907 ljubljanska zadružna zveza prevzela celjski zadružni zvezi kar lepo število zadrug. Ljubljanski zadružni zvezi se je situacija v mesecih avgust, september, oktober 1918 zdela prav primerna za to, da si razširi svoj delokrog. V teh mesecih so zelo na široko govorili o zadružni koncentraciji in dr. Jakob Mohorič je tudi prevzel v sklopu gospodarskega odseka, ki ga je formiral Narodni svet, tkim. »referat o zadružni koncentraciji«. Na seji gospodarskega odseka, ki je bila dne 18. septembra 1918, je profesor Bogomil Remec poročal celo že o tem, da je Zadružna zveza v Ljubljani izdelala pravila za ustanovitev Zadružne banke in kako da je zveza pripravljena, sprejeti v to banko tudi vse druge slovenske centrale. Na tej osnovi je potem dr. Mohorič odšel v prvi polovici oktobra 1918 v Celje, da bi se tam dogovarjal s celjsko zvezo o koncentraciji zadružništva. Nato so za 23. oktober sklicali sejo vseh zadružnih zvez, kjer bi definitivno sklepali glede koncentracijske oblike. Zdi pa se, da so prevratni dnevi preprečili nadaljevanje dela v to smer.¹⁶⁸

Šele leto dni po teh pogajanjih je prišlo do razpleta. Do same koncentracije zadružništva ni prišlo, banko pa so uspeli utemeljiti. Ministrski odlok z dne 4. marca 1920 je dovolil, da so v Ljubljani

¹⁶⁷ AS, Ministrstvo za trgovino in industrijo, fasc. 20.

¹⁶⁸ AS, Narodni svet v Ljubljani, fasc. 3, Spisi odsekov.

ustanovili delniško družbo »Gospodarska banka«. Z istim imenom so jo vpisali 26. junija tudi v register in kot predmet poslovanja navedli dajanje posojil zadrugam, ustanovljenim na temelju zakona z dne 9. aprila 1873 – in še nekaj drugih členov. Na omenjeni ministrski odlok je bilo treba čakati več kot pol leta, kajti ustanovitelji so prosili za dovoljenje še pred 19. septembrom 1919. Prositelji so bili: Franc Burga, posestnik, Hraše pri Smledniku, Franc Cerar, tovarnar, Stob pri Domžalah, Karel Čeč, ravnatelj Jugoslovanske tiskarne, Ljubljana, Ivan Finžgar, posestnik in župan, Breznica pri Žirovnici, Evgen Legat, ravnatelj Zadružne zveze, Ljubljana, dr. Ivan Mazek, odvetniški kandidat, Ljubljana – in drugi.¹⁶⁹

Banka je pričela poslovati s 1. julijem 1920. Izredni občni zbor, ki je bil že 9. julija, pa je spremenil naslov banke v »Zadružna gospodarska banka«. Od 27. septembra do 16. oktobra je potekala subskripcija delnic za zvišanje glavnice na 8,000.000 kron. Ogromna večina delniške glavnice je bila v rokah Zadružne zveze oziroma zadrug.

Od začetka poslovanja do konca leta 1920 je banka v družbi z nakupovalno in prodajno zadrugo v Kočevju /odnos 50 : 50/ ustanovila Zadružna industrijska podjetja v Kočevju, ki imajo opekarno in parno žago. Udeležila se je pri podjetjih Šešir in pri Jugoslovanskih Kremenetzky zavodih za žarnice in elektriko v Zagrebu; s 50 % se je udeležila pri Tovarni pločevinastih izdelkov Lajovic & drug d. d. v Ljubljani.

Predsednik upravnega sveta je postal in to ostal dolgo vrsto let dr. Jakob Mohorič; kot prvi podpredsednik je bil imenovan Evgen Legat, kot drugi podpredsednik pa Karel Čeč; člani so bili dr. Josip Dermastia, vladni svetnik, inž. Dušan Sernec, ravnatelj deželnih elektrarn, dipl. eksport. akad. Josip Dular, ravnatelj Gospodarske zveze, Ivan Zabret, tovarnar, Bobovek pri Kranju; nadzorni svet so reprezentirali kot predsednik Janko Jovan, glavni ravnatelj Gospodarske zveze in bivši direktor Ishrane pri ministrstvu za ishrano i obnovo zemlje, kot podpredsednik Franc Cerar, tovarnar v Stobu, kot člani Josip Burgar, dr. Franc Kulovec in dr. Ivan Mazek. Ravnatelj je bil dr. Ivan Slokar, bivši generalni inšpektor ministrstva za finance.¹⁷⁰

Banka je bila zadružništvu zelo potrebna. Dokazov za to je več. Na julijskem občnem zboru so sklenili povišati delniško glavnico

¹⁶⁹ AS. Banovina. VIII. oddelek. konvolut št. 108. Gospodarska banka.

¹⁷⁰ Zadružna gospodarska banka d. d. v Ljubljani. I. poročilo... za poslovno leto 1920. Ljubljana 1921.

od štirih na osem milijonov kron /z možnostjo dviga celo na 24 milijonov kron/ in to izpeljali brez posebnih težav. Že prvega dne svojega poslovanja je imela vlog v tekočem računu v skoraj desetkratnem iznosu delniške glavnice. Prijavljene so bile nove vloge v tekočem računu in ravnateljstvo je stvarno pričakovalo prekašanje delniške glavnice za okoli petindvajsetkrat.

Ko je Zadrúžna zveza izdelovala pravila za svojo Gospodarsko banko, je bila – kot pravi poročilo – vsa javnost mnenja, da bo ostala krona enota domače valute; zaradi tega so tudi fiksirali delniško glavnico samo na 4 milijone kron. Medtem pa je vlada določila za denarno enoto dinar in s tem obsodila krono na vlogo začasne fiktivne enote v vrednosti četrtnine dinarja. Zato v pravilih ustanovljena glavnica bankiv situaciji novih valutnih razmer ni več zadoščala za uspešno poslovanje in razvoj, nakazan v paragrafu 5 pravil.¹⁷¹

¹⁷¹ AS, Banovina, VIII. oddelek, konvolut št. 108, Gospodarska banka.

Zbirka

Jože Šorn
SLOVENSKO GOSPODARSTVO
V POPREVRATNIH LETIH 1919–1924

Uredila
Neven Borak
Žarko Lazarević

Opremil
Matej Nemec

Izdala
Cankarjeva založba
Ljubljana 1997

Glavna urednica
Ksenija Dolinar

Za založbo
Jože Korinšek

Natisnila
Delo – Tiskarna, Ljubljana

Izšlo s pomočjo Zveze ekonomistov Slovenije
in Ministrstva za znanost in tehnologijo

**Uredila: Neven Borak
Žarko Lazarević**

ISBN 961-231-027-0

9 789612 310271